НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць

Збірник засновано у 2015 році

Випуск 6, 2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць
Випуск 6, 2024
Виходить 6 разів на рік

Збірник заснований у вересні 2015 року.
Засновник: Науково-дослідний інститут публічного права.
Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 2049 від 13.06.2024 року.
Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet вченою радою Науково-дослідного інституту публічного права (протокол № 18 від 14.11.2024 р.).

Збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права» включено до переліку наукових фахових видань (Категорія «Б»), у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук із юридичних дисциплін на підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Галунько В.В. – доктор юридичних наук, професор (головний редактор); **Дрозд О.Ю.** – доктор юридичних наук, професор (науковий редактор); **Боровик А.В.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Журавльов Д.В.** – доктор юридичних наук, професор; **Козін С.М.** – кандидат юридичних наук; **Короєд С.О.** – доктор юридичних наук, доцент; **Курило В.І.** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії аграрних наук, заслужений юрист України; **Мануїлова К.В.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Севрук В.Г.** – кандидат юридичних наук; **Влад Вернигора** – L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc (Таллін, Естонія).

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора.
За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів.
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Н 34 Науковий вісник публічного та приватного права : Збірник наукових праць. Випуск 6. – К. : Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. – 226 с.

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії публічного адміністрування, адміністративного, конституційного, цивільного, трудового, екологічного, кримінального і кримінально-процесуального права.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто цікавиться проблемами публічного та приватного права.

Адреса редакції:
Науково-дослідний інститут публічного права
03035, м. Київ, вул. Г. Кірпи 2А, тел. (044) 228-10-31
www.nvppp.in.ua

ISSN 2618-1258 (Print)
ISSN 2618-1266 (Online)

© Науково-дослідний інститут публічного права, 2024

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.919.3(477)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.1

ДОВБЕНКО М.П.

КРИТЕРІЇ ВІДНЕСЕННЯ СПРАВ ДО МАЛОЗНАЧНИХ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

CRITERIA FOR CLASSIFYING CASES AS MINOR IN CIVIL PROCEEDINGS

У статті досліджено теоретичні та практичні аспекти визначення критеріїв віднесення справ до малозначних у цивільному судочинстві України. Автором підкреслено невизначеність щодо співвідношення понять «малозначні справи» та «справи незначної складності», розмежування характеру та значення справ у межах спрощеного позовного провадження, що сприяє виникненню та поглибленню проблем у правозастосуванні, може непропорційно обмежити право на доступ до правосуддя та касаційне оскарження. Окрема увага приділена дискреційним повноваженням суду, що пов'язані з визнанням справ малозначними, а також проблемі відсутності чітко визначеного законодавством моменту для відповідного визнання. На основі аналізу судової практики виявлено конкретні неоднозначні підходи з віднесення справи до категорії малозначних на різних стадіях цивільного судочинства.

Розглянуто критерії розмежування підстав для розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження та визнання справи малозначною, що має важливе значення з огляду на різні процесуальні наслідки. Підкреслено значення забезпечення права на касаційне оскарження у малозначних справах в контексті необхідності розробки чітких критеріїв оцінки справ, у яких поєднано вимоги майнового та немайнового характеру. Наголошено на важливості дотримання вимоги мотивування судових рішень щодо визнання справи малозначною для забезпечення передбачуваності судової практики.

Приділено увагу передбачуваному застосуванню критеріїв малозначності справ та процесуального механізму їх розгляду з урахуванням принципу пропорційності при реалізації дискреційних повноважень суду у визначенні малозначності справи. Значення отриманих результатів полягає в можливості їх використання для вдосконалення цивільного процесуального законодавства та формування єдиної судової практики щодо визнання справ малозначними, а також правильному віднесенню справ до категорії малозначних, сприятиме досягненню мети спрощення судових процедур у поєднанні з дотриманням гарантій належної судової процедури, підвищенню ефективності судового захисту прав та інтересів учасників цивільного судочинства.

Ключові слова: *цивільне судочинство, малозначні справи, спрощене позовне провадження, критерії малозначності справ, принципи цивільного судочинства, доступ до правосуддя, справедливий розгляд цивільних справ, принцип пропорційності.*

The article examines theoretical and practical aspects of determining criteria for classifying cases as small in civil proceedings of Ukraine. The author analyzes the uncertainty regarding the correlation between the concepts of «small cases» and «cases of insignificant complexity», differentiation of the significance and nature of cases considered in simplified proceedings, which contributes to problems in law enforcement and may disproportionately restrict the right to access justice and cassation appeal. Special attention is paid to the court's discretionary powers in recognizing cases as small

© ДОВБЕНКО М.П. – аспірант кафедри цивільного права та процесу (Навчально-науковий інститут № 5 Харківського національного університету внутрішніх справ)

and the problem of lacking a clearly legislatively defined moment for such recognition. Based on the analysis of judicial practice, ambiguous approaches to the possibility of classifying cases as small at different stages of civil proceedings have been identified.

The criteria for distinguishing grounds for considering cases under simplified claim proceedings and recognizing a case as small are examined, which is important given the different procedural consequences. The importance of ensuring the right to cassation appeal in small cases is emphasized in the context of developing clear evaluation criteria for cases combining property and non-property claims. The importance of adhering to the requirement of reasoning court decisions regarding the recognition of cases as small to ensure predictability of judicial practice is stressed.

Emphasis is placed on the predictable application of criteria for small cases and their procedural mechanism of consideration, taking into account the principle of proportionality in exercising the court's discretionary powers in determining case insignificance. The significance of the obtained results lies in their potential use for improving civil procedural legislation and forming unified judicial practice regarding the determination of case insignificance, which will contribute to achieving the goal of simplifying court procedures while maintaining guarantees of due process, enhancing the effectiveness of judicial protection of rights and interests of civil proceedings participants.

Key words: *civil proceedings, small cases, simplified proceedings, criteria for small cases, principles of civil proceedings, access to justice, fair trial of civil cases, principle of proportionality.*

Вступ. Доступ до правосуддя як умова дотримання права на справедливий судовий розгляд, що передбачено ст. 6 Європейської конвенції з прав людини та основоположних свобод, є невід'ємною складовою демократичного суспільства. З метою доступності та ефективності правосуддя, процесуальної економії кращі практики правосуддя передбачують спрощення процедур тією метою, щоб в усіх можливих випадках полегшувати доступ приватних осіб до судів з одночасним додержанням належного порядку відправлення правосуддя. Відповідно до рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи для спорів за позовними вимогами з незначними сумами впроваджені процедури, у межах яких здійснюється сприяння для особи у зверненні до суду без витрат, які непропорційні ціні позову. Спрощений порядок розгляду цивільних справ дозволяє уникати зайвих судових засідань та обмежує право на оскарження [1]. Переваги процедур з розгляду малозначних справ були визнані різними країнами, корпораціями та міжнародними організаціями. Світовий банк, наприклад, нещодавно відніс до методології забезпечення виконання договорів у звіті «Ведення бізнесу» суди з розгляду малозначних справ та прискорені процедури до належних правових засобів. Згідно з цим звітом 138 країн мають або суди з розгляду малозначних справ, або спрощені процедури. Світовий банк звертає увагу на те, що глобальні корпорації також запровадили власні системи вирішення малозначних спорів. Зокрема, інноваційний підхід «eBay» до онлайн-вирішення спорів став одним із факторів, що вплинув на створення онлайн-судів з розгляду малозначних справ [2, с. 9].

Відповідно до позиції Європейської комісії з питань ефективності правосуддя (CEPEJ) якісне правосуддя характеризується доступністю для користувачів. Саме доступність до правосуддя стала розглядатись CEPEJ у межах оціночних циклів у якості окремого показника, що включає аналіз: доступності інформації про права, обов'язки та функціонування правосуддя; фінансової доступності як здатності оплатити витрати, що пов'язані правосуддям або можливості отримати безкоштовну державну допомогу чи консультацію; фізичного доступу, що включає й дистанційний доступ до процедур, які необхідні для розгляду справи або вирішення окремих правових питань; доступності до справедливого розгляду справи та забезпечення права бути заслуханим в суді [3, с. 87].

Міжнародні рекомендації щодо спрощення процедур розгляду малозначних справ у порядку цивільного судочинства знайшли своє відображення у національному законодавстві через запровадження інституту малозначних справ та спрощеного позовного провадження. Водночас актуальною залишається низка теоретичних та практичних проблем, які пов'язані насамперед із визначенням критеріїв малозначності справ та їх застосуванням судами. Відповідні виклики зумовлюють подальший аналіз положень цивільного процесуального законодавства та практики їх застосування для формування єдиних підходів до визначення малозначності справ у цивільному судочинстві.

Критерії віднесення справ до малозначних у цивільному судочинстві України, а також суміжні процедурні питання критеріїв визнання справ незначної складності були предметом досліджень українських науковців. Цим питанням свої роботи присвятили, зокрема, В. Бобрик [4], Н. Бондаренко-Зелінська [5], Ж. Васильєва-Шаламова [6], Г. Гембара [20], Р. Головін [7], Грушицький [8], І. Ізарова [9], А. О. Колісник [10], А. Колос [11], Д. Король [12; 13], С. Кравцов [14], В. Мамницький [15; 16], Л. Майстренко [17], Ю. Притика [9], Б. Ратушна [18], О. Ткачук [19], О. Угриновська [20] та багато інших науковців та спеціалістів у галузі правозастосування. Разом із тим, сформульовані дослідниками висновки та рекомендації не дозволили вирішити проблем неоднозначності тлумачення та застосування відповідних норм цивільного процесуального права, які пов'язані з визначеністю та послідовністю критеріїв віднесення справ до малозначних.

Постановка завдання. Метою дослідження є розкриття сутності критеріїв малозначних у цивільному судочинстві, виявлення проблемних аспектів їх застосування в судовій практиці цивільного судочинства та формулювання пропозицій щодо вдосконалення механізму визначення малозначності справ для забезпечення єдності правозастосування з цих процесуальних питань. Теоретичні засади визначення малозначності справ у цивільному судочинстві та їх співвідношення з малозначними спорами має виключне значення для правової визначеності, підстав та порядку надання правової допомоги з цивільних справ, а також для транскордонних цивільних справ, враховуючи україно-європейські та глобальні інтеграційні процеси, а також викликані й розвитком інформаційного суспільства, й міграцією українців через військову агресію.

Результати дослідження. Відповідно до Конституції України передбачено термін «малозначні спори». Зокрема, згідно зі ст. 131-2 представництво осіб у суді здійснюють виключно адвокати. Законодавством можуть бути передбачені винятки, які стосуються, зокрема малозначних спорів. Відповідне положення конкретизовано у ст. 60 ЦПК України з уточненням того, що справи у малозначних спорах є малозначними справами. Разом із тим, розкриття змісту та обсягу юридичної конструкції «малозначні спори» є з часу появи відповідних норм невизначеним, а значення, між іншим, визначається саме особливим порядком їх вирішення, що обумовлений передусім різними аспектами доступу до правосуддя та спрощенням судових процедур.

Співвідношення понять «малозначні справи» та «справи незначної складності та інші справи, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи» (п. 4 ч. 4 ст. 19 УПК України), «справи незначної складності, визнаних судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує вісімдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб» (п. 2 ч. 6 ст. 19 УПК України), а також критерії, підстави та порядок визнання справ малозначними ставали предметом критичної оцінки науковців та професіоналів у сфері правозастосування. Так, В. Мамницкий звернув увагу, що в ЦПК України малозначні справи та справи незначної складності розмежовано не чітко, оскілки у ч. 4 ст. 19 ЦПК України малозначні справи є окремою категорії справ спрощеного позовного провадження, а у ч. 6 ст. 19 ЦПК України до малозначних справи вже віднесено справи незначної складності, які визнаються судом малозначними з певними винятками. Зміст та обсяг поняття «справ незначної складності» не розкривається, а певні пов'язані питання у межах ЦПК України дублюються [15, с. 80]. У цьому контексті слід підтримати критичний аргумент В. Бобрика, відповідно до якого у ст. 19 та ст. 274 ЦПК України підходи щодо правового регулювання відповідних питань є різними. Зокрема, у ст. 19 ЦПК України судячи з переліку справ спрощеного позовного провадження, відповідну процедуру можна охарактеризувати як виняткову, ст. 274 ЦПК України передбачено підхід до спрощеного провадження як до загального за певними винятками [4, с. 98].

Н. Сакара, інтерпретуючи ст. 274 ЦПК України та деякі інші пов'язані положення ЦПК України, узагальнила наступним чином критерії, які повинні братись до уваги при визначенні «незначної складності» справ: стала судова практика з вирішення спору; характер та кількість обставин, які мають бути встановлені у справі (складність предмета доказування); суб'єктний склад справи, вірогідність вступу у справу інших учасників; кількість пред'явлених вимог в межах однієї справи, можливість об'єднання та роз'єднання позовних вимог, зв'язок справи з іншими справами, що перебувають на розгляді в судах; віддаленість з точки зору простору та часу між подіями та фактами, що розглядаються, і процесом судочинства; кількість та специфічність доказів у справі, необхідність забезпечення доказів; наявність виключень, які закріплені ч. 4 ст. 274 ЦПК України; додаткові обставини, що ускладнюють вирішення справи (зміни до законодавства, наявність міжнародних чинників, елементів тощо) [21, с. 3].

Чинною редакцією ЦПК України не визначено час, коли справа повинна бути визнаною у якості малозначної як справа незначної складності (п. 2 ч. 6 ст. 19 ЦПК України). Зважаючи на

підпункт «г» п. 2 ч. 2 ст. 389 ЦПК України це відноситься до повноважень суду першої інстанції. Відповідне положення сприяє невизначеності щодо наявності права на оскарження судового рішення, може призвести до порушення права на доступ до суду зважаючи на практику ЄКПЛ. На переконання Н. Сакари, яке слід підтримати, задля запобігання непередбачуваності правообмеження справа повинна бути визнаною у якості малозначної судом першої інстанції в ухвалі про відкриття провадження у справі із належним мотивуванням [21, с. 5]. Водночас відповідно більш ранньої позиції Н. Сакари є можливість визнання судом справи малозначною на будь-якій стадії її розгляду, у зв'язку із чим авторка критично висловилась щодо позицій Верховного Суду, викладених у відповідних ухвалах (від 12.03.2018 р., справа № 280/236/17, від 14.03.2018 р., справа № 127/22669/17, від 14.03.2018 р. у справі № 272/415/17) [22, с. 203].

Водночас натепер існує підхід, який реалізується й у судові практиці, що буде продемонстровано нижче, відповідно до якого суд має право віднести справу до категорії малозначних на будь-якій стадії судочинства. Зокрема суд апеляційної інстанції може здійснити розгляд справи з викликом сторін, визнавши помилковість віднесення справи до малозначних судом першої інстанції. Крім того, та обставина, що суд першої інстанції відніс справу до категорії малозначних помилково, для Верховного суду є підставою для відкриття касаційного провадження, звісно за умови належного мотивування. При цьому слід зауважити, що законодавчі конструкції «віднесення справи до категорії малозначних помилково» (ч. 3 ст. 389 ЦПК України) та «справи незначної складності, визнані судом малозначними» (ч. 6 ст. 19 ЦПК України) є не тотожними. Саме використання у ЦПК України конструкції «справи незначної складності» до, по суті, відмінних справ за складністю та характером породжує невизначеність.

Зокрема, у справі № 278/3367/19-ц позивачкою було пред'явлено вимоги немайнового характеру, у зв`язку з чим у ній неможливо визначити ціну позову, а тому за позицією Верховного суду справа не належить до категорії малозначних [21, с. 7; 24;]. Разом із тим, у постанові у зазначеній справі крім того, що справа віднесена до малозначних помилково, визначено, що суд першої інстанції помилково розглядав цю справу в порядку спрощеного позовного провадження, не врахувавши категорію та складність справи, обсяг та характер доказів у них. Складно погодитись із такою позицією, оскільки відповідна категорія справ (визнання договору недійсним) не є імперативною щодо розгляду у межах загального позовного провадження, а розгляд справи у межах спрощеного позовного провадження не є підставою для відмови у відкриття касаційного провадження у справі. Визначальним положенням є те, що відповідно до ч. 2 ст. 274 ЦПК у порядку спрощеного позовного провадження може бути розглянута будь-яка інша справа, віднесена до юрисдикції суду, за винятком справ, зазначених у ч. 4 цієї статті. Тобто справи малозначні та справи незначної складності (й визнані судом малозначними, й для яких пріоритетом є швидке вирішення) не є тотожними. Відповідні положення не завжди однозначно та послідовно тлумачяться та застосовуються у судовій практиці, у зв'язку із чим учасники справи може буди непропорційно обмежені у праві на касаційне оскарження судового рішення. Взагалі законодавча конструкція «віднесення справи до малозначних помилково» критично оцінювалась дослідниками зі справедливими аргументами на користь того, що дискреційних повноважень суду, оскільки очевидним є те, що значна кількість справ у протилежному разі дійсно будуть відноситися до малозначних нібито помилково [23, с. 85].

Унаочнити досліджувану неоднозначність можна на наступному прикладі. У справі № 684/399/23 за позовом про розірвання договору оренди земельної ділянки, стягнення заборгованості за договором оренди, передачу земельної ділянки власнику та стягнення моральної шкоди Верховний Суд визначив, що за характером спірних правовідносин та предметом позову справа є малозначною як незначної складності, не належить до справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, а ціна позову не перевищує двісті п`ятдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Відповідно судові рішення у справі № 684/399/23 можуть бути оскаржені в касаційному порядку за наявності умов, які передбачені у п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України [25].

У контексті подібних випадків, що є характерними для судової практики, маємо звернути увагу на співвідношення положень статей 19 і 274 ЦПК України. Зокрема, О. Колісник робить висновок, що «малозначні справи» та «справи незначної складності» не чітко розмежовані, зміст і сутність «справ незначної складності» є не розкритою [10, с. 46]. Л. Майстренко, у свою чергу, ставить слушне запитання про те, чи є малозначними всі справи, які розглядаються у порядку спрощеного позовного провадження, чи мають обов'язково визнаватись малозначними справи, щоб розглядатися в порядку спрощеного провадження? Крім того, теоретично та практично

важливим є визначення правового значення відповідного поділу. Для цього Л. Майстренко наводить аргументи, що якщо справа визнається малозначною, йде мова про порядок розгляду, який визначений для категорії малозначних справ, зокрема: правила подання відповідачем заперечень проти розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження не застосовуються. Крім того, у ЦПК України не визначено, що суд повинний визнати справу малозначною, щоб вона розглядалась у межах спрощеного позовного провадження. У протилежному випадку втрачають сенс окремі процесуальні норми, що закріплені у ч. 2 ст. 161, у ч. 2 ст. 274, у ч. 7 ст. 277 ЦПК України [17]. Віднесення справи до категорії малозначних дозволяє здійснювати представництво у суді особі, яка не є адвокатом, а також може обмежити перегляд судових рішень у малозначних справах в касаційному порядку (з деякими винятками). Як зазначила Л. Майстренко, слід чітко розрізняти, процесуальні підстави для розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 274 ЦПК України (встановлений факт малозначності справи або визнання її малозначною судом) та відповідно до ч. 2 ст. 274 ЦПК України (будь-яка справа, якщо суд враховуючи думку та аргументи сторін прийде до висновку про її розгляд в порядку спрощеного позовного провадженні) [17].

Відповідно до ч. 4 ст. 19 ЦПК України спрощене позовне провадження призначене для розгляду і малозначних справ, і справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи. Малозначними справами, які визнаються такими законом, є справи, у яких у яких ціна позову не перевищує тридцяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує шістдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Від дискреційних повноважень суду залежить визначення розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження справ незначної складності, визнаних судом малозначними (відповідно до наведених у статті прикладів з судової практики Верховний суд визнає ними справи і без ціни позову, і з поєднанням вимог різного характеру), крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує вісімдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (ст. 274 ЦПК України).

Правильне визначення справи як малозначної має виключне значення для дотримання права на справедливий суд, а також доступності касаційного оскарження. Неправильне визначення категорії справи судами є непропорційним, непередбаченим законом обмеженням права на судовий захист, порушує право на справедливий суд. Відповідно до зазначеної вище справи № 684/399/23 в одній позовній заяві поєднано декілька вимог майнового та немайнового характеру, що не дає підстав однозначно відносити справу до малозначних, водночас дозволяє здійснити розгляд справи в прядку спрощеного позовного провадження. Суд першої інстанції призначив розгляд справи в порядку загального позовного провадження [25]. В інших аналогічних справах, яких в Реєстрі містися близько 1000 справ з 1 січня 2019 року, суди також призначали розгляд справ в порядку зального позовного провадження [26; 27; 28; 29; 30]. Водночас є справи, у яких суди приходять до висновку про можливість розгляду цивільної справи в порядку спрощеного позовного провадження з повідомленням (викликом) сторін та проведенням судового засідання [31].

Справи за позовами про розірвання договору оренди земельної ділянки, стягнення заборгованості за договором оренди, передачу земельної ділянки власнику та стягнення моральної шкоди є досить розповсюдженими у судовий практиці, та щодо їх значення та категорії Верховним Судом були висловлені неоднозначні правові позиції.Зокрема, відповідно до ухвали 25 липня 2024 року у справі № 709/555/23 Верховний Суд у складі постійної колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду відмовив у відкритті касаційного провадження не у зв'язку із тим, що справа є малозначною, а з підстав того, що з наведених заявником обставини в обґрунтування ч. 3 ст. 389 ЦПК України, немає відомостей про те, що справа стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики. Заявник також не довів наявності протиріччя між висновками у справі судів попередніх інстанцій та судовою практикою Верховного Суду у справах з «ідентичними фактичними обставинами». Загалом мотивування касаційної скарги полягає у запереченні оцінки судами наявних у справі доказів та встановлених обставин, але не надано обґрунтування фундаментальності вирішених у справі правових питань, а аналіз колегією судових рішень у справі та аргументів заявника не підтверджують того, що справа має для нього виняткове значення [32].

В іншій справі Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду прийняв касаційну скаргу відповідача, не зважав на ті обставини, що певні вимоги є малозначними, а посилаючись лише на наявність того, що в судовому рішенні судом застосовано

норму права без урахування висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду [33]. Наслідуючи логіку з попереднього прикладу, у відкритті провадження суд міг та мав відмовити з тих підстав, що справа є малозначною, судове рішення у якій не підлягає касаційному оскарженню (ст. 389, 394 ЦПК України).

Відповідно до постанови від 06 березня 2019 року Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у справі № 183/262/17 відкрив провадження, заначив, що з урахуванням ціни позову, вимог п. 1 ч. 6 ст. 19 ЦПК України справа, яка є предметом перегляду, є малозначною, але зазначив, що є підстави для касаційного перегляду судового рішення у цій справи, оскільки касаційна скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики [34]. Водночас предметом пред'явленого позову відповідно до даних реєстру є розірвання договору оренди земельної ділянки, а належних аргументів щодо віднесення справи до категорії малозначних не було наведено, так само як і аргументів на користь фундаментального значення для формування єдиної правозастосовчої практики.

У справі № 709/344/23 Верховний Суд дійшов висновку про відмову у відкритті касаційного провадження, оскільки вона подана на судове рішення у малозначній справі, обґрунтував свою позицію, враховуючи положення ст. 19 ЦПК України у системному зв`язку з нормами статей 274, 389 та 394 ЦПК України суд вправі віднести справу до категорії малозначних на будь-якій стадії її розгляду. Предметом спору цій справі є вимоги про розірвання договору оренди земельної ділянки, стягнення заборгованості за договором оренди, передачу земельної ділянки власнику та стягнення моральної (немайнової) шкоди. Водночас суд послався лише на вимоги, які мають ціну позову (сукупно 41 336, 70), визнавши її справою незначної складності відповідно до положень ч. 4 ст. 274 ЦПК України. Посилання заявника у касаційній скарзі на фундаментальне значення питання права, якого стосується касаційна скарга, суд визнав не обґрунтованими, оскільки вони не впливатимуть на значну кількість спорів, створюючи тривалий у часі та відмінний від того, що існував до цього, підхід до вирішення актуальної правової проблеми. Інтерес представляють положення, які у постанові презюмуються належно мотивованими, зокрема, що застосування критерію малозначності у цій справі є передбачуваним, те, що у малозначній справі незгода заявника із судовим рішенням, встановленими судом обставинами та оцінкою доказів не є підставою для відкриття касаційного провадження [35].

Зважаючи на викладене, при застосуванні передбачених ЦПК України оціночних критеріїв малозначності справи основоположним є принцип пропорційності. Його реалізація здійснюється через алгоритм оцінки пропорційності правообмеження, за яким суд при визначенні порядку здійснення правосуддя має оцінити можливість та доцільність правообмеження відповідно до завдань цивільного судочинства, з метою дотримання розумного балансу між приватними та публічними інтересами, а також з урахуванням складності справи, значення справи для сторін, особливостей предмета спору, ціни позову тощо. Забезпечення єдності судової практики з досліджених питань потребує особливої уваги та можливе лише за умови чіткого розуміння співвідношення категорій справ, критеріїв їх розмежування та процесуальних наслідків віднесення справ до малозначних, з обов'язковим дотриманням принципу пропорційності при реалізації судом дискреційних повноважень.

Висновки. Проведене дослідження теоретичних та практичних аспектів встановлення критеріїв малозначності справ у цивільному судочинстві дозволило виявити неоднозначність судової практики з визначення порядку вирішення справ, зокрема у межах спрощеного позовного провадження. Виявлена термінологічна неузгодженість та стала невизначеність співвідношення понять «малозначні справи» та «справи незначної складності» свідчать про необхідність законодавчої та правозастосовної конкретизації категорії «справ незначної складності». Це є однією з основоположних умов єдності судової практики, зважаючи на роль Верховного Суду, з застосування норм процесуального права, що регулюють порядок віднесення справ до малозначних як таких, що є малозначними, або інших справ, що можуть бути вирішені в порядку спрощеного позовного провадження. Нагальною є проблема розмежування підстав для розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження та визнання справи малозначною, оскільки це призводить до різних процесуальних наслідків. Судова практика демонструє відсутність однозначних підходів щодо можливості віднесення справи до категорії малозначних на різних стадіях судового процесу. Потребують вдосконалення критерії оцінки справ щодо їх значення та складності, у яких поєднано вимоги майнового та немайнового характеру.

Непослідовне дотримання вимог принципу пропорційності, який є основоположним при віднесенні справ до малозначних, у судовій практиці не має чітких критеріїв застосування судами,

що перешкоджає формуванню єдиної судової практики. Визначальним є обмеження дискреційних повноважень суду при визначенні малозначності справи, оскільки широкі дискреційні повноваження призводять до неоднакового застосування норм та породжують суперечливу судову практику.

Принцип пропорційності та правова визначеність у контексті правосуддя стосуються не лише процесуального закону, а й практики його застосування. Наразі у контексті досліджених правозастосовних питань існують суттєві недоліки в реалізації передбаченого законом механізму мотивування судових рішень щодо визнання справи малозначною. Це негативно впливає на передбачуваність судової практики та ефективний захист прав учасників процесу. Виконання судами обов'язку належного мотивування рішення щодо визнання справи малозначною з урахуванням застосовних до конкретного випадку критеріїв та обставин справи має сприяти забезпеченню єдності судової практики. Таке мотивування має належно демонструвати, що аргументи особи почуті судом, а в їх підтвердження та щодо кожного критерію малозначності наведено відповідні мотиви з урахуванням вимог пропорційності.

Перспективним напрямком подальших досліджень є розробка чітких критеріїв для визначення малозначності справ та вдосконалення механізму їх застосування з урахуванням принципу пропорційності, вимог справедливого судочинства, удосконалення суміжних юридичниї конструкцій, застосування яких може вплинути чи неправомірно обмежити право на доступ до правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Рекомендація № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_81_7_1981_05_14.pdf

2. Fast-Tracking the Resolution of Minor Disputes. Experience from EU Member States. The World Bank. Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of the Netherlands. 36 с. URL: https://documents1.worldbank.org/curated/pt/670181487131729316/pdf/Fast-tracking-the-resolution-of-minor-disputes-experience-from-EU-Member-States.pdf

3. European judicial systems. CEPEJ Evaluation Report. 2024 Evaluation cycle (2022 data). Part 1. General analyses. Council of Europe. 174 с. URL: https://rm.coe.int/cepej-evaluation-report-part-1-en-/1680b272ac

4. Бобрик В.І. Дискурс про критерії розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні :* матеріали ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 18–19 жовт. 2018 р.). Чернівці, 2018. С. 97–100. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/15636

5. Бондаренко-Зелінська Н.Л. Інститут малозначності справ в цивільному судочинстві Україні як перешкода для ефективної реалізації принципів верховенства права та доступності правосуддя. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 1. С. 172–178. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.29

6. Васильєва-Шаламова Ж.В., Лисак О.О. Поняття та характерні ознаки спрощеного провадження як виду процесуального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 4. С. 110–114. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/23

7. Головін Р. Розірвання договору оренди не є малозначною справою. Позиція Наталії Сакари. *Юридична газета Онлайн*. 2024. 26 липня. URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/rozirvannya-dogovoru-orendi-ne-e-maloznachnoyu-spravoyu-poziciya-nataliyi-sakari.html

8. Грушицький А. Коли справи незначної складності стають малозначними, і що це означає для можливостей оскарження та представництва. *Закон і Бізнес.* 2018. 15-21 вересня. URL: URL: https://zib.com.ua/ua/134471-koli_spravi_neznachnoi_skladnoschi_stayut_maloznachnimi_.html

9. Ізарова І.О., Притика Ю.Д. Спрощене позовне провадження цивільного судочинства України: виклики першого року застосування в судовій практиці. *Проблеми законності.* 2019. № 145. С. 51–67. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Pz_2019_145_6

10. Колісник О.В. Проблеми визначення критеріїв малозначності справ. *Малозначні спори: європейський та український досвід вирішення :* збірник наукових праць учасників Міжнародної науково-практичної конференції, 23-24 листопада 2018 р., Київ, Україна / за заг. ред. І. Ізарової, Р. Флейшара, Р. Ханик-Посполітак. – Київ : Дакор, 2018. С. 46–51. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/bitstreams/6b588751-2af9-452c-8672-9509d4c75365/download

11. Колос А. Теоретичні проблеми спрощеного провадження у цивільному процесі. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. № 4. С. 32–35. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/4/7.pdf

12. Король Д. Малозначні справи в законодавстві та доктрині цивільного процесуального права європейських країн. *Університетські наукові записки.* 2019. № 3(71). С. 260–275. DOI: https://doi.org/10.37491/UNZ.71.21

13. Король Д.А. Спрощене провадження цивільного судочинства в різних країнах Європи: порівняльна характеристика. *Часопис Київського університету права.* 2020. № 1. С. 225–228. DOI: https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2020.45

14.Кравцов С.О. Малозначність спору як "процесуальний фільтр" касаційного оскарження. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2019. № 6. С. 126–129. URL: http://lsej.org.ua/6_2019/30.pdf

15. Мамницький В.Ю., Алексанян К. А., Діброва Т. А. Проблемні питання інституту малозначних справ за цивільним процесуальним кодексом України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 9. С. 79–82. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-9/18

16. Мамницький В.Ю., Кахнова М. Г., Шевченко Ю. А. Малозначні справи та спрощене провадження як процесуальна форма їх розгляду. *Журнал східноєвропейського права.* 2019. № 63. С. 88–96. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=jousepr_2019_63_14

17. Майстренко Л. Спрощене позовне провадження в цивільному процесі: чи все так просто? *Судово-юридична газета.* 28 березня 2018. URL: https://sud.ua/ru/news/blog/116570-sproschene-pozovne-provadzhennya-v-tsivilnomu-protsesi-chi-vse-tak-prosto

18. Ратушна Б.П. Значимість малозначних справ у цивільному процесі України. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління.* 2020. № 4(10). С. 127–134. DOI: https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-4(10)-127-134

19. Ткачук О. Спрощене провадження — новела цивільного процесу: правова природа, ознаки, процедура. *Право України.* 2017. № 8. С. 45–56.

20. Угриновська О., Гембара Г. Спрощене позовне провадження: законодавча регламентація та проблеми судової практики. *Підприємництво, господарство і право.* 2018. № 12. С. 85–89. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/12/16.pdf

21. Сакара Н. Аналіз помилок, які виникають при розгляді цивільних справ у порядку спрощеного позовного провадження. *Верховний суд.* URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/PREZ_Sakara_2021_11_05.pdf

22. Сакара Н. Ю. Спрощене позовне провадження як новела цивільного процесуального права. *Проблеми цивільного права та процесу.* Харків. 2018. С. 202–205. URL: http://univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_05_2018/pdf/62.pdf

23. Помазанов А. В. Малозначність справ у цивільному процесі України. *Право і суспільство.* 2018. № 1 (ч. 2). С. 80–86. https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/fa090e2b-60a6-438f-aa2c-34e0cfb7bcc3/content

24. Постанова Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 03.02.2021, справа № 278/3367/19-ц. URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=94803271&red=1000032441a6288154409f81c5ffd430114374&d=5

25. Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 09.05.2024, справа № 684/399/23. URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=118961119&red=100003a9c1298cafb8fc37b8c64c237167cd0b&d=5

26. Ухвала Старосинявського районного суду Хмельницької області від 18.08.2023, справа № 684/399/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112890898.

27. Ухвала Магдалинівського районного суду Дніпропетровської області від 05.10.2021, справа № 179/1501/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100391094

28. Ухвала Чугуївського міського суду Харківської області від 22.05.2024, Справа № 636/3478/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119190002

29. Ухвала Чугуївського міського суду Харківської області від 22.05.2024, справа № 636/3477/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119190004

30. Ухвала Сосницького районного суду Чернігівської області від 30.12.2022, справа № 745/572/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108195884

31. Ухвала Уманського міськрайонного суду Черкаської області від 02.04.2020, справа № 705/1156/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88590602

32. Ухвала Верховного суду у складі постійної колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 25.07.2024, справа № 709/555/23/ URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120654276

33. Постанова Верховного Суду від 07.02.2024, справа № 579/1133/22/ URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116955459

34. Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 06.03.2019, справа № 183/262/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80458238

35. Ухвала Верховного Суду у складі постійної колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 19.06.2024, справа № 709/344/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119907448

УДК 347:347.44(477)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.2

ШАРКОВА Г.Ю.

РОЗМЕЖУВАННЯ ДОГОВОРУ ДОВІЧНОГО УТРИМАННЯ З ІНШИМИ ДОГОВОРАМИ ПРО ПЕРЕДАННЯ МАЙНА У ВЛАСНІСТЬ: ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ

DISTINGUISHING A LIFE MAINTENANCE CONTRACT FROM OTHER CONTRACTS ON THE TRANSFER OF PROPERTY OWNERSHIP: AN APPLIED ASPECT

Стаття присвячена розкриттю критеріїв розмежування договорів довічного утримання із іншими договірними конструкціями про передання майна у власність крізь призму прикладного аспекту.

Результати дослідження. Особливістю договору довічного утримання можна вважати поглинання у себе найбільш вразливих аспектів суб'єктного складу (похилий вік однієї сторони), що в разі оскарження договору може видаватися стороною як факт неспроможності під час укладення чи виконання договору усвідомлювати природу укладеного договору.

Доведено, що розмежування природи договорів довічного утримання і спадкового договору полягає в моменті виявлення помилки: помилка сторони на стадії укладення договору свідчить про те, що укладений договір має бути визнаний недійсним. Констатовано, що сама по собі зміна намірів сторони не призводить до автоматичного визнання договору довічного утримання недійсним. Якщо момент виникнення помилки встановлюється вже під час виконання договору – у практичній площині ефективним, законним і належним буде заявлена вимога про розірвання договорів (що є диспозитивним правом позивача). Обґрунтовано, що майже ніколи договір довічного утримання стосується виключно фінансового утримання. Сама назва цього договору орієнтує сторін на присутність такої складової як «натуральне» утримання через безпосереднє піклування і часткове майнове утримання. Останнє як правило невелике, зважаючи на невизначеність і алеаторність строків договору. Зауважено, що правила і підходи піклування й догляду в договорах прописуються чітко, а їх невиконання їх може слугувати підставою для розірвання договору. Продемонстрований системний підхід практики Верховного Суду у розмежуванні майнового утримання як елемент зобов'язань майнового характеру та догляд, який з-поміж іншого може полягати в конкретних діях, турботі та піклуванні набувача про відчужувача з огляду на його похилий вік та потребу в сторонній допомозі.

Ключові слова: *договір довічного утримання, укладення, виконання договору, судова практика, позовне провадження, доводи сторін.*

The article is devoted to the disclosure of the criteria for distinguishing between life care contracts and other contractual structures for the transfer of property into ownership through the prism of the applied aspect.

Results of the study. The peculiarity of a life care contract is that it absorbs the most vulnerable aspects of the subject composition (elderly age of one party), which, in case of challenging the contract, may be presented by a party as the fact of its inability to realize the nature of the contract when concluding or performing the contract. The author proves that the distinction between the nature of life care contracts and inheritance contracts lies in the moment of detection of a mistake: a party's mistake at the stage of concluding a contract indicates that the concluded contract should be declared invalid.

© ШАРКОВА Г.Ю. – кандидат юридичних наук, доцент, заступник директора з навчально-наукової роботи (ПВНЗ «Кропивницький інституту державного та муніципального управління»)

The author states that a change in the intentions of a party does not automatically lead to invalidation of a life care contract. If the moment of the error is established already during the performance of the contract, in practical terms, it will be effective, lawful and proper to claim termination of the contract (which is the plaintiff's discretionary right). The author proves that almost never a life care agreement concerns exclusively financial maintenance. The very name of this agreement orientates the parties to the presence of such a component as "in-kind" maintenance through direct care and partial property maintenance. The latter is usually small, given the uncertainty and aleatory nature of the contract. It is noted that the rules and approaches to care and maintenance are clearly stated in the agreements, and their failure to comply with them may serve as grounds for termination of the agreement. The author demonstrates the systematic approach of the Supreme Court's practice in distinguishing between property maintenance as an element of property obligations and care, which, among other things, may consist of specific actions, care and concern of the acquirer for the alienator, given his/her advanced age and the need for outside assistance.

Key words: *life care contract, conclusion, performance of the contract, case law, lawsuit proceedings, arguments of the parties.*

Постановка проблеми. Договірні конструкції з передання майна у власність становлять основу цивільного обороту, оскільки є найбільш поширеними в статистиці укладення учасниками цивільних відносин, починаючи з роздрібної купівлі-продажу, завершуючи складними багатоетапними інвестиційними договорами. Спільним у цих договорах є перехід власності від попереднього до нового власника. Звертаючись до нормативного регулювання до цих договорів, можна зробити початковий висновок, що жодної складності щодо правової природи, укладення й виконання, наприклад односторонніх безоплатних договорів, виникати не може. Проте, заглиблюючись в сучасну судову практику щодо виконання договорів дарування, довічного утримання, ренти й спадкового договору, можна побачити чимало практичних проблем, що становлять окрему наукову проблему.

Незважаючи на періодичну увагу до договірних конструкцій про передання майна у власність з боку таких українських вчених-цивілістів, як О. С. Яворська, М. Д. Пленюк, М. В. Ткаченко, Н. Л. Цопіна, О. М. Великороди, практичний аспект застосування заявлених договорів не залишається незмінним, враховуючи останню судову практику, що свідчить про актуальність обрано тематики.

Мета – в межах цієї публікації планується розглянути сучасні підходи вітчизняних судів до вирішення виконання зобов'язань з утримання у договорах з передання майна у власність й формування на цій підставі авторських висновків щодо удосконалення механізму виконання цих договорів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Договір є важливим правовим явищем у цивільному праві, оскільки має значення джерела права, що встановлює права та обов'язки для його учасників. Погребняк М. В., з'ясовуючи природи договору довічного утримання (догляду), визначає його місце в системі юридичних фактів, виділяє спеціальні юридичні ознаки, за якими цей договір відмежовується від інших, оскільки це зумовлено необхідністю надання вичерпної його характеристики як юридичного факту. Саме на підставі договору довічного утримання (догляду), продовжує дослідниця, виникають правовідносини між відчужувачем та набувачем, встановлюється індивідуальний правовий режим поведінки сторін. Необхідність з'ясування правової позиції [1].

Нагадаємо легальне визначення договорів довічного утримання, ренти, спадкового договору. Також, як свідчить судова практика, одна із сторін договору під час укладення чи після, нерідко, при укладенні договору довічного утримання, посилається на укладення, що не передбачає певних розпоряджень чи утримань другої сторони, а не іншого виду договорів, тому процитуємо і легальне визначення останнього. Так, відповідно до ст. 744 ЦК України «за договором довічного утримання (догляду) одна сторона (відчужувач) передає другій стороні (набувачеві) у власність житловий будинок, квартиру або їх частину, інше нерухоме майно або рухоме майно, яке має значну цінність, взамін чого набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та (або) доглядом довічно» [6]. Стаття 731 ЦК України встановлює, що «за договором ренти одна сторона (одержувач ренти) передає другій стороні (платникові ренти) у власність майно, а платник ренти взамін цього зобов'язується періодично виплачувати одержувачеві ренту у формі

певної грошової суми або в іншій формі. Договором ренти може бути встановлений обов'язок виплачувати ренту безстроково (безстрокова рента) або протягом певного строку» [6]. Згідно із ст. 717 ЦК України «за договором дарування одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується передати в майбутньому другій стороні (обдаровуваному) безоплатно майно (дарунок) у власність. Договір, що встановлює обов'язок обдаровуваного вчинити на користь дарувальника будь-яку дію майнового або немайнового характеру, не є договором дарування» [6].

Особливістю договору довічного утримання можна вважати поглинання у себе найбільш вразливих аспектів суб'єктного складу: часто одна сторона договору є правосуб'єктною особою, але такою, що через свій похилий вік потребує утримання, і, в разі оскарження договору, – спирається на свій похилий вік як факт неспроможності під час укладення чи виконання договору усвідомлювати природу укладеного договору. Також виконання договору є довічним, що дозволяє віднести його до тривалих договорів на невизначений строк, але з вказівкою на подію (смерть відчужувача як виникнення права на перехід останньої правомочності власника до набувача – право розпоряджатися власністю).

Наприклад, у постанові Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду (далі – КЦС ВС) від 23 листопада 2020 року у справі № 564/308/18 [3], КЦС ВС наголосив, що «Зміна намірів сторони правочину щодо розпорядження належним їй майном на випадок смерті після укладення спадкового договору не може свідчити про помилку щодо правової природи договору під час укладення такого правочину. Позовні вимоги обґрунтовувалися тим, що між стороною, його дружиною як відчужувачами та відповідачем як набувачем 08 травня 2013 року укладений спадковий договір, за умовами якого набувач набуває право власності на житловий будинок із надвірними будівлями та земельну ділянку, надану для їх обслуговування, після смерті відчужувачів. вважав, **що підписаний ним договір є договором довічного утримання,** за умовами якого після їхньої смерті все їхнє майно перейде у власність дочки його дружини, яка буде їх доглядати до смерті. Стверджував, що йому нічого не було відомо про умови та правові наслідки правочину, оскільки він був впевнений, **що підписує саме договір довічного утримання,** тобто він під час укладення оспорюваного правочину **помилився щодо природи такого правочину**. Відносини з дружиною та її дочкою погіршилися, останні створили незадовільні умови проживання, чинять перешкоди у користуванні власністю [3].

Аргументами КЦС ВС, що викликають науковий інтерес, вважаємо те, що ВС погодився з висновками суду апеляційної інстанції про відсутність підстав для задоволення позову, оскільки позивач не довів, що на момент укладення оспорюваного спадкового договору він помилявся щодо правової природи укладеного ним правочину та існували обставини, які зумовлюють визнання його недійсним, оскільки, укладаючи цей договір, він усвідомлював його істотні умови і правові наслідки його укладення. Зміна свого рішення або ставлення до його наслідків в результаті переусвідомлення його значення для себе, що настали у майбутньому, тобто після укладення такого правочину, не повинні створювати уявлення про наявність такої помилки станом на момент укладення оспорюваного правочину. Суд виходить з того, що **підстави недійсності правочину повинні існувати саме на момент його укладення**, усі сумніви та зміна намірів і ставлення до укладеного правочину, що виникли після моменту укладення, не впливають на його дійсність, **а можуть слугувати виключно підставами для його розірвання, якщо це передбачено законом для такої правової ситуації** [3]**.**

Отже, наведений приклад судової практики демонструє сталий підхід КЦС ВС щодо правил розмежування природи договорів довічного утримання і спадкового договору: помилка сторони на стадії укладення договору свідчить про те, що укладений договір має бути визнаний недійсним. Зміна намірів сторони не призводить до автоматичного визнання договору довічного утримання недійсним. А якщо помилка виникла вже після укладення, на стадії виконання договору – слід говорити про іншу підставу припинення договорів – треба заявляти вимогу про розірвання договорів, що перебуває у площині секундарних прав позивача, але впливає на правові наслідки звернення із неналежним позовом.

Іншою проблемою ускладнення виконання договору довічного утримання можна виділити факт існування чи настання неприязних стосунків між сторонами цього договору. Оскільки виконання договору як правило носить особистісний характер, виниклі неприязні стосунки істотно погіршують нормальний рух виконання тривалого в часі договору, особливо на невизначений період. Судова практика переконує, що майже ніколи договір довічного утримання стосується виключно фінансового утримання. Сама назва цього договору орієнтує сторін на присутність такої складової як «натуральне» утримання, що полягає у безпосередньому піклуванні як виду

догляду і частковому утриманні. Останнє як правило невелике, зважаючи на невизначеність і алеаторність строків договору. Проте правило і підходи догляду в договорах прописуються чітко. І невиконання їх може слугувати підставою для розірвання договору з відповідними наслідками.

Прикладом може слугувати така постанова КЦС ВС [2]. Судами нижчих інстанцій, і КЦС ВС не спростовувалося, що «Договір довічного утримання було укладено відчужувачем та двома набувачами (кожному по ½ будинку в обмін на утримання і догляд). Відчуважач отримала травму – закритий перелом шийки стегна. Внаслідок цього утримання з боку набувачів припинилось, а відчужувач ініціювала позов про розірвання договору довічного утримання, спочатку у задоволенні позову їй було відмовлено. У цій справі був заявлений зустрічний позов з боку одного з набувачів про розірвання договорів довічного утримання. Набувач у зустрічному позові про розірвання вказаного договору і визнання за нею права власності наводила доводи, що утримувала Відчужувача 10 років, посилалася на те, що Відчужувач в односторонньому порядку відмовилася від утримання з її сторони, а саме: остання відмовлялася від отримання грошових переказів, надісланих за період з 25 червня 2015 року по 08 лютого 2016 року на виконання договорів довічного утримання та перешкоджанні їй у доступі до будинку та вдруге, під впливом другого з Набувачів, ініціювала розірвання договорів довічного утримання [2].

Рішенням суду першої інстанції, що було підтримано апеляційним судом договір довічного утримання було розірвано із обома набувачами, повернувши сторони в первісний стан. У задоволенні зустрічного позову однієї з набувачів відмовлено. Апеляція залишила рішення без змін. КЦС ВС залишив рішення судів І та апеляційної інстанції без змін. Мотиви КЦС ВС зводилися до того, що у договорі окрім фінансового утримання (100 грн на місяць), було заявлено і власне утримання, якого не було певний достатньо тривалий проміжок часу. КЦС ВС виснував, що «належним виконанням зобов'язання слід вважати тоді, коли відповідачі виконують всі взяті на себе обов'язки за договором. КЦС ВС наголосив, що ф**акт надсилання грошових коштів відповідачем не свідчить про те**, що він належним чином виконував умови договору довічного утримання, оскільки йому було відомо про те, що позивач – людина похилого віку і за станом здоров'я та у зв'язку з отриманою у 2014 році травмою **не мав можливості самостійно пересуватися**, внаслідок чого отримання ним через поштове відділення грошових переказів неможливе, що тягне за собою неналежне виконання договору довічного утримання» [2].

Іншим прикладом впливу змін умов виконання договору довічного утримання на трансформацію договірних відносин, можна продемонструвати висновок КЦС ВС у постанові від 09 листопада 2020 року у справі № 522/3958/19: «У разі зміни життєвих обставин позивача, якими він керувався укладаючи такий договір, а саме різко погіршився стан здоров'я й він потребує стороннього догляду, суд дійшов обґрунтованого висновку про задоволення позовних вимог, оскільки виконання договору довічного утримання на попередніх умовах є неприйнятним для позивача, порушує співвідношення майнових інтересів сторін і позбавляє позивача можливості отримувати постійний догляд за отримане грошове утримання, яке є недостатнім для його потреб з урахуванням стану здоров'я» [4]. У зв'язку з цим КЦС ВС дійшов висновку відсутність підстав для зміну рішень судів першої та апеляційної інстанції про розірвання договору довічного утримання і повернення квартири позивачу (відчужувачу за договору) у зв'язку із істотною зміною обставин.

Останнім прикладом в межах цієї публікації виділяємо висновок КЦС ВС, в якому найвищий суд здійснив достатньо вдале розмежування майнового утримання і догляду в договорі довічного утримання у справі № 645/3284/19, постанова від 18 серпня 2021 року. У цій справі КЦС ВС встановив, що апеляційний суд **помилково ототожнив поняття майнового утримання та догляду,** не врахував невиконання набувачем обов'язків, передбачених договором довічного утримання, у зв'язку з чим скасував законне та обґрунтоване рішення суду першої інстанції [5]. КЦС ВС виснував, що за договором довічного утримання (догляду) одна сторона (відчужувач) передає другій стороні (набувачеві) у власність житловий будинок, квартиру або їх частину, інше нерухоме майно або рухоме майно, яке має значну цінність, натомість набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача **утриманням та (або) доглядом довічно** (стаття 744 ЦК України). Аналіз статті 744 ЦК України свідчить, що законодавець, передбачивши можливість визначення в договорі обов'язків як з утримання, так і з догляду, розмежував указані поняття: 1) утримання характерне для зобов'язань майнового характеру; 2) догляд з-поміж іншого може полягати в конкретних діях, турботі та піклуванні набувача про відчужувача з огляду на його похилий вік та потребу в сторонній допомозі. Договір довічного утримання (догляду) може бути розірвано за рішенням суду на вимогу відчужувача або третьої особи, на користь якої він був укладений, у разі

невиконання або неналежного виконання набувачем своїх обов'язків, незалежно від його вини. Таким чином, установивши, що відповідачка з червня 2018 року проживає за межами України та на порушення умов договору не здійснювала догляду за позивачкою, яка є особою похилого віку та потребує сторонньої допомоги, суд першої інстанції зробив правильний висновок про наявність підстав для задоволення позову та розірвання договору довічного утримання [5].

Викладене дає підстави для формування таких висновків. Особливістю договору довічного утримання можна вважати поглинання у себе найбільш вразливих аспектів суб'єктного складу: часто одна сторона договору є правосуб'єктною особою, але такою, що через свій похилий вік потребує утримання, і, в разі оскарження договору, – спирається на свій похилий вік як факт неспроможності під час укладення чи виконання договору усвідомлювати природу укладеного договору. Також виконання договору є довічним, що дозволяє віднести його до тривалих договорів на невизначений строк, але з вказівкою на подію (смерть відчужувача як виникнення права на перехід останньої правомочності власника до набувача – право розпоряджатися власністю).

Розмежування природи договорів довічного утримання і спадкового договору насамперед полягає в моменті виявлення помилки: помилка сторони на стадії укладення договору свідчить про те, що укладений договір має бути визнаний недійсним. При цьому сама по собі зміна намірів сторони не призводить до автоматичного визнання договору довічного утримання недійсним. Проте якщо момент виникнення помилки встановлюється вже під час виконання договору – у практичній площині ефективним, законним і належним буде заявлена вимога про розірвання договорів. А це диспозитивним правом позивача і належить до його секундарних прав, хоча і впливає на правові наслідки звернення із неналежним позовом.

Судова практика переконує, що майже ніколи договір довічного утримання стосується виключно фінансового утримання. Сама назва цього договору орієнтує сторін на присутність такої складової як «натуральне» утримання, що полягає у безпосередньому піклуванні як виду догляду і частковому утриманні. Останнє як правило невелике, зважаючи на невизначеність і алеаторність строків договору. Проте правило і підходи догляду в договорах прописуються чітко. І невиконання їх може слугувати підставою для розірвання договору. Практика Верховного Суду чітко розмежовує майнове утримання як елемент зобов'язань майнового характеру та догляд, який з-поміж іншого може полягати в конкретних діях, турботі та піклуванні набувача про відчужувача з огляду на його похилий вік та потребу в сторонній допомозі.

Список використаних джерел:

1. Погребняк М. В. Правова природа договору довічного утримання (догляду). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 180 – 183. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-9/43.

2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV (зі змінами) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.

3. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду від 23 листопада 2020 року у справі № 564/308/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/93081563

4. Постанова Верхвоного Суду у складі Касаційного цивільного суду від 25 червня 2018 у справі № 357/18084/15-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/74963517

5. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду від 09 листопада 2020 року у справі №522/3958/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/92811574

6. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду від 18 серпня 2021 року у справі № 645/3284/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/99088261

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.736
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.3

БУТИРСЬКА І.А.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СПЛАТИ ВИНАГОРОДИ АРБІТРАЖНОМУ КЕРУЮЧОМУ У СПРАВІ ПРО БАНКРУТСТВО (НЕПЛАТОСПРОМОЖНІСТЬ)

CURRENT ISSUES OF PAYMENT OF REMUNERATION TO THE ARBITRATION MANAGER IN A BANKRUPTCY (INSOLVENCY) CASE

Стаття присвячена дослідженню актуальних питань, що виникають у зв'язку з виплатою винагороди арбітражному керуючому у справі про банкрутство (неплатоспроможність).

Наголошено, що при затвердженні звіту арбітражного керуючого про нарахування і виплату грошової винагороди, здійснення та відшкодування витрат суд повинен дослідити, які дії вчиняв арбітражний керуючий та протягом якого часу. Для цього суд витребовує в арбітражного керуючого помісячний звіт про виконану роботу, досліджує його і лише після цього затверджує поданий звіт.

Проаналізовано Прикінцеві та перехідні положення Кодексу України з процедур банкрутства в частині, що регулює питання оплати праці арбітражного керуючого на період дії воєнного стану. Наголошено, що такі законодавчі положення спрямовані на забезпечення прав боржників, які опинилися у настільки скрутному матеріальному становищі, що не в змозі навіть одразу оплатити авансування винагороди арбітражному керуючому.

Досліджено судову практику застосування відповідних законодавчих положень та розкрито проблеми, що виникають під час правозастосування відповідних законодавчих приписів. Наголошено, що у випадку відсторонення арбітражного керуючого, з яким раніше було укладено угоду про оплату праці, винагороду та відшкодування витрат арбітражного керуючого, нового арбітражного керуючого доводиться обирати з числа тих, хто погоджується також працювати на умовах розстрочення винагороди, що не сприяє ефективності роботи та незалежності такого арбітражного керуючого.

Аргументовано, що Прикінцеві та перехідні положення Кодексу України з процедур банкрутства, які передбачають особливості сплати винагороди арбітражному керуючому в умовах воєнного стану, передбачають укладення угоди про оплату праці арбітражного керуючого на час виконання ним повноважень тільки до закриття провадження у справі, не врахувавши, що арбітражного керуючого може бути відсторонено від виконання повноважень.

Аргументовано необхідність відповідних змін до Кодексу України з процедур банкрутства для забезпечення єдності судової практики та ефективності застосування процедур банкрутства.

Ключові слова: *боржник, банкрутство, неплатоспроможність, винагорода, оплата праці, арбітражний керуючий, воєнний стан.*

The article is devoted to the study of topical issues arising in connection with the payment of remuneration to the arbitration manager in a bankruptcy (insolvency) case.

It is emphasized that when approving the arbitration manager's report on the accrual and payment of monetary remuneration, the implementation and reimbursement of expenses, the court must investigate what actions the arbitration manager took and during what time. To do this, the court requires the arbitration manager to submit a monthly report on the work performed, examines it and only after that approves the submitted report.

© БУТИРСЬКА І.А. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри процесуального права (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича)

The Final and Transitional Provisions of the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures are analyzed in the part that regulates the issue of remuneration of the arbitration manager for the period of martial law. It is emphasized that such legislative provisions are aimed at ensuring the rights of debtors who find themselves in such a difficult financial situation that they are unable to even immediately pay the advance payment of remuneration to the arbitration manager.

The judicial practice of applying the relevant legislative provisions has been studied and the problems that arise during the application of the relevant legislative provisions have been revealed. It is emphasized that in the case of the removal of an arbitration manager with whom an agreement on the remuneration, remuneration and reimbursement of the expenses of the arbitration manager was previously concluded, the new arbitration manager has to be selected from among those who also agree to work on the terms of remuneration in installments, which does not contribute to the efficiency of the work and independence of such an arbitration manager.

It is argued that the Final and Transitional Provisions of the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures, which provide for the specifics of the payment of remuneration to the arbitration manager under martial law, provide for the conclusion of an agreement on the remuneration of the arbitration manager for the period of his/her performance of powers only until the closure of the proceedings in the case, without taking into account that the arbitration manager may be removed from the exercise of powers.

The need for appropriate amendments to the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures is argued to ensure the unity of judicial practice and the effectiveness of the application of bankruptcy procedures.

Key words: *debtor, bankruptcy, insolvency, remuneration, wages, arbitration manager, martial law.*

Постановка проблеми. Одним із ключових учасників справи про банкрутство (неплатоспроможність) є арбітражний керуючий, від роботи якого залежить рух і спрямованість всієї справи. За виконання своїх повноважень арбітражний керуючий повинен отримувати справедливу винагороду, проте на практиці цього не завжди вдається досягти, у зв'язку з чим дослідження даного питання завжди є актуальними.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед науковців, які обрали предметом своїх досліджень питання банкрутства та неплатоспроможності, слід відзначити: О. Беляневич, О. Бірюкова, Л. Грабован, М. Гурина, А. Данілова, В. Джуня, В. Дутку, Ю. Кабенок, Л. Ніколенко, Б. Полякова, Р. Полякова, П. Пригузу, В. Радзивілюк, Т. Чубар та інших. У працях згаданих вчених всебічно досліджуються різні інститути права неспроможності (банкрутства), проте в частині сплати винагороди арбітражному керуючому все ще залишається ряд проблемних питань, що потребують дослідження.

Метою статті є розкриття актуальних питань, що виникають у зв'язку з виплатою винагороди арбітражному керуючому у справі про банкрутство (неплатоспроможність).

Виклад основного матеріалу дослідження. Арбітражний керуючий у процедурі банкрутства (неплатоспроможності) займає місце самостійного учасника, контроль за діяльністю якого здійснює як господарський суд, так і комітет кредиторів [1, с. 81]. Питання оплати послуг арбітражного керуючого завжди стояло досить гостро. За виконання відповідних повноважень у справі про банкрутство арбітражний керуючий має право на грошову винагороду, під якою треба вважати виплату арбітражному керуючому (розпоряднику майна, керуючому санацією, ліквідатору) грошових сум заявником (кредитором (кредиторами) або боржником) відповідно до вимог закону або рішення заявника [2, с. 142].

Відповідно до положень ст. 30 Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КУзПБ) сплата основної винагороди арбітражного керуючого за виконання ним повноважень розпорядника майна, ліквідатора, керуючого санацією, керуючого реструктуризацією, керуючого реалізацією здійснюється за рахунок коштів, авансованих заявником (кредитором або боржником) на депозитний рахунок господарського суду, який розглядає справу, до моменту подання заяви про відкриття провадження у справі. У разі якщо процедура триває після закінчення авансованих заявником коштів, основна винагорода арбітражного керуючого сплачується за рахунок коштів, одержаних боржником – юридичною особою у результаті господарської діяльності, або коштів, одержаних від продажу майна боржника, яке не перебуває в заставі, або коштів фонду,

створеного кредиторами для виплати грошової винагороди та відшкодування витрат арбітражного керуючого (у разі його створення).

Щодо створення такого фонду, Д. Мандичев розмірковує: «Проте створення такого фонду є не обов'язком, а правом кредиторів. Як наслідок, у разі відсутності грошових коштів у боржника арбітражний керуючий стає залежним від волі кредиторів. Арбітражний керуючий взагалі може не отримати винагороди. Він працюватиме безкоштовно. Для збалансування інтересів кредиторів та арбітражного керуючого доцільно передбачити на законодавчому рівні інше джерело оплати винагороди арбітражному керуючому. Таким джерелом може бути фонд, утворений саморегульованою організацією арбітражних керуючих» [3, с. 100].

А. Данілов, розкриваючи проблематику активності кредиторів в стимулюванні роботи арбітражного керуючого, зазначає: «… пасивна поведінка кредитора, неефективне використання своїх процесуальних можливостей, ухилення від створення фонду оплати винагороди арбітражного керуючого, епізодичний характер взаємодії з арбітражним керуючим мають свої логічні наслідки – надмірну тривалість процедур банкрутства та необхідність оплати його винагороди за відсутності очікуваних результатів його роботи» [4, с. 211].

Наведені вище тези є спірними і ось чому. Із процедурою розпорядження майном (реструктуризація боргів боржника) все більш-менш зрозуміло, адже ініціюючий кредитор або боржник здійснив авансування оплати основної грошової винагороди. Проблеми, як правило, виникають у процедурі ліквідації (погашення боргів боржника), коли авансовані кошти закінчились, а у банкрута відсутнє майно і фонд оплати винагороди арбітражного керуючого не створений.

Такі ситуації призводять до конфліктів між арбітражним керуючим та кредиторами, оскільки останні не тільки не отримали задоволення своїх вимог, а ще й повинні заплатити винагороду арбітражному керуючому, який майна банкрута не виявив. У такому випадку оплата праці арбітражного керуючого все одно повинна бути здійснена, адже, як неодноразово наголошував Верховний Суд у своїх постановах, надання послуг арбітражного керуючого відбувається виключно на платній основі. Законодавством не передбачено випадків здійснення своїх повноважень арбітражним керуючим безоплатно (правовий висновок наведений у постанові Верховного Суду від 16 липня 2020 року у справі № 918/454/18) [5].

Проте, при затвердженні звіту арбітражного керуючого про нарахування і виплату грошової винагороди, здійснення та відшкодування витрат суд повинен дослідити, які дії вчиняв арбітражний керуючий та протягом якого часу. Для цього суд витребовує в арбітражного керуючого помісячний звіт про виконану роботу, досліджує його і лише після цього затверджує поданий звіт.

Спрямованість справи про банкрутство залежить від того, хто ініціює справу про банкрутство (кредитор або боржник). Переважна більшість справ про банкрутство юридичних осіб ініціюється кредиторами і використовується ними як один із механізмів погашення їхніх вимог до боржника, як альтернатива виконавчому провадженню [6, с. 27]. Провадження ж у справах про неплатоспроможність фізичних осіб відкриваються виключно за ініціативою боржника, який і повинен здійснити авансування винагороди арбітражного керуючого за перші три місяці його роботи.

Зі свого боку, арбітражний керуючий, як суб'єкт незалежної професійної діяльності, вправі вимагати від боржника належної оплати своєї роботи або ж перспективи отримання винагороди за рахунок коштів, одержаних від продажу майна боржника. Б. Поляков та Р. Поляков вказують, що конструкція КУзПБ побудована таким чином, щоб заохочувати арбітражного керуючого до активної діяльності, спрямованої на повернення майна в конкурсну (ліквідаційну) масу, стягнення боргів з учасників і керівника боржника, на продаж майна, в тому числі заставного, за високими цінами і т.д. [7]. Інакше кажучи, наразі законодавець намагається ніби змусити арбітражного керуючого працювати, адже саме від якості його праці залежатиме його винагорода – чим більше майна боржника, тим більше шансів на отримання винагороди та відшкодування затрат [8, с. 82].

Разом з тим, майбутні боржники у справах про банкрутство (неплатоспроможність) постійно намагаються уникнути витрат на авансування винагороди арбітражного керуючого, укладаючи з останнім угоду про розстрочення оплати такої винагороди, тим паче що зміни, внесені до Прикінцевих та перехідних положень КУзПБ, це дозволяють.

Так, відповідно до п. 1-6 Прикінцевих та перехідних положень КУзПБ під час дії воєнного стану, введеного Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затвердженим Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX, а також протягом шести місяців після його припинення чи скасування:

– стосовно боржника справу про банкрутство (неплатоспроможність) може бути відкрито без здійснення авансування передбаченої цим Кодексом винагороди арбітражному керуючому на

депозитний рахунок суду. У такому разі до заяви про відкриття справи про банкрутство (неплатоспроможність) додається копія укладеної заявником угоди з обраним ним арбітражним керуючим про виконання арбітражним керуючим повноважень у справі про банкрутство (неплатоспроможність) до її закриття з виплатою на умовах, визначених цією угодою, винагороди в розмірі, що не має перевищувати розмір, встановлений цим Кодексом. Господарський суд, відкриваючи провадження у справі про банкрутство (неплатоспроможність) відповідно до цього пункту, призначає розпорядником майна або керуючим реструктуризацією арбітражного керуючого, з яким заявником укладено угоду.

Наведені законодавчі положення спрямовані на забезпечення прав боржників, які опинилися у настільки скрутному матеріальному становищі, що не в змозі навіть одразу оплатити авансування винагороди арбітражному керуючому. Проте формулювання, які використовує законодавець, наштовхують на певні роздуми. Так, у згаданих положеннях мова йде про угоду з арбітражним керуючим про виконання арбітражним керуючим повноважень у справі про банкрутство (неплатоспроможність) до її закриття. Проте що робити у випадку, якщо такого арбітражного керуючого буде відсторонено від виконання ним повноважень розпорядника майна або керуючого реструктуризацією у майбутньому? Нового арбітражного керуючого доведеться обирати з числа тих, хто погоджується також працювати на умовах розстрочення винагороди. А це жодним чином не сприяє ефективності роботи та незалежності такого арбітражного керуючого.

Ситуації, коли арбітражного керуючого, з яким укладено договір про оплату праці і розстрочення сплати винагороди, слід замінити на іншого арбітражного керуючого, уже виникають на практиці.

Так, наприклад, 25 травня 2022 року до суду надійшло клопотання від 24 травня 2022 року про заміну арбітражного керуючого у справі № 902/61/22. Як вбачається із змісту клопотання, 24 листопада 2021 року між боржником та арбітражним керуючим Н. було укладено договір про оплату праці, винагороду та відшкодування витрат арбітражного керуючого, який був доданий боржником до заяви про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність під час звернення до Господарського суду Вінницької області разом із заявою арбітражного керуючого на участь у справі. Ухвалою Господарського суду Вінницької області у справі № 902/61/22 від 16 лютого 2022 року відкрито провадження у справі про неплатоспроможність боржника, арбітражного керуючого Н. було призначено керуючим реструктуризацією у цій справі. У зв`язку з тим, що Н. загинув в ході бойових дій, захищаючи місто Ірпінь, боржник просить суд здійснити заміну арбітражного керуючого та прийняти новий договір про оплату праці, винагороду та відшкодування витрат арбітражного керуючого, укладений між боржником та новим арбітражним керуючим Б. Суд задовольнив клопотання [9].

Таким чином, у випадку відсторонення з тих чи інших причин арбітражного керуючого, з яким раніше було укладено угоду про оплату праці, винагороду та відшкодування витрат арбітражного керуючого, нового арбітражного керуючого доводиться обирати з числа тих, хто погоджується також працювати на умовах розстрочення винагороди. А це жодним чином не сприяє ефективності роботи та незалежності такого арбітражного керуючого.

Крім того, часто на практиці виникають проблеми щодо змісту угоди про оплату праці, укладеної з арбітражним керуючим. Так, наприклад, господарські суди вимагають, щоб в угоді про оплату послуг арбітражного керуючого було вказано про виконання арбітражним керуючим не лише повноважень розпорядника майна чи керуючого реструктуризацією, але і повноважень керуючого санацією, керуючого реалізацією майна та ліквідатора, що є цілком логічним та обґрунтованим, оскільки тільки так можуть бути забезпечені виконання всіх завдань справи про банкрутство (неплатоспроможність).

Так, наприклад, Господарський суд Рівненської області в ухвалі від 12 грудня 2024 р. у справі № 918/1099/24 вказав таке. Наданий заявником примірник договору не відповідає вимогам пункту 1-6 Прикінцевих та перехідних положень КУзПБ, оскільки вказані положення закону визначають, що укладена угода з обраним арбітражним керуючим про виконання арбітражним керуючим повноважень у справі про неплатоспроможність визначає розмір та порядок виплати до її закриття, всупереч зазначеному наданий примірник угоди визначає розмір та порядок виплати винагороди за виконання повноважень лише керуючого реструктуризацією. Так, відповідно до предмету договору вказано, що цей договір визначає порядок оплати послуг та відшкодування витрат арбітражного керуючого лише як керуючого реструктуризацією, а арбітражний керуючий зобов`язується надавати послуги і виконувати повноваження лише керуючого реструктуризацією. Разом з тим суд зауважує, що провадження у справі про неплатоспроможність не

обмежується процедурою реструктуризації боргів, оскільки кодексом передбачено також процедура погашення боргів з призначенням керуючого реалізацією майна, відповідно у випадку переходу до іншої процедури, питання оплати послуг арбітражного керуючого а також виконання ним повноважень у справі до її закриття залишиться не вирішеним. Таким чином дана угода суперечить положенням КУзПБ. Суд звертає увагу заявника, що нормами пункту 1-6 Прикінцевих та перехідних положень КУзПБ в імперативному порядку унормовано, що така угода встановлює умови оплати послуг арбітражного керуючого до закриття провадження у справі. При цьому підстави для закриття провадження у справі встановлені статтею 90 КУзПБ. Водночас підставами для закриття провадження у справі про неплатоспроможність, в тому числі, може бути виконання плану реструктуризації, а також завершення процедури погашення боргів боржника за результатом визнання боржника банкрутом та призначення керуючого реалізацією. Таким чином суд не приймає долучений заявником договір про оплату праці від 6 листопада 2024 року як доказ авансування боржником на депозитний рахунок суду винагороди керуючому реструктуризацією за три місяці виконання повноважень, оскільки вказаним договором не передбачено умови оплати послуг арбітражного керуючого з часу відкриття провадження у справі до її закриття, як того вимагає пункт 1-6 Прикінцевих та перехідних положень КУзПБ [10].

Висновки. Таким чином, на сучасному етапі виникає чимало питань, пов'язаних з оплатою праці арбітражного керуючого. У випадку відсторонення з тих чи інших причин арбітражного керуючого, з яким раніше було укладено угоду про оплату праці, винагороду та відшкодування витрат арбітражного керуючого, нового арбітражного керуючого доводиться обирати з числа тих, хто погоджується також працювати на умовах розстрочення винагороди. А це жодним чином не сприяє ефективності роботи та незалежності такого арбітражного керуючого. Прикінцеві та перехідні положення КУзПБ, які передбачають особливості сплати винагороди арбітражному керуючому в умовах воєнного стану, передбачають укладення угоди про оплату праці арбітражного керуючого тільки до закриття провадження у справі, не врахувавши, що арбітражного керуючого може бути відстронено від виконання повноважень. Це потребує внесення змін до відповідних положень КУзПБ для забезпечення єдності судової практики та ефективності застосування процедур банкрутства.

Список використаних джерел:

1. Кабенок Ю. Участь арбітражного керуючого у справі про банкрутство (неплатоспроможність). *Право України.* 2021. № 4. С. 71–83. DOI: 10.33498/louu-2021-04-071

2. Рябцева Я. Г. Правове регулювання оплати грошової винагороди та відшкодування витрат арбітражного керуючого. *Вісник господарського судочинства.* 2013. № 1. С. 141–146.

3. Мандичев Д. В. Правове регулювання запобігання корупції у діяльності арбітражного керуючого. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 9. С. 98–102. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2021/25.pdf(датазвернення:16.12.2024)DOI10.32782/2524-0374/2021-9/23

4. Данілов А. Актуальні питання сплати грошової винагороди та відшкодування витрат арбітражного керуючого. *Право України.* 2020. № 10. С. 202–216. DOI 10.33498/louu-2020-10-202

5. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 16 липня 2020 року у справі № 918/454/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90465527 (дата звернення: 12.12.2024).

6. Бутирський А. А., Ніколенко Л. М. Виплата винагороди арбітражному керуючому у справі про банкрутство: теоретичні і практичні проблеми. *Економіка та право*. 2021. № 2. С. 25–32. DOI 10.15407/econlaw.2021.02.025

7. Поляков Б., Поляков Р. Золоте теля, або Арбітражний керуючий – не раб кредиторів, а суб'єкт незалежної професійної діяльності за рахунок останніх. *Закон і бізнес.* № 17 (1471). 02.05–08.05.2020. URL: https://zib.com.ua/ua/print/142493-arbitrazhniy_keruyuchiy__ne_rab_kreditoriv_a_subekt_nezalezh.html (дата звернення: 16.12.2024).

8. Поляков Р. Б. Порівняльно-правові аспекти регулювання процедури банкрутства в Німеччині та Україні: монографія. Чернівці : Технодрук, 2021. 287 с.

9. Ухвала Господарського суду Вінницької області від 05 липня 2022 року у справі № 902/61/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105125788 (дата звернення: 16.12.2024).

10. Ухвала Господарського суд Рівненської області в ухвалі від 12 грудня 2024 р. у справі № 918/1099/24 . *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123712520 дата звернення: 16.12.2024).

УДК 346.7:620.9.
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.4

ШЕНДЕР Т.Ю.

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ

CONCEPTS AND SIGNS OF ALTERNATIVE ENERGY SOURCES

Стаття присвячена дослідженню та аналізу правової природи поняття та ознак альтернативних джерел енергії на основі нормативно-правових актів енергетичної галузі України та існуючих наукових напрацювань. Проведено аналіз понять «альтернативні» та «відновлювальні» джерела енергії та визначено їх співвідношення в контексті різних класифікаційних ознак. За часів незалежності ми не раз опинялися в нафтовій залежності від сусіда-окупанта, і вирішенням енергетичної кризи є саме розвиток та активне впровадження застосування альтернативних джерел енергії. Окрім того застосування альтернативних джерел енергії є надзвичайно важливими у боротьбі зі зміною клімату, оскільки основна перевага цих джерел спостерігається в їх низькому впливі на довкілля, зокрема у зменшенні викидів парникових газів.

Для комплексного вирішення поставленої проблеми проаналізовано ряд досліджень і публікацій у сфері правовідносин, використання альтернативної енергії. Проведено науково-теоретичний аналіз поняття альтернативних джерел енергії та їх ознак, а також правового регулювання сфери альтернативної енергетики.

Зазначено про наявність у професійному середовищі розбіжностей у дефініціях «відновлювальні» та «альтернативні джерела енергії», які врегульовані законодавцем шляхом закріплення визначення категорії «альтернативні джерела енергії».

На підставі власного дослідження сформовано висновок про те, що розкриття поняття альтернативних джерел енергії в Законі України «Про альтернативні джерела енергії» не врегулювало науково-теоретичні дискусії, пов'язані із цим терміном. Суперечливі питання стосовно поняття та ознак альтернативних джерел енергії зумовлені винятково розгалуженістю й складністю підходів до класифікації різновидів джерел енергії, які є енергоносіями та невизначеністю ознак альтернативних джерел енергії, відсутність чітких критеріїв. Через активні воєнні дії, які ведуться на території всієї України, галузь відновлюваної енергетики перебуває в складних умовах, але, попри виклики, також відкриваються нові можливості для її розвитку у післявоєнний період. Розвиток галузі відновлювальної енергетики вирішить низку проблем світової спільноти у вкрай важких умовах воєнного часу та сприяє сталому розвитку та захисту навколишнього середовища.

Ключові слова: *інфраструктура, енергія, об'єкт, джерела, альтернатива, енергетичний ресурс, відновлювальні джерела енергії, сонце, вітер.*

The article is devoted to the research and analysis of the legal nature of the concept and signs of alternative energy sources based on normative legal acts of the energy industry of Ukraine and existing scientific developments. An analysis of the concepts of «alternative» and «renewable» energy sources was carried out and their relationship was determined in the context of various classification features. During the time of independence, we found ourselves more than once dependent on oil from an occupying neighbor, and the solution to the energy crisis is the development and active implementation of the use of alternative energy sources. In addition, the use of alternative energy sources is extremely important in the fight against climate change, since the main advantage of these sources is their low impact on the environment, in particular, in the reduction of greenhouse gas emissions.

© ШЕНДЕР Т.Ю. – аспірантка (ДУ «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»)

A number of studies and publications in the field of legal relations and the use of alternative energy were analyzed for a comprehensive solution to the problem. A scientific and theoretical analysis of the concept of alternative energy sources and their features, as well as legal regulation of the field of alternative energy, was carried out.

It is noted that there are differences in the definitions of «renewable» and «alternative energy sources» in the professional environment, which are regulated by the legislator by fixing the definition of the «alternative energy sources» category. Controversial questions regarding the concept and signs of alternative energy sources are caused exclusively by the extensiveness and complexity of approaches to the classification of types of energy sources that are energy carriers and the uncertainty of the signs of alternative energy sources, the lack of clear criteria.

On the basis of my own research, I came to the conclusion that the disclosure of the concept of alternative energy sources in the Law of Ukraine «On Alternative Energy Sources» did not settle the scientific and theoretical discussions related to this term. Due to the active military operations that are taking place throughout Ukraine, the renewable energy sector is in difficult conditions, but, despite the challenges, new opportunities for its development are also opening up in the post-war period. The development of the field of renewable energy will solve a number of problems of the world community in the extremely difficult conditions of wartime and contribute to sustainable development and environmental protection.

Key words: *infrastructure, energy, object, sources, alternative, energy resource, renewable energy sources, sun, wind.*

Вступ. Повномасштабна війна в Україні, розпочата 24 лютого 2022 року вплинула на усі сфери життя. Наша країна живе під постійними, жорстокими ракетними обстрілами військовими Російської Федерації. Зазнає нищівних руйнувань критична інфраструктура, теплоелектростанцій. Це підвищує рівень загрози можливого знищення й атомних електростанцій. Внаслідок цього одним з нагальних пріоритетів є посилення пошуку альтернативних джерел енергії, яка з кожним днем необхідна все більше. З огляду на це, вкрай важливою стала проблема забезпечення енергією населення, що підвищила увагу всього світу до прискорення розвитку та використання джерел альтернативної енергії. Тож, як зазначив мер столиці України, В. Кличко: «більше половини котелень столиці переключили на альтернативні джерела електропостачання для запобігання колапсу». Забезпечення умов збільшення рівня використання альтернативних джерел енергії у всіх сферах життя населення набуло особливої актуальності під час стрімкого переорієнтування підходів, спричинених наслідками війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження понять альтернативної енергетики та її ознак були предметом вивчення в юридичній науці, зокрема, С. Свірков (цивільно-правовий аспект регулювання обігу енергії), А. Вершинін, С. Білоцький (міжнародно-правовий аспект регулювання альтернативної енергетики) та ін. У їхніх наукових працях розглянуто окремі аспекти звичних джерел енергії. Цю проблематику досліджували, як безпосередньо, так опосередковано також такі науковці, як: В. Власова, В. Бондаренко, О. Ігнатенко, Ю. Хабло та інші.

Постановка завдання. З метою детального з'ясування поняття альтернативних джерел енергії та їх ознак, важливо, на наше переконання, провести науково-теоретичний аналіз вказаної дефініції та правового регулювання сфери альтернативної енергетики для розробки рекомендацій.

Результати дослідження. Як слушно вважають О. Полянський, О. Дьяконов та О. Скрипник: «Україна, в якій проблеми енергозабезпечення не вирішені, і яка прагне в майбутньому стати членом європейської спільноти, повинна будувати свою енергетичну політику з урахуванням цього перспективного напряму» [1, с. 136], а також орієнтуватись на позитивний досвід Великої Британії, для якої ще в 2020 році альтернативні джерела енергетики стали головним джерелом енергії.

Основним напрямком розвитку світової енергетики є використання альтернативних поновлювальних джерел енергії: сонця, вітру, води, біопалива. Альтернативна енергетика сприяє вирішенню важливих проблем енергоефективності та екологічної безпеки [2]. Для більшості світових країн стратегічним питанням національної енергетичної безпеки є, не лише зменшення залежності від нетрадиційного імпорту енергоносіїв, але і формування передбачуваних, чітких правових механізмів регулювання сфери альтернативної енергетики, які сприяють інвестуванню у її розвиток.

Формування українського правового поля з наданням визначень поняттям «нетрадиційні та поновлювальні джерела енергії» розпочалось з прийняттям Закону України «Про енергозбереження» від 1 липня 1994 року. Подальше удосконалення правового регулювання сфери альтернативної енергетики здійснено Законом України «Про альтернативні види палива» від 14 січня 2000 року.

За твердженням Л. Мелех та О. Нагірняк: «саме із ухваленням Закону України «Про альтернативні види палива» вперше на всеукраїнському рівні було визначено поняття альтернативного палива (тверде, рідке та газове паливо, яке є альтернативою відмінним традиційним видам палива і яке виробляється (видобувається) з нетрадиційних джерел та видів енергетичної сировини) [3].

20 лютого 2003 року прийнято Закон України «Про альтернативні джерела енергії». Одним із ключових аспектів цього Закону є закріплення визначення поняття «альтернативні джерела енергії», введення «зеленого» тарифу й встановлення надбавки до нього, запровадження механізмів стимулювання виробників електричної енергії з альтернативних джерел, а також аукціонної ціни за використання на об'єктах електроенергетики, а саме: на електричних станціях, які виробляють електроенергію з енергії сонячного випромінювання.

Водночас, на думку Е. Рибнікової: «Із прийняттям останніх двох Законів України («Про альтернативні види палива», «Про альтернативні джерела енергії») виникла розбіжність у співвідношенні термінів «поновлювальні» та «відновлювальні, а також «нетрадиційні» та «альтернативні» стосовно джерел енергії та палива» [4].

З цього приводу цікавою видається думка І. Лисиці, який вважає, що вищезазначені дефініції потрібно розглядати в контексті різних класифікаційних ознак, зокрема, «відновлювані» – в розумінні природної сутності утворення енергетичних ресурсів, а «нетрадиційні» – в розумінні рівня та масштабу освоєння. У свою чергу, категорія «альтернативні» об'єднує джерела енергії, які по своїй сутності є альтернативою (замінником) до традиційних джерел, зокрема, біомаса, вітрова, сонячна та геотермальна енергія. Об'єднання енергетичних ресурсів у межах даних категорій є досить умовним [5].

Серед вчених теоретиків і експериментаторів побутує думка про неточність класифікації різновидів енергоносіїв (джерел енергії), що є енергоносіями (ст. 1 зазначеного закону): органічне паливо, електроенергія, нетрадиційні та поновлювані види енергії, вторинні енергетичні ресурси подані, як перелік, що дає підстави вважати ці джерела енергії різновидами.

Саме тому популярності набуває розмежування енергетичних ресурсів за критерієм постійності існування на відновлювальні і невідновлювальні, та за критерієм поширеності – на традиційні і нетрадиційні. У колі науковців виникає багато дискусій через невизначеність ознак, за якими те чи інше джерело енергії можна віднести до традиційного чи нетрадиційного [4].

Зважаючи на думки Е. Рибнікової та І. Лисиці, вважаємо, що джерела енергії поділяються на два типи, зокрема, традиційні та альтернативні. Визначальною відмінною ознакою цих двох типів енергії є відновлюваність/не відновлюваність у природі. До традиційних належать корисні копалини (газ, нафта, вугілля), а до іншого відноситься нескінченний ресурс (сонце, вітер, вода).

Також, важливо зазначити, що енергетичні ресурси відновлюваних джерел енергії, згідно даних Світової енергетичної ради, за рівнем і масштабами їх освоєння класифікуються на традиційні й нетрадиційні (альтернативні).

У науковій літературі всі енергетичні ресурси розділяються на групи за різними критеріями. Це надає можливість індивідуального підходу до правового регулювання тієї чи іншої категорії енергетичних ресурсів із урахуванням їх особливостей.

Цікавим видається погляд І. Лисиці, який ділить альтернативні джерела енергії на: постійно існуючі, відновлювальні та періодично виникаючі, тобто поняття «альтернативні» та «відновлювальні», науковець вважає, що вказані категорії співвідносяться, як загальне та його складова [6].

Власне кажучи, велика кількість альтернативних позицій щодо поділу джерел альтернативної енергії, зводиться до двох великих груп. Так, джерела енергії поділяють на відновлювальні та невідновлювальні, або на традиційні та нетрадиційні. Відмітною ознакою відновлюваної енергії виступає те, що в навколишньому середовищі вона виступає у вигляді енергії, яка не є наслідком цілеспрямованої діяльності людини.

За твердженням О. Бородіної, альтернативні джерела енергії – це поновлювані джерела, до яких відносять енергію сонячного випромінювання, вітру, морів, річок, біомаси, тепло Землі, та вторинні енергетичні ресурси, які існують постійно або виникають періодично у довкіллі [7].

Більшість авторів у своїх дефініціях відштовхуються від таких спільних якостей та характеристик альтернативних джерел енергії, як невичерпність, несхильність до виснаження, безперервна відновлюваність та не породжуваність цілеспрямованою діяльністю людини. Однак,

існують і суттєві відмінності. Одні автори при визначенні поняття альтернативних джерел енергії відштовхуються від природної сутності їх виникнення та кваліфікують як певні процеси і явища в навколишньому середовищі, інші – беруть за основу процес виробництва енергії та розглядають їх, як спосіб або метод отримання енергії з інших джерел, ніж традиційні (такий підхід панує в технічній літературі).

Також, низка спеціалістів в Інтернет виданнях у свої статтях висвітлюють позицію про схильність до того, що наразі немає сталого визначення терміну «альтернативна енергетика». Дехто вважає, що це джерела, які не несуть шкоди навколишньому середовищу [8].

Думки вчених на тему того, що ж являють собою альтернативні джерела енергії та можливі шляхи їх використання значно змінилися з часів, відколи було введено це поняття. Сьогодні, коли існує велике різноманіття джерел енергії, так само як і способів їх отримання та застосування, поняття «альтернативна» є досить не однозначним та суперечним.

Водночас, в науковій літературі й практичному застосуванню часто прослідковується вживання із поняттям «альтернативні джерела енергії» синонімічних категорій «відновлювальні джерела енергії» або «нетрадиційні джерела енергії». Такий підхід, на наше переконання, зумовлений тим, що Національна комісії, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики та комунальних послуг послуговується вказаними категоріями, як синонімами, а також ще й тим, що в сусідніх до України державах, зокрема, у Республіці Польща вживається термін «відновлювальні джерела енергії», в Чеській Республіці наявний Закон «Про підтримку виробництва енергії з відновлювальних джерел енергії» №180/2005.

З приводу висловлювань у професійному середовищі про існування розбіжності у дефініціях «відновлювальні» та «альтернативні джерела енергії», вважаємо, що їх зміст тотожний, вказаний спір вирішений законодавцем шляхом закріплення визначення категорії «альтернативні джерела енергії».

Так, Закон України «Про альтернативні джерела енергії» передбачає, що альтернативні джерела енергії – відновлювані джерела енергії, до яких належать енергія сонячна, вітрова, геотермальна, гідротермальна, аеротермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів, та вторинні енергетичні ресурси, до яких належать доменний та коксівний гази, газ метан дегазації вугільних родовищ, перетворення скидного енергопотенціалу технологічних процесів [7].

У контексті наведеної дефініції звернемо увагу на думки науковців, які нами не розділяються, що відсутність кваліфікуючих ознак, які є характерними саме для цього виду джерел енергії, стримує розвиток інших не вказаних у Законі напрямків альтернативної енергетики. На нашу думку, для норми права, як регулятора суспільних відносин у сфері альтернативної енергетики, особливістю є динамічність, можливість багаторазового застосування в просторі і часі, спрямованість на розвиток та появу нових джерел енергетики.

В цілях забезпечення однозначності трактування, вважаємо за доцільне, використовувати термін по відношенню до джерел енергії (відновлювальна, нетрадиційна), наведений у Законі України «Про альтернативні джерела енергії».

Наступним кроком на шляху удосконалення сфери альтернативної енергетики стало прийняття Закону України «Про комбіноване виробництво теплової та електричної енергії (когенерацію) та використання скидного енергопотенціалу» від 5 квітня 2005 року, також Законів України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» від 9 липня 2010 року, «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електроенергії з альтернативних джерел» від 4 червня 2015 року, «Про ринок електроенергії» від 13 квітня 2017 року.

Однак, незважаючи на законодавчий прогрес в регулюванні ефективного впровадження альтернативного енергозабезпечення, зацікавленість (нагальність потреби) держави у використанні «нетрадиційних джерел енергії» («альтернативних джерел енергії») набуває інтенсивного розвитку. На жаль, в умовах війни відсутнє сприятливе середовище для розвитку альтернативної енергетики, що вимагає пошуку нового, систематизованого й повноцінного підходу держави до правового регулювання сфери альтернативної енергетики. Тому для протистояння викликам зумовлених наслідками війни потрібна нова стратегія розвитку альтернативних джерел енергії.

Так, Європейська комісія планує: покращити нормативно-правову базу, оновити дозвільно-регуляторну систему для полегшення «паперової тяганини»; підтримувати потенційно важливі проєкти спільного європейського інтересу, зосереджені на провідних технологіях та інноваціях процесу збільшення використання відновлювальних джерел енергії. Комісія вважає, що одним

із факторів, що перешкоджає та сповільнює реформи, є банальна бюрократія. Порядок щодо обов'язкового отримання дозволів, ліцензій, що призводить до витрачання на це часу та грошей, стає перешкодою для постачальників енергії та, зокрема, бізнесу.

Враховуючи необхідність змін, Єврокомісія розробила Рекомендації щодо прискорення процедур надання дозволів для проєктів у сфері відновлюваної енергетики та полегшення укладення угод про купівлю електроенергії. Основні принципи цих Рекомендацій – скорочення термінів для отримання послуг, залучення громад, покращення внутрішньої координації, діджиталізація послуг і підвищення ефективності та рівня кваліфікації персоналу.

В цілому всі енергетичні потоки відновлювальних джерел енергії розділяються на дві основні групи: пряма енергія сонячного випромінювання; вторинні прояви енергії сонячного випромінювання у вигляді енергії вітру, гідроенергії, теплової енергії навколишнього середовища, енергії біомаси та інші.

Проведені дослідження Л. Мелех та О. Нагірняк свідчать, що для України потенційно найперспективнішими є використання енергії сонця (переважно південь держави), вітру (Карпати, північ, захід) [3].

Водночас, у Республіці Польща двома найпопулярнішими джерелами відновлюваної енергії є наземні вітроелектростанції та фотоелектричні установки (СЕС) [9]. На думку чеських енергетиків, найбільш перспективним напрямком використання відновлювальних джерел енергії є енергія вітру, відповідно система державної підтримки використання відновлювальних джерел енергії в Чеській Республіці спрямована, в основному на розвиток малих гідроелектростанцій, використання енергії вітру і сонця. Наприклад для Великої Британії провідну роль у цьому відігравав стабільно сильний вітер.

На думку І. Лисиці найбільш перспективним з них представляється сонячна енергія. Сонце – головне джерело енергії на Землі, близько 173 млн. ГВТ сонячної енергії потрапляє на нашу планету щорічно, а це більш ніж в 10 тис. раз переважає світову потребу в енергії. Тому сонячна енергія з кожним роком стає більш розповсюдженою та перспективнішою у світі [10].

Зважаючи на це, потенціал сонячної енергетики в Україні вже достатньо високо використовується фотоелектричні сонячні елементи, модульні сонячні батареї. Набули поширення серед людей самостійне встановлення сонячних трекерів, вітряків для забезпечення житла тепловою енергією.

До способів отримання електрики і тепла з сонячного випромінювання прийнято відносити:

1) отримання електроенергії за допомогою фотоелементів;

2) геліотермальна енергетика – нагрівання поверхні, що поглинає сонячні промені і подальший розподіл і використання тепла (фокусування сонячного випромінювання на судині з водою для подальшого використання нагрітої води в опалюванні або в парових електрогенераторах);

3) «сонячне вітрило» може в безповітряному просторі перетворювати сонячні промені в кінетичну енергію;

4) термоповітряні електростанції (перетворення сонячної енергії в енергію повітряного потоку, що направляється на турбогенератор);

5) сонячні аеростатні електростанції (генерація водяної пари усередині балона аеростата за рахунок нагрівання сонячним випромінюванням поверхні аеростата, покритої селективно-поглинаючим покриттям). Перевага – запасу пари в балоні достатньо для роботи електростанції в темний час доби і хмарну погоду.

Тобто, сонячна електростанція – інженерна споруда, що служить для перетворення сонячної радіації в електричну енергію. Енергія сонячної радіації може бути перетворена в постійний електричний струм за допомогою сонячних батарей – пристроїв, що складаються з тонких плівок кремнію або інших напівпровідникових матеріалів.

За твердженням К. Павленко, В. Шевченко сонячна енергія вже зараз набирає популярність, за прогнозами, вона стане головним джерелом енергії до 2050 року, забезпечуючи 70% світових потреб електрики. Щоб встановити сонячні батареї або ж вітрогенератори не знадобиться так багато зруйнованої поверхні та зрубаних лісів. Також буде ефективне використання земель, де вже не родюча земля, такої території буде достатньо, щоб встановити альтернативні станції [10].

Найбільша сонячна станція на материковій Україні – це СЕС «Токмак». Потужності станції вистачає на освітлення Оріховського, Гуляйпільського, Пологівського та частково Чернігівського районів Запорізької області.

Гордістю української сонячної енергетики є збудована у 2011 р. СЕС «Охотникове» – найбільша сонячна електростанція на території Східної та Центральної Європи, яка виробляє близько 100 000 МВт/год. електроенергії на рік.

На жаль, сьогодні СЕС «Охотникове», як і СЕС «Перове», на території окупованого Криму, а тому відірвані від енергетичної мережі України і, за останньої інформацією, не використовуються [11].

Наступним перспективним для України видом альтернативної енергії є вітрова. Це один з найбільш дешевих видів альтернативної енергетики. Його великим недоліком є наявність шуму, виробленого вітрової установкою. Побічним негативним ефектом можна також вважати загибель перелітних птахів, які потрапляють в лопасті генератора. Кілька десятків вітрогенераторів, об'єднані в одну мережу, утворюють вітрову електростанцію.

Вітроенергетика в Україні почала розвиватися у 1996 році, коли була спроектована Новоазовська ВЕС, проектна потужністю якої становила 50 МВт. У 1997 році почала працювати Трускавецька ВЕС. До 2000 року в Україні працювало вже 134 турбіни та було закладено приблизно 100 фундаментів під турбіни потужністю 100 кВт. У 1998–1999 роках розпочали роботу ще три нові вітроелектричні станції. Значно пришвидшилося будівництво вітроелектростанцій з 2009 року, коли в Україні було запроваджено «зелений» тариф [12].

Інститутом відновлюваної енергетики НАН України складено карту вітроенергетичного потенціалу нашої країни. Найбільш привабливими для використання енергії вітру регіонами України є узбережжя Чорного та Азовського морів, гірські райони тимчасово окупованої АР Крим, територія Карпатських гір, Одеська, Херсонська та Миколаївська області.

На жаль, на сьогодні через війну половина об'єктів відновлювальних джерел енергії перебуває під загрозою повної або часткової руйнації, це: Миколаївська область (Аджигільська ВЕС), у Херсонська (Асканійська), Донецька (Новоазовська), де тривають активні бойові дії, перебуває 47% встановленої потужності електростанцій на відновлюваних джерелах енергії. Також чимало станцій ВДЕ знаходяться в сусідніх з воєнним діями регіонах.

Отже, незважаючи на сприятливі географічні й кліматичні умови для розвитку альтернативних джерел енергії, однак ні для кого не секрет, що інвестори не поспішають вкладати гроші, чекаючи стабілізації ситуації та розуміння подальшої картини війни. Внаслідок цього, вважаємо за доцільне державі переглянути встановлені механізми стимулювання виробництва відновлюваної електроенергії: 1) «зелений» тариф; 2) пільги в оподаткуванні; 3) пільговий режим приєднання до електричної мережі.

Висновки. Незважаючи на те, що в Законі України «Про альтернативні джерела енергії» розкрито поняття «альтернативні джерела енергії», однак продовжують тривати науково-теоретичні дискусії щодо багатьох питань, пов'язаних із цим терміном. Це зумовлено швидким розвитком альтернативної енергетики в Україні в цілому та світі, зокрема.

Суперечливі питання зумовлені винятково розгалуженістю й складністю підходів до класифікації різновидів джерел енергії, які є енергоносіями та невизначеністю ознак альтернативних джерел енергії, відсутність чітких критеріїв.

Основною ознакою та особливістю альтернативних джерел енергії є те, що вони природним чином відновлюються в людському масштабі часу, серед яких, найперспективніші для України – сонячне світло, вітер, енергія води (течії, припливи, хвилі), геотермальне тепло і енергія біопалив.

При подальшому ґрунтовному дослідженні сфери альтернативної енергетики Україна зможе використовувати свої можливості для розширення альтернативного енергетичного сектору та забезпечення економічного розвитку при одночасному зменшенні впливу на навколишнє середовище.

Список використаних джерел:

1. Напрями розвитку альтернативних джерел енергії: акцент на твердому біопаливі та гнучких технологіях його виготовлення : монографія / О. С. Полянський, О. В. Дьяконов, О. С. Скрипник та ін. [за заг. ред. В. І. Д'яконова] ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. – 136 с.

2. Павлюк Л.В. Перспективи виробництва біометану в Україні. [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт. – [Режим доступу]. – https://enpuir.npu.edu.ua.

3. Мелех Л., Нагірняк О. Правове регулювання альтернативної енергетики в Україні. [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт. – [Режим доступу]. – https://science.lpnu.ua.

4. Сівовна Ю., Борисенко А. Як війна в Україні пришвидшує перехід на відновлювальні джерела енергії. [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт. – [Режим доступу]. – https://yur-gazeta.com.

5. Альтернативні енергоресурси. Вступ до спеціальності: навчальний посібник / С. В. Бойченко, А. В. Яковлєва, О. О. Вовк, Казимир Лейда, С. Й. Шаманський; за заг. редакцією С. В. Бойченка. – К.: НАУ, 2021. – 397 с.

6. Рибнікова Е.Ю. Поняття нетрадиційних та відновлювальних джерел енергії за законодавством України. [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт. – [Режим доступу]. – http://www.sulj.oduvs.od.ua.

7. Закон України «Про альтернативні види палива» від 14.01.2000 № 1391-XIV зі змінами та доповненнями / [Електронний ресурс].

8. Лисиця І.Є. Альтернативні джерела енергії як запорука енергетичної безпеки держави. [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт. – [Режим доступу]. – http://dspace.wunu.edu.ua.

9. Бородіна О. Відтворювальна енергетика – перспективи для сільського господарства / О. Бородіна // Журнал з питань агробізнесу Пропозиція. – 2008. – № 10. – С. 90-94.

10. Що таке альтернативна енергетика: [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт. – [Режим доступу]. – URL: https://soncedim.com.ua.

11. Нові можливості в енергетичному секторі Польщі та їх вплив на Україну. [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт. – [Режим доступу]. –https://getmarket.com.ua.

12. Павленко К.С., Шевченко В.В. Особливості використання альтернативних джерел енергії. [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт. – [Режим доступу]. – https://enpuir.npu.edu.ua.

ТРУДОВЕ ПРАВО;
ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 351.74:331.108.2(477)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.5

ГАЙДУК С.О.

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ВІДБОРУ В НАЦІОНАЛЬНУ ПОЛІЦІЮ УКРАЇНИ

CONCEPT AND CONTENT OF SELECTION TO THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

Відбір кандидатів до Національної поліції України є складним, багатоступеневим процесом, спрямованим на забезпечення формування високопрофесійного кадрового складу правоохоронних органів. Він охоплює широкий спектр вимог, що включають оцінку рівня знань, рівень фізичної підготовки, психологічну стійкість, морально-етичні якості та здатність працювати в екстремальних умовах. Значна увага приділяється правовій обізнаності, комунікативним навичкам, стресостійкості та рівню мотивації кандидатів. Запровадження сучасних методів оцінювання дозволяє об'єктивно аналізувати професійну придатність осіб, що претендують на службу в поліції, та значно підвищити ефективність відбору. Процедура відбору включає кілька обов'язкових етапів: подання документів, проходження тестування на знання законодавства, медичний огляд, перевірку рівня фізичної підготовки, психологічні тести та співбесіду з конкурсною комісією. Кожен з етапів має ключове значення для визначення відповідності кандидата встановленим вимогам. Особливу роль відіграє психологічне тестування, яке дає змогу оцінити рівень емоційної врівноваженості, здатність діяти у стресових ситуаціях, а також рівень розвитку комунікативних здібностей. Висока мотивація до служби в поліції є ще одним важливим критерієм, оскільки готовність кандидата до виконання службових обов'язків впливає на його ефективність у майбутній професійній діяльності.

Оптимізація процесу відбору через удосконалення методик тестування, посилення вимог до кандидатів та впровадження додаткових критеріїв оцінювання сприятиме підвищенню професійного рівня поліцейських. Удосконалення процедур оцінювання дозволить забезпечити прозорість та неупередженість відбору, що позитивно вплине на якість роботи правоохоронних органів і сприятиме підвищенню рівня довіри суспільства до Національної поліції України.

Ключові слова: *відбір, Національна поліція України, професійна підготовка, оцінка кандидатів, фізична підготовка, психологічна стійкість, мотивація, тестування, медичний огляд, правоохоронна діяльність, комунікативні навички, правова обізнаність, стресостійкість.*

The selection of candidates for the National Police of Ukraine is a complex, multi-stage process aimed at ensuring the formation of a highly professional law enforcement personnel corps. It encompasses a broad range of requirements, including knowledge assessment, physical fitness, psychological resilience, moral and ethical qualities, and the ability to operate under extreme conditions. Particular attention is paid to legal awareness, communication skills, stress resistance, and the candidate's level of motivation. The implementation of modern evaluation methods allows for an objective analysis of professional suitability and significantly enhances the efficiency of the selection process. The procedure consists of several mandatory stages, including document submission, legislative knowledge testing, medical examination, physical fitness assessment,

© ГАЙДУК С.О. – майор поліції, ад'юнкт відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури (Харківський національний університет внутрішніх справ)

psychological tests, and an interview with the selection board. Each stage plays a crucial role in determining the candidate's compliance with established requirements. Psychological testing is particularly significant, as it assesses emotional stability, the ability to perform under stress, and the development of communication skills. Strong motivation for police service is another essential criterion, as the candidate's readiness to fulfill duties directly influences their effectiveness in future professional activities.

Optimizing the selection process by improving testing methodologies, strengthening candidate requirements, and introducing additional evaluation criteria will contribute to enhancing the professional competence of police officers. Refining assessment procedures will ensure transparency and impartiality in the selection process, positively impacting the quality of law enforcement operations and fostering greater public trust in the National Police of Ukraine.

Key words: *selection, National Police of Ukraine, professional training, candidate assessment, physical fitness, psychological resilience, motivation, testing, medical examination, law enforcement activities, communication skills, legal awareness, stress resistance.*

Вступ. Формування високопрофесійного кадрового складу правоохоронних органів є одним із пріоритетних завдань держави, оскільки саме від рівня підготовки та компетентності поліцейських залежить ефективність забезпечення правопорядку, захисту прав і свобод громадян. Національна поліція України виконує важливу роль у забезпеченні безпеки суспільства, тому до її лав повинні залучатися кваліфіковані, дисципліновані та морально стійкі фахівці. Відбір кандидатів до поліції є складним та багаторівневим процесом, який включає оцінку професійних навичок, правових знань, психологічної стійкості, фізичної витривалості та морально-етичних якостей. Ця процедура не лише визначає відповідність кандидатів встановленим критеріям, а й сприяє підвищенню престижу правоохоронної служби, формуванню позитивного іміджу поліції та зміцненню довіри населення до правоохоронної системи. Особлива увага приділяється сучасним методикам оцінювання, які дозволяють об'єктивно аналізувати професійну придатність претендентів, враховуючи їхню здатність ефективно діяти в умовах підвищеного ризику. Важливим аспектом є мотиваційна складова відбору, оскільки бажання служити суспільству та дотримання етичних стандартів є ключовими характеристиками майбутнього поліцейського. У цій статті аналізується сутність та зміст процедури відбору до Національної поліції України, досліджуються її основні етапи, а також критерії, що визначають відповідність кандидатів вимогам сучасної правоохоронної діяльності.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний аналіз поняття та змісту процедури відбору кандидатів до Національної поліції України, визначення його основних етапів, критеріїв оцінювання та значення для забезпечення ефективного функціонування правоохоронної системи. У зв'язку з динамічними змінами в суспільно-політичному середовищі, підвищенням вимог до рівня професійної компетентності правоохоронців, удосконаленням законодавчих підходів до кадрового забезпечення, питання відбору набуває особливої актуальності. Важливим завданням є дослідження нормативно-правового регулювання процесу набору до поліції, визначення його ключових характеристик та основних вимог, що висуваються до кандидатів. Окремої уваги потребує аналіз механізмів оцінювання професійної придатності осіб, які прагнуть вступити на службу, включаючи тестування на рівень знань, психологічну діагностику, перевірку фізичної підготовки та проведення співбесід. Завданням дослідження також є виявлення можливих недоліків у діючій системі відбору та обґрунтування пропозицій щодо її вдосконалення. Важливим аспектом є оцінка ефективності впроваджених методик перевірки кандидатів та їхньої відповідності сучасним викликам правоохоронної діяльності. Окрім того, дослідження має на меті виявлення факторів, що можуть впливати на якість кадрового складу поліції, зокрема рівень підготовки випускників навчальних закладів, адаптацію до професійної діяльності, рівень мотивації та морально-етичні якості кандидатів.

У рамках дослідження розглядається значення багаторівневого підходу до відбору, його вплив на підвищення професіоналізму поліцейських, запобігання потраплянню на службу осіб, які не відповідають встановленим критеріям, та формування позитивного іміджу поліції в суспільстві. Окремо аналізується питання прозорості конкурсного відбору та його відповідності принципам об'єктивності, неупередженості та відкритості. У підсумку, стаття спрямована на теоретичне та практичне обґрунтування ефективної моделі відбору до Національної поліції України,

яка відповідала б міжнародним стандартам, сприяла зміцненню правоохоронної системи та забезпечувала високий рівень довіри громадян до діяльності поліції.

Результати дослідження. *У науковій літературі питання відбору кандидатів до Національної поліції України досліджували такі українські вчені:*

Швець Д. В. у своїй роботі «Особливості профорієнтаційної роботи та професійного відбору на службу в Національну поліцію України» аналізує специфіку профорієнтаційної діяльності та процесу професійного відбору кандидатів до поліції [10, ст. 12].

Аброськін В. В. у статті «Деякі питання психологічної підготовки працівників Національної поліції України до виконання завдань в умовах проведення операції об'єднаних сил» розглядає аспекти психологічної підготовки та відбору поліцейських для служби в особливих умовах [1, ст. 25].

Власенко І. В. та Котелюх М. О. у дослідженні «Напрямки вдосконалення службової підготовки працівників Національної поліції України» обговорюють шляхи покращення службової підготовки, включаючи процеси відбору та навчання кадрів [3, ст. 33].

Сокуренко В. В. у праці «Особливості психологічної підготовки поліцейських до забезпечення публічної безпеки в умовах антитерористичної операції» досліджує психологічні аспекти підготовки та відбору поліцейських для забезпечення громадської безпеки [7, ст. 42].

Тьорло О. І. у статті «Деякі питання вдосконалення методики викладання спеціальної фізичної підготовки в аспекті реформування правоохоронної системи в Україні» аналізує методики фізичної підготовки та їхній вплив на процес відбору кандидатів до поліції [9, ст. 51].

Відбір кандидатів до Національної поліції України є багатогранним процесом, що включає комплекс заходів, спрямованих на оцінку рівня професійної придатності, моральних якостей, інтелектуальних здібностей, психологічної стійкості та фізичного стану претендентів. Цей процес відіграє ключову роль у формуванні високопрофесійного складу правоохоронних органів, адже ефективність діяльності поліції безпосередньо залежить від компетентності, відповідальності та готовності працівників виконувати службові обов'язки в умовах різного рівня складності.

Відбір є не просто механізмом кадрового забезпечення, а й важливим інструментом підтримки правопорядку та забезпечення довіри громадян до поліції. Він спрямований на залучення осіб, які не лише володіють необхідними знаннями та навичками, а й поділяють цінності служби, орієнтованої на захист прав і свобод громадян, дотримання законності та принципів верховенства права. До кандидатів висуваються високі вимоги, що охоплюють кілька ключових аспектів.

Юридичний аспект включає перевірку відповідності кандидата встановленим законодавчим нормам, таким як наявність українського громадянства, відсутність судимостей, відповідний вік та дотримання етичних стандартів. Ці критерії спрямовані на запобігання можливості потрапляння до лав поліції осіб, які можуть мати негативний вплив на її репутацію та ефективність. Професійний аспект передбачає оцінку рівня знань та навичок, необхідних для виконання службових обов'язків. Кандидати повинні володіти правовою обізнаністю, знаннями основ кримінального, адміністративного та конституційного права, а також розумінням процедур охорони громадського порядку, протидії злочинності та здійснення превентивних заходів. Окрім теоретичної підготовки, важливим є вміння застосовувати отримані знання на практиці, що оцінюється шляхом тестування та практичних завдань. Психологічний аспект відбору відіграє важливу роль, оскільки робота в поліції часто пов'язана зі стресовими ситуаціями, ризиком та необхідністю швидкого прийняття рішень. Перевірка психологічної стійкості допомагає визначити рівень емоційної врівноваженості кандидата, його здатність діяти у складних умовах, а також рівень розвитку комунікативних здібностей. Важливими критеріями є здатність до аналітичного мислення, самоконтроль, готовність до роботи у команді та вміння ефективно взаємодіяти з громадянами в різних ситуаціях. Фізичний аспект є ще одним вагомим критерієм, що визначає готовність кандидата до служби у складних умовах[3]. Поліцейські мають бути фізично витривалими, адже їхня діяльність передбачає тривалі навантаження, оперативне реагування на правопорушення, здатність до самозахисту та захисту інших осіб. Для цього проводиться тестування фізичної підготовки, яке включає нормативи з бігу, силових вправ та інших фізичних вправ, що дозволяють оцінити загальний рівень фізичної готовності кандидата.

Ми вважаємо, що відбір кадрів є багатокомпонентним процесом, що забезпечує укомплектування поліції фахівцями, які не лише відповідають кваліфікаційним вимогам, а й готові ефективно виконувати свої обов'язки на високому професійному рівні. Комплексний підхід до оцінювання дозволяє визначити найкращих претендентів, які володіють належними знаннями, особистими якостями та фізичною підготовкою для служби у правоохоронних органах.

Ефективна система відбору сприяє посиленню правопорядку, формуванню довіри громадян до поліції та підвищенню загального рівня безпеки в державі.

Відбір кандидатів до Національної поліції України є складним і структурованим процесом, що включає кілька послідовних етапів, кожен з яких спрямований на об'єктивну оцінку професійної, фізичної, психологічної та моральної готовності претендентів до несення служби. Дана система дозволяє сформувати високопрофесійний кадровий склад, здатний ефективно виконувати службові обов'язки в різних умовах, дотримуючись принципів законності та правопорядку.

Процес відбору починається з подання заяви та перевірки документів, що підтверджують відповідність кандидата встановленим вимогам. На цьому етапі здійснюється ретельна перевірка достовірності поданих відомостей, враховуючи наявність громадянства України, відсутність судимостей, відповідний вік та освітній рівень. Така перевірка дозволяє на початковому етапі відсіювати осіб, які не відповідають основним критеріям. Після успішного проходження первинної перевірки кандидати складають тестування, що включає завдання на знання чинного законодавства, логічне мислення та когнітивні здібності. Важливим компонентом тестування є оцінка рівня загального інтелектуального розвитку, що допомагає визначити здатність майбутнього поліцейського до аналітичного мислення, швидкого прийняття рішень та адаптації до нових завдань. Наступним етапом є медичний огляд, що дозволяє оцінити загальний стан здоров'я кандидата та виявити можливі протипоказання до служби. Робота у правоохоронних органах вимагає фізичної витривалості, емоційної стійкості та відсутності серйозних хронічних захворювань, що можуть перешкоджати виконанню професійних обов'язків [4]. Медичне обстеження проводиться комплексно, з урахуванням спеціальних вимог до фізичного та психічного стану майбутніх поліцейських. Оцінка фізичної підготовки є невід'ємною частиною процесу відбору, адже поліцейські повинні бути готові до роботи в екстремальних умовах, переслідувань правопорушників, затримань та виконання інших службових завдань, що потребують високого рівня фізичної активності. Кандидати виконують нормативи, що включають біг на короткі та довгі дистанції, підтягування, віджимання та інші вправи, спрямовані на оцінку загальної витривалості, сили та швидкості реакції. Психологічне тестування та співбесіда є важливими елементами оцінки морально-психологічних якостей кандидата. Оскільки служба в поліції часто супроводжується стресовими ситуаціями, необхідно перевірити здатність особи контролювати емоції, швидко приймати рішення в складних умовах та ефективно взаємодіяти з людьми. Психологічна перевірка включає тестування на рівень стресостійкості, емоційну врівноваженість та комунікативні навички. Крім того, кандидати проходять співбесіду з експертною комісією, яка оцінює їхні мотиваційні установки, етичні принципи та здатність до несення служби відповідно до встановлених стандартів.

Заключним етапом є підсумкове рішення конкурсної комісії, яка на основі аналізу всіх результатів тестувань, перевірок та співбесіди ухвалює остаточне рішення про прийняття кандидата до лав Національної поліції або відхилення його кандидатури. Даний підхід забезпечує об'єктивність і неупередженість процесу відбору, дозволяючи зараховувати лише тих осіб, які відповідають усім необхідним критеріям та продемонстрували високий рівень професійної готовності.

На наше переконання, багаторівнева система відбору кандидатів дозволяє якісно оцінити кожного претендента, враховуючи його професійні, фізичні, психологічні та моральні якості. Це сприяє формуванню компетентного кадрового складу поліції, здатного ефективно виконувати свої функції та забезпечувати правопорядок у державі. Вдосконалення процедур відбору та впровадження сучасних методик оцінювання дозволить підвищити рівень підготовки майбутніх правоохоронців та зміцнити довіру громадян до діяльності поліції.

Процес відбору кандидатів до Національної поліції України передбачає всебічну оцінку претендентів, що дозволяє визначити їхню відповідність вимогам служби. Основним завданням є відбір осіб, які не лише володіють необхідними професійними знаннями, а й мають високий рівень морально-етичних якостей, психологічну стійкість та фізичну витривалість. Оцінювання кандидатів відбувається за комплексом критеріїв, які дозволяють об'єктивно визначити рівень їхньої готовності до виконання службових обов'язків у складних і динамічних умовах.

Юридична відповідність є базовою вимогою до кожного кандидата, оскільки служба в поліції вимагає бездоганної репутації, правової свідомості та дотримання принципів законності. Майбутні поліцейські повинні бути громадянами України, не мати судимостей або фактів притягнення до кримінальної відповідальності, що могло б негативно позначитися на їхній здатності виконувати службові обов'язки. Крім того, вікові обмеження та вимоги до юридичної бездоганності є важливими факторами, що сприяють формуванню ефективної системи кадрового

забезпечення поліції. Освітня підготовка є ще одним важливим критерієм, оскільки поліцейські повинні володіти необхідними знаннями у сфері правозастосування, охорони громадського порядку та реагування на правопорушення. Кандидати мають мати середню або вищу освіту відповідного профілю, що дозволяє їм розуміти основи кримінального, адміністративного та конституційного права. Бажаним є володіння спеціальними правовими знаннями, які допоможуть ефективно виконувати службові завдання, ухвалювати обґрунтовані рішення та забезпечувати правопорядок відповідно до чинного законодавства [5]. Фізична готовність є невід'ємною складовою критеріїв відбору, оскільки служба в поліції передбачає високий рівень фізичних навантажень, необхідність швидкого реагування на нестандартні ситуації та здатність до виконання дій, що потребують сили, витривалості та координації рухів. Оцінювання фізичної підготовки здійснюється шляхом перевірки виконання нормативів, включаючи біг, силові вправи та інші фізичні навантаження, що демонструють здатність кандидата до тривалої фізичної активності та роботи в екстремальних умовах. Психологічна стійкість є важливою складовою відбору, адже поліцейські щодня стикаються з конфліктними ситуаціями, проявами агресії, стресовими обставинами та необхідністю ухвалення швидких рішень [8]. Кандидати проходять психологічне тестування, яке дозволяє оцінити рівень емоційної саморегуляції, здатність діяти під впливом стресу та зберігати спокій у напружених ситуаціях. Важливим є також рівень комунікативних навичок, адже ефективна взаємодія з громадянами, колегами та представниками інших служб є невід'ємною частиною професійної діяльності поліцейського. Мотиваційна складова є визначальним критерієм, що дозволяє оцінити справжню готовність кандидата до несення служби в поліції. Поліцейські повинні мати високий рівень відповідальності, бути відданими принципам законності, справедливості та служіння суспільству [6]. Відповідність моральним та етичним стандартам є критично важливою, адже правоохоронна діяльність передбачає виконання завдань, пов'язаних із захистом прав і свобод громадян. Поліцейський повинен демонструвати чесність, неупередженість, гуманність та готовність діяти в інтересах суспільства, дотримуючись високих професійних стандартів.

На нашу думку, застосування чітко визначених критеріїв оцінювання кандидатів дозволяє сформувати висококваліфікований кадровий склад поліції, здатний ефективно виконувати поставлені перед ним завдання. Вдосконалення системи відбору, підвищення вимог до претендентів та впровадження сучасних методик оцінювання сприяє покращенню рівня професійної підготовки поліцейських, що, у свою чергу, позитивно впливає на безпеку громадян та забезпечення правопорядку в державі.

Висновки. Розглянувши вище викладене, можемо зробити висновок, що процес відбору кандидатів до Національної поліції України є стратегічно важливим етапом формування ефективного правоохоронного апарату, здатного виконувати завдання із забезпечення громадської безпеки, охорони правопорядку та протидії злочинності. Відбір майбутніх поліцейських не обмежується лише формальною перевіркою відповідності встановленим вимогам, а передбачає комплексну оцінку особистих, професійних і фізичних характеристик, що дозволяє виявити найкращих кандидатів, які готові нести службу відповідно до високих стандартів та викликів сучасного суспільства. Успішне проходження всіх етапів конкурсу гарантує, що до лав поліції потраплять виключно підготовлені, відповідальні та мотивовані особи, які здатні діяти в різних оперативних умовах, дотримуватися норм законодавства, ефективно взаємодіяти з громадянами та приймати виважені рішення в екстремальних ситуаціях. З огляду на це, кожен етап відбору, починаючи від подання заяви та перевірки документів і завершуючи ухваленням остаточного рішення конкурсною комісією, відіграє важливу роль у формуванні якісного кадрового резерву правоохоронної системи. Застосування сучасних методик оцінювання кандидатів дозволяє уникнути суб'єктивності у прийнятті рішень та забезпечити максимально прозорий та об'єктивний процес відбору. Використання психологічних тестів, інтелектуальних випробувань, фізичних нормативів та детального вивчення мотиваційної складової претендентів допомагає відібрати тих, хто не лише відповідає встановленим критеріям, а й має особисту мотивацію до служби та відданість принципам правоохоронної діяльності. Важливу роль у подальшому розвитку системи відбору відіграє її постійне вдосконалення відповідно до змін у законодавстві, соціально-економічних умовах і потребах правоохоронної системи. Оптимізація відбіркових процедур, впровадження новітніх технологій оцінювання, удосконалення підходів до тестування та підвищення вимог до кандидатів сприятимуть підготовці більш компетентних фахівців, здатних якісно виконувати службові обов'язки. Ефективність роботи Національної поліції напряму залежить від рівня кваліфікації її працівників, а отже, відбір до правоохоронних органів є основою формування професійного

середовища, де кожен співробітник володіє належними знаннями, навичками та морально-етичними якостями. Високі вимоги до особистих та професійних характеристик кандидатів дозволяють підтримувати авторитет поліції, підвищувати довіру суспільства до правоохоронної системи та ефективно виконувати завдання щодо забезпечення безпеки громадян. Таким чином, подальше вдосконалення механізму відбору поліцейських, його адаптація до сучасних викликів і запровадження інноваційних методів оцінки сприятимуть створенню більш ефективної та професійної правоохоронної структури. Підвищення стандартів кадрового забезпечення дозволить не лише покращити якість виконання службових обов'язків, а й сформувати позитивний імідж поліції як інституції, що діє виключно в інтересах суспільства та держави.

Список використаних джерел:

1. Аброськін В. В. Деякі питання психологічної підготовки працівників Національної поліції України до виконання завдань в умовах проведення операції об'єднаних сил. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України: збірник наукових праць. Харків. ХНУВС. 2019. С. 20–25.*

2. Вітвіцький С. С., Тулінов В. С., Мердова О. М. *Поліцейська діяльність: підручник. за заг. ред. проф. С. С. Вітвіцького. Київ: ВД Дакор, 2021. 372 с.*

3. Власенко І. В., Котелюх М. О. Напрямки вдосконалення службової підготовки працівників Національної поліції України. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України: збірник наукових праць. Харків. ХНУВС. 2019. С. 30–35.*

4. Звєгінцева А. М. Актуальні проблеми відбору майбутніх поліцейських. *Матеріали науково-практичної конференції "Актуальні проблеми відбору майбутніх поліцейських". Дніпро: ДДУВС. 2020. С. 22–27.*

5. Кравченко І. С. Основи управління в Національній поліції: *Навч. посіб. Дніпро. Видавець Біла К. О., 2020. 212 с.*

6. Полішко Н. Л. Правове регулювання праці жінок, які проходять службу в Національній поліції України. *Дис. д-ра філософії: 081 – Право. Н. Л. Полішко. Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2021. 220 с.*

7. Сокуренко В. В. Особливості психологічної підготовки поліцейських до забезпечення публічної безпеки в умовах антитерористичної операції. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України: збірник наукових праць. Харків. ХНУВС. 2019. С. 40–45.*

8. Тишлек М. М. Правові та організаційні засади кадрового забезпечення управління в органах Національної поліції України. *Дис. д-ра філософії: 081 – Право. М. М. Тишлек. Донецький держ. ун-т внутр. справ. Кропивницький, 2023. 250 с.*

9. Тьорло О. І. Деякі питання вдосконалення методики викладання спеціальної фізичної підготовки в аспекті реформування правоохоронної системи в Україні. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України: збірник наукових праць. Харків. ХНУВС. 2019. С. 50–55.*

10. Швець Д. В. Особливості профорієнтаційної роботи та професійного відбору на службу в Національну поліцію України. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України: збірник наукових праць. Харків. ХНУВС. 2019. С. 10–15.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.9 (477)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.6

БОНДАР Д.В.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ТА ЦИВІЛЬНИЙ ЗАХИСТ: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

ENSURING LIFE SAFETY AND CIVIL PROTECTION: RELATIONSHIP OF CONCEPTS AND FEATURES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION

Наукова публікація присвячена аналізу співвідношення понять безпеки життєдіяльності та цивільного захисту, а також визначенню особливостей адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності.

Зазначається, що безпека життєдіяльності є найбільш загальною категорією, що характеризує суспільні відносини, пов'язані із захистом людини, населення в цілому та територій від різноманітних небезпек (впливу негативних факторів навколишнього природного середовища, техногенних небезпек, загроз від об'єктів підвищеної небезпеки та критичної інфраструктури, наслідків соціальних та воєнних конфліктів тощо) і включає в себе поняття цивільного захисту. Водночас цивільний захист – це система заходів, спрямованих на захист життя та здоров'я людей, суспільства в цілому, а також територій, навколишнього природного середовища, об'єктів цивільної інфраструктури, матеріальних цінностей від чинників, які викликають надзвичайні ситуації, а також наслідків надзвичайних ситуацій природного, техногенного, соціального та воєнного характеру.

Правовою основою адміністративно-правового регулювання у сферах забезпечення безпеки життєдіяльності та цивільного захисту є Конституція України та ратифіковані Верховною Радою України міжнародні нормативно-правові акти, кодекси та закони України. Натомість зміст адміністративно-правового регулювання у вказаній сфері суспільних відносин становлять постанови Кабінету Міністрів України, накази МВС України та Державної служби України з надзвичайних ситуацій, а також спільні накази органів публічної адміністрації.

Акцентовано увагу на необхідності адміністративно-правового врегулювання використання інформаційних технологій у сферах забезпечення безпеки життєдіяльності та цивільного захисту, що має забезпечити сумісність програмного забезпечення та поширення позитивного досвіду використання інноваційних інформаційних технологій у вказаній сфері суспільних відносин.

Ключові слова: *безпека життєдіяльності, цивільний захист, цифровізація, адміністрування, публічна адміністрація, інформаційні технології, штучний інтелект, комунікація, правове регулювання.*

The scientific publication is devoted to the analysis of the correlation between the concepts of life safety and civil protection, as well as to the definition of the features of administrative and legal regulation in the field of ensuring life safety.

It is noted that life safety is the most general category that characterizes social relations related to the protection of humans, the population as a whole and territories from various dangers (the influence of negative environmental factors, man-made hazards, threats

© БОНДАР Д.В. – кандидат наук з державного управління, ректор (Львівський державний університет безпеки життєдіяльності) https://orcid.org/0009-0004-9571-7828

from objects of increased danger and critical infrastructure, the consequences of social and military conflicts, etc.) and includes the concept of civil protection. At the same time, civil protection is a system of measures aimed at protecting the life and health of people, society as a whole, as well as territories, the environment, objects of civil infrastructure, material values from factors that cause emergencies, as well as the consequences of emergencies of a natural, man-made, social and military nature.

The legal basis of administrative and legal regulation in the areas of ensuring life safety and civil protection is the Constitution of Ukraine and international regulatory legal acts, codes and laws of Ukraine ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine. In turn, the content of administrative and legal regulation in the specified area of public relations is the resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, orders of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the State Emergency Service of Ukraine, as well as joint orders of public administration bodies.

The attention is focused on the need for administrative and legal regulation of the use of information technologies in the areas of ensuring life safety and civil protection, which should ensure software compatibility and the dissemination of positive experience in the use of innovative information technologies in the specified area of public relations.

Key words: *life safety, civil protection, digitalization, administration, public administration, information technologies, artificial intelligence, communication, legal regulation.*

Актуальність теми. Існуючий стан адміністративно-правового регулювання систем забезпечення безпеки життєдіяльності та цивільного захисту в Україні потребує удосконалення, адже єдина державна система цивільного захисту функціонує в умовах правового режиму воєнного стану та зтикається з новими викликами та загрозами, зумовленими розвитком інформаційного суспільства, появою нових інформаційних технологій, використання яких потребує правової регламентації.

Водночас для формулювання конкретних пропозицій щодо удосконалення чинного адміністративного законодавства у сфері правового регулювання систем забезпечення безпеки життєдіяльності та цивільного захисту важливо чітко розмежувати вказані поняття, визначити особливості адміністративно-правового регулювання відповідних суспільних відносин.

Актуальні питання забезпечення безпеки життєдіяльності та цивільного захисту завжди знаходились в центрі уваги науковців. Так, питанням забезпечення безпеки життєдіяльності присвятили свої роботи такі відомі науковці як Ф. Апшай, Т. Гринюк, К. Марченко, О. Оришака, О. Остапенко, О. Халак, О. Хитра, О. Чекригін та інші дослідники.

Питання адміністративно-правового регулювання суспільних відносин, включаючи суспільні відносини у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності та цивільного захисту, досліджували такі відомі науковці як М. Бабик, В. Бевзенко, Д. Біленька, О. Берназюк, М. Віхляєв, О. Гунбіна, К. Дубова, Т. Ковальова, Т. Коломоєць, О. Комаров, А. Комзюк, А. Краковська, І. Лопушинський, А. Омельченко, І. Тищенкова та інші.

Проте, аналіз співвідношення понять безпеки життєдіяльності та цивільного захисту в контексті адміністративно-правового регулювання відповідних суспільних відносин ще не був предметом окремого наукового аналізу, що актуалізує необхідність підготовки даної публікації.

Постановка завдання. Метою публікації є аналіз співвідношення понять безпеки життєдіяльності та цивільного захисту, а також визначення особливостей адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності в цілому та у сфері цивільного захисту зокрема.

Методологія даної публікації традиційно об'єднує три групи методів наукового пошуку. Першу групу складають філософські методи дослідження, а саме, метод діалектики, його закони та прийоми, а також метод метафізики. Серед загальнонаукових методів дослідження (друга група методів) більшою мірою застосовуються прийоми логіки (аналіз, синтез, дедукція, індукція, порівняння), системний та структурно-функціональний методи. Третю групу складають спеціально-юридичні методи дослідження, серед яких більшою мірою застосовуються формально-юридичний метод та метод юридичного моделювання.

Також, враховуючи тему дослідження, активно використовуються такі наукові підходи як: інструментальний, цивілізаційний, телеологічний та синергетичний. Так, інструментальний підхід дозволяє визначити – які засоби забезпечення безпеки життєдіяльності та цивільного захисту

потребують правового врегулювання. Телеологічний підхід дозволяє чітко визначити мету (доцільність) адміністративно-правового регулювання певних суспільних відносин. Синергетичний науковий підхід дозволяє розглядати системи забезпечення безпеки життєдіяльності та цивільного захисту як такі, що прагнуть до самоорганізації та самовдосконалення, адже функціонування вказаних систем пов'язано із реальними суспільними та потребами в захисті життя і здоров'я людей, навколишнього природного середовища від загроз природного, техногенного, соціального чи воєнного характеру.

Результати дослідження. Безпека життєдіяльності є широким поняттям, яке охоплює всі аспекти захисту життя та здоров'я людини, суспільства в цілому, а також навколишнього природного середовища від природних, техногенних та інших небезпек. Саме тому безпека життєдіяльності викладається як окрема навчальна дисципліна у навчальних закладах, а також є окремою наукою про способи «виживання» людини у світі, наповненому негативними чинниками, загрозами різного характеру. Так, до сфери безпеки життєдіяльності відноситься: забезпечення безпеки дорожнього руху; забезпечення безпечності та якості харчових продуктів та продовольчої сировини; забезпечення хімічної, біологічної та радіаційної безпеки; захист людини від техногенних факторів, які можуть завдати шкоди здоров'ю вдома чи на роботі (охорона праці), до яких можна віднести можливість ураження електричним струмом, небезпеку падіння з висоти, отруєння чадним газом, негативні наслідки від порушення правил роботи з хімічними реактивами та іншими небезпечними матеріалами (речовинами), наслідки порушення правил користування побутовими приборами та засобами виробництва (станками, інструментами та іншими знаряддями праці) тощо.

Значна частина правил забезпечення безпеки життєдіяльності міститься в технічних нормах, які представлені у формі інструкцій, правил користування приборами та технікою, правил поводження на певних об'єктах та з певними речовинами. До прикладу – це інструкції до побутової техніки, правила поведінки на воді, строки зберігання певних продуктів, вказані на упаковці тощо. Недотримання вказаних норм має наслідком негативні наслідки для здоров'я людини або становлять загрозу її життю.

Водночас в силу особливої важливості значна частина технічних норм закріплена в нормативно-правових актах. До прикладу – це Правила пожежної безпеки в Україні, затверджені наказом МВС України від 30.12.2014 № 1417, Правила дорожнього руху, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306 та інші нормативні документи. В цих випадках технічні норми отримують юридичне оформлення та є вже техніко-юридичними нормами, за порушення яких встановлена адміністративна або кримінальна відповідальність, в залежності від наслідків їх порушення.

Водночас цивільний захист є більш вузьким поняттям, що включає захист людини, суспільства в цілому, а також навколишнього природного середовища від руйнівних негативних факторів (пожеж, землетрусів, повеней, цунамі, ураганів, епідемій, аварій на об'єктах критичної інфраструктури тощо), які призводять до виникнення надзвичайної ситуації, тобто ситуації, яка порушує нормальні умови життя і діяльності людей на об'єктах або територіях.

Науковці приділяють значну увагу питанням забезпечення безпеки життєдіяльності та цивільного захисту, формулюючи авторські визначення вказаних категорій.

Так, В. Кошель, Г. Сав'юк та Б. Дзундза визначають безпеку життєдіяльності як галузь знання та науково-практичну діяльність, що спрямовані на формування безпеки і попередження небезпеки шляхом вивчення загальних закономірностей виникнення небезпек, їхніх властивостей, наслідків їхнього впливу на організм людини, основ захисту здоров'я та життя людини і середовища її проживання від небезпек. Крім того, на думку вказаних науковців, безпека життєдіяльності – це інтегральна наука, що вивчає небезпеки та негативну дію на людину екзогенних та ендогенних факторів у всіх сферах життєдіяльності людини [1, с. 8].

Узагальнюючи вищезазначене, науковці зазначають, що безпека життєдіяльності – це наука, що вивчає проблеми безпечного перебування людини в середовищі – природному, техногенному, соціальному, в процесі різних видів її діяльності. Вона, на їх думку, є більш універсальною, ніж окремі напрямки наукових досліджень, такі як охорона праці чи цивільний захист, адже дві останні розглядають лише окремі випадки безпеки в конкретних ситуаціях, зокрема охорона праці вивчає питання безпеки людини, яка знаходиться в умовах виробництва, а цивільний захист – в надзвичайних ситуаціях, тоді як безпека життєдіяльності – у всіх життєвих обставинах [1, с. 8].

Таким чином, безпека життєдіяльності – найбільш загальне поняття, що включає в себе і питання охорони праці, і питання цивільного захисту. Універсальність безпеки життєдіяльності

як науки та навчальної дисципліни проявляється у тому, що вона охоплює майже всі сфери життєдіяльності людини, за виключенням хіба що особистого (інтимного) життя. Її по праву можна назвати науковою про правила та способи виживання людини в сучасному світі, адже незнання елементарних правил безпеки життєдіяльності може призвести до трагічних наслідків. Натомість цивільний захист працює (активується) лише у виключних випадках, пов'язаних із настанням надзвичайної ситуації, що спричинена природньою катастрофою або техногенною аварією, соціальним «вибухом» або розгортанням збройного конфлікту.

О. Арламов зазначає, що виходячи з сучасних уявлень, безпека життєдіяльності є багатогранним об'єктом розуміння і сприйняття дійсності, який потребує інтеграції різних стратегій, сфер, аспектів, форм і рівнів пізнання. Складовими цієї галузі є різноманітні науки про безпеку [2, с. 2].

За визначенням, який наводить О. Арламов, безпека життєдіяльності – це галузь знання та науково-практична діяльність, спрямована на вивчення загальних закономірностей виникнення небезпек, їхніх властивостей, наслідків їхнього впливу на організм людини, основ захисту здоров'я та життя людини і середовища її проживання від небезпек, а також на розробку і реалізацію відповідних засобів та заходів щодо створення і підтримки здорових та безпечних умов життя і діяльності людини як у повсякденних умовах побуту та виробництва, так і в умовах надзвичайних ситуацій [2, с. 3].

Водночас, зазначає О. Арламов, під цивільним захистом розуміється «система організаційних, інженерно-технічних, санітарно-гігієнічних, протиепідемічних та інших заходів, які здійснюються центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підпорядкованими їм силами і засобами, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності, добровільними рятувальними формуваннями, що забезпечують виконання цих заходів з метою запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій, які загрожують життю та здоров'ю людей, завдають матеріальних збитків у мирний час і в особливий період» [2, с. 79].

Наведене визначення достатньо повно відображає зміст поняття цивільного захисту, розкриваючи його інструментарій та окреслюючи коло суб'єктів, які здійснюють вказані заходи.

Крім того, О. Арламов наводить схематичне визначення цивільного захисту України як державної системи органів управління, сил та засобів, створеної для організації та забезпечення захисту населення від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного, природного, соціально-політичного та воєнного характеру [2, с. 79].

Таке визначення найбільш точно та лаконічно відображає структуру національної системи цивільного захисту та характеризує види надзвичайних ситуацій.

На окрему увагу заслуговує нормативне визначення цивільного захисту. Так, у відповідності до ст. 4 Кодексу цивільного захисту України, цивільний захист – це комплекс заходів, які реалізуються на території України в мирний час та в особливий період і спрямовані на захист населення, територій, навколишнього природного середовища, майна, матеріальних і культурних цінностей від надзвичайних ситуацій та інших небезпечних подій, запобігання виникненню таких ситуацій та подій, ліквідацію їх наслідків, надання допомоги постраждалим, здійснення державного нагляду (контролю) у сфері пожежної та техногенної безпеки [3].

Таким чином, цивільний захист є складовою системи забезпечення безпеки життєдіяльності як більш широкого поняття. Безпека життєдіяльності як наука розглядає всі засоби забезпечення безпеки людини у відносинах між людиною та природою, людиною та технічними засобами, а також у різноманітних суспільних відносинах, включаючи відносини із забезпечення пожежної, хімічної, біологічної, радіаційної безпеки, безпеки дорожнього руху, охорони праці, захисту територій та населення від надзвичайних ситуацій та їх наслідків тощо.

Водночас цивільний захист пов'язаний із захистом населення та територій від надзвичайних ситуацій природного, техногенного, соціального та воєнного характеру, а також із ліквідацією наслідків надзвичайних ситуацій та мінімізацією їх негативного впливу на життя і здоров'я людей, навколишнє природне середовище тощо.

Окрему увагу слід приділити особливостям адміністративно-правового регулювання механізму забезпечення безпеки життєдіяльності та цивільного захисту.

Адміністративно-правове регулювання слід розглядати як цілеспрямований владний вплив органів публічної адміністрації за допомогою норм адміністративного права (включаючи акти тлумачення та застосування адміністративно-правових норм) на суспільні відносини, пов'язані із публічним управлінням та адмініструванням, публічними інтересами, з метою реалізації основних функцій держави, включаючи реалізацію та захист прав і свобод людини.

Ознаками адміністративно-правового регулювання є: використання переважно імперативного методу правового регулювання, що не виключає використання органами публічної адміністрації диспозитивного методу та методу рекомендації; владно-управлінський вплив на суспільні відносини, через який розкриваються основні функції держави як регулятора суспільних відносин; здійснення адміністративно-правового регулювання виключно суб'єктами владних повноважень органів публічної адміністрації; здійснення нормотворчості виключно на підставі, на виконання та у відповідності до законів України.

Адміністративно-правове регулювання суспільних відносин здійснюється на підставі, на виконання та у відповідності до законів, в основному через відомчу нормотворчість у формі наказів центральних органів виконавчої влади, спільних наказів органів публічної адміністрації, проте важливу роль в адміністративно-правовому регулюванні суспільних відносин відіграє і нормотворчість Президента України.

Суспільні відносини, пов'язані із забезпеченням безпеки життєдіяльності та цивільним захистом, безумовно містять публічний інтерес, адже однією з основних функцій держави є забезпечення безпеки населення, захист громадян та навколишнього природного середовища від загроз (небезпек) природного, техногенного, соціального та воєнного характеру.

Правовою основою адміністративно-правового регулювання у сферах забезпечення безпеки життєдіяльності та цивільного захисту є Конституція України та ратифіковані Верховною Радою України міжнародні нормативно-правові акти, кодекси та закони України, а також правові позиції (висновки) Верховного Суду.

Так, у відповідності до ст. 50 Конституції України, «Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена» [4].

Главою 6 «Навколишнє природне середовище» розділу 5 «Економічне і галузеве співробітництво» Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом передбачено співробітництво у сфері цивільного захисту [5].

Так, у відповідності до ст. 364 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, співробітництво у сфері цивільного захисту здійснюється шляхом імплементації окремих угод в цій галузі, укладених між Сторонами згідно з відповідними владними повноваженнями та компетенцією ЄС і його держав-членів та відповідно до правових процедур кожної зі Сторін. Воно, зокрема, спрямоване на: сприяння взаємній допомозі у випадках надзвичайних ситуацій; цілодобовий обмін найостаннішими повідомленнями і оновленою інформацією про транскордонні надзвичайні ситуації, зокрема запити та пропозиції щодо допомоги; оцінку впливу наслідків надзвичайних ситуацій на навколишнє середовище; залучення експертів до участі у специфічних технічних семінарах та симпозіумах з питань цивільного захисту; залучення, у разі необхідності, спостерігачів під час проведення окремих навчань і тренінгів, що організовуються Україною та/або ЄС; посилення існуючого співробітництва щодо найефективнішого використання наявних можливостей цивільного захисту [5].

1 липня 2013 року в Україні був введений в дію Кодекс цивільного захисту України, який регулює відносини, пов'язані із захистом населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, пожеж та інших небезпечних подій, реагуванням на них, функціонуванням єдиної державної системи цивільного захисту, та визначає повноваження Кабінету Міністрів України, міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, органів державної влади, що не входять до системи центральних органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, встановлює права та обов'язки громадян України, іноземців та осіб без громадянства, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності (суб'єктів господарювання), а також інших юридичних осіб [3].

До законів, які є правовою основою адміністративно-правового регулювання у сферах забезпечення безпеки життєдіяльності та цивільного захисту, слід віднести закони України «Про правовий режим надзвичайного стану» [6], «Про дорожній рух» [7], «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [8], «Про охорону праці» [9] та інші закони, які так чи інакше стосуються питань забезпечення безпеки життєдіяльності.

Важливе значення для адміністративно-правового регулювання у сферах забезпечення безпеки життєдіяльності та цивільного захисту має нормотворча діяльність Президента України.

До прикладу – це Концепція захисту населення і територій у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій, схвалена Указом Президента України від 26 березня 1999 р. № 284/99 [10].

Так, у вказаній Концепції зазначається, що забезпечення захисту населення і територій у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій, які згідно з класифікацією поділяються за характером на техногенні, природні, воєнні та соціально-політичні, а за рівнем – на загальнодержавні, регіональні, місцеві та об'єктові, є одним з найважливіших завдань держави. Актуальність проблеми забезпечення природно-техногенної безпеки населення і територій зумовлена тенденціями зростання втрат людей і шкоди територіям, що спричиняються небезпечними природними явищами, промисловими аваріями і катастрофами. Ризики надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру невпинно зростають. Забезпечення безпеки та захисту населення в Україні, об'єктів економіки і національного надбання держави від негативних наслідків надзвичайних ситуацій повинно розглядатися як невід'ємна частина державної політики національної безпеки і державного будівництва, як одна з найважливіших функцій центральних органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів рад [10].

До основних завдань захисту населення і територій під час надзвичайних ситуацій в Концепції захисту населення і територій у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій віднесено, у тому числі: розроблення і реалізацію нормативно-правових актів, додержання державних технічних норм та стандартів з питань забезпечення захисту населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій; збирання та аналітичне опрацювання інформації про надзвичайні ситуації; розроблення та забезпечення цільових і науково-технічних програм, спрямованих на запобігання надзвичайним ситуаціям та забезпечення сталого функціонування підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності та підпорядкування, а також підвідомчих їм об'єктів виробничого і соціального призначення [10].

До підзаконних нормативно-правових актів, які становлять безпосередній зміст адміністративно-правового регулювання у сферах забезпечення безпеки життєдіяльності та цивільного захисту, слід віднести постанови Кабінету Міністрів України: «Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій» від 16 грудня 2015 р. № 1052 [11]; «Про затвердження Порядку класифікації надзвичайних ситуацій за їх рівнями» від 24 березня 2004 р. № 368 [12]; «Про затвердження Положення про організацію оповіщення про загрозу виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій та організації зв'язку у сфері цивільного захисту» від 27 вересня 2017 р. № 733 [13]; «Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів» від 2 вересня 2015 р. № 667 [14]; «Про затвердження Положення про службу безпеки дорожнього руху міністерств, інших центральних органів державної виконавчої влади, підприємств, їх об'єднань, установ і організацій» від 5 квітня 1994 р. № 227 [15]; «Про затвердження Положення про Державну службу України з безпеки на транспорті» від 11 лютого 2015 р. № 103 [16]; «Про затвердження Положення про Державну службу України з питань праці» від 11 лютого 2015 р. № 96 [17]; «Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту» від 9 січня 2014 р. №11 [18]; «Про затвердження Плану реагування на надзвичайні ситуації державного рівня» від 14 березня 2018 р. № 223 [19].

Крім того, до вказаного переліку слід додати Положення про Міністерство цифрової трансформації України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856 [20], адже саме вказане міністерство здійснює координацію діяльності інших органів публічної адміністрації у сфері цифровізації, тобто впровадження інформаційних технологій.

Суб'єктом нормотворчої діяльності у сферах забезпечення безпеки життєдіяльності та цивільного захисту є Міністерство внутрішніх справ України.

Так, у відповідності до п. 4 Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 року № 1052, ДСНС відповідно до покладених на неї завдань узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств та подає їх в установленому порядку Міністрові внутрішніх справ [11].

Таким чином, накази, якими регулюються суспільні відносини у сфері цивільного захисту, видаються Міністром внутрішніх справ. Крім того, ДСНС в межах повноважень, передбачених законом, на основі та на виконання Конституції та законів України, актів Президента України, постанов Верховної Ради України, актів Кабінету Міністрів України, наказів МВС видає накази організаційно-розпорядчого характеру, організовує та контролює їх виконання.

В якості прикладів нормотворчої діяльності Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Міністерства внутрішніх справ України слід навести накази МВС України: від 29.05.2014 № 523 «Про затвердження Типового положення про територіальні курси, навчально-методичні центри цивільного захисту та безпеки життєдіяльності»; від 03.07.2014 № 631 «Про затвердження Положення про Оперативно-рятувальну службу цивільного захисту Державної служби України з надзвичайних ситуацій»; від 04.09.2014 № 905 «Про затвердження Вимог до переліку та змісту документів для надання експертного висновку про рівень надзвичайної ситуації»; від 30.12.2014 № 1417 «Про затвердження Правил пожежної безпеки в Україні»; від 26.12.2014 № 1406 «Про затвердження Положення про штаб з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації та Видів оперативно-технічної і звітної документації штабу з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації»; від 20.02.2015 № 189 «Про затвердження Положення про організацію службової підготовки осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту»; від 30.04.2015 № 500 «Про затвердження Інструкції про порядок обміну інформацією у сфері запобігання виникненню та реагування на надзвичайні ситуації між Державною службою України з надзвичайних ситуацій і Адміністрацією Державної прикордонної служби України»; від 15.06.2015 № 696 «Про затвердження Інструкції про порядок утримання, обліку та перевірки технічного стану джерел зовнішнього протипожежного водопостачання»; від 02.11.2015 №1337 «Деякі питання проведення перевірок щодо додержання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері цивільного захисту, техногенної та пожежної безпеки»; від 04.05.2016 № 356 «Про затвердження Положення про підсистему реагування на надзвичайні ситуації, проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт єдиної державної системи цивільного захисту»; від 22.08.2016 № 859 «Про затвердження Інструкції про порядок взаємодії між Державною службою України з надзвичайних ситуацій, Національною поліцією України та Національною гвардією України у сфері запобігання і реагування на надзвичайні ситуації, пожежі та небезпечні події» [21].

Крім того, в якості прикладу спільної нормотворчої діяльності у сферах забезпечення безпеки життєдіяльності та цивільного захисту слід відзначити спільний наказ МВС України та Держатомрегулювання України від 27.07.2016 № 724/110 «Про затвердження Інструкції про організацію інформаційної взаємодії Державної служби України з надзвичайних ситуацій і Державної інспекції ядерного регулювання України у сфері запобігання виникненню та реагування на надзвичайні ситуації», спільний наказ МВС України та Державіаслужби України від 25.11.2014 № 1273/602 «Про затвердження Інструкції про порядок обміну інформацією у сфері запобігання надзвичайним ситуаціям та реагування в разі їх виникнення між ДСНС України і Державіаслужбою України», спільний наказ МВС України та Державного агентства автомобільних доріг України від 16.02.2015 № 162/61 «Про затвердження Інструкції про порядок обміну інформацією у сфері запобігання виникненню надзвичайних ситуацій та реагування в разі їх виникнення між Державною службою України з надзвичайних ситуацій і Державним агентством автомобільних доріг України» та спільний наказ МВС України та Мінрегіону України від 12.09.2016 № 920/251 «Про затвердження Інструкції про порядок обміну інформацією у сфері запобігання виникненню та реагування на надзвичайні ситуації між Державною службою України з надзвичайних ситуацій і Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України [21].

Із останніх прикладів нормотворчості у вказаній сфері суспільних відносин слід відзначити наказ МВС України від 20.04.2023 № 326 «Про затвердження Положення про функціональну підсистему «Система управління силами та засобами цивільного захисту» єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ» [22].

У зв'язку з останнім із наведених прикладів нормотворчості слід зазначити, що використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності також пов'язано із публічним інтересом – оптимізувати (автоматизувати), удосконалити механізми забезпечення безпеки життєдіяльності та цивільного захисту.

Адміністративно-правове регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності забезпечує єдиний, стандартизований підхід до використання відповідного ліцензованого програмного забезпечення для автоматизації систем забезпечення безпеки життєдіяльності, тобто сумісність цифрових продуктів, які використовуються різними органами публічної адміністрації. Крім того, адміністративно-правове регулювання вказаних суспільних відносин дозволяє забезпечити належний рівень захисту інформаційних ресурсів шляхом їх централізованого криптографічного шифрування, а також дозволяє оперативно

поширювати позитивний досвід використання певного програмного забезпечення, окремих технічних засобів на територію всієї держави.

Однією з провідних інформаційних технологій, використання якої може значно удосконалити єдину державну систему цивільного захисту, є технологія штучного інтелекту, яка наразі врегульована лише на рівні Концепції [23].

Отже, існує об'єктивна необхідність адміністративно-правового регулювання використання інноваційних інформаційних технологій у сферах забезпечення безпеки життєдіяльності та цивільного захисту.

Висновки. Проведений аналіз співвідношення понять безпеки життєдіяльності та цивільного захисту в контексті адміністративно-правового регулювання відповідних суспільних відносин дозволяє сформулювати висновок про те, що безпека життєдіяльності є найбільш загальною категорією, що характеризує суспільні відносини, пов'язані із захистом людини, населення в цілому та територій від різноманітних небезпек (впливу негативних факторів навколишнього природного середовища, техногенних небезпек, загроз від об'єктів підвищеної небезпеки, наслідків соціальних та воєнних конфліктів тощо) і включає в себе поняття цивільного захисту.

В свою чергу цивільний захист – це система заходів, спрямованих на захист життя та здоров'я людей, суспільства в цілому, а також територій, навколишнього природного середовища, об'єктів цивільної інфраструктури, матеріальних цінностей від чинників, які викликають надзвичайні ситуації, а також наслідків надзвичайних ситуацій природного, техногенного, соціального та воєнного характеру.

Правовою основою адміністративно-правового регулювання у сферах забезпечення безпеки життєдіяльності та цивільного захисту є Конституція України та ратифіковані Верховною Радою України міжнародні нормативно-правові акти, кодекси та закони України. Натомість зміст адміністративно-правового регулювання у вказаній сфері суспільних відносин становлять постанови Кабінету Міністрів України, накази МВС України та Державної служби України з надзвичайних ситуацій, а також спільні накази органів публічної адміністрації.

Особливістю адміністративно-правого регулювання у сферах забезпечення безпеки життєдіяльності та цивільного захисту є часта спільна нормотворчість органів публічної адміністрації з метою забезпечення обміну інформацією про надзвичайні ситуації та координації діяльності з ліквідації надзвичайних ситуацій та їх наслідків. Ще однією особливістю є часте використання техніко-юридичних (технічних) норм в підзаконних актах.

Окремо слід підкреслити необхідність адміністративно-правового врегулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності з метою забезпечення сумісності програмного забезпечення та поширення позитивного досвіду використання інноваційних інформаційних технологій у вказаній сфері суспільних відносин.

Перспективність подальшого дослідження даної теми обумовлена необхідністю приведення національного понятійно-категоріального апарату у сферах забезпечення безпеки життєдіяльності та цивільного захисту до стандартів Європейського Союзу з метою адаптації національного законодавства та юридичної практики до права ЄС.

Список використаних джерел:

1. Кошель В.І., Сав'юк Г.П., Дзундза Б.С. Безпека життєдіяльності: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ: НАІР, 2018.163 с.

2. Арламов О.Ю. Безпека життєдіяльності та цивільний захист: конспект лекцій. Інститут енергозбереження та енергоменеджменту Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». К., 2018. 93 с. URL: https://opcb.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/09/BZDCZkonspekt.pdf (дата звернення: 07.11.2024).

3. Кодекс цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 р. № 5403-VI. Дата оновлення: 21.09.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text (дата звернення: 07.11.2024).

4. Конституція України від 28.06.1996. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 07.11.2024).

5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікована із заявою Законом України № 1678-VII від 16.09.2014. Дата оновлення: 30.11.2023. URL: ttps://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 07.11.2024).

6. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16 березня 2000 р. № 1550-III. Дата оновлення: 18.05.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text (дата звернення: 07.11.2024).

7. Про дорожній рух: Закон України від 30 червня 1993 р. № 3353-XII. Дата оновлення: 01.01.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text (дата звернення: 08.11.2024).

8. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 3 грудня 1997 р. № 771/97-ВР. Дата оновлення: 18.12.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-вр#Text (дата звернення: 08.11.2024).

9. Про охорону праці: Закон України від 4 жовтня 1992 р. № 2694-XII. Дата оновлення: 15.11.2024. URL: ttps://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12/ed20241115#Text (дата звернення: 17.11.2024).

10. Про Концепцію захисту населення і територій у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій: Указ Президента України від 26 березня 1999 р. № 284/99. Дата оновлення: 26.03.1999. Режим доступу: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/284/99#Text (дата звернення: 07.11.2024).

11. Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1052. Дата оновлення: 17.08.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-п#Text (дата звернення: 07.11.2024).

12. Про затвердження Порядку класифікації надзвичайних ситуацій за їх рівнями: постанова Кабінету Міністрів України від 24 березня 2004 р. № 368. Дата оновлення: 31.12.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/368-2004-п#Text (дата звернення: 07.11.2024).

13. Про затвердження Положення про організацію оповіщення про загрозу виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій та організації зв'язку у сфері цивільного захисту: постанова Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2017 р. № 733. Дата оновлення: 13.03.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/733-2017-%D0%BF#Text (дата звернення: 07.11.2024).

14. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: постанова Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 р. № 667. Дата оновлення: 16.02.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-п#Text (дата звернення: 08.11.2024).

15. Про затвердження Положення про службу безпеки дорожнього руху міністерств, інших центральних органів державної виконавчої влади, підприємств, їх об'єднань, установ і організацій: постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 1994 р. № 227. Дата оновлення: 21.09.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-94-%D0%BF#Text (дата звернення: 08.11.2024).

16. Про затвердження Положення про Державну службу України з безпеки на транспорті: постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 р. № 103. Дата оновлення: 12.09.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103-2015-п#Text (дата звернення: 08.11.2024).

17. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань праці: постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 р. № 96. Дата оновлення: 05.01.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-п#Text (дата звернення: 08.11.2024).

18. Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту: постанова Кабінету Міністрів України від 9 січня 2014 р. №11. Дата оновлення: 17.08.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-п#Text (дата звернення: 07.11.2024).

19. Про затвердження Плану реагування на надзвичайні ситуації державного рівня: постанова Кабінету Міністрів України від 14 березня 2018 р. № 223. Дата оновлення: 03.05.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223-2018-п#Text (дата звернення: 05.10.2024).

20. Положення про Міністерство цифрової трансформації України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856. Дата оновлення: 01.06.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text (дата звернення: 07.11.2024).

21. Накази МВС України. Державна служба України з надзвичайних ситуацій. Нормативна база. URL: https://dsns.gov.ua/zakonodavstvo/nakazi-mvs-ukrayini (дата звернення: 17.11.2024).

22. Про затвердження Положення про функціональну підсистему «Система управління силами та засобами цивільного захисту» єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ: наказ МВС України від 20.04.2023 № 326. URL: https://iplex360.com.ua/npa.php?doc=1237.1552.0 (дата звернення: 17.11.2024).

23. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: розпорядження КМУ від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. Дата оновлення: 29.12.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text (дата звернення: 17.11.2024).

УДК 342.9:623.44
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.7

БУРМА О.В.

ПРИНЦИПИ ТА ЗАВДАННЯ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОБІГУ ЗБРОЇ

PRINCIPLES AND TASK FOR FORMING STATE POLICY IN THE SPHERE OF WEAPONS CIRCULATION

У статті визначено принципи формування державної політики у сфері обігу зброї як фундаментальні, концептуальні та нормативно-гарантовані засади, що втілюють загальні закономірності правової безпекової системи та специфіку змісту, спрямованості та інструментарію діяльності суб'єктів публічної адміністрації у сфері регулювання обігу зброї, з урахуванням потреб забезпечення національної безпеки, публічного порядку, прав і свобод людини. Розкрито, що загальні принципи формування державної політики у сфері обігу зброї в Україні виражають фундаментальні цінності та орієнтири, тому до них належать наступні засади: – верховенства права; – законності; – людиноцентризму; – прозорості для суспільного контролю; – пропорційності; – публічної безпеки та запобігання зловживанням; – рівності та недискримінації; – системності та узгодженості; – відповідальності. До спеціальних принципів формування державної політики у сфері обігу зброї в Україні віднесено: – гарантованого права на збройний самозахист (держава визнає та забезпечує право людини на самозахист за допомогою зброї як складову реалізації права на життя, безпеку особи та недоторканність житла, за умови дотримання вимог пропорційності та законності); – превентивної безпеки (державна політика має бути орієнтована на попередження неправомірного використання зброї та нелегального обігу); – диференційованого доступу до зброї; – обґрунтованої необхідності (кожне рішення щодо регулювання або обмеження обігу зброї повинне відповідати реальній потребі у забезпеченні безпеки, не допускати надмірного втручання у права громадян та бути виправданим на основі фактичних даних); – прозорості обігу та реєстраційної контрольованості; – спеціальної правосуб'єктності (суб'єкти, які мають право на здійснення діяльності у сфері виготовлення, продажу, ремонту, колекціонування чи експонування зброї, повинні володіти спеціальним правовим статусом та діяти виключно на підставі ліцензованих дозволів); – технологічної супровідності; – культурної та історичної відповідальності (держава визнає важливість зброї як елементу національної історичної спадщини, забезпечує умови для її збереження, колекціонування та експонування); – інтеграції з безпековою політикою та національною обороною. Виділено завдання формування державної політики у сфері обігу зброї в Україні: – забезпечення права громадян на самозахист; – забезпечення національної безпеки та оборони; – демократизація управління обігом зброї; – формування ефективної системи контролю, обліку, ліцензування та моніторингу обігу зброї; – сприяння правовій просвіті населення щодо відповідального володіння зброєю.

Ключові слова: *адміністративне регулювання, адміністративні правовідносини, адміністративні процедури, адміністративно-правовий механізм, державна політика, експертиза, зброя, контроль, правова система, суб'єкти.*

The article defines the principles of state policy formation in the field of arms circulation as fundamental, conceptual and normatively guaranteed principles that embody the general regularities of the legal security system and the specifics of the content, direction and tools of activity of public administration entities in the field of regulating arms circulation, taking into account the needs of ensuring national security, public order, human rights and freedoms. It is revealed that the general principles of state policy formation in the field

© БУРМА О.В. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)

of arms circulation in Ukraine express fundamental values and guidelines, therefore they include the following principles: – rule of law; – legality; – human-centrism; – transparency for public control; – proportionality; – public safety and prevention of abuse; – equality and non-discrimination; – systematicity and coherence; – responsibility. The special principles of forming state policy in the field of arms circulation in Ukraine include: – guaranteed right to armed self-defense (the state recognizes and ensures the human right to self-defense with weapons as a component of the realization of the right to life, personal security and inviolability of the home, subject to compliance with the requirements of proportionality and legality); – preventive security (state policy should be focused on preventing the misuse of weapons and illegal circulation); – differentiated access to weapons; – justified necessity (each decision to regulate or restrict the circulation of weapons must meet the real need for ensuring security, prevent excessive interference with the rights of citizens and be justified on the basis of factual data); – transparency of circulation and registration control; – special legal personality (entities that have the right to carry out activities in the field of manufacturing, selling, repairing, collecting or exhibiting weapons must have a special legal status and act exclusively on the basis of licensed permits); – technological support; – cultural and historical responsibility (the state recognizes the importance of weapons as an element of national historical heritage, provides conditions for their preservation, collection and exhibition); – integration with security policy and national defense. The tasks of forming state policy in the field of weapons circulation in Ukraine are highlighted: – ensuring the right of citizens to self-defense; – ensuring national security and defense; – democratization of weapons circulation management; – formation of an effective system of control, accounting, licensing and monitoring of weapons circulation; – promoting legal education of the population regarding responsible weapon ownership.

Key words: *administrative regulation, administrative legal relations, administrative procedures, administrative-legal mechanism, state policy, expertise, weapons, control, legal system, subjects.*

Актуальність теми. Україна залишається єдиною європейською країною, у якій питання обігу зброї та вибухових речовин не врегульовано належним чином. Недосконалість існуючого нормативного врегулювання призводить до невизначеності у сфері обігу вогнепальної зброї й вибухових речовин, що є передумовою порушень у цій сфері та має наслідком зростання кількості злочинів із її застосуванням. Водночас у всіх цивілізованих країнах світу, відповідні закони прийняті й ефективно діють, сприяючи наведенню реального порядку в суспільстві та зниженню рівня злочинності. Тому проблеми правового регулювання, принципів та завдань обігу зброї є дуже актуальними на цьому етапі розвитку України як демократичної правової держави [10, с. 187].

Огляд останніх досліджень. Адміністративно-правові аспекти державної політики щодо обігу зброї в Україні комплексно вивчали такі вчені, як: В. Васильєв, С. Діденко, О. Дрозд, К. Касторнов, М. Комісаров, М. Кулик, В. Літошко, В. Макарчук, В. Оцел, І. Похиленко, Р. Сербин, О. Фоменко, Т. Шумейко та інші.

При цьому, обіг зброї в Україні, на жаль, недостатньо врегульований, у більшій мірі і нормами адміністративного законодавства, відповідно, наукові виклики у цій наукові площині є своєчасними та актуальними.

Мета статті полягає у тому, щоб визначити принципи та завдання формування державної політики у сфері обігу зброї.

Виклад основних положень. З позиції теоретиків права, принципи права – це керівні ідеї, які характеризують зміст права, його сутність і призначення в суспільстві. З одного боку, вони виражають закономірності права, а з іншого – найбільш загальні норми, які діють у всій сфері правового регулювання і поширюються на всі суб'єкти. Ці норми або чітко сформульовані в законі, або виводяться з загального змісту законів. Принципи права виступають в якості своєрідної конструкції, на якій базуються і реалізуються не тільки окремі норми права, інститути і галузі права, а й вся система права. Вони служать основним орієнтиром всієї правотворчої, правозастосовчої і правоохоронної діяльності державних органів. Від ступеня їх дотримання в прямій залежності знаходиться рівень складності, стабільності й ефективності правової системи. Маючи загальнообов'язковий характер, принципи права сприяють зміцненню внутрішньої єдності та взаємодії різних галузей і інститутів права, норм права і правових відносин, суб'єктивного й об'єктивного права. Принципи права є не тільки орієнтиром у формуванні права, а й керівними засадами при розв'язанні конкретних юридичних справ,

особливо при застосуванні аналогії закону у випадках наявності прогалин у законодавстві. Принципи права об'єктивно обумовлені економічним і соціально-політичним устроєм суспільства, який існує в тій чи іншій країні, соціальною природою держави і права, характером пануючого в країні політичного і державного режиму, основними принципами побудови і функціонування політичної системи того чи іншого суспільства [8, с. 283–284]. За своєю природою, принципи та завдання формування державної політики у сфері обігу зброї є принципами адміністративного права. З позиції вчених адміністративного права, принципи адміністративного права – це найбільш загальні та стабільні вимоги, об'єктивно зумовлені засади, на яких базується адміністративна діяльність суб'єктів публічної адміністрації з метою забезпечення права, свобод і законних інтересів приватних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства та держави. Характерними рисами принципів адміністративного права такі: формуються з метою забезпечення прав і свобод людини та громадянина й нормального функціонування громадянського суспільства та держави; визначають найбільш загальні й стабільні вимоги, що сприяють їх утвердженню та захисту суб'єктами публічної адміністрації, визначають характер адміністративного права і напрямки його подальшого розвитку; установлюють керівні засади-настанови, що визначають найважливіші правила, за якими здійснюється та організується діяльність суб'єктів адміністративного права; принципи адміністративно права характеризуються прогресивністю, засвідчують ідеальні для умов сучасності основоположні засади поведінки суб'єктів адміністративного права, які є реально досяжними [9, с. 45].

Якщо звернутися до наукового тлумачення, то С. Діденко вважає, що принципи у сфері адміністративно-правового забезпечення обігу та застосування зброї – це основні вихідні, об'єктивно зумовлені засади, на яких базується діяльність суб'єктів публічного адміністрування щодо забезпечення обігу та застосування зброї з метою забезпечення права громадян на самозахист, захисту вітчизни, задоволення спортивних і культурних погреб, нормального функціонування держави та громадянського суспільства, які поділяються на дві групи: загальні (принцип пріоритету прав і свобод людини та громадянина; принцип верховенства права та законності; принцип демократизму та інші) та спеціальні (принцип ефективного захисту свого життя, здоров'я, честі та гідності, а також життя, здоров'я, честі та гідності членів своєї сім'ї, своїх рідних і близьких за допомогою зброї; принцип рівності конституційних прав і свобод (зокрема перед законом) однорідних суб'єктів – користувачів зброї та інші) [6, с. 30–36].

З позиції Т. Шумейко, систему принципів формування та реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні становлять: 1) загальноправові принципи (верховенства права; людиноцентризму; справедливості та правової рівності (недискримінації); законності; невідворотності юридичної відповідальності); 2) спеціальні принципи (принципи відкритості та прозорості; гармонійної узгодженості (неконфліктності); об'єктивної виправданості; наукової обґрунтованості й узгодження теорії і практики; реальності та повноти; плановості й очікуваності; раціональності та ефективності; відносної гнучкості і своєчасності; постійності); 3) особливі принципи (принцип забезпеченню ефективності захисту людиною її життя та здоров'я (життя та здоров'я інших людей) шляхом володіння та користування зброєю; принцип недопущення виникнення та існування суспільно небезпечних і суспільно шкідливих процесів (відносин) у сфері обігу зброї; принцип контрольованості, створення та підтримки функціонування адміністративно-правового механізму формування і реалізації державної політики у сфері обігу зброї в державі; принцип уможливлення формування Музейного фонду України озброєнням, яке має культурну цінність; принцип адаптації законодавства про обігу зброї в Україні до законодавства про обігу зброї в державах-членах ЄС) [5, с. 118].

Р. Штеба узагальнено теоретичні підходи до визначення сутності державної політики у сфері забезпечення національної безпеки, яка має базуватися на принципах: законності; наукової обґрунтованості; національних інтересів; орієнтації на об'єктивні потреби громадянина та суспільства; конкурентності та інноваційності; екологічної та кліматичної нейтральності і відображає регуляторний вплив держави через виокремлені механізми: політичний, правовий, економічний, інформаційний шляхом створення належних умов для забезпечення державного суверенітету, незалежності та територіальної цілісності країни, її сталого (соціально-економіко-екологічного) розвитку та підвищення добробуту населення [7, с. 205].

На наш погляд, принципи формування державної політики у сфері обігу зброї – це фундаментальні, концептуальні та нормативно-гарантовані засади, що втілюють загальні закономірності правової безпекової системи та специфіку змісту, спрямованості та інструментарію діяльності суб'єктів публічної адміністрації у сфері регулювання обігу зброї, з урахуванням потреб забезпечення національної безпеки, публічного порядку, прав і свобод людини.

Загальні принципи формування державної політики у сфері обігу зброї в Україні виражають фундаментальні цінності та орієнтири, тому до них належать наступні засади:

– верховенства права;
– законності;
– людиноцентризму;
– прозорості для суспільного контролю;
– пропорційності;
– публічної безпеки та запобігання зловживанням;
– рівності та недискримінації;
– системності та узгодженості;
– відповідальності.

Спеціальні принципи формування державної політики у сфері обігу зброї в Україні – це концептуальні орієнтири, що безпосередньо пов'язані з особливостями правового режиму обігу зброї, а також функціональними завданнями держави у сфері публічної безпеки, обороноздатності, захисту особи, попередження правопорушень та суспільної шкоди. За своїм змістом, спеціальні принципи деталізують загально-правові засади, враховуючи специфіку адміністративно-правового регулювання та безпекову функцію держави.

До спеціальних принципів формування державної політики у сфері обігу зброї в Україні слід віднести наступні засади:

– гарантованого права на збройний самозахист (держава визнає та забезпечує право людини на самозахист за допомогою зброї як складову реалізації права на життя, безпеку особи та недоторканність житла, за умови дотримання вимог пропорційності та законності);

– превентивної безпеки (державна політика має бути орієнтована на попередження неправомірного використання зброї та нелегального обігу);

– диференційованого доступу до зброї;

– обґрунтованої необхідності (кожне рішення щодо регулювання або обмеження обігу зброї повинне відповідати реальній потребі у забезпеченні безпеки, не допускати надмірного втручання у права громадян та бути виправданим на основі фактичних даних);

– прозорості обігу та реєстраційної контрольованості;

– спеціальної правосуб'єктності (суб'єкти, які мають право на здійснення діяльності у сфері виготовлення, продажу, ремонту, колекціонування чи експонування зброї, повинні володіти спеціальним правовим статусом та діяти виключно на підставі ліцензованих дозволів);

– технологічної супровідності;

– культурної та історичної відповідальності (держава визнає важливість зброї як елементу національної історичної спадщини, забезпечує умови для її збереження, колекціонування та експонування);

– інтеграції з безпековою політикою та національною обороною.

Головними особливостями регулювання відносин у сфері обігу зброї цивільного призначення в Україні є те, що дане регулювання немає відповідної законодавчої регламентації (воно, як і за часів УРСР, регламентоване наказом МВС), відбувається у межах дозвільної моделі, де-юре не передбачає обіг цивільної короткоствольної зброї для самооборони (хоча інститутом нагородної зброї де-факто така можливість передбачається для окремих категорій громадян), а також те, що проблема вдосконалення правового забезпечення даної сфери не вирішується в нашій державі майже з часу набуття нею незалежності, тобто з 1991 року [1; 4, с. 125–130]. Відповідно, система принципів та завдання формування державної політики визначається різними правовими нормами. Зокрема, Конституція України визначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (стаття 3). Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу (стаття 17). Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (стаття 27) [2].

Закон України «Про національну безпеку України» встановлює завдання державної політика у сферах національної безпеки і оборони, що спрямована на захист: людини і громадянина – їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства – його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави – її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності;

території, навколишнього природного середовища – від надзвичайних ситуацій. Державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, безпеки критичної інфраструктури, кібербезпеки України та на інші її напрями. Також, основними принципами, що визначають порядок формування державної політики у сферах національної безпеки і оборони, є: 1) верховенство права, підзвітність, законність, прозорість та дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектору безпеки і оборони та застосуванням сили; 2) дотримання норм міжнародного права, участь в інтересах України у міжнародних зусиллях з підтримання миру і безпеки, міждержавних системах та механізмах міжнародної колективної безпеки; 3) розвиток сектору безпеки і оборони як основного інструменту реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони [3].

На наш погляд, можливо виділити наступні завдання формування державної політики у сфері обігу зброї в Україні:

– забезпечення права громадян на самозахист;
– забезпечення національної безпеки та оборони;
– демократизація управління обігом зброї;
– формування ефективної системи контролю, обліку, ліцензування та моніторингу обігу зброї;
– сприяння правовій просвіті населення щодо відповідального володіння зброєю.

Окремо слід відзначити, що стан нормативного регулювання обігу зброї цивільного призначення в Україні характеризується системною невизначеністю, яка впродовж десятиліть залишається неврегульованою на рівні закону. Основоположною особливістю є відсутність спеціального законодавчого акту, який би вичерпно та комплексно визначав правовий режим володіння, використання, обігу та контролю за цивільною зброєю. Натомість, регламентація цієї сфери й досі здійснюється на підставі підзаконного нормативного акта – наказу Міністерства внутрішніх справ [1], що є спадщиною застарілої дозвільної моделі управління. Відсутність єдиної законодавчої політики у цій сфері не лише ускладнює захист конституційних прав людини, а й суперечить цілям та завданням державної політики у сфері національної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 21 серпня 1998 року № 622. Верховна Рада України: офіційний веб-сайт. 2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text

2. Конституція України від 28.06.1996. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

3. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 31. Ст. 241.

4. Курінний Є. Про модель обігу цивільної зброї в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. Спец. вип. № 2 (115). С. 125-130.

5. Шумейко Т.А. Адміністративно-правові засади формування та реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні: дис. докт. юрид. наук 12.00.07. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2022. 504 с.

6. Діденко С. В. Спеціальні галузеві принципи адміністративно-правового забезпечення у сфері обігу та застосування зброї в Україні. Науковий вісник публічного та приватного права. 2017. Вип. 5(2). С. 30-36.

7. Штеба Р.Ю. «Державна політика у сфері забезпечення національної безпеки України: дис. канд. з держ. управл. 25.00.02. Національний університет цивільного захисту України. Харків, 2022. 237 с.

8. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави та права: підручник. Київ: Кондор, 2005. 609 с.

9. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін.; за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання третє. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 584 с.

10. Чершова Н. Сучасний стан та перспективи вдосконалення нормативно-правового регулювання обігу зброї й вибухових речовин. *Право і суспільство*. 2016. № 1. С. 187-193.

УДК 342.6; 342.9; 352.07
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.8

КОЗІН А.О.

ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

PRACTICAL EXPERIENCE OF FUNCTIONING AND INTERACTION OF LOCAL GOVERNMENT BODIES IN UKRAINE AND FOREIGN COUNTRIES

Наукова стаття присвячена дослідженню практичного досвіду та нормативного закріплення функціонування та взаємодії органів місцевого самоврядування в Україні та зарубіжних країнах. Визначено, що органи місцевого самоврядування в Україні та зарубіжних країнах, здебільшого, розподіляються на представницькі органи місцевого самоврядування та на їх виконавчі органи. Наведено сфери взаємодії таких органів, особливості взаємодії, загальне функціонування та контроль за їх функціонуванням; здійснено порівняння із зарубіжним досвідом. Проаналізовано переваги та недоліки сучасної взаємодії органів місцевого самоврядування. Запропоновано шляхи удосконалення взаємодії між органами місцевого самоврядування на основі ефективного зарубіжного досвіду.

Ключові слова: *зарубіжний досвід місцевого самоврядування, взаємодія між органами місцевого самоврядування, нормативне закріплення взаємодії органів місцевого самоврядування, органи місцевого самоврядування, виконавчі органи рад.*

The scientific article is devoted to the study of practical experience and normative consolidation of the functioning and interaction of local self-government bodies in Ukraine and foreign countries. It was determined that local self-government bodies in Ukraine and foreign countries are mostly divided into representative local self-government bodies and their executive bodies. Areas of interaction of such bodies, features of interaction, general functioning and control over their functioning are given; a comparison was made with foreign experience. The advantages and disadvantages of modern interaction of local self-government bodies are analyzed. Ways to improve interaction between local self-government bodies based on effective foreign experience are proposed.

Key words: *foreign experience of local self-government, interaction between local self-government bodies, regulatory consolidation of interaction of local self-government bodies, local self-government bodies, executive bodies of councils.*

Постановка проблеми. Важливо зазначити, що взаємодія між органами місцевого самоврядування може передбачати як взаємодію між представницькими органами місцевого самоврядування та їх виконавчими органами, так і взаємодію між органами місцевого самоврядування різних громад в межах і поза межами України. Зокрема, в умовах воєнного стану в Україні, відповідна взаємодія органів місцевого самоврядування в межах України і поза її межами стала важливим інструментом допомоги однією громадою іншій та довела свою ефективність, а отже – є актуальною і потребує дослідження з метою подальшого становлення і розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Український та зарубіжний досвід функціонування та взаємодії органів місцевого самоврядування досліджувався такими науковцями як Макаров Г., Малик Я., Петришина М., Колодяжний О., Наулик Н., Камінська Н., Ладиченко В., Гулак О., Ємельяненко К., Данилюк Ю., Курило В., Чернецька О., Кулик Т. та іншими.

Метою наукової статті є дослідження практичного досвіду функціонування та взаємодії органів місцевого самоврядування в Україні та зарубіжних країнах, способів такої взаємодії та

© КОЗІН А.О. – доктор філософії в галузі права, старший науковий співробітник відділу актуальних питань філософії права та юридичної лінгвістики (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0009-0000-5793-6852

особливостей суб'єктів такої взаємодії; виокремлення негативних та позитивних рис взаємодії органів місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Місцеве самоврядування є основним принципом, на якому базується діяльність муніципалітетів. У статті 2 Європейської хартії місцевого самоврядування прописано, що «принцип місцевого самоврядування закріплюється у національному законодавстві та, за можливості, у конституції» [1]. Самоврядування або місцева автономія, як її називають у деяких європейських країнах, є основою, на якій базується політичний вимір місцевої влади. Принцип місцевого самоврядування відрізняє місцеву владу як виборну територіальну одиницю, наділену власними повноваженнями, від суто адміністративних органів. При цьому ефективне управління на місцях залежить від розподілу сфер компетенції із належним фінансовим забезпеченням, а не від контролю з боку вищих інстанцій. Відповідно, чітке визначення переліку функцій та повноважень місцевих органів влади, підкріплене відповідною фінансовою автономією, допомагає налагодити демократичні механізми взаємодії між органами виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Як зазначає Макаров Г. в країнах Європейського Союзу проблеми взаємовідносин між органами місцевого самоврядування, та органами місцевого самоврядування і органами виконавчої влади, вирішені. Європейське законодавство достатньо детально нормативно закріплює різницю сфер компетенції представницьких та виконавчих органів місцевого самоврядування, реалізацію делегованих органами виконавчої влади повноважень. Місцеві адміністрації можуть отримувати повноваження, що належать до сфери компетенції держави; можуть суміщати функції органу виконавчої влади та органу місцевого самоврядування тощо [2, с. 27].

Обов'язки місцевих органів влади визначені законодавчими актами, які встановлюють коло та обсяг їх відповідальності. Місцева влада підпорядковується цим правовим мандатам (принцип законності). Повноваження, надані місцевим органам влади, «як правило, мають бути повними та виключними» (стаття 4 Європейської хартії місцевого самоврядування), хоча правові та фінансові обмеження часто лімітують обсяг цих обов'язків. Як загальні, так і галузеві закони регулюють характер місцевих повноважень. У регіональних або федеральних державах повноваження та відповідальність цих органів регламентується регіональним законодавством. З іншого боку, місцеві органи влади різною мірою (залежно від країни) наділені регулятивними повноваженнями, однак зобов'язані дотримуватися нормативних приписів, встановлених центральними правовими актами [10, с. 93–96].

Іноді конституції або законодавчі акти також визначають принципи, які регулюють взаємодію між місцевими та центральними органами влади (співпраці, надання інформації, субсидіарності тощо), хоча ці правові положення, як правило, досить незначні та недостатньо точні [11, с. 108].

Розподіл повноважень і обов'язків поєднується у законодавстві із «застереженням про загальну компетенцію», яке закріплює за місцевими органами влади право займатися будь-яким питанням, що становить місцевий інтерес. Положення про загальну компетенцію дозволяє розширити сферу локальних дій, якщо це необхідно для служіння інтересам місцевого населення.

При цьому іноді важко встановити межі того, що стосується «інтересів місцевого населення». У Фінляндії, наприклад, на підставі вищевказаного застереження суди дозволили органам місцевого самоврядування займатися деякими питаннями щодо встановлення міжнародних правовідносин шляхом скасування дії резолюцій, які це право обмежували [3; 6].

Положення про загальну компетенцію пов'язане з принципом субсидіарності, який надає перевагу у здійсненні повноважень тими органами влади, які є найближчими до громадянина (стаття 4.3 Європейської хартії місцевого самоврядування). У законодавстві Італії, Португалії, Румунії, Нідерландів, Іспанії та Великобританії субсидіарність визначається керівною засадою взаємодії між центральною та місцевою владою. Це означає, що при реалізації спільних повноважень слід обирати «найближчий» до громадян рівень влади, який зможе ефективно задовольнити їхні потреби.

Принцип співпраці між центральними та місцевими органами влади закріплений у конституційних або інших законодавчих положеннях багатьох держав (наприклад, Фінляндії, Литви, Португалії, Іспанії). В основі цього принципу лежить зобов'язання про взаєморозуміння та підтримку на благо громадян. Наприклад, в положеннях іспанського законодавства про місцеве управління закріплено чітке розуміння того, що мається на увазі під взаємодією: «повага до законного виконання іншими органами влади своїх обов'язків; врахування всіх суспільних інтересів при здійсненні власних повноважень і, особливо, тих, що реалізуються спільно з іншими органами державної влади; сприяння доступу інших органів влади до відповідної інформації

для реалізації їх компетенції; надання ефективної підтримки під час здійснення функцій іншими органами влади» [4].

Швейцарське законодавство регулює обов'язок співпраці між кантонами та муніципалітетами щодо виконання спільних повноважень. В Італії принцип «чесної співпраці» між різними рівнями влади закладено в конституції [5]. На регіональному рівні префект (prefetto) має право здійснювати діяльність, спрямовану, зокрема, на забезпечення дотримання принципу співпраці між державою і регіонами, а також на координацію заходів, які проводяться між центральним урядом і місцевою владою. В італійському законодавстві префект визначений як «урядовий представник у відносинах із системою самоврядування».

Часто взаємодія відбувається у формі делегування повноважень центральних (державних/регіональних) органів влади місцевому рівню (Чеська Республіка, Латвія, Литва, Словацька Республіка, Іспанія). Законодавство, що передбачає делегування повноважень, зазвичай встановлює механізми інформування, моніторингу та фінансування їх виконання. Наприклад, у Чеській Республіці виконання делегованих повноважень передбачає постійний обмін інформацією між центральними та місцевими органами влади. Центральні органи влади повинні забезпечити передання відповідних даних місцевих органів влади та отримати зворотній зв'язок від муніципалітетів.

Наразі у Португалії триває реформування законодавчої бази та інституційної структури місцевого та регіонального управління. Покладання нових повноважень на органи місцевого самоврядування, а також процес їх делегування супроводжується наданням відповідних фінансових ресурсів, необхідних для їх реалізації.

У Франції на рівні Основного Закону зазначено, що делегування повноважень місцевому самоврядуванню повинно супроводжуватися передачею фінансових ресурсів, які потребуються для їх здійснення.

Європейська хартія місцевого самоврядування дозволяє посилений адміністративний нагляд з боку вищих органів влади стосовно завдань, виконання яких делеговано місцевим органам влади (стаття 8.2), тоді як будь-який адміністративний контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування, як правило, має на меті тільки забезпечення дотримання закону та конституційних принципів.

Делеговані повноваження місцеві органи влади здійснюють від імені держави, яка може встановлювати стандарти дій та контролювати не лише законність такої діяльності, але й сам процес їх виконання.

Принцип взаємного інформування та надання консультацій (Литва, Норвегія, Словацька Республіка, Іспанія, Швейцарія) лежить в основі більшості передових практик взаємодії між місцевими та центральними органами влади. Необхідність інформування місцевих органів влади про державні/регіональні ініціативи, а також проведення консультацій між центральними та місцевими органами влади у процесі прийняття рішень сприяє належній реалізації державної політики. З іншого боку, центральні органи виконавчої влади отримують відповідну інформацію від місцевої влади, аби розробляти курс державної політики, який буде актуальним для місцевих громад. Ведення публічних реєстрів, надання даних для проведення статистичних робіт, передання інформації про місцеві проблеми – це ті шляхи взаємодії, які зазвичай практикуються у європейських країнах.

Попередні консультації з місцевих питань є формою реалізації цього принципу, який також реалізується у деяких державах. Вони можуть проводитися в індивідуальному порядку або, найчастіше, центральними органами влади з представницькими асоціаціями місцевих органів влади. Є перелік питань, попередні консультації щодо яких є обов'язковими; зазвичай це ті питання, які безпосередньо пов'язані з місцевим самоврядуванням: місцеве законодавство, доходи бюджету, податкова політика, територіальні зміни. У Болгарії, Фінляндії, Угорщині, Ісландії, Мальті, Іспанії та Швейцарії урядові законопроекти до парламенту та акти парламенту, що стосуються місцевих питань, повинні бути предметом консультацій з місцевими асоціаціями.

Ісландія, Угорщина та Литва також обговорюють з місцевими об'єднаннями розподіл державного бюджету; такі консультації іноді проводяться представниками уряду, а в деяких випадках – представниками парламенту. Інституційні зміни є предметом розгляду у Литві. В Іспанії рішення щодо встановлення територіальних меж обговорюються з муніципалітетом, якого стосуються зміни. У Нідерландах проводяться консультації з питань, що стосуються місцевого самоврядування та законодавчих змін, які «зачіпають» його інтереси.

Зустрічі щодо вирішення питань місцевого значення зазвичай проводяться на добровільній основі в більшості держав-членів. Так, в Італії проходить «Конференція Уряд – Місцеві

органи влади», спрямована на забезпечення постійної взаємодії між центральним урядом і системою органів самоврядування. У Болгарії запроваджено «День діалогу», в рамках якого члени парламенту кожного виборчого округу, мери, місцеві органи влади та громадяни, а також посадові особи центральних органів влади та представники ЗМІ обговорюють пріоритетні дії щодо місцевого самоврядування.

У Європейському Союзі місцеве самоврядування через фінансову самостійність отримує проблемну для України реальну автономність, при цьому і обсяг повноважень залежить від рівня фінансування з розрахунку на кожного містянина [6, с. 300].

Під принципом фінансової забезпеченості розуміється належне фінансування місцевих органів влади для виконання покладених на них функцій і повноважень. Значні відмінності в природі та походженні місцевих доходів можна знайти у всій Європі. Так, у деяких державах податки становлять значну частину місцевих доходів (Фінляндія, Швейцарія, Швеція, Данія), тоді як в інших основний внесок у місцеві доходи роблять кошти центрального бюджету.

У Швейцарії фінансова забезпеченість досягається завдяки системі кантонального вирівнювання. Вона покликана підтримувати адекватний рівень місцевих доходів для виконання покладених на органи місцевої влади завдань і забезпечення їх рівності у цьому питанні.

У Фінляндії дотримання цього принципу гарантується системою вирівнювання державних дотацій, яка дозволяє кожному муніципалітету отримати ресурси, необхідні для надання основних послуг населенню.

У Данії діє система бюджетного співробітництва між центральним урядом і місцевими органами влади, яка передбачає розподіл доходів бюджету на основі переговорів між ними.

Щодо реалізації принципу моніторингу за діяльністю органів місцевої влади, то, як зазначено в Європейській хартії місцевого самоврядування, він зазвичай обмежується фактичним контролем за дотриманням законності. У більшості країн рішення місцевих органів влади переглядаються в адміністративному або судовому порядку. Моніторинг також включає контроль за видатками, який здійснюють спеціалізовані ради з юрисдикційними або квазіюрисдикційними функціями (наприклад, у Португалії, Іспанії).

Науковцями, у частині подальшого розвитку місцевого самоврядування у тому числі взаємодії між органами під час реалізації питань місцевого значення, зазначається, що на сучасному етапі реалізації загальноєвропейської тенденції шляхом поступового переходу до від систем управління громадами до системи «доброго врядування» – демократичних, ефективних, адекватних сучасним завданням, прозорих, публічних і підзвітних громадськості органів місцевого та регіонального управління, держава має впроваджувати демократичні методи самоврядування західних країн, в тому числі через ефективний державний контроль, обрання ключових посадових осіб місцевого самоврядування, перехід від «комунального» до сучасного «муніципального» самоврядування, кодифікацію законодавства про місцеве самоврядування та збалансування статусу та обсягу повноважень представницьких і виконавчих органів. , посадових осіб місцевого самоврядування [12, с. 167–178].

У Данії здійснення контролю покладається на регіональні органи влади, які надають юридичні консультації муніципалітетам і можуть навіть застосовувати санкції за порушення закону (хоча роблять це рідко). До таких заходів належать анулювання ліцензій, призупинення діяльності, штрафи та подання позовів про відшкодування збитків [7, с. 47–51].

Крім того, здійснюється моніторинг реалізації делегованих повноважень; такий контроль проводиться або на основі попередньо встановлених стандартів, яких місцеві органи влади зобов'язані дотримуватися, або за допомогою спеціальних механізмів оцінки переданих повноважень. Наприклад, у Люксембурзі окружні комісари (commissaires de district) володіють значними наглядовими функціями та відіграють важливу роль у взаємодії між місцевою та центральною владою [8, с. 69–73].

Принцип пропорційності означає, що контроль з боку центральних органів влади має здійснюється таким чином, щоб будь-яке втручання не перевищувало важливості інтересів, що захищаються (наприклад, Литва). За Конституцією Франції жодна територіальна влада не може здійснювати контроль над іншою територіальною владою. У децентралізованих державах центральний моніторинг зазвичай покладено на регіональні органи влади, а не на органи державної влади.

У деяких випадках місцеве законодавство передбачає звільнення або заміну місцевих органів влади у разі грубого порушення їх обов'язків, які зачіпають інтереси громадян (наприклад, в Англії, Італії, Латвії, Люксембурзі, Іспанії). Такі крайні заходи, які суперечать засадам місцевого самоврядування, зазвичай суворо регламентуються, аби гарантувати їх застосування лише за

виняткових обставин. В Іспанії, наприклад, центральний уряд після консультації з автономними регіональними органами влади та схвалення Сенату може видати указ про розпуск місцевих органів влади, дії яких завдали серйозної шкоди управлінню загальними інтересами всупереч конституційним мандатам. У 2006 році діяльність місцевої влади Марбельї була призупинена через незаконні фінансові операції, що призвели до банкрутства [9, с. 57].

Вищезазначений практичний досвід взаємодії між радами та їх виконавчими органами, між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади, становлять основу для належної практики у відносинах між органами місцевого самоврядування в Європі. Чітке визначення та повага до повноважень і обов'язків місцевих органів влади гарантується основними принципами, визначеними в Європейській хартії місцевого самоврядування (самоврядування, законність, положення про загальну компетенцію, субсидіарність, співробітництво та делегування повноважень), та більшістю європейських конституцій або нормами локального законодавства. Інструментальні принципи, такі як обмін інформацією, проведення консультацій, належне фінансове забезпечення і здійснення моніторингу сприяють укріпленню стосунків і взаємній повазі до сфери діяльності кожного рівня влади.

Висновки. За результатом дослідження пропонуємо наступні тенденції взаємодії між органами місцевого самоврядування чи взаємодії між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування: прийняття відповідного законодавство та встановлення критеріїв співробітництва; забезпечення фінансування у разі взаємодії в рамках виконання делегованих центральними органами влади повноважень; чітка регламентація контролю за реалізацією повноважень; та нормативне закріплення механізмів контролю за дотриманням бюджету; формування практики взаємодії через обмін інформацією та надання консультацій.

Список використаних джерел:

1. Європейська хартія місцевого самоврядування. Рада Європи ; Міжнар. док. від 15/10/1985 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_036

2. Макаров Г. В. Взаємодія органів державної влади та місцевого самоврядування у межах нової системи територіальної організації влади в Україні [Текст] / Г. В. Макаров, О. М. Держалюк, Ю. Б. Каплан ; Національний інститут стратегічних досліджень. К. : [б. в.], 2011. 54 с. С. 27.

3. López, A.N. (2007). The relationship between central and local authorities: Report of the European Committee on Local and Regional Democracy (CDLR). URL: https://rm.coe.int/1680747fbc

4. Ley 7/1985, de 2 de abril, Reguladora de las Bases del Régimen Local. URL: https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1985-5392

5. The Spanish Constitution, passed by the Cortes Generales in Plenary Meetings of the Congress of Deputies and the Senate held on October 31, 1978. URL: https://www.boe.es/legislacion/documentos/ConstitucionINGLES.pdf

6. Малик Я. Й. До питання про взаємодію органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні. Ефективність державного управління. 2015. Вип. 43. С. 295 – 302.

7. Петришина М. О., Колодяжний О. О. Зарубіжний досвід реформування місцевого самоврядування: на прикладі Франції та Польщі. *«Молодий вчений».* № 1 (28). Частина 2. січень, 2016 р. С. 47-51. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13370/1/Petryshyna_Kolodyazhny_47-51.pdf

8. Наулик Н. С. Місцеве самоврядування і управління у зарубіжних країнах / Н. С. Наулік // Юридичний вісник. *Повітряне і космічне право.* 2010. № 3. С. 69-73.

9. Камінська Н. В. Європейська система місцевого і регіонального самоврядування та Україна. *Монографія.* К., 2012. С. 57.

10. Чернецька О. В. Концептуальні основи співвідношення функцій та компетенції представницьких органів місцевого самоврядування. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 2. С. 93-96.

11. Кулик Т.О. Конституційні засади взаємодії місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування в місті Києві: *Монографія.* К.: Алерта, 2016. 198 с.

12. Ladychenko V., Gulac O., Yemelianenko K., Danyliuk Yu., Kurylo V. Ensuring Sustainable Development of Local Self Government: Foreign Experience for Ukraine. *European Journal of Sustainable Development*. 2021. Vol. 10 (4). P. 167-178. URL: https://ecsdev.org/ojs/index.php/ejsd/article/view/1270

УДК 342.95
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.9

КОТЕЛЮХ М.О.

МІСЦЕ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ

THE PLACE OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE IN THE SYSTEM OF LAW ENFORCEMENT ENTITIES

В науковій статті на підставі аналізу нормативно-правових актів, правозастосовчої практики та теоретичних надбань українських вчених визначено місце СБУ в системі суб'єктів забезпечення правопорядку. В роботі доведена приналежність СБУ до суб'єктів забезпечення правопорядку, а також реалізація. Визначено, що СБУ як суб'єкт забезпечення правопорядку наділена функцією правопорядку. Запропоновано під функцією правопорядку, виконуваною СБУ, розуміти сукупність напрямків діяльності СБУ, закріплених на законодавчому рівні й здійснюваних внаслідок реалізації даним органом комплексу повноважень, спрямованих на виконання завдань СБУ із забезпечення державної безпеки України.

Наголошено на багатовекторності діяльності СБУ. Акцентована увага на тому, що орган може самостійно виконувати функції щодо забезпечення правопорядку в державі, а також виступати контролюючим, координаційним, спеціальним або головним суб'єктом залежно від наданих законодавством повноважень. Акцентована увага на ключовому значенні СБУ у напрямку подолання загроз правопорядку в державі, особливо в умовах збройного конфлікту на території України та в післявоєнний період. Зауважено на тому, що правове регулювання та адміністрування діяльності СБУ щодо забезпечення правопорядку не має відбуватися відокремлено, а лише в комплексі з діяльністю інших суб'єктів забезпечення правопорядку, адже в ідеалі кожен суб'єкт має відповідати за свою сферу впливу.

Зроблено висновок про те, що у сфері забезпечення правопорядку СБУ наділені компетенцією, як безпосередньо виконувати функції у цій сфері за різними напрямками, так і брати на себе відповідальність, як координаційний орган, здійснюючи управління іншими державними органами у певному напрямку забезпечення правопорядку, а також виступати контролюючим, спеціальним або головним суб'єктом за конкретно визначеними видами діяльності задля забезпечення правопорядку.

Ключові слова: *правопорядок, забезпечення правопорядку, суб'єкт забезпечення правопорядку, правоохоронний орган, орган правопорядку, Служба безпеки України, функція, воєнний стан.*

In the scientific article, based on the analysis of normative legal acts, law enforcement practice and theoretical assets of Ukrainian scientists, the place of the Security Service of Ukraine in the system of law enforcement entities is determined. The work proves the affiliation of the Security Service of Ukraine and the security of Ukraine to law enforcement entities, as well as implementation. It was determined that the Security Service of Ukraine, as a subject of law enforcement, is endowed with the function of law and order. It is suggested that the function of law and order performed by the Security Service of Ukraine should be understood as a set of activities of the Security Service of Ukraine, fixed at the legislative level and carried out as a result of the implementation by this body of a set of powers aimed at fulfilling the tasks of the Security Service of Ukraine to ensure the state security of Ukraine.

© КОТЕЛЮХ М.О. – кандидат юридичних наук, викладач Циклу професійно-практичної підготовки (Центр первинної професійної підготовки «Академія поліції» Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0003-3640-6793

The multi-vector activity of the Security Service of Ukraine is emphasized. Attention is focused on the fact that the body can independently perform functions related to ensuring law and order in the state, as well as act as a controlling, coordinating, special or main subject depending on the powers granted by the law. Attention is focused on the key importance of the Security Service of Ukraine in the direction of overcoming threats to law and order in the state, especially in the conditions of armed conflict on the territory of Ukraine and in the post-war period. It is noted that the legal regulation and administration of the activities of the Security Service of Ukraine regarding the maintenance of law and order should not take place separately, but only in a complex with the activities of other law enforcement entities, because ideally each entity should be responsible for its sphere of influence.

It was concluded that in the field of law enforcement, the Security Service of Ukraine is empowered to directly perform functions in this field in various directions, and to assume responsibility as a coordinating body, managing other state bodies in a certain direction of law enforcement, and also act as a controlling, special or main subject for specifically defined types of activities to ensure law and order.

Key words: *law and order, law enforcement, law enforcement entity, law enforcement agency, law enforcement agency, Security Service of Ukraine, function, martial law.*

Постановка проблеми. Правопорядок як національно-правовий феномен сприяє стабілізації та збереженню балансу між громадянським суспільством і національними інтересами. Забезпечення правопорядку в державі є запорукою сталого розвитку громадянського суспільства та підґрунтям для соціального прогресу в цілому. Діяльність кожного із суб'єктів забезпечення правопорядку є визначальною, адже кожен суб'єкт має свою визначену нормативно-правовими актами компетенцію щодо реалізації заходів забезпечення правопорядку. Одним із основних державних органів, які забезпечуючи правопорядок в Україні, є Служба безпеки України (далі – СБУ). На законодавчому рівні СБУ є державним органом спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України [1]. Органи СБУ віднесені на нормативному рівні до органів правопорядку [2]. Однак чіткого визначення місця СБУ в системі суб'єктів забезпечення правопорядку дотепер не відбулося, реформування органу триває, а пріоритети наближення діяльності державних органів до європейських стандартів продовжують запроваджуватися.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості діяльності СБУ неодноразово ставали предметом дослідження вітчизняних вчених, однак більшість з них містять інформацію з обмеженим доступом. Серед відкритих робіт можемо виділити доробки таких вчених: Благодарного А. М., Романова М. С., Стрельбицького М. П., Стрельбицької Л. М., Сусліна С. В. (2021), які у навчальному посібнику розкрили особливості адміністративно-юрисдикційної діяльності органів Служби безпеки України; Джафарової О. В. (2024), яка розкрила адміністративно-правові засади взаємодії Служби безпеки України з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони щодо забезпечення прав людини; Каглинського О. Є. (2022), що присвятив свою роботу проблематиці забезпечення та удосконалення правового забезпечення діяльності Служби безпеки України як суб'єкта сфери безпеки і оборони; Кумейка А.В. (2016), який на дисертаційному рівні досліджував адміністративно-правовий статус Служби безпеки України у системі суб'єктів протидії злочинності; Осипчук І. І. (2021), яка присвятила дисертацію адміністративно-правовим засадам діяльності Служби безпеки України як суб'єкта забезпечення критичної інфраструктури; та інших. Водночас, комплексний теоретичний розгляд СБУ як суб'єкта забезпечення правопорядку проведений не був дотепер.

Мета статті – на підставі аналізу нормативно-правових актів, правозастосовчої практики та теоретичних надбань українських вчених визначити місце СБУ в системі суб'єктів забезпечення правопорядку.

Виклад основного матеріалу. Місце СБУ в системі суб'єктів забезпечення правопорядку визначається адміністративно-правовим статусом органу на даному етапі державотворення. З метою з'ясування цього місця пропонуємо звернутися до положень чинного законодавства, адже саме норми права визначають, чи наділений конкретний суб'єкт повноваженнями щодо здійснення діяльності із забезпечення правопорядку.

Так, згідно Закону України «Про службу безпеки України» на СБУ покладаються повноваження щодо захисту державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності,

науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці [1]. Окремо наголошено, що до завдань СБУ також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень проти миру і безпеки людства, тероризму та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України [1]. Реалізація усіх названих повноважень працівниками СБУ спрямована на забезпечення правопорядку в українському суспільстві та свідчить про їх багатовекторність.

Закон України «Про національну безпеку України» визначає роль та місце СБУ у складі сектору безпеки і оборони України, а також конкретизує напрямки діяльності СБУ щодо забезпечення державної безпеки: протидія розвідувально-підривній діяльності проти України; боротьба з тероризмом; контррозвідувальний захист державного суверенітету, конституційного ладу і територіальної цілісності, оборонного і науково-технічного потенціалу, кібербезпеки, інформаційної безпеки держави, об'єктів критичної інфраструктури; охорона державної таємниці [3]. При цьому варто нагадати, що виконання поставлених законодавством завдань щодо забезпечення державної безпеки є складовою підтримання правопорядку в державі.

В Законі України «Про запобігання корупції» визначено працівників СБУ, як суб'єктів декларування, а також наділено СБУ компетенцією проведення спеціальної перевірки щодо наявності в особи допуску до державної таємниці, а також щодо відношення особи до виконання військового обов'язку [4]. Тобто забезпечення дотримання антикорупційного законодавства шляхом проведення спеціальної перевірки окремих осіб також є прерогативою СБУ, що проявляє орган як суб'єкта забезпечення правопорядку також.

Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» чітко відносить СБУ до державних органів, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю, а також наділяє СБУ функціями координації діяльності інших органів у напрямку протидії корупції та організованій злочинності у складі Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю [5].

Указ Президента України «Про впорядкування виготовлення, придбання та застосування технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку» чітко встановлює, що реалізацію державної політики з розроблення, виготовлення, реалізації та придбання спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного одержання інформації та забезпечення державного контролю і координації діяльності державних органів у цій сфері здійснює СБУ [6].

Вищенаведені положення нормативно-правових актів свідчать про те, що СБУ не тільки є самостійним суб'єктом забезпечення правопорядку, але й здійснює координацію діяльності інших державних органів.

Закон України «Про боротьбу з тероризмом» визначає Службу безпеки України головним органом у загальнодержавній системі боротьби з терористичною діяльністю, конкретизує повноваження СБУ, як суб'єкта, що безпосередньо здійснює боротьбу з тероризмом, у тому числі наділяє СБУ повноваженнями щодо здійснення антитерористичної підготовки населення з метою підготовки громадян до дій в умовах терористичного акту [7].

Закон України «Про контррозвідувальну діяльність» визначає СБУ спеціально уповноваженим органом державної влади у сфері контррозвідувальної діяльності, який здійснює організацію та координацію діяльності інших органів державної влади у цьому напрямку, а також конкретизує повноваження СБУ в ході контррозвідувальної діяльності та соціальні і правові гарантії співробітників органів і підрозділів СБУ, які здійснюють контррозвідувальну діяльність [8].

В положеннях Закону України «Про державну таємницю» закріплений за СБУ статус спеціально уповноваженого державного органу в сфері забезпечення охорони державної таємниці, наділяючи орган повноваженням щодо здійснення контролю за додержанням законодавства про державну таємницю в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях; визначена роль СБУ в охороні державної таємниці [9].

В Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність», крім наділення СБУ повноваженнями щодо здійснення оперативно-розшукової діяльності, визначено статус СБУ, як координаційного органу під час реалізації прав підрозділів, які проводять оперативно-розшукову діяльність з метою боротьби з тероризмом [10]. Така позиція законодавця ще раз підкреслює провідну позицію СБУ на ключових напрямках під час забезпечення правопорядку в державі.

Перелік нормативно-правових актів, які визначають повноваження СБУ не вичерпним, адже СБУ наділена широким спектром видів діяльності, окремі напрямки діяльності СБУ не

є публічною інформацією. Крім того, види діяльності СБУ можуть трансформуватися відповідно до вимог суспільства. Однак, з вище викладеного можна зробити висновок про те, що у сфері забезпечення правопорядку СБУ наділені компетенцією, як безпосередньо виконувати функції у цій сфері за різними напрямками, так і брати на себе відповідальність, як координаційний орган, здійснюючи управління іншими державними органами у певному напрямку забезпечення правопорядку, а також виступати контролюючим, спеціальним або головним суб'єктом за конкретно визначеними видами діяльності задля забезпечення правопорядку.

Зміст же категорії «правопорядок» досі перебуває предметом диспутів вітчизняних вчених, які розвивають теорії правопорядку на підставі засад, закладених в радянській школі, орієнтуючись на європейські наукові течії та праворозуміння. Однак, нам близька думка про те, що правопорядок виступає в ролі смислового призначення права, яке досягається забезпеченням стабільності людського буття [11]. Відповідно, правопорядок – це складова суспільного порядку, сутність якого полягає в правовій регламентації та забезпеченні дотримання чинних норм права, що регулюють суспільні відносини в держави, а також дотримання прав і свобод людини і громадянина.

Співвідносячи повноваження СБУ із змістом правопорядку, можемо стверджувати, що СБУ є суб'єктом забезпечення правопорядку в державі, який реалізує надані законом повноваження з метою забезпечення прав і свобод людини і громадянина, суспільного ладу, а також чинних норм законодавства.

Конкретні повноваження СБУ, визначені нормами права, втілюються в окремих функціях СБУ. Швайка М. М виділяє такі функції СБУ: профілактична; контррозвідувальна; правозабезпечувальна; інформаційно-аналітична; національно-безпекова; кримінально-юстиційна; міжнародно-правова; міжвідомчо-партнерська функція; науково-технічна функція [12]. Дана класифікація розкриває СБУ, як державно-владний орган, орієнтуючись на види її діяльності.

Кумейко А. В., в свою чергу, наголошує на наявності спеціального правового статусу СБУ, підкреслюючи, що СБУ є державним правоохоронним органом спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України [13]. Автор так само вбачає спеціальне призначення СБУ крізь призму покладних на орган повноважень, тобто його функціональне призначення.

Разом з цим Брусакова О. В. наголошує на очевидній багатовекторності діяльності СБУ, основною метою створення та діяльності якої є захист державних інтересів у всіх сферах від внутрішніх і зовнішніх загроз [14]. Підтримуємо позицію дослідниці щодо широкого кола повноважень, якими наділена СБУ, що відповідно сприяє розширенню критеріїв класифікації виконуваних органом функцій.

Зважаючи на нормативно встановлену компетенцію СБУ, а також те, що реалізація саме функції правопорядку відбувається завдяки формуванню і підтриманню стабільного правового стану системи суспільних відносин, вважаємо, що існують підстави стверджувати, що як суб'єкт забезпечення правопорядку СБУ також наділена функцією правопорядку. Пропонуємо під функцією правопорядку, виконуваною СБУ, розуміти сукупність напрямків діяльності СБУ, закріплених на законодавчому рівні й здійснюваних внаслідок реалізації даним органом комплексу повноважень, спрямованих на виконання завдань СБУ із забезпечення державної безпеки України. Адже все ж таки забезпечення державної безпеки є основною метою діяльності СБУ.

Ефективна реалізація функції правопорядку СБУ підтверджується статистичними даними щодо результатів діяльності органу. Зокрема, станом на березень 2024 року від початку повномасштабного вторгнення рф на територію України співробітники СБУ проявили себе як активний сегмент забезпечення правопорядку в середині держави. У сфері протидії розвідувально-підривної та диверсійної діяльності за цей період було розпочато 3088 кримінальні провадження, у тому числі 2535 – за ст. 111 КК України «Державна зрада», 77 проваджень за ст. 113 КК України «Диверсія», 476 – за ст. 114-2 КК України «Передача інформації про Збройні Сили України». За цими матеріалами СБУ судами України винесено 499 обвинувальних вироки: 384, 8, 107 вироки відповідно [15].

У сфері викриття колобарантів представниками СБУ розпочато 7230 кримінальних провадження, у тому числі 636 – за ознаками посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 ККУ); 6478 – за вчинення колабораційної діяльності та пособництва державі-агресору (ст. 111-1 і 111-2 ККУ); 36 – за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 ККУ) [15].

Статистичні дані підтверджують ключове значення СБУ у напрямку подолання загроз правопорядку в державі, що набуло особливого значення в умовах збройного конфлікту на території України та буде актуальним і в післявоєнний період.

Варто також зауважити, що правове регулювання та адміністрування діяльності СБУ щодо забезпечення правопорядку не має відбуватися відокремлено, а лише в комплексі з діяльністю інших суб'єктів забезпечення правопорядку, адже в ідеалі кожен суб'єкт має відповідати за свою сферу впливу. Суб'єкти, які входять до системи суб'єктів забезпечення правопорядку, знаходяться у тісному взаємозв'язку. Зв'язки, що визначають сутність взаємодії правоохоронних органів та інших суб'єктів у сфері забезпечення правопорядку, повинні мати своє юридичне закріплення та ґрунтуватися на єдиних принципах. Прикладом комплексного підходу до врегулювання діяльності органів правопорядку є Указ Президента України «Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки» [2], який в загальному вигляді, але системно, враховуючи особливості діяльності кожного органу визначив зміст і напрями реформування органів правопорядку.

Висновки. За результатами проведеного дослідження можемо констатувати приналежність СБУ до суб'єктів забезпечення правопорядку. Зважаючи на багатовекторність діяльності СБУ, орган може як самостійно виконувати функції щодо забезпечення правопорядку в державі, так і виступати контролюючим, координаційним, спеціальним або головним суб'єктом залежно від наданих законодавством повноважень.

Список використаних джерел:

1. Про службу безпеки України: Закон України від 25.03.1995 № 2229-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text

2. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки: Указ Президента України від 11.05.2023 № 273/2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text

3. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

4. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text

5. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30.06.1993 № 3341-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text

6. Про впорядкування виготовлення, придбання та застосування технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку: Указ Президента України від 13.04.2001 № 256/2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/256/2001#Text

7. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 № 638-IV. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text

8. Про контррозвідувальну діяльність: Закон України від 26.12.2002 № 374-IV. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text

9. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text

10. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text

11. Оборотов Ю.Н. Ценностно-нормативные основания стабильного правопорядку. *Актуальні проблеми держави і права. 2009.* № 49. С. 258-263. URL: http://www.apdp.in.ua/v49/45.pdf

12. Швайка М.М. Місце і значення Служби безпеки України в реалізації адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 282-286. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.47

13. Кумейко А. В. Адміністративно-правовий статус Служби безпеки України у системі суб'єктів протидії злочинності: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Харків: ХНУВС, 2016. 22 с.

14. Брусакова О.В. Правові основи діяльності Служби безпеки України як суб'єкта публічної влади. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 12. С. 533–535. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/130

15. Результати СБУ за час повномасштабного вторгнення (станом на березень 2024 року). URL: https://ssu.gov.ua/rezultaty-sbu-za-chas-povnomasshtabnoho-vtorhnennia-stanom-na-berezen-2024-roku

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.10

ПАЩУК А.В.

ВЗАЄМОДІЯ БЮРО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ З ІНШИМИ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ ТА ІНСТИТУТАМИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ РИЗИКАМ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ

INTERACTION OF THE BUREAU OF ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE WITH OTHER LAW ENFORCEMENT AGENCIES AND CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS IN PREVENTING AND COUNTERING RISKS TO ECONOMIC SECURITY

Актуальність статті полягає в тому, що зважаючи на центральне місце аналітичної функції в діяльності Бюро економічної безпеки України, її предметом є інформація, велику частину якої отримується у порядку взаємодії із органами державної влади, зокрема, правоохоронними, місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства. Також, Бюро економічної безпеки України у процесі своєї діяльності взаємодіє з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, іншими органами влади, підприємствами, установами та організаціями, банками та іншими фінансовими установами відповідно до закону. Однак, в залежності від мети взаємодії, її предмет та суб'єкт з яким встановлюються відносини, відрізняються порядок та особливості напрямів співпраці. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, аргументовано, що взаємодія Бюро економічної безпеки України з іншими органами державної влади, місцевого самоврядування, правоохоронними органами та інститутами громадянського суспільства відбувається за трьома основними напрямами: міжвідомчим, кримінально-процесуальним та безпосередньо напрямом взаємодії із інститутами громадянського суспільства. Надано змістовну характеристику кожному із окреслених напрямів. Зроблено висновок, що взаємодія Бюро економічної безпеки України з іншими органами державної влади, місцевого самоврядування, правоохоронними органами та інститутами громадянського суспільства відбувається за трьома основними напрямами: міжвідомчим, кримінально-процесуальним та безпосередньо напрямом взаємодії із інститутами громадянського суспільства. Міжвідомча взаємодія, передусім, спрямована на отримання необхідної інформації та доступу до інформаційних джерел, володільцями яких є органи влади і місцевого самоврядування, та які мають значення для виконання функцій щодо запобігання та протидії ризикам економічній безпеці України. У випадку реалізації кримінально-процесуальної взаємодії мова йде про примусове отримання доступу до необхідної інформації та її джерел на підставі судової санкції в межах кримінального провадження. Водночас, формат співпраці із інститутами громадянського суспільства здебільшого орієнтовано на вдосконалення та розвиток діяльності Бюро економічної безпеки України, забезпечення законності та ефективності його роботи, контроль виконання кадрами органу своїх цільових функцій.

Ключові слова: *взаємодія, Бюро економічної безпеки, правоохоронні органи, громадянське суспільство, запобігання, протидія, ризики, економічна безпека.*

The relevance of the article lies in the fact that, given the central place of the analytical function in the activities of the Bureau of Economic Security of Ukraine, its subject is information, a large part of which is obtained in the process of interaction with state authorities, in particular, law enforcement, local self-government and civil

© ПАЩУК А.В. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)

society institutions. Also, the Bureau of Economic Security of Ukraine in the process of its activities interacts with state authorities, local self-government, other authorities, enterprises, institutions and organizations, banks and other financial institutions in accordance with the law. However, depending on the purpose of the interaction, its subject and the subject with which relations are established, the procedure and features of the areas of cooperation differ. The article, based on the analysis of scientific views of scientists and the norms of current legislation, argues that the interaction of the Bureau of Economic Security of Ukraine with other state authorities, local governments, law enforcement agencies and civil society institutions takes place in three main directions: interdepartmental, criminal procedure and direct direction of interaction with civil society institutions. A substantive characteristic is provided for each of the outlined directions. It was concluded that the interaction of the Bureau of Economic Security of Ukraine with other state authorities, local governments, law enforcement agencies and civil society institutions takes place in three main directions: interdepartmental, criminal procedural and direct direction of interaction with civil society institutions. Interdepartmental interaction is primarily aimed at obtaining the necessary information and access to information sources, the owners of which are authorities and local governments, and which are important for performing functions related to preventing and counteracting risks to the economic security of Ukraine. In the case of implementing criminal procedural interaction, we are talking about forced access to the necessary information and its sources on the basis of a court sanction within the framework of criminal proceedings. At the same time, the format of cooperation with civil society institutions is mainly focused on improving and developing the activities of the Bureau of Economic Security of Ukraine, ensuring the legality and effectiveness of its work, and monitoring the performance by the body's personnel of their target functions.

Key words: *interaction, Bureau of Economic Security, law enforcement agencies, civil society, prevention, counteraction, risks, economic security.*

Актуальність теми. Зважаючи на центральне місце аналітичної функції в діяльності Бюро економічної безпеки України, її предметом є інформація, велику частину якої БЕБ отримує у порядку взаємодії із органами державної влади, зокрема, правоохоронними, місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства. Закон України «Про Бюро економічної безпеки України» в частині 1 статті 7 закріплює: БЕБ у процесі своєї діяльності взаємодіє з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, іншими органами влади, підприємствами, установами та організаціями, банками та іншими фінансовими установами відповідно до закону [1]. Однак, в залежності від мети взаємодії, її предмет та суб'єкт з яким встановлюються відносини, відрізняються порядок та особливості напрямів співпраці.

Стан дослідження проблеми. Окремі проблемні питання, присвячені роботі Бюро економічної безпеки України, у своїх наукових працях розглядали: О. М. Бандурка, В. І. Бабенко, В. В. Галунько, О. П. Гетманець, О. В. Джафарова, В. Є. Духова, В. І. Курило, О. А. Маслій, М. А. Микитюк, В. Б. Пчелін, В. О. Рожков, О. В. Тихонова, та інші. Втім, незважаючи на численний науковий доробок, на сьогодні в науковій літературі недостатньо опрацьованою залишається проблема взаємодії Бюро економічної безпеки України з іншими правоохоронними органами та інститутами громадянського суспільства щодо запобігання та протидії ризикам економічній безпеці.

Саме тому метою статті є охарактеризувати взаємодію Бюро економічної безпеки України з іншими правоохоронними органами та інститутами громадянського суспільства щодо запобігання та протидії ризикам економічній безпеці.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що найпершою та найбільш важливою є міжвідомча взаємодія БЕБ, яка спрямована на обмін інформацією та доступ до інформаційних систем органів державної влади та місцевого самоврядування. Юридичною основою даного напряму співпраці є частина 2, 3 статті 7 титульного Закону від 28.01.2021 № 1150-IX де вказано наступне: «України та інших державних органів, що відповідно до закону здійснюють оперативно-розшукову діяльність, встановлюється спільними наказами Бюро економічної безпеки України та відповідних державних органів. Бюро економічної безпеки України в порядку, визначеному законом, має безпосередній, у тому числі автоматизований, доступ до автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів і банків (баз) даних,

держателем (адміністратором) яких є державні органи або органи місцевого самоврядування, користується державними, у тому числі урядовими, засобами зв'язку і комунікацій, мережами спеціального зв'язку та іншими технічними засобами. Порядок такого доступу визначається відповідними міжвідомчими угодами (договорами), спільними наказами (розпорядженнями) та протоколами до них або в порядку електронної інформаційної взаємодії, якщо інше не передбачено законом» [1].

Прикладом реалізації даних законодавчих положень є спільний Наказ БЕБ та Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС) «Про затвердження Порядку електронної інформаційної взаємодії Бюро економічної безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України та центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України» [2].

Відповідно до вказаного Порядку, інформаційну взаємодію здійснюють Бюро економічної безпеки України, МВС, Державна міграційна служба України, Національна поліція України, Державна прикордонна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій. Суб'єкти інформаційних відносин передають та приймають інформаційні файли в обсягах та за змістом, необхідних для здійснення повноважень відповідно до покладених на них завдань. Інформація, у тому числі персональні дані, запитується у визначених законодавством випадках для виконання завдань суб'єктів інформаційних відносин і досягнення законної мети. Крім цього, суб'єкти, спільно встановлюють перелік відомостей, структуру та формат інформаційних файлів, що передаються та приймаються в порядку інформаційної взаємодії, процедури взаємодії інформаційних систем, форми журналів обліку інформаційних файлів обміну, а також визначають відповідальні структурні підрозділи суб'єктів інформаційних відносин, державні підприємства, установи, які належать до сфери управління суб'єктів інформаційних відносин, що забезпечують та (або) здійснюють технічне супроводження автоматизованого обміну інформацією, та відповідно до Порядку і своїх повноважень, визначених законодавством, приймають спільні рішення, які оформлюють окремими протоколами або договорами про інформаційну взаємодію. Інформаційна взаємодія здійснюється шляхом безпосереднього доступу до інформаційних систем суб'єктів інформаційних відносин засобами центральної підсистеми єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ або системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів. У разі відсутності можливості забезпечення безпосереднього доступу до інформації в ресурсах, доступ до них може надаватися в інший спосіб з урахуванням установлених законодавством вимог. При автоматизованому обміні інформацією суб'єкти інформаційних відносин упроваджують організаційно-технічні заходи, які забезпечують захист інформації, що передається, з урахуванням ступеня обмеження доступу до неї та відповідно до законодавства у сфері захисту інформації [2].

В останні роки БЕБ уклало цілу низку міжвідомчих угод з питань інформаційної взаємодії, наприклад: 1) на підставі Угоди про інформаційне співробітництво між безпосередньо ДМС та БЕБ від 14.01.2022 № 2 отримано доступ до бази даних АСМО «Інспектор»; 2) на підставі заяв про приєднання БЕБ, від 07.07.2022 № 1/4/0/6730-22 та інших отримано доступ до бази даних: Інформаційна система єдиних та державних реєстрів Мін'юсту (Державний реєстр речових прав на нерухоме майно, Державний реєстр актів цивільного стану громадян, Єдиний реєстр довіреностей, Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців та громадських формувань); 3) із Офісом Генерального прокурора укладено документ, який надає доступ до Єдиного реєстру досудових розслідувань; 4) на підставі Угоди про інформаційне співробітництво між Державною казначейською службою України та БЕБ від 27.05.2022 № 59-22 отримано доступ до бази даних АС «Є-Казна ДБ»; 5) укладено угоди про інформаційну співпрацю із Адміністрацією морських портів України; 6) підписано Меморандум про взаємодію та інформаційний обмін між Комісією з регулювання азартних ігор та лотерей та Бюро економічної безпеки України від 29.02.2022; 7) укладено Угода щодо взаємо обміну інформаційними ресурсами між Державною службою статистики України і БЕБ від 29.09.2022 № 11 тощо [3; 4, с. 27].

Законом України «Про Бюро економічної безпеки України» також передбачено деякі особливості міжвідомчої взаємодії. Наприклад, Державна служба фінансового моніторингу України з метою запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, передає БЕБ інформацію, у тому числі узагальнені матеріали. БЕБ взаємодіє з Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку та забезпечується доступом до її автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів та банків (баз) даних. Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна України, органи державного фінансового контролю,

податкові та митні органи, а також інші державні органи, що здійснюють державний контроль за дотриманням юридичними і фізичними особами законодавства України, з метою запобігання та протидії кримінальним правопорушенням, віднесеним до підслідності Бюро економічної безпеки України, передають органу інформацію про обставини, що свідчать про вчинення кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності БЕБ [1].

Другим напрямом взаємодії БЕБ із органами влади, місцевого самоврядування, а також підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності є кримінально-процесуальний. Його правовою основою є КПК, а юридичними рамками – здійснення кримінального провадження [5]. В межах кримінального провадження не має, як такої взаємодії, що ґрунтується на рівноправності та співпраці сторін. Водночас, положення КПК регламентують порядок витребування БЕБ інформації та/або документів від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб, що може здійснюватися відповідно до підслідності Бюро в порядку реалізації таких заходів забезпечення кримінального провадження, як тимчасовий доступ до речей чи документів та тимчасове вилучення майна [1; 5].

Відповідно до глави 15 КПК тимчасовий доступ до речей і документів полягає у наданні стороні кримінального провадження, зокрема, БЕБ, особою, у володінні якої знаходяться такі речі і документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та вилучити їх (здійснити їх виїмку). Тимчасовий доступ до електронних інформаційних систем, комп'ютерних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку здійснюється шляхом зняття копії інформації, що міститься в таких електронних інформаційних системах, комп'ютерних системах або їх частинах, мобільних терміналах систем зв'язку, без їх вилучення. БЕБ має право звернутися до слідчого судді під час досудового розслідування із клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів. До речей і документів, до яких доступ в будь-якому разі уповноваженим особам Бюро заборонено є: 1) листування або інші форми обміну інформацією між захисником та його клієнтом або будь-якою особою, яка представляє його клієнта, у зв'язку з наданням правової допомоги; 2) об'єкти, які додані до такого листування або інших форм обміну інформацією. Особа, яка зазначена в ухвалі слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів як володілець речей або документів, зобов'язана надати тимчасовий доступ до зазначених в ухвалі речей і документів особі, зазначеній у відповідній ухвалі слідчого судді, суду. У разі невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, якій надано право на доступ до речей і документів на підставі ухвали, має право постановити ухвалу про дозвіл на проведення обшуку [5].

Існують приклади спрощеного, адміністративного порядку взаємодії БЕБ із публічними відомствами в рамках кримінального провадження. Зокрема, спільний Наказ Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів та БЕБ «Про затвердження Порядку взаємодії АРМА і Бюро економічної безпеки України щодо виявлення та розшуку активів» визначає засади взаємодії зазначених суб'єктів з питань: «1) виконання АРМА звернень БЕБ щодо виявлення та розшуку активів (коштів, майна, майнових та інших прав), на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні; 2) виконання БЕБ запитів АРМА щодо надання інформації, необхідної для складання АРМА відповіді на запит відповідного органу іноземної держави; 3) розгляду БЕБ інформації АРМА щодо ознак кримінальних правопорушень, виявлених ним під час виконання визначених законом функцій та повноважень АРМА, інших питань, пов'язаних з виконанням повноважень АРМА» [6]. Так, згідно із Наказом на виконання АРМА приймаються звернення у конкретному кримінальному провадженні, підготовлені суб'єктами звернення, які діють в межах своїх повноважень. Повноваження детектива, керівника органу досудового розслідування БЕБ на звернення підтверджуються витягом з Єдиного реєстру досудових розслідувань. АРМА забезпечує виконання звернень у найкоротший можливий строк, але не пізніше ніж протягом трьох робочих днів з дня його надходження, або в інший більш тривалий строк, зазначений у зверненні. У разі неможливості надати інформацію у строк, визначений суб'єктом звернення, АРМА у такий строк складає та надсилає суб'єкту звернення проміжний лист, в якому зазначаються наявна інформація про виявлені активи та клопотання щодо продовження строку виконання звернення. Суб'єкт звернення після отримання проміжного листа приймає рішення про необхідність продовження строку розгляду, визначає такий строк та інформує про це АРМА. Після отримання інформації про продовження строків розгляду звернення АРМА поновлює виявлення та розшук активів [6].

Останній напрям взаємодії – це співпраця БЕБ з інститутами громадянського суспільства України. В юридичній літературі останні визначаються, як суспільні формації, соціальні

групи, які мають законодавчо визначений правовий статус, виступають самостійними суб'єктами правовідносин та реалізуються відповідні суб'єктивні права. Таким чином, до переліку інститутів громадянського суспільства можна віднести громадські, релігійні організації, професійні спілки тощо [7]. Взаємодія БЕБ із інститутами громадянського суспільства – це, фактично, співпраця Бюро та представників суспільства, які об'єднуються у створені відповідно до положень чинного законодавства України організації, спілки, об'єднання тощо. Ключовим форматом взаємодії на сьогоднішній день є робота Ради громадського контролю при Бюро економічної безпеки України, що функціонує з метою забезпечення прозорості та суспільного контролю за діяльністю БЕБ [1].

Діяльність Ради регламентована Законом України «Про Бюро економічної безпеки України» та уточнено Постановою КМУ «Питання Ради громадського контролю при Бюро економічної безпеки». Відповідно до положень підзаконного документу, основними завданнями Ради є: 1) здійснення громадського контролю за діяльністю Бюро економічної безпеки; 2) сприяння взаємодії Бюро економічної безпеки з громадськими об'єднаннями, іншими інститутами громадянського суспільства з питань, пов'язаних з діяльністю Бюро економічної безпеки; 3) сприяння врахуванню Бюро економічної безпеки громадської думки під час виконання зазначеним Бюро покладених на нього завдань [8].

Рада громадського контролю для виконання покладених на неї завдань: 1) заслуховує інформацію про діяльність, виконання планів і завдань Бюро економічної безпеки; 2) розглядає звіти БЕБ і протягом 45 календарних днів з дня їх надходження затверджує свій висновок щодо них; 3) готує та подає БЕБ пропозиції щодо організації та проведення консультацій з громадськістю, бере участь у таких консультаціях; 4) сприяє громадському обговоренню проектів законодавчих та інших нормативно-правових актів з питань діяльності БЕБ; 5) проводить громадський моніторинг щодо врахування БЕБ пропозицій і зауважень громадськості щодо його діяльності, забезпечення ним прозорості та відкритості своєї діяльності, дотримання прав і свобод людини і громадянина, принципу гендерної рівності, доступу до публічної інформації, яка перебуває в його володінні, а також дотримання нормативно-правових актів, спрямованих на запобігання та протидію корупції; 6) організовує публічні заходи для обговорення актуальних питань розвитку і діяльності Бюро економічної безпеки, заходи з правової освіти населення тощо [8].

Рада громадського контролю формується у складі дев'яти осіб, відібраних за результатами конкурсу, що проводиться на офіційному веб-сайті Бюро економічної безпеки шляхом відкритого рейтингового інтернет-голосування громадян, які проживають на території України. Громадське об'єднання може подати для участі в конкурсі пропозиції щодо не більше трьох кандидатів, статус яких має бути допустимий з огляду на обмеження для учасників Рали. Відповідно до Постанови, до її складу не можуть входити: 1) особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 2) особи, які незалежно від тривалості були працівниками (проходили службу) в Бюро економічної безпеки, інших органах правопорядку, митних або податкових органах протягом останніх п'яти років; 3) особи, які не мають вищої освіти; 4) близькі особи Директора, першого заступника Директора, заступників Директора, керівників підрозділів центрального апарату Бюро економічної безпеки, керівників територіальних органів, їх заступників, інших працівників Бюро економічної безпеки; 5) особи, у яких у разі включення до складу Ради виникне реальний та/або потенційний конфлікт інтересів [8].

Висновки. Таким чином, взаємодія Бюро економічної безпеки України з іншими органами державної влади, місцевого самоврядування, правоохоронними органами та інститутами громадянського суспільства відбувається за трьома основними напрямами: міжвідомчим, кримінально-процесуальним та безпосередньо напрямом взаємодії із інститутами громадянського суспільства. Міжвідомча взаємодія, передусім, спрямована на отримання БЕБ необхідної інформації та доступу до інформаційних джерел, володільцями яких є органи влади і місцевого самоврядування, та які мають значення для виконання функцій щодо запобігання та протидії ризикам економічній безпеці України. У випадку реалізації кримінально-процесуальної взаємодії мова йде про примусове отримання БЕБ доступу до необхідної інформації та її джерел на підставі судової санкції в межах кримінального провадження. Водночас, формат співпраці із інститутами громадянського суспільства здебільшого орієнтовано на вдосконалення та розвиток діяльності БЕБ, забезпечення законності та ефективності його роботи, контроль виконання кадрами органу своїх цільових функцій. Після провадження аналітичної діяльності, саме співпрацю можна назвати другим за обсягами та користю функціональним напрямом.

Список використаних джерел:

1. Про Бюро економічної безпеки України: закон від 28.01.2021 № 1150-IX. Відомості Верховної Ради України. 2021. № 23. Ст. 197.
2. Про затвердження Порядку електронної інформаційної взаємодії Бюро економічної безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України та центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України: наказ, порядок від 22.11.2022 № 342/760. Офіційний вісник України. 2022. № 97. Ст. 188.
3. Звіт про діяльність Бюро економічної безпеки України за 2023 рік (відповідно до статті 35 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України»). Офіційний веб-портал Бюро економічної безпеки України. URL: https://esbu.gov.ua/storage/app/sites/32/2023%20рік/Звіт%20про%20діяльність%20БЕБ%20за%202023%20рік.pdf
4. Звіт про діяльність Бюро економічної безпеки України за 2022 рік (відповідно до статті 35 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України»). Офіційний веб-портал Бюро економічної безпеки України. URL: https://esbu.gov.ua/storage/app/sites/32/uploaded-files/Результати%20роботи%20Бюро%20економічної%20безпеки%20України%20у%202022%20році.pdf.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон від 13.04.2012 № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10. Ст. 88.
6. Про затвердження Порядку взаємодії АРМА і Бюро економічної безпеки України щодо виявлення та розшуку активів: наказ від 22.02.2022 № 54/50. Офіційний вісник України. 2022. № 40. Ст. 136.
7. Лоток О.С. Зміст та класифікація інститутів громадянського суспільства. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2014. С. 32-35.
8. Питання Ради громадського контролю при Бюро економічної безпеки: постанова від 18.08.2021 № 872. Офіційний вісник України. 2021. № 68. Ст. 4266.

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.11

ПІДПАЛА І.В.

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ НА ВОДІ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

ACTIVITIES OF NATIONAL POLICE BODIES ON WATER IN CONDITIONS OF MARTIAL STATE: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECTS

Актуальність статті полягає в тому, що засади та особливості діяльності поліції на воді («водної поліції») є відносно новою тематикою для української поліцеїстики. Водночас навіть у наявних на цей час наукових роботах простежується низка проблемних питань, які пов'язані з її функціонуванням, зокрема відсутністю чітких завдань. Однак чітке розуміння та нормативне визначення завдань будь-якого державного органу є вихідною засадою та необхідною умовою наділення його відповідними владними повноваженнями та побудови оптимальної структури системи його підрозділів, за такого є необхідність у науковому дослідженні даного напрямку поліцейської діяльності. Метою статті є дослідження адміністративно-правових аспектів діяльності органів національної поліції на воді в період військового стану. У статті досліджено особливості діяльності органів Національної поліції на воді та охарактеризовано їх роботу у період військового стану. На сьогодні у центрі уваги знаходиться актуальність діяльності підрозділів Національної поліції України, а саме поліції на воді. Нормативно-правові акти національного законодавства не містять повного визначеного переліку їх завдань та функцій, тому наукові дослідження щодо пропонування переліку завдань і функцій поліції на воді, в умовах військового стану є необхідними і у подальшому можуть бути використані для удосконалення регулювання її діяльності. Зроблено висновок, що адміністративно-правові засади спеціальної «водної» поліції має важливе значення при формулювання штату (визначення виду та кількості посад), кваліфікаційних (професійних) вимог до персоналу цих підрозділів, так як це дуже специфічний вид діяльності поліції на воді із завданнями правоохоронної системи, які повинні мати не тільки знання, але й професійні навички. Питання організації діяльності підрозділів поліції на воді в Україні становить актуальність нормативного впорядкування, а особливо інструкції із зазначенням визначених дій в певних ситуаціях, особливо в умовах військового часу.

Ключові слова: *поліція на воді, військовий стан, органи національної поліції, національне законодавство, правове регулювання.*

The relevance of the article lies in the fact that the principles and features of the activities of the water police ("water police") are a relatively new topic for Ukrainian police science. At the same time, even in the currently available scientific works, a number of problematic issues related to its functioning can be traced, in particular, the lack of clear tasks. However, a clear understanding and normative definition of the tasks of any state body is the starting point and a necessary condition for endowing it with the appropriate powers of authority and building the optimal structure of the system of its units, in which case there is a need for scientific research into this area of police activity. The purpose of the article is to study the administrative and legal aspects of the activities of the national water police during the period of martial law. The article examines the features of the activities of the National Police on the water and characterizes their work during the period of martial law. Today, the focus is on the relevance of the activities of

© ПІДПАЛА І.В. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративно-правових дисциплін (Одеський державний університет внутрішніх справ)

the units of the National Police of Ukraine, namely the police on the water. Regulatory and legal acts of national legislation do not contain a complete list of their tasks and functions, therefore, scientific research on proposing a list of tasks and functions of the police on the water, in conditions of martial law is necessary and can be used in the future to improve the regulation of its activities. It is concluded that the administrative and legal foundations of the special "water" police are of great importance in formulating the staff (determining the type and number of positions), qualification (professional) requirements for the personnel of these units, since this is a very specific type of water police activity with the tasks of the law enforcement system, which must have not only knowledge, but also professional skills. The issue of organizing the activities of water police units in Ukraine is the relevance of regulatory regulation, and especially instructions indicating certain actions in certain situations, especially in wartime conditions.

Key words: *police on the water, martial law, national police bodies, national legislation, legal regulation.*

Актуальність. Засади та особливості діяльності поліції на воді («водної поліції») є відносно новою тематикою для української поліцеїстики. Водночас навіть у наявних на цей час наукових роботах простежується низка проблемних питань, які пов'язані з її функціонуванням, зокрема відсутністю чітких завдань. Однак чітке розуміння та нормативне визначення завдань будь-якого державного органу є вихідною засадою та необхідною умовою наділення його відповідними владними повноваженнями та побудови оптимальної структури системи його підрозділів, за такого є необхідність у науковому дослідженні даного напрямку поліцейської діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання діяльності поліції на воді в сучасній правовій науці є малодослідженими, фрагментарно вони розглянуті в роботах С. О. Кузніченка, Є. О. Пилипенко, Хозлу І. К, проте слід констатувати, що адміністративно-праві аспекти підрозділів поліції на воді в них не розглядалися, дослідження щодо особливостей діяльності у військовий час не проводилось.

Метою статті є дослідження адміністративно-правових аспектів діяльності органів національної поліції на воді в період військового стану.

Виклад основного матеріалу. Національна поліція України є одним з органів виконавчої влади, що входить до сектору безпеки і оборони, діє у відповідності до Закону України «Про Національну поліцію» і, за ст. 1 названого Закону, є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує громадську безпеку і порядок, охорону прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидію злочинності, а також надає визначені законом послуги з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [1]. Поліція на воді є специфічним правоохоронним органом, який наділений особливими функціями. Виокремлення в системі правоохоронних органів (поліції) підрозділів водної/морської поліції та спеціалізація їх завдань та юрисдикції спостерігається в багатьох країнах [2].

До загальних основних завдань поліції на воді можна віднести такі: контроль комерційного судноплавства та руху прогулянкових суден; перевірка комплектності та кваліфікації екіпажів, суднових документів, встановленого обладнання та його стану; дотримання правил безпеки при перевезенні плавзасобами небезпечних вантажів; облік та оформлення суднових аварій (не вище середнього рівня), промислових аварій та інших подій на плавзасобах; контроль за рибальством; надання допомоги іншим органам влади у моніторингу води; виявлення, припинення та розслідування екологічних правопорушень, пов'язаних з водними об'єктами та інше [3].

Завдання, які викладені у Положенні про Управління авіації та поліції на воді Національної поліції України мають більш управлінський характер, ніж стосуються безпосередньо завдань цих підрозділів. З сукупного аналізу адміністративно-правових засад зазначеного Управління можна уявити приблизні рамки та специфіку діяльності української «водної поліції» [4]. Необхідно вказати, що прийнятий відносно нещодавно Закон України «Про внутрішній водний транспорт» відносить Національну поліцію України до суб'єктів державного регулювання у сфері внутрішнього водного транспорту з наданням таких повноважень, як:

1) контроль виконання місцевих правил плавання для малих, спортивних суден і водних мотоциклів;

2) проведення перевірок суднових документів, посвідчень судноводія малого судна або водного мотоцикла, а також документів, що надають право управління ними [5].

Але для чіткого розуміння призначення поліції на воді та подальших перспектив удосконалення її діяльності потрібно розширювати законодавче нормотворення. Якщо, здійснити аналітику діючого законодавства та співставити з практичною діяльність то за тими завданнями, які на сьогодні корелюються із національним законодавством, підрозділи української «водної поліції» мають відноситись до спеціальної поліції (з функціями патрульної та превентивної поліції), діяльність яких базується на патрулюванні та охороні морського узбережжя, території портів та водних об'єктів. Водночас завдання цих підрозділів мають бути чітко визначені та здобути належного нормативного урегулювання. На підставі проведеного аналізу організації та правового регулювання поліції на воді та з урахуванням чинного законодавства можна віднести до завдань підрозділів поліції на воді такі основні функції:

1)запобігання та своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події на водних об'єктах;

2)попередження нещасних випадків на воді та порятунок людей;

3)забезпечення громадського порядку в місцях катастроф і стихійного лиха на (чи в районі) водних об'єктів;

4)взаємодія з уповноваженими державними органами у сфері дотримання рибоохоронного законодавства, видобутку та використання водних ресурсів, виявлення та припинення незаконного вилову риби, полювання тощо. Чітке усвідомлення завдань поліції на воді сприяє побудові оптимальної структури цих органів у нашій країні, налагодженню внутрішніх та зовнішніх організаційних зв'язків та належного матеріально-технічного оснащення цих підрозділів [6].

Однак, в Законі України «Про національну поліцію» на період введення воєнного стану з метою безпеки розширено повноваження поліцейських, які охоплюють і підрозділи поліції на воді, а саме:

– отримання інформації від державних органів та державних підприємств за письмовим запитом у чітко визначені терміни. За письмовим запитом поліція безоплатно одержує від державних органів, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб державної форми власності інформацію, необхідну для виконання завдань та повноважень поліції, у тому числі й стосовно військовополонених. Запит підлягає виконанню у триденний термін, а в разі неможливості – не пізніше десятиденного строку з дня отримання запиту. У випадку виникнення причин, що перешкоджають виконати запит, поліції мають бути повідомленні причини;

– виконання службових обов'язків поліцейським у цивільному одязі;

– поліція має розширені права із застосування підручних засобів та заходів примусу. Під час дії воєнного стану, у разі необхідності відбиття нападу або при затриманні особи, яка вчинила правопорушення та/або чинить опір поліцейському, поліцейський має право використати як заходи примусу, так і підручні засоби;

– застосування технічних приладів поліцейськими;

– конвоювання осіб та утримання осіб в ізоляторах тимчасового тримання;

– розмінування та техніко-криміналістичне забезпечення огляду місця події. Відтепер, поліція здійснює техніко-криміналістичне забезпечення огляду місця події та спеціальні вибухотехнічні роботи;

– збір біометричних даних;

– співпраця поліції з Інтерполом та Європолом. Поліція здійснює представництво та виконання зобов'язань України перед Інтерполом та Європолом, а також безпосередньо забезпечує співробітництво та обмін інформацією з такими органами [7].

На сьогодні в умовах військового стану законодавчі акти які здійснюють правове регулювання підрозділів поліції на воді потребують систематизації та узагальнення та напрацювань певних інструкцій як діяти в певних ситуаціях.

В нових реаліях сьогодення на перший план висуваються питання забезпечення такого стану національної безпеки держави, за якого буде створено належні передумови для захисту національних інтересів та територіальної цілісності. Крім того, слід звернути увагу, що наявність ефективної державної політики у сфері забезпечення національної безпеки відіграє вирішальне значення у запобіганні та нейтралізації загроз правам, свободам та законним інтересам громадян [8].

Діяльність органів поліції під час дії правового режиму воєнного стану, на відміну від мирного часу, корегується залежно від тих завдань, що ставляться перед ними державою з метою протидії внутрішнім загрозам воєнного стану. Завдання та функції правоохоронних органів, у тому числі і органів Національної поліції можуть коригуватися відповідно до вимог, що висуваються у конкретний період до цих органів, та з урахуванням загроз та небезпек, які на даний момент стоять на шляху до реального забезпечення законності та правопорядку в державі.

Діяльність органів поліції в умовах правового режиму воєнного стану ускладнюється тим фактом, що поліцейські виконують покладені на них обов'язки в умовах підвищеного ризику, що одночасно супроводжується суттєвим емоційним хвилюванням. У даному випадку необхідно, щоб на державному рівні у відповідних нормативно-правових актах було чітко визначено алгоритм дій поліцейських під час активних бойових дій та на деокупованих територіях, оскільки від їх результативності беззаперечно залежить стан внутрішньої безпеки держави. Тобто корегування державної політики у будь-якій сфері суспільного життя, у тому числі і у правоохоронній, а особливо для підрозділів поліції на воді, повинно відбуватися з урахуванням інтересів суспільства, що превалюють на даному етапі. Крім того, важливим моментом, який обов'язково має бути вирішений на законодавчому рівні, є неухильне кореспондування прав та обов'язків поліцейських, які їм надаються в умовах правового режиму воєнного стану, зважаючи на істотне розширення компетенції поліцейських [9].

Запровадження на всій території України воєнного стану зумовило потребу в оновленні законодавства та виробленні концептуально нових підходів до організації діяльності органів поліції. Необхідність у реалізації вказаних заходів підтверджується позицією у наукових колах, відповідно до якої найважливішими елементами ефективного державного управління є: 1) гнучке та однозначне законодавство; 2) активне впровадження новітніх стратегій і засобів, ефективність яких підтверджена на міжнародному рівні.

В контексті діяльності органів поліції на перший план висуваються завдання щодо корегування форм і методів їх роботи, оптимізації кола їх повноважень, вироблення нових критеріїв оцінювання ефективності їх діяльності, оновленню підходів до охорони та захисту прав громадян, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань, посилення державного механізму гарантування дотримання прав і свобод окремих категорій громадян [10].

Варто зазначити, що здійснення органами та підрозділами поліції наведених вище додаткових повноважень під час несення служби поліцейськими сприятиме стабілізації оперативної обстановки з огляду на особливий режим виконання службових обов'язків. Переважна більшість заходів, що вчиняються поліцейськими в т.ч. фахівцями поліції на воді, в межах реалізації додаткових повноважень носить оперативний характер, окремі заходи носять превентивний та профілактичний характер; проте усі вони спрямовані на забезпечення належного стану публічного порядку та забезпечення прав громадян.

Крім цього актуальність теми значно зростає в умовах військової агресії рф проти України особливо для підрозділів поліції на воді. Війна суттєво вплинула на безпекову ситуацію в країні, включаючи використання водних об'єктів як потенційних зон для незаконної діяльності, військових операцій, гуманітарних перевезень та евакуації [11].

Водні шляхи України, особливо у прифронтових та тимчасово окупованих регіонах, стають критично важливими для забезпечення логістики, оборони та захисту цивільного населення. Водночас зростає ризик використання цих об'єктів для диверсій, транспортування зброї та боєприпасів, незаконного переміщення осіб і товарів, а також інших злочинів, що підривають безпеку держави.

Особливе значення надається використанню технологій для моніторингу ситуації на воді, таких як радарні системи, що допомагають виявляти потенційні загрози, а також застосуванню безпілотних літальних апаратів (дронів) для огляду великих водних територій. Це дозволяє оперативно оцінювати ситуацію та координувати дії патрульних підрозділів. Тому, органи поліції на воді повинні мати спеціальні нормативні акти які містять план дій в тій чи іншій загрозливій ситуації. В такому контексті, можна

припустити про те, що завдання та функції підрозділів поліції на воді більш властиві природоохоронній сфері, оскільки безпосередньо пов'язані із забезпеченням безпеки водних об'єктів та інфраструктури водного транспорту, що, обумовлює доцільність включення підрозділів поліції на воді до структури природоохоронної поліції, актуальність утворення якої в системі Національної поліції підкреслюється багатьма вченими [12].

Зазначене повною мірою стосується і адміністративно-правового статусу підрозділів поліції на воді, однак слід констатувати, що нормативна визначеність статусу сьогодні не завершена через відсутність спеціалізованого нормативно-правового акта, який би визначив організаційно-правові засади діяльності зазначеного підрозділу Національної поліції України. Так само не конкретизовано мету його діяльності, а також не систематизовано специфічні завдання та функції підрозділів поліції на воді, перелік їх повноважень. Безумовно, що визначені загальні засади діяльності поліції, визначені в Законі України «Про Національну поліцію», розповсюджуються

і на підрозділи поліції на воді, однак вони не відображають специфіки їхньої діяльності, яка полягає у: 1) виявленні, припиненні та документуванні правопорушень у сфері порушення правил охорони вод, водного фонду, водного транспорту, охорони навколишнього природного середовища, а також інших правопорушень, що вчиняються на водних об'єктах та об'єктах інфраструктури водного транспорту, корупційних проявів у сферах рибного, водного господарств і природо-заповідного фонду, незаконного проникнення в Україну водним транспортом злочинців та нелегальних мігрантів, транзитного переміщення наркотичних засобів, зброї, вибухівки тощо; 2) здійсненні, у межах повноважень, передбачених законом нагляду (контролю) у галузі охорони, використання та відтворення водних біоресурсів у виключній (морській) економічній зоні України, територіальному морі, внутрішніх водоймах України; 3) здійсненні контролю в межах компетенції за додержанням правил для малих, спортивних суден і водних мотоциклів та використання засобів для розваг на воді; 4) проведенні перевірок суднових документів, міжнародних посвідчень на право управління прогулянковим судном та посвідчень судноводія малого судна або водного мотоцикла, а також документів, що надають право управління прогулянковим судном, малим судном, водним мотоциклом, виданих до набрання чинності цим Законом, зупиняє такі судна для здійснення такої перевірки; 5) забезпеченні публічної безпеки й порядку в морських і річкових портах, місцях масового відпочинку людей на водних об'єктах, на пляжах, під час проведення масових заходів (мирних зібрань, культурно-видовищних і публічних релігійних заходів) та спортивних змагань; 6) забезпеченні, у межах компетенції, публічної безпеки та порядку, безпеки судноплавства в місцях перебування та на маршрутах руху посадових осіб, щодо яких здійснюється державна охорона; 7) реалізації заходів із запобігання нещасним випадкам, пов'язаним із утопленням і рятуванням людей, пошуком осіб, які зникли на водних об'єктах; 8) забезпеченні публічної безпеки і порядку в місцях зараження отруйними речовинами та іншими речовинами, що становлять небезпеку для життя або здоров'я людей та навколишнього середовища, а також у місцях, де усунуті їх наслідки; 9) реалізації заходів переконання, зокрема проведення профілактично-роз'яснювальної роботи серед населення в частині роз'яснення законів, інших нормативних актів щодо безпеки судноплавства, охорони, використання та відтворення водних біоресурсів, правил поведінки на воді тощо; 10) взаємодії з іншими підрозділами Національної поліції в частині реалізації повноважень підрозділів поліції на воді, а також іншими органами публічного адміністрування, недержавними організаціями, що реалізують заходи щодо підвищення безпеки на водних об'єктах, об'єктах інфраструктури водного транспорту, екології, захисту об'єктів тваринного і рослинного світу, а також з Асоціацією Міжнародного поліцейського співробітництва на воді [10].

Узагальнюючи вищенаведене, можна зазначити, що специфічність діяльності підрозділів поліції на воді в порівнянні з іншими структурними підрозділами Національної поліції України дозволяє говорити про особливість їх адміністративно-правового статусу як окремого суб'єкта адміністративно-правових відносин, що складаються в процесі реалізації ними поліцейської діяльності [11].

Висновки. Адміністративно-правові засади спеціальної «водної» поліції має важливе значення при формулювання штату (визначення виду та кількості посад), кваліфікаційних (професійних) вимог до персоналу цих підрозділів, так як це дуже специфічний вид діяльності поліції на воді із завданнями правоохоронної системи, які повинні мати не тільки знання, але й професійні навички. Питання організації діяльності підрозділів поліції на воді в Україні становить актуальність нормативного впорядкування, а особливо інструкції із зазначенням визначених дій в певних ситуаціях, особливо в умовах військового часу.

Список використаних джерел:

1. Кузніченко С.О. Територіальні підрозділи водної поліції як складова механізму забезпечення національної безпеки України. Maritime security of the Baltic-Black sea region: challenges and threats : conference proceedings, December 23, 2021, Vol. 1. Riga, Latvia : "Baltija Publishing". P. 183–185.

2. Пилипенко Є. О. Щодо притягнення до адміністративної відповідальності осіб за вчинення правопорушень у сфері забезпечення транспортної безпеки підрозділами поліції на воді. Недоліки чинного законодавства. Транспортна безпека: правові та організаційні аспекти : матеріали XVI Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кривий Ріг, 19 листопада 2021 р. Кривий Ріг, 2021. С. 157–160.

3. Хозлу І.К. Адміністративно-правовий статус підрозділів поліції на воді. Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика. 2022. № 2 (4). С. 17–21. DOI 10.32782/2709-9261-2022-2-4-4.

4. Про затвердження Положення про Управління авіації та поліції на воді Національної поліції України : Наказ Національної поліції України від 08.10.2020 р. № 795. Єдиний загальнодержавний ресурс публічних законодавчих та нормативно-правових актів, які регламентують діяльність поліції. URL: http://tranzit.ltd.ua/nakaz/01.html.

5. Про внутрішній водний транспорт: Закон України від 03.12.2020 р. № 1054-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1054-20#n125.

6. Веселов М.Ю., Пилипенко Є.О. Завдання поліції на воді (водної поліції). Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика. 2023. № 1 (5). С. 9-13.

7. Про національну поліцію»: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII . URL: zakon.rada.gov.ua

8. Адміністративна діяльність поліції в умовах воєнного стану. [Електронний ресурс]: URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ade7c3ca-f959-4b9b-97f6-f88adb1c903f/content

9. Афонін Д. С., Боксгорн А. В. Особливості забезпечення публічної безпеки і порядку Національною поліцією України в умовах воєнного стану. Південноукраїнський правничий часопис. 2022. № 1–2. С. 224–230.

10. Муляр Г.В. Діяльність органів національної поліції України в умовах правового режиму воєнного стану. Науковий вісник Міжнародного університету. 2023. № 61. С. 130-133.

11. Національна поліція України в умовах воєнного стану. Настільна книга поліцейського. / Під загальною ред. Копотуна І.М. Київ. ВД «Професіонал», 2022. 508 с.

12. Хозлу І.К. Організаційно-структурне положення підрозділів поліції на воді у системі національної поліції України/ Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика. 2024. № 2(10). С.62-67.

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.12

РОСЛЯКОВ О.В.

СУТНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

THE ESSENCE OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL RELATIONS IN THE SPHERE OF ORGANIZATION AND FUNCTIONING OF THE INSTITUTE OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN UKRAINE

Стаття присвячена розкриттю сутності адміністративно-правових відносин у сфері організації та функціонування інституту місцевого самоврядування в Україні. Констатується, що динамізм розвитку суспільних відносин породжує необхідність постійного перегляду змісту та сутності адміністративно-правових відносин, особливо тих, що спрямовуються на організацію та забезпечення належного функціонування сфери розбудови державності. Визначено, що адміністративно-правові відносини у сфері організації та функціонування інституту місцевого самоврядування є специфічним різновидом суспільних взаємозв'язків (за домінуючим аспектом – організаційно-контрольного спрямування), врегульованих нормами адміністративного права, які виникають між органами державної влади, інститутами громадянського суспільства та місцевою владою у процесі реалізації публічних функцій. Спеціальними ознаками досліджуваних правовідносин названо такі: 1) виникають у сфері реалізації уповноваженими суб'єктами правового впливу щодо місцевого самоврядування з метою забезпечення ефективного управління місцевими справами; 2) мають організуючий характер та оптимізаційну спрямованість, оскільки об'єктивують врегульовчий процес реалізації державно-владних повноважень на місцях; 3) перебіг їхнього розвитку супроводжується наявністю контрольних механізмів, що зумовлено необхідністю моніторингу дотримання встановлених нормативів як з боку регуляторних акторів, так і громадянського суспільства; 4) є динамічними та адаптивними за змістом, адже тяжіють до утвердження стабільності і збалансованості розвитку механізмів місцевої демократії; 5) пронизані ідеологією децентралізації та формують окрему сферу публічного адміністрування, – субнаціональну сферу управління, представлену діяльністю місцевої влади. Узагальнено, що юридична природа адміністративно-правових відносин у сфері організації та функціонування інституту місцевого самоврядування має подвійний зміст, адже з одного боку, їх основне призначення об'єктивується через необхідність забезпечення ефективного управління місцевими справами, що супроводжується наявністю низки контрольних механізмів (управлінський аспект), проте з іншого боку, ідеологія децентралізації передбачає надання органам місцевого самоврядування достатнього рівня автономності, формуючи субнаціональну сферу управління, представлену діяльністю місцевої влади, що підзвітна виключно громаді, діє від імені та в її інтересах (партнерський аспект).

Ключові слова: *адміністративно-правові відносини, місцева демократія, місцеве самоврядування, організація та функціонування, розбудова державності, управління місцевими справами.*

The article is dedicated to revealing the essence of administrative-legal relations in the field of organization and functioning of the institution of local self-government in Ukraine. It is stated that the dynamism of social relations development necessitates a constant review of the content and essence of administrative-legal relations, especially those aimed at organizing and ensuring the proper functioning of the sphere of state-

© РОСЛЯКОВ О.В. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)

building. It is determined that administrative-legal relations in the field of organization and functioning of the institution of local self-government are a specific type of social interaction (with a dominant organizational and control orientation), regulated by the norms of administrative law, which arise between state authorities, civil society institutions and local authorities in the process of performing public functions. The special characteristics of the studied legal relations include the following: they arise in the sphere of exercising the authoritative powers of state authorities concerning local self-government to ensure effective management of local affairs; they have an organizing nature and an optimization-oriented approach, as they formalize the regulatory process of implementing state-authoritative powers at the local level; their development is accompanied by the presence of control mechanisms, which is due to the need to monitor compliance with established regulations by both regulatory actors and civil society; they are dynamic and adaptive in nature, as they tend to establish stability and balance in the development of local democracy mechanisms; they are imbued with the ideology of decentralization and form a separate sphere of public administration – a subnational governance domain represented by the activities of local authorities. It is generalized that the legal nature of administrative-legal relations in the field of organization and functioning of the institution of local self-government has a dual meaning. On the one hand, their primary purpose is objectified through the need to ensure effective management of local affairs, which is accompanied by a range of control mechanisms (the managerial aspect). On the other hand, the ideology of decentralization provides local self-government bodies with a sufficient level of autonomy, forming a subnational governance sphere represented by the activities of local authorities, which are accountable exclusively to the community, acting on its behalf and in its interests (the partnership aspect).

Key words: *administrative-legal relations, local democracy, local self-government, management of local affairs, organization and functioning, state-building.*

Актуальність теми. Визначальну роль у процесі формування, розвитку та функціонування будь-яких правовідносин незалежно від сфери їх походження відіграє саме право, як той регулятивний їх механізм, що допомагає учасникам зорієнтуватись у певній моделі поведінки. Однак останнім часом у науковій літературі почали піднімати питання, пов'язані з переглядом сприйняття права в суспільстві, особливо тієї його частини, що врегульовує відносини між державою в особі уповноважених нею органів і громадянином, а саме – адміністративного права. Адміністративне право традиційно сприймалось як право управлінське, головна мета якого – імперативне врегулювання відносин державного управління. Але поступово, під впливом суспільних трансформацій, починають з'являтись нові підходи, відповідно до яких змінюється сприйняття не лише самого адміністративного права, а й його ролі в регулюванні суспільних відносин [1, с. 50; 2]. Як наслідок, відбулася фактична зміна їхньої сутності, а також певне розширення. Так, нині, говорячи про адміністративні правовідносини, береться до уваги те, за яких обставин ці відносини виникають: у процесі провадження виконавчо-розпорядчої діяльності уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації або під час надання адміністративних послуг приватним особам (фізичним та юридичним особам). З урахуванням зазначеної специфіки адміністративно-правових відносин будуть розрізнятися ознаки цих правовідносин, тоді як структурний складник залишатиметься сталим [3, с. 178].

Загальновідомо, що функції публічної адміністрації покладаються на визначене коло суб'єктів-виконавців. Як правило, це органи державної влади (у тому числі без статусу юридичної особи), органи місцевого самоврядування, органи військового управління, їх посадові чи службові особи, інші суб'єкти при здійсненні ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень, або наданні адміністративних послуг [4].

В означеній системі представники місцевого самоврядування вирізняються своєю особливою роллю, адже є безпосередньою репрезентацією механізмів демократії на локальному рівні. Тому вбачаємо актуальним здійснити теоретичний аналіз сутності адміністративно-правових відносин у сфері організації та функціонування інституту місцевого самоврядування, що сприятиме розвитку наукової думки в контексті належного упорядкування соціального життя та забезпечення ефективного управління питаннями місцевого значення.

Виклад основного матеріалу. Варто зауважити, що проблема теорії адміністративно-правових відносин, а саме відсутності уніфікованого поняття та існування різних адаптивних

особливостей, негативно впливає на практику функціонування [5] інституту місцевого самоврядування. Більшість адміністративістів при визначенні терміну «адміністративно-правові відносини» загалом характеризують його однаково (різниця полягає лише в тому, як вони називають суб'єктів владних повноважень, що вступають у ці відносини). Тобто, чи це органи виконавчої влади, чи це органи публічної адміністрації або органи державного управління. Наприклад, Г. Наконечна, досліджуючи правовий статус судів як суб'єктів адміністративно-правових відносин, визначила останні як відносини, які виникають у сфері реалізації державної влади з обов'язковою участю відповідного органу державного управління або іншого носія повноважень державно-владного характеру, діяльність якого спрямована на захист проголошених Конституцією України прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина [6, с. 15–16]. Цікавим є визначення адміністративно-правових відносин, надане І. Ткаченко, – «суспільні відносини, врегульовані нормами адміністративного права, однією із сторін яких завжди є орган державної влади, наділений державно-владними повноваженнями у сфері державного управління для реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина» [7, с. 65]. Авторка таким чином в своєму визначенні використала ознаки: «державний орган», «державно-владні повноваження» і «державне управління», що, на нашу думку, не зовсім коректно.

Нам більше імпонують ті визначення, де автори не називають статус суб'єкта в системі влади, а вказують на його ознаки, зокрема: здатність здійснювати владно-розпорядчі повноваження або чинити владний вплив.

Так, наприклад: 1) Д. Єрмаков вважає, що: «адміністративно-правові відносини – це врегульовані адміністративно-правовими нормами управлінсько-розпорядчі відносини, які виникають у зв'язку з реалізацією публічного суспільного інтересу між суб'єктами, один з яких завжди наділений державно-владними повноваженнями, на підставі юридичних фактів, та які забезпечені можливістю застосування державно-владного примусу» [8, с. 70]; 2) А. Харитонова визначає адміністративно-правові відносини, як: «урегульовані адміністративно-правовою нормою суспільні відносини, що складаються у галузі державного управління та адміністративної охорони публічного правопорядку, один з учасників або всі учасники яких є носіями владних повноважень, а також суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, які перебувають під охороною держави» [9, с. 161]; 3) на думку авторів підручника «Адміністративне право України» за редакцією В. Галунька, «адміністративно-правові відносини відображають вплив адміністративно-правових норм на поведінку суб'єктів та об'єктів публічного управління через що між ними виникають сталі правові зв'язки публічно-владного характеру. Іншими словами адміністративно-правова норма місить абстрактну конструкцію адміністративно-правового відношення. Сутність такої конструкції полягає в тому, що адміністративно-правова норма від імені легітимного суб'єкта правотворчості визначає належну поведінку кожного зі своїх адресатів. Вона встановлює обов'язкові правила. За якими відбувається взаємодія між учасниками зазначених відносин. Ці правила формуються у вигляді взаємних прав та обов'язків» [10, с. 37]; 4) Ю. Фролов визначив адміністративно-правові відносини як: «врегульовані адміністративно-правовими нормами суспільні відносини, що виникають у сфері, безпосередньо пов'язаній із владно-управлінською діяльністю, однією зі сторін яких є суб'єкт, наділений державно-владними повноваженнями, з метою задоволення публічних або індивідуальних інтересів суб'єктів таких правовідносин» [11, с. 233–236].

Проте найбільш концептуалізованим видається визначення, наведене В. Авер'яновим, – «врегульовані нормами адміністративного права суспільні відносини, в яких їх сторони (суб'єкти) взаємозв'язані й взаємодіють шляхом здійснення суб'єктивних прав і обов'язків, встановлених і гарантованих відповідними адміністративно-правовими нормами» [12, с. 177–178]. Однак це визначення також має певні дискусійні аспекти. Зокрема суб'єктивними правами і обов'язками користуються виключно громадяни, тоді як органи влади наділені відповідними повноваженнями.

Тому логічним є узагальнення, що адміністративно-правові відносини виникають на підставі наявності адміністративної норми та зумовлені необхідністю врегулювання питань публічного значення. При цьому з однієї сторони вони є уставленим явищем, а з іншої – динамічним, що пов'язано з трансформаційними аспектами розвитку предмета адміністративного права [13].

У контексті організації та функціонування інституту місцевого самоврядування в Україні статичний аспект адміністративно-правових відносин має прояв їхньою організаційною стороною. Зокрема як і будь-які інші правові відносини, вони виникають, змінюються і припиняються на певних підставах. Загалом виділяють два види підстав виникнення правовідносин:

1) матеріальні (загальні): а) наявність суб'єктів права (не менше двох) як учасників правовідносин; б) наявність об'єкта правовідносин – матеріальні і нематеріальні блага, з приводу яких суб'єкти права вступають у взаємовідносини; 2) юридичні (спеціальні): а) норма права; б) правосуб'єктність учасників правовідносин: правоздатність, дієздатність, деліктоздатність; в) юридичний факт (підстава виникнення, зміни і припинення правовідносин). Двом видам підстав виникнення правовідносин відповідають два аспекти їх змісту: 1) матеріальний (фактичний) – фактична поведінка (дія чи бездіяльність) учасників суспільних відносин, яку правомочний може, а правозобов'язаний повинен здійснити, тобто реальні дії з реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків; 2) юридичний – права й обов'язки сторін; ширше – суб'єктивне право, юридичний обов'язок, повноваження, юридична відповідальність (для посадових осіб). Юридичний зміст свідчить, що в оболонку правовідносин втягнуто опосередковувані фактичні відносини не повністю, а тільки в тій частині, в тому складі, який передбачений правами й обов'язками. Зміст правовідносин є способом взаємного зв'язку між суб'єктами права. Структура змісту може бути простою (суб'єктивне право і юридичний обов'язок) і складною (у посадових осіб – повноваження, юридична відповідальність) [5; 14, с. 403–406].

Своєю чергою їх динамічний аспект простежується через сукупність детермінуючих ознак таких правовідносин на конкретному етапі державотворення. Зокрема до загальних особливостей адміністративно-правових відносин у сфері організації та функціонування інституту місцевого самоврядування в Україні можна віднести, наприклад, такі основні характеристики як [3; 11; 15]:

– виникають у сфері, безпосередньо пов'язаній із реалізацією управлінських функцій;

– їх сторонами виступають суб'єкти адміністративного права;

– загалом характеризуються юридичною нерівністю сторін, проте не виключними є «рівноправно-партнерські» взаємозв'язки;

– формують особливий зв'язок між їх учасниками, один з яких за загальним правилом має право вимагати від іншого такої поведінки, яку передбачено адміністративною нормою;

– відзначаються чіткою регламентацією, адже перебіг їхнього розвитку унормований адміністративною нормою.

Водночас припускаємо, що спеціальними ознаками досліджуваних правовідносин (особливості, за допомогою яких з'являється змога відмежувати їх від інших суміжних відносин і з'ясувати сутність конкретної поведінки та діяльності суб'єктів цих відносин [2]) є такі як:

1) виникають у сфері реалізації уповноваженими суб'єктами правового впливу щодо місцевого самоврядування з метою забезпечення ефективного управління місцевими справами;

2) мають організуючий характер та оптимізаційну спрямованість, оскільки об'єктивують врегульовчий процес реалізації державно-владних повноважень на місцях;

3) перебіг їхнього розвитку супроводжується наявністю контрольних механізмів, що зумовлено необхідністю моніторингу дотримання встановлених нормативів як з боку регуляторних акторів, так і громадянського суспільства;

4) є динамічними та адаптивними за змістом, адже тяжіють до утвердження стабільності і збалансованості розвитку механізмів місцевої демократії;

5) пронизані ідеологією децентралізації та формують окрему сферу публічного адміністрування, – субнаціональну сферу управління, представлену діяльністю місцевої влади.

Причому слід враховувати, що залежно від їхніх різновидів будуть також різнитись їх спеціальні ознаки. Уточнимо, що, на нашу думку, види адміністративно-правових відносин у сфері організації та функціонування інституту місцевого самоврядування є такими:

– організаційно-правові – регулюють порядок створення, діяльності та взаємодії органів місцевого самоврядування, їх повноваження, структуру та підзвітність. Вони можуть бути двох підвидів: 1) відносини між органами місцевого самоврядування та державними органами, інститутами громадянського суспільства та 2) відносини між різними рівнями місцевого самоврядування (громада – район – область);

– компетенційні – визначають обсяг (розподіл) повноважень і сферу відповідальності органів місцевого самоврядування; складаються із: 1) відносини щодо розподілу функцій між органами місцевого самоврядування та органами державної влади; 2) відносин щодо прийняття локальних актів управління;

– бюджетно-фінансові – пов'язані з розподілом та використанням фінансових ресурсів місцевих бюджетів. Йдеться про: 1) відносини щодо бюджетного регулювання, формування місцевих бюджетів та використання фінансових ресурсів та 2) відносин щодо контролю за ефективністю використання бюджетних коштів;

– сервісно-управлінські – стосуються надання публічних послуг органами місцевого самоврядування та їхніх зобов'язань перед громадянами, зокрема це: 1) відносини щодо надання адміністративних послуг населенню; 2) відносини у сфері соціального захисту, освіти, медицини, благоустрою та інших сфер публічного обслуговування;

– правоохоронні та юрисдикційні – охоплюють реалізацію заходів щодо захисту прав громадян, правопорядку та вирішення адміністративних спорів. Це відносини щодо: 1) притягнення до відповідальності посадових осіб місцевого самоврядування за порушення законодавства та 2) розгляду адміністративних спорів між громадянами та органами місцевого самоврядування;

– контрольно-наглядові – регулюють процедури здійснення державного контролю за законністю діяльності органів місцевого самоврядування. Йдеться про: 1) відносини між органами державної влади та місцевого самоврядування у сфері нагляду за дотриманням Конституції та законів України та 2) відносини, що виникають у процесі оскарження рішень органів місцевого самоврядування.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу узагальнити, що:

по-перше, динамізм розвитку суспільних відносин породжує необхідність постійного перегляду змісту та сутності адміністративно-правових відносин, особливо тих, що спрямовуються на організацію та забезпечення належного функціонування сфери розбудови державності;

по-друге, адміністративно-правові відносини у сфері організації та функціонування інституту місцевого самоврядування є специфічним різновидом суспільних взаємозв'язків (за домінуючим аспектом – організаційно-контрольного спрямування), врегульованих нормами адміністративного права, які виникають між органами державної влади, інститутами громадянського суспільства та місцевою владою у процесі реалізації публічних функцій;

по-третє, юридична природа адміністративно-правових відносин у сфері організації та функціонування інституту місцевого самоврядування має подвійний зміст, адже з одного боку, їх основне призначення об'єктивується через необхідність забезпечення ефективного управління місцевими справами, що супроводжується наявністю низки контрольних механізмів (управлінський аспект), проте з іншого боку, ідеологія децентралізації передбачає надання органам місцевого самоврядування достатнього рівня автономності, формуючи субнаціональну сферу управління, представлену діяльністю місцевої влади, що підзвітна виключно громаді, діє від імені та в її інтересах (партнерський аспект).

Список використаних джерел:

1. Потапенко І. В. Роль адміністративного права в регулюванні суспільних відносин. *Європейські перспективи*, 2014. № 5. С. 50-54.

2. Педан А.І. Адміністративно-правові відносини у сфері виконавчого провадження в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Науково-дослідний інститут публічного права. Київ, 2019. 211 с.

3. Дніпров О. Адміністративно-правові відносини в умовах трансформації предмета адміністративного права. *Підприємництво, господарство і право*, 2021. № 3. С. 175-179. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/3/28.pdf

4. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон від 06.07.2005 № 2747-І. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text

5. Ноцик А. І. Адміністративно-правові засади організації та функціонування об'єднаної територіальної громади. Дисер. … к-та юрид. наук: 12.00.07, Київ, 2024.

6. Наконечна Г. Я. Суди як суб'єкти адміністративно-правових відносин: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.07. МВС України, ХНУВС. Харків, 2013. 220 с.

7. Ткаченко І. Поняття, зміст та структура правовідносин у сфері соціального захисту громадян. *Вісник АПСВТ*, 2020, № 3-4. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_3-4_2020-62-69.pdf

8. Єрмаков Д. І. Адміністративно-правові відносини у сфері формування позитивного іміджу органів прокуратури: структура та форми. Європейські перспективи. 2013. № 1. С. 66-70.

9. Харитонова О.І. Адміністративно-правові відносини (проблеми теорії): Монографія. Одеса, 2004. 328 с.

10. Адміністративне право України. Т. 1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник. Галунько В.В., Курило В.І., Короєд С.О. та ін. Херсон, 2015. 272 с.

11. Фролов Ю. Особливості адміністративно-правових відносин у сучасних умовах. Порівняльно-аналітичне право. № 1. 2018. С. 233-236.

12. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2-х т. Том 1. Загальна частина. Ред. колегія: В. Авер'янов (голова). Київ: Видавництво «Юридична думка», 2004. 584 с.

13. Юрко В В. Адміністративно-правовий механізм планування містобудування: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Науково-дослідний інститут публічного права. Київ, 2024. 214 с.

14. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. Київ: Алерта, 2016. 528 с.

15. Курило В., Городецька І. Місце та роль адміністративних правовідносин у механізмі адміністративно-правового регулювання у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія «Юридичні науки»*, 2017. № 4. С. 30-35.

УДК 342.9:347
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.13

САВІЦЬКА В.В.

ЗАПОБІГАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ДЕРЖАВНИМ ІНСПЕКТОРОМ З ПИТАНЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

PREVENTION OF ADMINISTRATIVE OFFENSES BY THE STATE INSPECTOR FOR INTELLECTUAL PROPERTY

Стаття присвячена висвітленню однією із актуальних теоретико-правових проблем сучасного адміністративного права, які стосується питань державного регулювання відносин у галузі запобігання адміністративним правопорушенням. Наголошено, що адміністративні правопорушення є одними із найбільш поширеніших із усіх видів юридичної відповідальності, у тому числі й сфері порушення законодавства з охорони інтелектуальної власності. Підкреслено, що вагомого значення в вжитті громадян, суспільства і держави відіграє охорона та захист об'єктів права інтелектуальної власності, де норми адміністративного законодавства поряд застосуванням уповноваженими суб'єктами заходів адміністративного примусу, покликані також запобігати адміністративним правопорушенням. Одним із таких уповноважених суб'єктів є державний інспектор з питань інтелектуальної власності Міністерства економіки України. На підставі здійсненого аналізу положень Конституції України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Законів України: «Про авторське право і суміжні права», «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування», «Про кінематографію», Положення про державного інспектора з питань інтелектуальної власності Міністерства економіки, Положенням про Державний реєстр фільмів, інших нормативно-правових актів, а також доктринальних думок, проведено системний аналіз повноважень державного інспектора з питань інтелектуальної власності Міністерства економіки. Зазначені нормативно-правові акти дали підстави встановити, що державний інспектор з питань інтелектуальної власності має право не тільки склади протоколи про адміністративні правопорушення і направляти їх до суду, але й здійснювати заходи, спрямовані на запобігання адміністративним правопорушенням у сфері охорони інтелектуальної власності. Посилаючись на нормативно-правові акти наведено конкретні приклади заходів, які здійснює державний інспектор з питань інтелектуальної власності з метою запобігання адміністративним правопорушенням у сфері охорони інтелектуальної власності.

Ключові слова: *інтелектуальна власність, публічно-правова охорона, заходи, запобігання, адміністративні правопорушення, відповідальність.*

The article is devoted to highlighting one of the topical theoretical and legal problems of modern administrative law, which concerns issues of state regulation of relations in the field of prevention of administrative offenses. It is emphasized that administrative offenses are one of the most widespread of all types of legal liability, including in the field of violation of legislation on the protection of intellectual property. It is emphasized that the protection and defense of intellectual property rights is of great importance in the life of citizens, society and the state, where the norms of administrative legislation, along with the application of administrative coercion measures by authorized entities, are also designed to prevent administrative offenses. One of such authorized entities is the State Inspector for Intellectual Property of the Ministry of Economy of Ukraine.

© САВІЦЬКА В.В. – кандидат юридичних наук, асистент кафедри адміністративного права та процесу (Навчально-науковий інститут права Київського національного університету іменіТараса Шевченка) https://orcid.org/0000-0002-1403-125X

Based on the analysis of the provisions of the Constitution of Ukraine, the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Laws of Ukraine: "On Copyright and Related Rights", "On Peculiarities of State Regulation of the Activities of Business Entities Related to the Production, Export, and Import of Disks for Laser Reading Systems", "On Cinematography", the Regulations on the State Inspector for Intellectual Property of the Ministry of Economy, the Regulations on the State Register of Films, other regulatory legal acts, as well as doctrinal opinions, a systematic analysis of the powers of the State Inspector for Intellectual Property of the Ministry of Economy was conducted. The aforementioned regulatory legal acts provided grounds to establish that the State Inspector for Intellectual Property has the right not only to draw up protocols on administrative offenses and send them to court, but also to take measures aimed at preventing administrative offenses in the field of intellectual property protection. Referring to regulatory legal acts, specific examples of measures taken by the State Inspector for Intellectual Property to prevent administrative offenses in the field of intellectual property protection are given.

Key words: *intellectual property, public legal protection, measures, prevention, administrative offenses, liability.*

Вступ. Адміністративні правопорушення є одними із найбільш поширеніших із усіх видів юридичної відповідальності, яке завжди є протиправною дією (бездіяльністю), діянням забороненим законом або іншим нормативно-правовим актом. Адміністративними правопорушеннями задається значна шкода правовласникам об'єктів права інтелектуальної власності, суспільним та державним інтересам. Між тим вітчизняне законодавство передбачає заходи, спрямовані на запобігання адміністративним правопорушення у сфері охорони інтелектуальної власності. Одним із суб'єктів уповноважених на здійснення заходів, спрямованих на запобігання адміністративним правопорушення у сфері охорони інтелектуальної власності є державний інспектор з питань інтелектуальної власності Міністерства економіки України.

Стан опрацювання проблематики. Незважаючи на відносно детальну наукову опрацьованість проблем запобігання адміністративним правопорушенням, зокрема, слід відзначити внесок таких науковців, як: В. Авер'янов, О. Бандурка, Битяк, І. Бородін, В. Гаращук, І. Голосніченко, В. Колпаков, Т. Коломоєць, О. Кузьменко, О. Остапенко, О.Світличний, Х. Ярмакі та інші, спеціальних досліджень, присвячених питанням запобігання адміністративним правопорушення у сфері охорони інтелектуальної власності, практично не проводилося, що активізує актуальність цього дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз діяльності державного інспектора з питань інтелектуальної власності запобіганням адміністративним правопорушення у сфері охорони інтелектуальної власності.

Результати дослідження. Загальновідомо, що адміністративні правопорушення є одними із найбільш поширеніших серед інших видів юридичної відповідальності, які завдають шкоди суспільству, перешкоджають встановленим нормативно-правовими актами належного громадського порядку. Не є виключенням у цьому питанні й адміністративні правопорушення у сфері охорони прав інтелектуальної власності, яка поряд з людською творчістю і винахідливістю всюди навколо нас, кожний продукт або послуга, які ми вживаємо або отримуємо у повсякденному житті, – це результат інтелектуальної, творчої діяльності людини [1, с. 6]. Економічні показники багатьох країн більшою мірою стали залежати не тільки від сфери матеріального виробництва, а і від виробництва певних нематеріальних благ, зокрема, інформаційних продуктів. Одночасно, від того як функціонує та врегульований ринок інтелектуальної власності, багато в чому залежать ефективність економічних реформ та економічна стабільність держави [2, с. 659].

Вищезазначене свідчить про важливість інтелектуальної власності не тільки громадян, суспільству, але й держави в цілому. Невипадково в ст. 54 Конституції України зазначено, що громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом [3].

Норми Основного закону країни не тільки гарантують громадянам свободу інтелектуальної творчої діяльності, але й захист суб'єктивних прав власників та законних користувачів об'єктів права інтелектуальної власності. Ми погоджуємося з тезою О. П. Світличного, що особливість

адміністративного законодавства у сфері охорони інтелектуальної власності полягає в тому, що її нормами передбачено, як адміністративну відповідальність за вчинення незаконних дій щодо об'єктів права інтелектуальної власності, так і захист майнових інтересів суб'єктів права інтелектуальної власності, права яких порушено такими діями. У зв'язку з тим, що відносини щодо окремих об'єктів права інтелектуальної власності регулюються спеціальними законами, при провадженні в адміністративній справі слід керуватися положеннями того спеціального закону, яким передбачено охорону особистих немайнових і майнових прав авторів та їхніх правонаступників (права, пов'язані зі створенням та використанням творів науки, літератури і мистецтва), і прав виконавців, виробників фонограм і відеограм та організацій мовлення, а також прав винахідників [1, с. 107].

Порушення встановлених вимог обумовлює застосування уповноваженою особою відповідного примусового заходу і притягнення винного у вчиненні адміністративного правопорушення – до адміністративної відповідальності.

Адміністративна відповідальності за правопорушення законодавства у сфері охорони інтелектуальної власності передбачена низкою законодавчих актів, серед яких провідне місце посідає Кодекс України про адміністративні правопорушення [4], нормами якого передбачена адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені норми статей 51-2, 107-1, 156-3, 164-3, 164-6 164-7, 164-13 164-17, 164-18 КУпАП.

Неведений перелік статей КУпАП вказує, що у разі незаконного використання об'єкта права інтелектуальної власності порушуються права не тільки їх правовласників, але й суспільні інтереси. КУпАП містить не тільки норми статей, якими передбачена адміністративна відповідальність за порушення законодавства у сфері охорони інтелектуальної власності, але й норми, що запобігають вчиненню адміністративним правопорушенням. На це вказує ст. 6 КУпАП, згідно частини першої якої «органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, громадські організації, трудові колективи розробляють і здійснюють заходи, спрямовані на запобігання адміністративним правопорушенням, виявлення й усунення причин та умов, які сприяють їх вчиненню, на виховання громадян у дусі високої свідомості і дисципліни, суворого додержання законів України» [4].

Одним із суб'єктів, який у разі вчинення адміністративного правопорушення, передбачені ст. 51-2 та ст. 164-13 КУпАП має право склади протоколи про адміністративні правопорушення і направляти їх до суду, є державний інспектор з питань інтелектуальної власності Міністерства економіки України. Крім того, він також зобов'язаний здійснювати відповідні заходи, спрямовані на запобігання адміністративним правопорушенням у сфері охорони інтелектуальної власності.

Відповідно до Положення про державного інспектора з питань інтелектуальної власності Міністерства економіки, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17.05.2002 р. № 674 (в редакції постанови 875-2021-п від 18.08.2021), державний інспектор з питань інтелектуальної власності є посадовою особою Мінекономіки [5].

Змістовний аналіз Положення вказує, що у загальнодержавній системі запобігання адміністративним правопорушенням у сфері охорони інтелектуальної власності державний інспектор з питань інтелектуальної власності посідає одне із ключових місць у сфері забезпечення охорони належної охорони інтелектуальної власності, несе відповідальність за дотриманням суб'єктами господарювання вимог законодавства у сфері інтелектуальної власності у процесі використання об'єктів права інтелектуальної власності, зокрема розповсюдження, прокату, зберігання, переміщення примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних, а також виробництва, експорту та імпорту дисків для лазерних систем зчитування і матриць.

Крім Положення про державного інспектора з питань інтелектуальної власності Міністерства економіки, на запобігання адміністративним правопорушенням у сфері охорони інтелектуальної власності вказує ст. 4 Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 р. № 2811-IX [6] та норми Закону України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування» від 17.01.2002 р. № 2953-III, згідно ст. 6 якого державні інспектори з питань інтелектуальної власності мають право здійснювати державний контроль за додержанням суб'єктами господарської діяльності законодавства у сфері інтелектуальної власності, в тому числі у сфері виробництва, експорту/імпорту дисків для лазерних систем зчитування, матриць, а також залучати до проведення перевірок представників органів контролю [7].

Отже, в структурі Мінекономіки діють державні інспектори з питань інтелектуальної власності, які відповідно до визначених у положенні прав та функціональних обов'язків здійснюють

державний контроль за дотриманням суб'єктами господарських відносин вимог законодавства у сфері охорони інтелектуальної власності [8, с. 355]. Здійснення державними інспекторами контролю у сфері охорони інтелектуальної власності є одним із важливих засобів впливу на осіб щодо вчинення ними порушень законодавства у сфері інтелектуальної власності, запобігають адміністративним правопорушенням.

Запобігання адміністративним правопорушенням у сфері охорони інтелектуальної власності покладає на державного інспектора з питань інтелектуальної власності здійснення спрямованих дій публічного характеру з метою виявлення причин та умов вчинення адміністративних правопорушень, ліквідації факторів, які сприяють порушення законодавства у сфері охорони інтелектуальної власності, та забезпечення під час такої діяльності прав правовласників об'єктів інтелектуальної власності.

Відповідно до Положення про державного інспектора з питань інтелектуальної власності Міністерства економіки, норм Законів України «Про авторське право і суміжні права», «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування», основними цілями державного інспектора у галузі запобігання адміністративним правопорушенням у сфері охорони інтелектуальної власності є широкий арсенал дій пов'язаних із запобіганням адміністративним правопорушенням.

Відповідно до положень зазначених нормативно-правових актів, до заходів, спрямованих державним інспектором на запобігання адміністративним правопорушенням, виявлення й усунення причин та умов, які сприяють їх вчинення суб'єктами господарювання, ми відносимо: перевірку відомостей і даних, занесених суб'єктом господарювання, що виробляє диски, до спеціальних журналів, ведення яких передбачено законодавством, а також перевірку реєстрації у спеціальному журналі відомостей про обсяги виробництва дисків, замовлень та договорів на їх виробництво; перевірку у суб'єктів господарювання наявності дозволу на використання об'єктів права інтелектуальної власності; ознайомлення із реєстраційними, фінансовими та іншими документами, які підтверджують право суб'єкта господарювання на використання зазначених об'єктів; перевірку будь-яких документів, в тому числі розрахункових, що підтверджують дотримання законодавства з питань інтелектуальної власності, зокрема у процесі виробництва, експорту дисків і матриць, використання, експорту та імпорту обладнання і сировини для їх вироблення; отримання копії документів, що підлягають перевірці, відбір зразків вироблених із застосуванням прес-форм, які було використано або які могли бути використано для виробництва диска суб'єктом господарювання.

Запобігання адміністративним правопорушенням державним інспектором також сприяє проведення планових та позапланових перевірок суб'єктів господарювання, які здійснюються за дозволом Мінекономіки. Зокрема, це стосується контролю: за наявністю договорів на виробництво дисків і правильністю їх укладення; за нанесенням спеціального ідентифікаційного коду на всі диски, що виробляються; за обліком замовлень на виробництво дисків, обсягом їх виробництва, їх зберіганням та відвантаженням, внесенням відповідних даних до документів складського та бухгалтерського обліку.

До заходів спрямованих на запобігання адміністративним правопорушенням слід віднести повноваження державного інспектора на здійснення перевірки наявності у суб'єкта господарювання документів, передбачених ст. 15 Закону України «Про кінематографію» 13.01. 1998 р. № 9/98-ВР [8] та Положенням про Державний реєстр фільмів, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2023 р. № 1069 [9].

Висновки. Таким чином, здійснене дослідження повноважень державного інспектора з питань інтелектуальної власності Міністерства економіки України, вказує на те, що державний інспектора з питань інтелектуальної власності, володіючи визначеними нормативно-правовими актами повноваження, має право на використання широкого арсеналу методів, які спрямовані на запобігання адміністративним правопорушенням у сфері охорони інтелектуальної власності, виявлення й усунення причин та умов, які сприяють їх вчиненню суб'єктами господарювання.

Список використаних джерел:

1. Світличний О. П. Право інтелектуальної власності: Підручник. – Вид. 2, змін. і доп. К.: НУБіП України, 2017. 355 с.

2. Плугатир М.В., Запотоцька О.В., Гуржій А.В. Адміністративна відповідальність за порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 658-661.

3. Конституції України: Закон України від 28 червня 1996 року 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/254 /96-вр#Text

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 року № 8074-10. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 80731-10#Text

5. Положення про державного інспектора з питань інтелектуальної власності Міністерства економіки: постанова Кабінету Міністрів України від 17 травня 2002 року № 674 URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/674-2002-п#Text

6. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 1 грудня 2022 р. № 2811-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text

7. Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування: Закон України від 17 січня 2002 р. № 2953-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2953-14#Text

8. Світличний О.П. Сучасна діяльність державних органів у сфері охорони інтелектуальної власності. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 9. С. 354-357.

9. Про кінематографію: Закону України від 13 січня 1998 року № 9/98-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9/98-вр#Text

10. Положенням про Державний реєстр фільмів: постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2023 р. № 1069. URL: https://zakon. rada.gov.ua/ laws/ show/1069-2023-n111

УДК 004.056.53
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.14

ШЕВЧУК М.О.

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

INFORMATION SECURITY OF THE STATE: TODAY'S CHALLENGES

У статті досліджуються актуальні виклики забезпечення інформаційної безпеки держави в умовах розвитку інформаційного суспільства та глобалізації. Акцентується увага на стратегічному аспекті значущості інформації як найціннішого ресурсу сучасного суспільства, що впливає на всі аспекти життєдіяльності держави, від політичної стабільності до економічного розвитку. Особлива увага приділяється загрозам, пов'язаним із деструктивним інформаційним впливом, такими як недостовірна, а подеколи – шкідлива інформація, її несвоєчасне надходження, промислове шпигунство, комп'ютерна злочинність. Також систематизовано теоретико-методологічні погляди науковців до розуміння категорії «інформаційна безпека держави» як важливого показника в контексті забезпечення національної безпеки в умовах глобалізації. Було зазначено, що інформаційний вплив російських медіа під час Євромайдану та подальших подій став одним із ключових чинників втрати інформаційного суверенітету в Криму та на сході України, що створило передумови для анексії та подальших військових дій. Значна увага приділена ролі держави у створенні умов для безпечного функціонування національного інформаційного простору. Особливо акцентується, що інформаційна безпека має забезпечити права та свободи громадян на вільне створення, одержання й розповсюдження інформації. Окрім того, зауважується, що забезпечення інформаційної безпеки є складним і багаторівневим процесом, що вимагає реалізації цільової державної політики. Це включає розробку правових, організаційних, технічних та економічних заходів, а також узгодження національного законодавства із нормами міжнародного права. Зазначено, що ключовими механізмами є прийняття відповідних доктрин, стратегій і програм, спрямованих на зміцнення інформаційної безпеки. У підсумку пропонується визначити інформаційну безпеку як процес захисту національного інформаційного простору, з метою створення умов для його оптимального функціонування та безпечного розвитку міжнародного інформаційного співробітництва. Загалом, стаття наголошує на важливості системного підходу до вирішення проблеми інформаційної безпеки, що охоплює як національний, так і міжнародний рівень.

Ключові слова: *глобалізація, інформаційне суспільство, захист інформації, загрози, безпека, інформаційний простір, інформаційний суверенітет, інформаційні технології, інформаційний вплив, державна політика.*

The article discusses the current challenges of ensuring state information security in the context of the development of the information society and globalization. The author emphasizes the strategic aspect of the importance of information as the most valuable resource in modern society, affecting all aspects of public life, from political stability to economic development. Particular attention is paid to threats to the influence of destructive information, such as unreliable and sometimes harmful information, its timely receipt, industrial espionage, cybercrime. The author also systematizes the theoretical and methodological views of scholars on understanding the category of "information security of the state" as an important indicator in the context of ensuring national security in the context of globalization. It was noted that the information influence of the Russian media during Euromaidan and subsequent events was one of the key factors in

© ШЕВЧУК М.О. – кандидат юридичних наук, докторант кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права (Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова)

the loss of information sovereignty in Crimea and eastern Ukraine, which created the preconditions for the annexation and subsequent hostilities. Considerable attention is paid to the role of the state in creating conditions for the safe functioning of the national information space. It is emphasized that information security should ensure the rights and freedoms of citizens to freely create, receive and disseminate information. In addition, it is noted that ensuring information security is a complex and multilevel process that requires the implementation of a targeted state policy. This includes the development of legal, organizational, technical and economic measures, as well as the harmonization of national legislation with international law. It is noted that the key mechanisms are the adoption of appropriate doctrines, strategies and programs aimed at strengthening information security. As a result, the author proposes to define information security as the process of protecting the national information space with a view to creating conditions for its optimal functioning and safe development of international information cooperation. In general, the article emphasizes the importance of a systematic approach to solving the problem of information security, covering both the national and international levels.

Key words: *globalization, information society, information protection, threats, security, information space, information sovereignty, information technology, information influence, public policy.*

Постановка проблеми. Проблематика інформаційної безпеки посідає центральне місце у стратегії державної інформаційної політики сучасної держави. Чому інформаційна безпека така важлива?

− Економічна стабільність: Кібератаки можуть призвести до значних фінансових втрат, порушення роботи критичної інфраструктури та підриву довіри до національної економіки.

− Національна безпека: Захист державної таємниці, протидія дезінформації та пропаганді, забезпечення безпеки виборчих процесів – все це є невід'ємною частиною національної безпеки.

− Соціальна стабільність: Поширення фейкових новин, кібербулінг та інші форми інформаційного насильства можуть підривати соціальну згуртованість та дестабілізувати суспільство.

У короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективах прогнозується подальше зростання загроз і викликів у цій сфері на глобальному рівні. Належний захист інформаційних ресурсів є критичним у сфері, оскільки їх недостатня захищеність створює ризик для національної та міжнародної безпеки, а також може призвести до часткової або повної втрати державного інформаційного суверенітету. Розвиток цифрових технологій та зростання взаємозалежності між країнами створюють нові виклики для забезпечення інформаційної безпеки. Серед основних загроз можна виділити:

− Кібератаки: Зловмисні дії, спрямовані на порушення роботи інформаційних систем, крадіжку даних, шантаж та дестабілізацію суспільства.

− Дезінформація та пропаганда: Свідоме поширення неправдивої інформації з метою маніпулювання громадською думкою та підриву довіри до державних інституцій.

− Шпигунство: Незаконне отримання інформації, що становить державну та комерційну таємницю.

− Технологічні ризики: Поява нових технологій, таких як штучний інтелект та квантові обчислення, створює нові можливості для кібератак і вимагає розробки нових засобів захисту.

Для ефективної протидії цим викликам держава повинна керуватися продуманою комплексною стратегією, яка включає скоординовані дії за кращими напрямками, і цілеспрямовано використовувати всі наявні ресурси та засоби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблематики інформаційної безпеки викладені у працях В. С. Цимбалюка, О. Зернецької, О. Резнікової, М. Галамби, О. В. Олійник, О. Солодкої, В. М. Супрун, В. А. Ліпкан, Л. С. Харченко, О. В. Логінов, Ю. О. Коваленко та ін. Незважаючи на наявні наукові праці, тема інформаційної безпеки залишається актуальною та потребує подальших досліджень, особливо в контексті зростаючих загроз національній безпеці України. Особливого значення має дослідження механізмів запобігання кібератакам, протидії маніпулятивному впливу на свідомість громадян, а також розробка стратегій збереження інформаційного суверенітету. Крім того, важливо забезпечити швидкий розвиток цифрових технологій, які постійно змінюють природу загроз, включаючи штучний інтелект, великі дані та технології

блокчейн, які можуть бути як інструмент захисту, так і новим джерелом ризиків. Тому подальші дослідження повинні зосередитися на адаптації існуючих механізмів до умов цифрової трансформації та інтеграції України до світового інформаційного простору безпеки. Окремої уваги потребує вивчення міжнародного досвіду у сфері інформаційної безпеки.

Мета статті. Метою статті є дослідження актуальних викликів і загроз забезпечення інформаційної безпеки держави в умовах розвитку інформаційного суспільства та глобалізації, аналіз теоретико-методологічних підходів до розуміння категорії «інформаційна безпека» і також обґрунтування значущості забезпечення інформаційної безпеки, вдосконалення процесу забезпечення інформаційної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Інформаційне суспільство є одним із типів суспільств, які розвиваються в результаті соціального прогресу. Особливої актуальності інформаційна безпека суспільства набуває в умовах приєднання України до глобальної кіберцивілізації – рівню розвитку інформаційного суспільства, за якого ефективність життєдіяльності його складових визначається досягненнями науково-технічного прогресу: освоєнням комп'ютерних інформаційних технологій як засобів глобальної телекомунікації [1].

Інформаційне суспільство як етап розвитку сучасної цивілізації характеризується збільшенням ролі інформації та знань у житті суспільства, зростанням частки інформаційних продуктів і послуг у валовому внутрішньому продукті, створенням глобального інформаційного простору, який забезпечує ефективну інформаційну взаємодію людей, їхній доступ до світових інформаційних ресурсів і задоволення соціальних та особистісних потреб в інформпродуктах і послугах. Водночас інформаційне суспільство ґрунтується на інформаційних технологіях, «інтелектуальних» комп'ютерах, автоматизації та роботизації всіх сфер і галузей економіки та управління, єдиній сучасній інтегрованій системі зв'язку. Це забезпечує кожній особі доступ до будь-якої інформації і знань та зумовлює радикальні зміни в усій системі суспільних відносин. Інформація є найцінішим глобальним ресурсом, бо економічний потенціал суспільства визначають переважно за обсягом його інформаційних ресурсів та рівнем розвитку інформаційної інфраструктури. Інформація як така є динамічним феноменом, постійні зміни котрого приводять до трансформації його якості, збільшення кількості інформаційних джерел і споживачів. Відтак, сучасне інформаційне суспільство перебуває під постійною загрозою отримання недостовірної, а подеколи – шкідливої інформації, її несвоєчасного надходження, промислового шпигунства, комп'ютерної злочинності тощо [2].

Деструктивний інформаційний вплив (такий як поширення фейкових новин, пропаганди та маніпуляцій) на суспільство може мати негативні наслідки не лише в інформаційній сфері але й економічній, політичній та інших сферах суспільства та держави. Цей вплив часто порівнюють з каскадом, де одна подія спричиняє ланцюгову реакцію, що призводить до серйозних наслідків. На сучасному етапі розвитку інформація – це стратегічний ресурс, що має глобальний вплив. Свідоме нагнітання російськими ЗМІ антиукраїнської істерії під час Євромайдану призвело до втрати Криму через те, що там не знайшлося критичної маси осіб, які чинили б опір «ввічливій окупації», натомість зросла кількість тих, хто схвалював анексію [3]. Свідченням небезпечного характеру цих технологій стало фактичне захоплення росією інформаційного простору Криму, сходу та півдня України, що створило передумови для російської окупації АРК та організації збройного конфлікту в Донецькій і Луганській областях. Російська пропаганда зіграла вирішальну роль у анексії Криму. Вона дозволила росії створити сприятливі умови для проведення незаконного референдуму та подальшої анексії півострова. Цей досвід є важливим уроком для всього світу, який демонструє, наскільки потужною може бути інформаційна зброя. Також це було передумовою початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію незалежної та суверенної України, яке розпочалось 24 лютого 2022 року. Наслідки такої інформаційної війни були руйнівними: підрив довіри до державних інституцій, зростання соціальної напруги та, зрештою, втрата територіальної цілісності держави.

Невід'ємною частиною інформаційного простору, що взаємопов'язаний з інформаційними просторами особи і суспільства є інформаційний простір держави. На сьогодні не можна говорити про ключову роль держави в його формуванні, адже інформація виробляється й циркулює серед великої кількості соціальних агентів – основних суб'єктів «змістового наповнення» інфопростору. Держава відіграє ключову роль у визначенні цілей, пріоритетів і стратегій, а також у формуванні умов і регулювання обігу інформації для її ефективного використання на благо розвитку суспільства. У забезпеченні інформаційної безпеки держави постає складне і важливе завдання, особливо в умовах глобалізації, становлення інформаційного суспільства та інтеграції національного інформаційного простору у світову інформаційну інфраструктуру.

Метою діяльності держави в галузі інформаційної безпеки є створення надійного захисту від інформаційних загроз шляхом розробки та впровадження комплексу правових, організаційних та технічних заходів. Крім цього, інформаційна безпека повинна гарантуватися шляхом проведення цілісної державної програми відповідно до чинного законодавства і норм міжнародного права шляхом реалізації відповідних доктрин, стратегій, концепцій і програм. Можна стверджувати, що інформаційна безпека передбачає можливість безперешкодної реалізації суспільством і окремими його членами своїх конституційних прав, пов'язаних з можливістю вільного одержання, створення й поширення інформації. Для забезпечення належного рівня інформаційної безпеки необхідно застосовувати комплексний підхід, що включає політичні, економічні та організаційні заходи, спрямовані на запобігання, виявлення та нейтралізацію будь-яких загроз, які можуть зашкодити інформаційним правам та інтересам держави і її громадян.

Необхідно зазначити, що поняття «інформаційної безпеки держави» розглядали О. Зернецька, Г. Сащук, О. Резнікова, Г. Почепцов та ін. [4, 5, 6, 7] узагальнено розуміючи, що інформаційна безпека держави – це стан її інформаційної захищеності, за якої спеціальні інформаційні операції, акти зовнішньої інформаційної агресії та негласного зняття інформації (за допомогою спеціальних технічних засобів), інформаційний тероризм і комп'ютерні злочини не завдають суттєвої шкоди національним інтересам [8].

Розглядаючи феномен інформаційної безпеки з точки зору функціонального підходу, О. Олійник [9] визначає її як здійснення комплексу системних превентивних заходів з надання гарантій захисту від негативних інформаційних впливів: життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави; політичного, економічного, науково-технологічного, гуманітарного, соціокультурного розвитку, підтримання оборони, державної та екологічної безпеки, системи державного управління на необхідному рівні; забезпечення інформаційного суверенітету та безпечного розвитку національного інформаційного простору; від маніпулювання інформацією, дезінформування та впливів на свідомість, підсвідомість і психіку індивіда, суспільних груп, суспільства в цілому; своєчасність і адекватність заходів протидії та нейтралізації всього спектру негативних безпекогенних чинників, що можуть бути застосовані проти України. Ключовими елементами, що формують систему забезпечення інформаційної безпеки, є інформаційний суверенітет, який визначає ступінь незалежності держави в інформаційній сфері, та національний інформаційний простір, який є середовищем для функціонування та розвитку інформаційних процесів [10].

В.М. Супрун стверджує, що предметну сферу інформаційного суверенітету та інформаційної безпеки доцільно розглядати як єдину, структуровану за предметом дослідження і завданнями предметну сферу, що характеризується спільною терміносистемою. У ролі системо утворюючого чинника виступають інформація (знання) та інформаційні процеси у соціотехнічних системах, які є загальним об'єктом досліджень у предметній сфері інформаційного суверенітету та інформаційної безпеки. Це дало підставу йому констатувати, що категорія «інформаційний суверенітет» є родовим поняттям по відношенню до категорії «інформаційна безпека». Супрун В. М. обґрунтовує, що ці категорії взаємопов'язані та взаємодіють між собою, оскільки реалізація засад інформаційного суверенітету здійснюється за допомогою прийомів та методів інформаційної безпеки [11].

Виходячи з аналізу змісту наведених вище визначень поняття «інформаційної безпеки» можна констатувати, що наразі серед фахівців панує декілька підходів до тлумачення цієї категорії. В першу чергу це «захищеність» основних інтересі держави. Такий підхід сформувався ще коли «безпека» мала конкретне вираження, переважно в речах, і вимірювалася їх станом [12, с. 20]. Тоді інформаційна безпека використовувалась більше в значені «захист інформації»: Інформаційна безпека – це стан захищеності систем обробки і зберігання даних, при якому забезпечено конфіденційність, доступність і цілісність інформації, використання й розвиток в інтересах громадян або комплекс заходів, спрямованих на забезпечення захищеності інформації особи, суспільства і держави від несанкціонованого доступу, використання, оприлюднення, руйнування, внесення змін, ознайомлення, перевірки запису чи знищення [13].

Разом з тим, сьогодні, у час активного розвитку інформаційних систем та розширення мережі їх впливу, звуження поняття «безпеки» лише до захисту – це пряме обмеження реалізації її основних функцій: звуження, послаблення, усунення і попередження небезпек та загроз. Раніше загрози розглядалися як зовнішні фактори, які необхідно повністю усунути. Однак, розуміння безпеки еволюціонувало: тепер ми усвідомлюємо, що загрози є невід'ємною частиною будь-якої системи. Тому основний фокус змістився з їхньої ліквідації на управління ризиками, тобто на мінімізацію їхнього негативного впливу на функціонування системи. Наукові дослідження

доводять, що забезпечення інформаційної безпеки – це процес, спрямований на збереження інформаційного суверенітету України та захист її національних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз [14].

Глобалізація суттєво впливає на парадигму безпеки, зміщуючи фокус з національного рівня на міжнародний. В умовах взаємозалежного світу інформаційна безпека вже не може розглядатися лише через призму національних інтересів. Необхідний комплексний підхід, що враховує як національну інформаційну безпеку, так і міжнародне співробітництво.

Висновки. Отже, з вищевикладеного стає цілком зрозуміло, що забезпечення інформаційної безпеки держави в умовах глобалізації та розвитку інформаційного суспільства є складним і багатогранним завданням, що вимагає комплексного підходу. Аналіз сучасних викликів, таких як дезінформація, маніпуляції свідомістю, кіберзлочинність та інформаційний тероризм, підтверджує необхідність ефективної державної політики, орієнтованої на захист національного інформаційного простору. У цьому контексті важливу роль відіграють не лише правові та технічні інструменти, але й міжнародне співробітництво, спрямоване на формування глобальних механізмів протидії інформаційним загрозам.

Інформаційна безпека держави визначається як процес захисту національного інформаційного простору, спрямований на його стабільне функціонування, безпечний розвиток та інтеграцію в глобальну інформаційну інфраструктуру. Для досягнення цієї мети необхідно запроваджувати системний підхід, який охоплює правові, технічні, організаційні та міжнародні заходи, спрямовані на ефективне протистояння загрозам та забезпечення стійкості інформаційної системи держави. Таким чином, зміцнення інформаційної безпеки є основою для збереження сталого розвитку держави, її суверенітету та забезпечення соціальної стабільності в умовах сучасних глобальних викликів.

Підсумовуючи напрацювання відносно національної інформаційної безпеки можемо сформулювати власне визначення інформаційної безпеки держави. Інформаційна безпека держави – це процес захисту національного інформаційного простору з метою створення умов для його оптимального функціонування та безпечного розвитку міжнародного інформаційного співробітництва.

Список використаних джерел:

1. Цимбалюк В.С. Сутність інформаційної безпеки в умовах входження України до глобальної кіберцивілізації. *Науковий вісник академії ДПС України*. 2007. № 4. С. 174–178.

2. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20 листопада 2003 року. К.: Парлам. видво, 2003. (Серія «Закони України»).

3. Телелим В. М. Теорія військового мистецтва. *Наука і оборона*. 2014. № 3. С. 38.

4. Зернецька О. Інформаційна безпека в інформаційному суспільстві: глобалізаційні загрози та ризики. *Інформаційне суспільство: Антологія*. К.: ІМВ,2006. С.315−323.

5. Сащук Г.М. Безпекові виміри телепростору: Монографія. К.: Грамота, 2007. С.16.

6. Резнікова О. Оновлення Стратегії національної безпеки України у контексті нових викликів і загроз. *Віче*. 2015. № 5. С.12−22.

7. Почепцов Г. Перші дослідження в галузі інформаційних війн: від минулого до сучасності. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/trends (дата звернення 19.01.2025)

8. Галамба М. Інформаційна безпека України: поняття, сутність та загрози. *Юридичний журнал*. 2006. № 11. С.11−18.

9. Олійник О.В. Інформаційний суверенітет як важлива умова забезпечення інформаційної безпеки України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 1. С. 54-59.

10. Солодка О. Інформаційний суверенітет та інформаційна безпека України: діалектика понять. *Evropský politický a právní diskurz*. 2020. С. 233–239.

11. Супрун В. М. Теоретико-правові основи інформаційного суверенітету: автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 – «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Х., 2010. 20 с.

12. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції: Навчальний посібник. / В. А. Ліпкан, Ю. Є. Максименко, В. М. Желіховський. К.: КНТ, 2006. 280 с.

13. Коваленко, Ю. О. (2010). Забезпечення інформаційної безпеки на підприємстві. *Економіка промисловості*. № 3. с. 123–129.

14. Ліпкан В. А. Інформаційна безпека України : глосарій / В. А. Ліпкан, Л. С. Харченко, О. В. Логінов . Київ : Текст, 2004. 136 с.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.985.7
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.15

КУРАНДА Д.М.

ОСОБЛИВОСТІ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ З ВИКОРИСТАННЯМ «ФОНОВИХ ЯВИЩ»

FEATURES OF THE DETERMINATION OF PENITENTIARY CRIME USING "BACKGROUND PHENOMENA"

У даній науковій статті з'ясовано зміст і сутність «фонових явищ» та їх вплив на формування і реалізацію протиправної поведінки засуджених у місцях позбавлення волі.

Доведено також, що зазначені суспільно шкідливі явища мають свої особливості, які, у свою чергу, детермінують пенітенціарну злочинність, що обумовлює необхідність організації запобіжних напрямів з означеної проблематики з урахуванням вказаної детермінаційної специфіки.

Встановлено, що у сфері виконання кримінальних покарань і пробації України «фонові явища» є різними за видами і походженням, які, натомість, мають свій характерний для них вплив на формування індивідуального злочинного механізму, що, без сумніву, варто брати до уваги, формуючи комплекс заходів, спрямованих на усунення, блокування, нейтралізацію детермінаційного комплексу причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів засудженими у процесі виконання – відбування покарань.

Визначено, що за часи функціонування кримінально-виконавчої системи України (1991–2024 рр.) найбільшу питому вагу у структурі «фонових явищ», що детермінують потенційну злочинність, мають ті із них, що пов'язані з наявністю у засуджених заборонених законом предметів, речовин, під дією яких останні й вчиняють кримінальні правопорушення у процесі виконання – відбування покарань (наприклад, спиртні напої, колюче-ріжучі предмети, т. ін.). При цьому зазначено, що вказані «фонові явища» набули у сфері виконання кримінальних покарань і пробації загрозливих форм посягань на правопорядок у місцях позбавлення волі та сформувались у виді стійких негативних тенденцій розвитку і впливу на реалізацію протиправної поведінки засуджених у таких криміногенно сприяючих детермінантах їх життєдіяльності в умовах ізоляції від суспільства.

Виходячи з отриманих результатів дослідження, констатовано, що при проведенні сучасних реформ у галузі кримінально-виконавчої діяльності, в обов'язковому порядку слід здійснювати й заходи, спрямовані на ліквідацію, нейтралізацію, блокування тощо впливу «фонових явищ» на детермінаційний комплекс причин і умов, які сприяють пенітенціарній злочинності.

Ключові слова: *«фонові явища»; сфера виконання кримінальних покарань і пробації; засуджений до позбавлення волі; запобігання злочинам; детермінаційний комплекс причин і умов злочинності; пенітенціарна злочинність; заборонені предмети і речовини.*

This scientific article clarifies the content and essence of "background phenomena" and their influence on the formation and implementation of illegal behavior of convicts in places of deprivation of liberty.

It is also proven that the mentioned socially harmful phenomena have their own characteristics, which, in turn, determine penitentiary crime, which necessitates the organization of preventive directions on the specified issues, taking into account the specified determination specifics.

© КУРАНДА Д.М. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)

It has been established that in the field of execution of criminal sentences and probation of Ukraine, "background phenomena" are different in types and origin, which, in turn, have their own characteristic influence on the formation of an individual criminal mechanism, which, without a doubt, should be taken into account when forming a set of measures aimed at eliminating, blocking, neutralizing the determining complex of causes and conditions that contribute to the commission of crimes by convicts in the process of execution – serving sentences. It has been determined that during the functioning of the penal system of Ukraine (1991–2024), the greatest share in the structure of "background phenomena" that determine potential crime is occupied by those of them that are associated with the presence of objects and substances prohibited by law in convicts, under the influence of which the latter commit criminal offenses in the process of execution – serving sentences (for example, alcoholic beverages, sharp objects, etc.). It is noted that the above-mentioned "background phenomena" have acquired threatening forms of encroachment on law and order in places of deprivation of liberty in the sphere of execution of criminal sentences and probation and have been formed in the form of stable negative trends of development and influence on the formation and implementation of illegal behavior by convicts in such criminogenically contributing determinant life activities in conditions of their isolation from society.

Based on the obtained results of the study, it was stated that when carrying out modern reforms in the field of penal enforcement activities, it is mandatory to carry out measures aimed at eliminating, neutralizing, blocking, etc. the influence of "background phenomena" on the determinant complex of causes and conditions that contribute to penitentiary crime.

Key words: *"background phenomena"; sphere of execution of criminal sentences and probation; convict; crime prevention; determinant complex of causes and conditions of crime; penitentiary crime; prohibited objects and substances.*

Постановка проблеми. Як свідчить практика, серед низки хронічних проблем, які супроводжують сферу виконання кримінальних покарань і пробації України впродовж періоду її незалежності (1991–2924 рр.), особливе місце займають ті із них, що пов'язані зі вчиненням кримінальних правопорушень як з боку засуджених [1], так і персоналу Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України [2]. При цьому, вчиняючи ті чи інші заходи, спрямовані на усунення, нейтралізацію, блокування тощо детермінант, які сприяють реалізації в процесі виконання – відбування покарань протиправної поведінки вказаних суб'єктів злочинів, у тому числі у ході здійснення відповідних реформ у цій галузі суспільних відносин, розпочинаючи з 1991 року [4], центральні органи виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері виконання кримінальних покарань і пробації України (ч. 1 ст. 11 Кримінально-виконавчого кодексу)) неналежним чином і формально реагують на так звані «фонові явища», що виступають корелянтами та умовами зазначеного виду злочинності.

Більш того, застосовуючи до вирішення даної проблематики загальнонаукові підходи, що стосуються запобігання та протидії впливу «фонових явищ» на формування і розвиток кримінологічно значущих показників, без урахування при цьому особливостей їх реалізації у кримінально-виконавчій діяльності, суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням у процесі виконання – відбування покарань знижують ефективність і результативність у цілому даного виду державного реагування на вказані суспільно шкідливі явища.

Отже, слід визнати, що в наявності конкретна прикладна проблема, вирішення якої лежить й у площині активізації наукових пошуків з означеного питання.

Виходячи з цього, **метою** вказаної наукової статті є обґрунтування необхідності підвищення рівня запобіжної діяльності у сфері виконання кримінальних покарань і пробації України з питань, що пов'язані з негативним впливом «фонових явищ» на формування протиправної поведінки у суб'єктів кримінальних правопорушень, а також здійснення у зв'язку з цим ефективних кримінологічно значущих заходів, спрямованих на нейтралізацію, блокування, усунення тощо детермінаційного комплексу причин і умов даного виду злочинності.

У свою чергу, *головним завданням* цієї роботи є визначення особливостей впливу «фонових явищ» та окремо взятих їх видів на формування і розвиток злочинності, яка має місце у процесі виконання – відбування покарань України.

Стан досліджень. Результати вивчення наукової літератури свідчать про те, що розробкою проблем, пов'язаних зі з'ясуванням соціально-правової природи «фонових явищ», їх ролі та місця

у змісті злочинності, включаючи й пенітенціарну, досить предметно займаються наступні учені, а саме: О. М. Бандурка, В. С. Батиргареєва, І. Г. Богатирьов, В. І. Борисов, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, Л. М. Давиденко, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, О. О. Книженко, О. Г. Колб, В. Я. Конопельський, І. М. Копотун, О. Є. Користін, О. М. Костенко, О. М. Литвак, В. А. Мисливий, А. А. Музика, А. Х. Степанюк, Є. Л. Стрєльцов В. О. Туляков, В. І. Шакун, О. О. Юхно, О. Н. Ярмиш та інші.

Проте, ні зазначені науковці, ні інші дослідники (Ю. В. Александров, С. М. Алфьоров, Л. В. Багрій-Шахматов, В. О. Глушков, Т. А. Денисова, А. П. Закалюк, О. Г. Кальман, ін.) комплексних розробок, що стосуються особливостей соціально-правової природи, ролі та місця «фонових явищ» в механізмі злочинної поведінки осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, досі не здійснили, що виступає додатковим аргументом щодо необхідності активізації доктринальних пошуків з означеної проблематики.

Виклад основних положень. Як показали результати вивчення наукової літератури, до «фонових явищ» на загальносоціальному рівні учені відносять:

а) ведення певними особами паразитичного способу життєдіяльності у виді жебрацтва, бродяжництва, участі в азартних іграх з корисливою метою тощо;

б) немедичне вживання наркотиків, психотропних речовин тощо, що призводить до відповідних типів хвороб;

в) зловживання алкоголем, що детермінує в подальшому захворювання у формі хронічного алкоголізму;

г) соціально шкідливі наслідки ведення зазначених вище способів життя – і, як наслідок, це обумовлює такі захворювання, як ВІЛ-інфекція, СНІД, венеричні хвороби тощо;

ґ) зайняття проституцією;

д) участь у міграційних процесах (нелегальних і легальних) [5, с. 523].

Якщо цей методологічний підхід застосувати до оцінки «фонових явищ», які входять у детермінаційний комплекс причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів, у сфері виконання кримінальних покарань і пробації України, то такі суспільно шкідливі явища можна кваліфікувати на наступні групи (види):

1. «Фонові явища», що в основному, характерні й для інших видів кримінальних правопорушень, мова про які велась вище [5, с. 523] (у даному випадку критерієм поділу (згрупування) виступає відомий науковий метод – співвідношення між загальним та особливим при пізнанні зазначених явищ [6, с. 37–38]).

При цьому варто звернути увагу на той факт, що вказані у загальній типології соціальні захворювання у процесі виконання – відбування покарань набувають більш впливових категорій, позаяк мають суто внутрішню детермінанту розвитку (так звану «тюремну природу походження), а саме – це високий рівень хвороб, зокрема засуджених до позбавлення волі та ув'язнених під варту, що пов'язані з туберкульозом, соматичними хворобами, психічними розладами тощо [7, с. 78–86].

2. «Фонові явища», що характерні для засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, які також в основному детерміновані загальними такими явищами (у цьому випадку критерієм класифікації є метод сходження від абстрактного до конкретного [6, с. 37]). Проте, враховуючи, що у структурі цієї категорії осіб (як об'єкти пробації (ст. 13 КВК)) чільне місце посідають й засуджені, які були звільнені з кримінально-виконавчих установ закритого типу (ст. 11 цього ж Кодексу) (на підставі, зокрема ст. ст. 81-87 КК), то слід при цьому пам'ятати, що вказані суб'єкти кримінально-виконавчих правовідносин є своєрідними «носіями» та є віктимологічними жертвами впливу на них «фонових явищ», які діють у місцях позбавлення волі (арештних домах, виховних і виправних колоніях, слідчих ізоляторах (СІЗО)) [8].

3. «Фонові явища», що характерні для засуджених, які тримаються у кримінально-виконавчих установах закритого типу (ч. 3 ст. 11 КВК) (у цій ситуації критерієм поділу став метод формально-логічного пізнання цих явищ [6, с. 51]).

До таких, як встановлено в ході даного дослідження, слід віднести наступні із них:

а) наявність в охороняємих об'єктах (арештних домах, виховних і виправних колоніях і СІЗО) та в засуджених заборонених для використання у процесі виконання – відбування покарань предметів (додаток № 3 до Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (ПВР УВП) (грошей, цінностей, алкогольних напоїв, наркотичних речовин, т. ін.)) [9];

б) високий рівень віктимності (вірогідності стати жертвою злочину) [10, с. 170–177];

в) високий рівень захворювань ув'язнених під варту і засуджених до позбавлення волі [11];

г) високий рівень корупційних та інших правопорушень, суб'єктами вчинення яких є персонал ДКВС України [2];

г) невідповідність об'єктів життєдіяльності (приміщень, у яких проживають засуджені або виконують виробничі обов'язки) правилам техніки безпеки [4];

д) низький рівень громадського контролю за дотриманням прав людини і громадянина у місцях позбавлення волі [12];

е) формальне реагування на виявлені порушення закону у сфері виконання кримінальних покарань і пробації України з боку прокурорів, що здійснюють нагляд за процесом виконання – відбування покарань (ст. 22 КВК, ст. 26 Закону України «Про прокуратуру»);

є) малоефективний та однобічний відомчий контроль, який здійснюється Міністерством юстиції та ДКВС України;

ж) інші фонові явища, мова про які ведеться у наукових джерелах [13, с. 576–615].

Зокрема, звертає на себе увагу й той факт, що адміністрація органів і установ виконання покарань (УВП) в окремих випадках, замість того, щоб відкрито (публічно) інформувати суспільство (ст. 24 КВК) та державні вищестоящі та контрольно-наглядові органи про існуючі у процесі виконання – відбування покарань проблеми, включаючи й про випадки впливу на прийняття рішення про вчинення злочину засудженого під впливом таких «фонових явищ», як: наркотичні засоби; алкогольні напої; гроші і цінності тощо, переводить такі випадки у латентну (не облікована, скриту, невидиму, т. ін.) площину [14], у зв'язку з цим фактично непорушним залишається детермінаційний комплекс причин і умов, основу якого складають у тому числі зазначені суспільно шкідливі явища.

Прикладом такого взаємозв'язку латентних і «фонових явищ» в УВП може слугувати структура кримінальних правопорушень, які, з одного боку, вчиняються засудженими до позбавлення волі у сфері виконання кримінальних покарань і пробації, а з іншого, – персоналом ДКВС України. Так, у загальній кількості зареєстрованих злочинів з участю осіб, які відбувають зазначене покарання, кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів тощо (розділ XIII Особливої частини КК) щорічно складають більше 33% [15, с. 2].

Аналогічні злочини, що вчиняються персоналом органів і УВП, у загальній структурі даного виду злочинності щорічно складають більше 40% [15, с. 13].

Про нівелювання впливу «фонових явищ» на формування індивідуальної злочинної поведінки засуджених у місцях позбавлення волі та її реалізації у подальшому свідчать й такі кримінологічно значущі показники, як:

1). Розпочинаючи з 1991 року [16, с. 12] і до сьогодення [15, с. 17] в охороняємих зонах УВП та безпосередньо у засуджених вилучається під час обшуків майже однакова кількість заборонених предметів і речовин у розрахунку на 1 тис. осіб, а саме: до 10 тис. грн.; до 60 літрів спиртних напоїв, до 7 тис. літрів браги, до 200 грамів наркотичних засобів, т. ін., що свідчить про цілеспрямоване статистичне «управління» (підтасовування, корегування тощо) зазначеними відомостями.

2). Упродовж всієї сучасної історії функціонування кримінально-виконавчої системи (1991–2024 рр.) фінансування органів і УВП з Державного бюджету України здійснювалось у середньому до 40% від потреб [4], що призвело до росту корупційних правопорушень у структурі злочинності персоналу ДКВС України до 39% у сьогоденні [15, с. 13].

3). Неналежне обслуговування та забезпечення інженерно-технічних засобів охорони і нагляду в УВП (ст. 103 КВК) [4] призводить до щорічного вчинення засудженими втеч з місць позбавлення волі (до 2-4 випадків з колоній середнього та максимального рівня безпеки (ст. 18 КВК) та майже 20 – з колоній мінімального рівня безпеки [15, с. 2]).

4). Неналежне відношення персоналу органів і УВП до виконання службових обов'язків (сон на посту; прибуття на службу в стані алкогольного сп'яніння; неприбуття на роботу; т. ін.) [15, с. 31], що в подальшому як «фонове явище» детермінує випадки вчинення з боку цих осіб кримінальних правопорушень.

5). Незадовільна організація запобіжної діяльності у сфері виконання кримінальних покарань і пробації, в результаті чого більшість злочинів вчиняються засудженими та персоналом ДКВС України, які не перебували на профілактичних обліках [17, с. 13].

Висновки. Отже, виходячи з отриманих результатів проведеного аналізу, варто констатувати, що хоча «фонові явища» у процесі виконання – відбування покарань й проявляють загальні риси з тих аналогів, які характерні для злочинності в цілому, вони все ж таки мають свої особливості впливу на формування і реалізацію протиправної поведінки у сфері виконання кримінальних покарань і пробації, що, у свою чергу, обумовлює необхідність організації специфічних заходів запобіжного характеру, спрямованих на їх усунення, блокування, нейтралізацію тощо.

Список використаних джерел:

1. Богатирьов А. І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 432 с.

2. Кримінологічна характеристика злочинів, що вчиняються персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України: монографія. Вид. 3-є, доповн. і випр. / за заг. ред. д.ю.н., проф., заслуженого юриста України В. В. Топчія. Луцьк: Вид-во «Терен», 2023. 418 с.

3. Про основі напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР: постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.1991 № 88. *URL:https://zakon.rada.gov.ua*.

4. Про Схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 № 1153-р. *URL:https://zakon.rada.gov.ua*.

5. Кримінологія: підручник / за заг. ред. д.ю.н., проф. В. В. Чернєя; за наук. ред. д.ю.н., проф. О. М. Джужі. 611 с.

6. Основи методології наукових досліджень: навч. посіб. для студ. і курсантів / за ред. П. С. Прибутька. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 156 с.

7. Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України: наукове видання / за заг. ред. Є. Ю. Захарова. Харків: Права людини, 2009. 368 с.

8. Довідка про чисельність осіб, які знаходяться на обліку уповноважених органів з питань пробації: станом на 01.12.2024 року. *URL:https://www.probation.gov.ua*.

9. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: затверджено наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5. *URL:https://zakon.rada.gov.ua*.

10. Джужа О. М. Запобігання злочинам: кримінально-виконавча парадигма: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 332 с.

11. Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. *URL:https://ombudsman.gov.ua*.PDF.

12. Громадський контроль за процесом виконання – відбування покарань в Україні: зміст, види та шляхи удосконалення: навчальний посібник. Вид. 2-ге, випр. і допов. / за заг. ред. д.ю.н., доц. В. В. Аніщук, д.ю.н., проф. І. М. Копотуна та д.ю.н., проф. В. В. Топчія. Ірпінь-Луцьк-Куновіце: Вид-во «Терен», 2024. 256.

13. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія): посіб. / за ред. О. М. Джужи. Київ: НАВС, 2013. 620 с.

14. Оболенцев В. Ф. Актуальні проблеми латентної злочинності : Автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2011. 19 с.

15. Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльність підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у 2016 році. Інформ. бюл. Київ: Департамент ДКВС Міністерства юстиції України, 2017. 34 с.

16. Оперативно-службова діяльність установ кримінально-виконавчої системи МВС України у 1992 році: Інформ. бюл. Київ: ГУВП МВС України, 1993. 46 с.

17. Оперативно-службова та виробничо-господарська діяльність органів і установ виконання покарань України у 1999 році: Інформ. бюл. Київ: ДДУПВП, 2000. № 4. 84 с.

УДК 343.3
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.16

ТАРАСЕНКО О.С.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ В ОСОБЛИВИЙ ПЕРІОД

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF CRIMINAL LAW SUPPORT FOR THE STATE'S LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES IN A SPECIAL PERIOD

Актуальність статті полягає в тому, що проблема концептуальних засад кримінально-правового забезпечення правоохоронної діяльності держави в особливий період залишається актуальною як у теоретичному, так і у практичному аспектах. Її вирішення сприятиме підвищенню ефективності правоохоронної системи, забезпеченню правопорядку та стабільності в державі навіть в умовах кризових ситуацій. Метою статті є визначення концептуальних засад кримінально-правового забезпечення правоохоронної діяльності в умовах особливого періоду для забезпечення ефективного функціонування правоохоронної системи, захисту правопорядку та прав громадян. У статті досліджуються ключові аспекти кримінально-правового забезпечення правоохоронної діяльності в умовах особливого періоду, до якого належать воєнний і надзвичайний стан, а також інші кризові ситуації. Розглянуто концептуальні засади функціонування правоохоронних органів, які базуються на принципах законності, пропорційності, справедливості, оперативності та адаптивності. Особливу увагу приділено викликам, пов'язаним із кризовими умовами в Україні, зокрема зростанню рівня злочинності, ризиками дестабілізації суспільства, а також загрозам національній безпеці. Проаналізовано досвід інших країн, зокрема Ізраїлю та Німеччини, у сфері забезпечення правопорядку в кризових умовах, що може бути адаптований для українських реалій. Автори підкреслюють важливість удосконалення національного кримінального законодавства, впровадження сучасних цифрових технологій у правоохоронну діяльність, а також формування механізмів громадського контролю. У статті наголошується на необхідності розробки спеціальних норм і процедур, які б регулювали діяльність правоохоронних органів у кризовий період, зокрема для боротьби з такими викликами, як тероризм, мародерство та кіберзлочинність. Зроблено висновок, що реалізація запропонованих концептуальних засад сприятиме зниженню рівня злочинності, підвищенню ефективності правоохоронної діяльності та збереженню демократичних цінностей навіть у складних умовах.

Ключові слова: *кримінально-правове забезпечення, правоохоронна діяльність, особливий період, воєнний стан, національна безпека, принципи, цифрові технології, громадський контроль.*

The relevance of the article lies in the fact that the problem of the conceptual principles of criminal law support for law enforcement activities of the state in a special period remains relevant both in theoretical and practical aspects. Its solution will contribute to increasing the efficiency of the law enforcement system, ensuring law and order and stability in the state even in crisis situations. The purpose of the article is to determine the conceptual principles of criminal law support for law enforcement activities in a special period to ensure the effective functioning of the law enforcement system, protection of law and order and the rights of citizens. The article examines the key aspects of criminal law support for law enforcement activities during special periods, including martial law, a state of emergency, and other crisis situations. The conceptual foundations of

© ТАРАСЕНКО О.С. – кандидат юридичних наук, директор (Департамент освіти, науки та спорту Міністерства внутрішніх справ України)

law enforcement agencies' functioning are analyzed, based on the principles of legality, proportionality, fairness, efficiency, and adaptability. Particular attention is paid to the challenges arising from the crisis conditions in Ukraine, including the increase in crime rates, risks of societal destabilization, and threats to national security. The experiences of other countries, such as Israel and Germany, in ensuring law and order during crises are analyzed, with a focus on their potential adaptation to Ukrainian realities. The authors emphasize the importance of improving national criminal legislation, introducing modern digital technologies into law enforcement activities, and developing mechanisms for public oversight. The article highlights the need to develop specific norms and procedures regulating the activities of law enforcement agencies during crisis periods, particularly to address challenges such as terrorism, looting, and cybercrime. It concludes that implementing the proposed conceptual foundations will contribute to reducing crime rates, increasing the efficiency of law enforcement, and preserving democratic values even under challenging conditions.

Key words: *criminal law support, law enforcement activities, special period, martial law, national security, principles, digital technologies, public oversight.*

Постановка проблеми. Правоохоронна діяльність держави в умовах особливого періоду потребує чіткого й ефективного кримінально-правового забезпечення, яке враховувало б специфіку кризових ситуацій, зокрема військового або надзвичайного стану. Відсутність належної концептуальної бази для регулювання таких умов може призводити до загострення криміногенної ситуації, зниження довіри громадян до державних інституцій, а також до зловживань з боку правоохоронних органів. Особливий період вимагає адаптації кримінально-правових норм до реалій, які зумовлені потребами забезпечення національної безпеки, захисту прав і свобод громадян, а також охорони державного суверенітету.

Водночас кримінальне право має зберігати баланс між захистом громадських інтересів та дотриманням фундаментальних прав людини. Сучасна теоретична база кримінального права, на жаль, недостатньо враховує специфіку правоохоронної діяльності під час особливих періодів, що створює прогалини в законодавстві та ускладнює практичне виконання завдань правоохоронними органами. Виникає необхідність у розробці концептуальних підходів, які б дозволяли ефективно реагувати на виклики сучасних кризових умов, зокрема у сфері боротьби зі злочинністю, забезпечення публічного порядку та протидії корупції.

Особливої актуальності набувають питання регулювання дій правоохоронців в умовах обмеження громадянських свобод, підвищеного ризику зловживань владою та необхідності прийняття швидких рішень. Існує потреба у врахуванні міжнародного досвіду, де в умовах криз держави забезпечують дотримання прав людини та належне функціонування правоохоронної системи, залишаючись в межах правового поля.

Отже, проблема концептуальних засад кримінально-правового забезпечення правоохоронної діяльності держави в особливий період залишається актуальною як у теоретичному, так і у практичному аспектах. Її вирішення сприятиме підвищенню ефективності правоохоронної системи, забезпеченню правопорядку та стабільності в державі навіть в умовах кризових ситуацій.

Аналіз останніх досліджень свідчить про зростаючий інтерес науковців до проблем забезпечення правопорядку в умовах кризових ситуацій, зокрема воєнного стану та надзвичайних ситуацій. Зокрема у працях таких дослідників, як В. С. Березняк, В .М. Дубінчак, А .В. Терент'єва, В. С. Нікітін, А. М. Кучук, В. Г. Фатхутдінов І. П. Хамула, В. В. Шаблистий, О.С . Юнін приділяється увага адаптації кримінального законодавства до нових викликів, що виникають під час особливого періоду, а також розробці механізмів забезпечення національної безпеки та прав громадян.

Метою статті є визначення концептуальних засад кримінально-правового забезпечення правоохоронної діяльності в умовах особливого періоду для забезпечення ефективного функціонування правоохоронної системи, захисту правопорядку та прав громадян.

Виклад основного матеріалу. В умовах особливого періоду, до яких належать воєнний, надзвичайний стан або інші кризові ситуації, державна система потребує якісного кримінально-правового забезпечення правоохоронної діяльності. Одним із ключових завдань у цьому контексті є формування концептуальних засад, які б забезпечили ефективність функціонування правоохоронних органів, збереження правопорядку та захист основних прав і свобод громадян.

Більшість науковців визначають поняття «правоохоронна діяльність» через аналіз суб'єктів, які уповноважені її здійснювати. Наприклад, А. М. Кучук трактує її як професійну діяльність спеціально уповноважених державою органів, яка проводиться на підставі закону та у встановленій процесуальній формі для охорони прав і свобод громадян, законності та правопорядку [1, с. 12]. В. Г. Фатхутдінов наголошує на тому, що правоохоронна діяльність базується на Конституції України, спрямована на дотримання законності та забезпечення конституційних прав громадян [2, с. 57–58].

В. М. Дубінчак розглядає правоохоронну діяльність як активну поведінку уповноважених суб'єктів із можливістю застосування примусових заходів для захисту прав і свобод осіб, яка реалізує правоохоронну функцію держави [3, с. 15]. С. Ф. Денисюк акцентує увагу на тому, що ширше розуміння цієї діяльності включає охоронну функцію права та правоохоронну функцію держави, яка може виникати за необхідності захисту конкретних правовідносин [4, с. 32].

Водночас, В. С. Нікітін виділяє ознаки правоохоронної діяльності: її метою є охорона права, вона здійснюється відповідно до закону, дотримується законодавчих процедур та включає можливість застосування примусу уповноваженими органами [5, с. 174]. І. П. Хамула підкреслює, що сутність правоохоронної діяльності виявляється через її гносеологічні, класові, релігійні, національні та загально-соціальні характеристики [6, с. 15].

На наше переконання правоохоронна діяльність є соціально необхідною, визначеною нормами права та спрямованою на забезпечення правопорядку, функціонування правоохоронних органів, попередження та запобігання правопорушенням. У сучасних умовах діяльність цих органів стає важливим інструментом захисту та забезпечення прав і свобод, як у правозастосовній, так і в нормотворчій сферах.

Слід наголосити, що особливий період характеризується зростанням криміногенної ситуації, ризиками дестабілізації суспільства та підвищеними загрозами національній безпеці. Ситуація в Україні в умовах особливого періоду, зокрема повномасштабної війни, розпочатої російською федерацією, висвітлює гостру потребу в ефективному кримінально-правовому забезпеченні правоохоронної діяльності. Вторгнення росії створило безпрецедентні виклики для держави, включаючи загрозу національній безпеці, зростання злочинності в умовах військових дій, переміщення великої кількості громадян, а також ризики дестабілізації суспільства [7, с. 31–33]. Разом із тим, особливий період створив нові виклики в забезпеченні правопорядку. Однією з таких проблем є зростання рівня мародерства, яке виникає у звільнених або евакуйованих районах. Правоохоронні органи стикаються з необхідністю оперативного реагування на подібні випадки, адже вони підривають довіру до держави та ускладнюють соціальну стабільність. В таких умовах кримінальне право виконує кілька важливих функцій: превентивну, каральну та захисну. Зокрема, воно повинно гарантувати безпеку громадян і держави, водночас не допускаючи порушення прав людини з боку правоохоронних органів.

Тому одним із основних принципів концептуальних засад є адаптація кримінального законодавства до реалій кризового часу. Це передбачає введення спеціальних норм або уточнення чинних, які б регулювали діяльність правоохоронних органів у ситуаціях, що виходять за межі звичайного правового режиму [8, с. 40]. Зокрема, мова йде про запровадження спеціальних заходів кримінальної відповідальності за порушення, що загрожують національній безпеці, включаючи тероризм, державну зраду та шпигунство.

У цьому контексті важливо враховувати міжнародний досвід у сфері забезпечення правопорядку в кризових умовах, що дозволяє застосовувати найкращі практики з адаптацією до національних реалій. Саме, міжнародний досвід у сфері забезпечення правопорядку в кризових умовах надає Україні можливість запозичити ефективні підходи для зміцнення безпеки та стабільності. У багатьох країнах, які стикалися з воєнними конфліктами, тероризмом чи надзвичайними ситуаціями, були розроблені та застосовані сучасні механізми, що можуть бути адаптовані до українських реалій. Наприклад, Ізраїль має потужну систему боротьби з терористичними загрозами, яка базується на тісній співпраці між правоохоронними органами, армією та громадськістю. Ця система включає превентивні заходи, ефективну розвідку, а також швидке реагування на загрози. Так, на переконання А.В. Терент'євої це пов'язано з вибором воєнно-орієнтованого підходу до управління в умовах кризових ситуацій. Вона стверджує, що це зумовлено особливостями становлення держави та специфікою безпекового середовища, яке характеризується постійною екзистенційною загрозою і обмеженими ресурсами через географічне розташування. Слід зазначити, що такий підхід дозволяє ефективно застосовувати модель внутрішнього фронту (тилу) в умовах надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, а також у ході

бойових дій. Це підтверджується успішним досвідом функціонування системи «Iron Dome». Досвід Ізраїлю у сфері забезпечення безпеки цивільного населення в кризових ситуаціях може бути адаптований для України за умови детального аналізу та врахування національної практики у сфері цивільного захисту [9, с. 332].

Досвід Німеччини, яка має одну з найбільш розвинених моделей роботи з внутрішніми переселенцями, може бути корисним для України в управлінні масовими міграційними потоками під час війни. Зокрема, механізми реєстрації та інтеграції переселенців, а також правовий захист їхніх майнових прав, можуть бути адаптовані для вирішення вітчизняниз викликів [10].

Оскільки Україна перебуває в умовах воєнного стану, а кількість воєнних злочинів, скоєних російською федерацією на її території, постійно зростає. У цьому контексті ратифікація Римського статуту відкриває можливість притягнути до відповідальності осіб, які вчинили воєнні злочини, геноцид чи злочини проти людяності. Україна вже співпрацює з цією інституцією, і інтеграція її механізмів у національну правову систему дозволить ефективніше документувати злочини агресора та притягувати винних до відповідальності [11, с. 159].

Водночас після ратифікації Римського статуту постала потреба внести відповідні зміни до національного законодавства України, що сприятиме реформуванню судової системи, підвищенню її прозорості та ефективності.

Цей крок також зміцнить позиції України у прагненні домогтися справедливості за діяння, скоєні під час війни, і сприятиме інтеграції країни до міжнародних правових інституцій. Ратифікація є важливим кроком на шляху до утвердження верховенства права та забезпечення міжнародної справедливості.

Вбачається, що особливий період вимагає підвищеного рівня координації між різними гілками влади, а також правоохоронними органами. У межах кримінально-правового забезпечення важливо визначити межі повноважень кожного суб'єкта, щоб уникнути повторення функцій або перевищення повноважень. Окремо слід розглядати відповідальність за зловживання владою, корупційні дії та порушення прав громадян, адже у кризових умовах, коли можуть обмежуватися окремі права і свободи громадян, важливо забезпечити правову відповідальність за незаконні дії з боку представників влади.

Себто, концептуальні засади кримінально-правового забезпечення правоохоронної діяльності в особливий період повинні відповідати принципам законності, пропорційності та справедливості. Вони мають спрямовуватися на забезпечення ефективного функціонування правоохоронної системи, захисту правопорядку та водночас на недопущення зловживань владою чи порушення прав громадян. Формування такої концепції є важливим завданням як для законодавців, так і для науковців, що працюють у сфері кримінального права.

Так, принцип законності передбачає неухильне дотримання норм чинного законодавства, навіть в умовах надзвичайного чи воєнного стану. Законність має забезпечувати чітке регулювання повноважень правоохоронних органів, запобігаючи свавіллю та зловживанням. Ключовим аспектом цього принципу є адаптація законодавства до викликів особливого періоду з урахуванням міжнародних стандартів у сфері прав людини.

Принцип пропорційності вимагає забезпечення балансу між необхідністю захисту правопорядку і дотриманням прав громадян. Заходи кримінально-правового характеру мають бути співмірними загрозам, що виникають у цей період. Наприклад, запровадження жорсткіших санкцій чи спеціальних процедур має бути виправданим і відповідати реальним викликам безпеці держави.

Принцип справедливості акцентує увагу на недопущенні дискримінації та забезпеченні рівного застосування закону до всіх осіб. Це передбачає як рівність перед законом, так і об'єктивність у прийнятті рішень правоохоронними органами. Справедливість повинна бути ключовим критерієм при оцінці дій суб'єктів кримінального права.

Тобто, принципи концепції передбачають, що діяльність правоохоронних органів повинна відповідати чинному законодавству навіть у надзвичайних умовах. Всі обмеження прав і свобод мають бути чітко регламентовані. Кримінально-правові заходи повинні відповідати рівню загрози, бути обґрунтованими та спрямованими на досягнення конкретних цілей. Справедливість і недискримінація гарантують рівність громадян перед законом незалежно від їхнього статусу чи походження. Оперативність і ефективність системи дозволяють швидко реагувати на нові виклики, такі як терористичні акти, кіберзлочинність чи мародерство. Адаптивність передбачає здатність законодавчої бази оперативно змінюватися відповідно до нових загроз. Як наслідок у розробці концептуальних засад важливо враховувати такі аспекти, як:

1. Забезпечення оперативного реагування на нові виклики, пов'язані з особливим періодом, включаючи зміни в структурі злочинності.

2. Впровадження спеціальних процедур для розслідування кримінальних правопорушень, що загрожують національній безпеці.

3. Формування нормативно-правової бази, яка регламентує діяльність правоохоронних органів в умовах надзвичайного стану чи воєнного конфлікту.

4. Розробка механізмів для ефективного збору, аналізу та використання інформації про нові протиправні схеми, що виникають в умовах кризи.

Значну увагу слід приділити підготовці кадрів, здатних ефективно працювати в умовах підвищеного ризику. Освітні програми мають бути орієнтовані на вивчення сучасних методів боротьби зі злочинністю та дотримання прав людини. Для цього необхідно створити спеціалізовані тренінгові центри, що дозволять розвивати практичні навички правоохоронців [12].

Також необхідно створити механізми громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів, щоб забезпечити прозорість їхніх дій. Громадські інституції та незалежні спостережні ради можуть сприяти запобіганню порушенням та підвищенню довіри до правоохоронної системи.

Іншою важливою складовою є міжнародне співробітництво у сфері кримінального права. Обмін досвідом із зарубіжними партнерами, запозичення кращих практик та імплементація міжнародних стандартів можуть значно підвищити ефективність правоохоронної діяльності. Зокрема, слід розвивати механізми транскордонного співробітництва для боротьби з організованою злочинністю. Крім того, варто посилити роль цифрових технологій у правоохоронній діяльності. Використання сучасних засобів моніторингу, систем штучного інтелекту та аналітики даних дозволить швидше виявляти та запобігати злочинам.

Реалізація цих засад потребує тісної взаємодії між законодавцями, правоохоронними органами, науковцями та громадськістю. Наукове обґрунтування змін у кримінальному законодавстві має стати основою для створення стратегії боротьби зі злочинністю в особливий період. Важливо, щоб усі заходи мали чітке підґрунтя у правовій базі, а їх реалізація супроводжувалася моніторингом ефективності та відповідності стандартам прав людини.

Серед структурних елементів концепції важливе місце займає розробка нормативно-правової бази, що передбачає розширення повноважень органів правопорядку, але із запровадженням чітких запобіжників від зловживань. Введення спеціальних процедур розслідування злочинів дозволить ефективніше боротися з викликами особливого періоду. Навчання кадрів сучасним методам боротьби зі злочинністю та реагування на нові загрози, зокрема інформаційні атаки чи гібридні виклики, є ключовим аспектом. Важливим компонентом є використання цифрових технологій для моніторингу ситуації, аналізу даних та оперативного управління.

Очікувані результати реалізації цієї концепції включають зниження рівня злочинності, підвищення ефективності роботи правоохоронних органів, дотримання прав і свобод громадян навіть у складних умовах та зростання довіри до правоохоронної системи завдяки її прозорості та відповідальності. Концепція спрямована на забезпечення стабільності, порядку та безпеки держави, зберігаючи при цьому демократичні цінності та права громадян.

Висновки. В умовах особливого періоду, до якого належать воєнний чи надзвичайний стан, а також інші кризові ситуації, держава потребує ефективного кримінально-правового забезпечення правоохоронної діяльності. Головне завдання в цих умовах – створення концептуальних засад, які гарантуватимуть функціонування правоохоронних органів,

Ключовим принципом є адаптація кримінального законодавства до реалій кризового часу. Це включає введення спеціальних норм або зміну існуючих для регулювання діяльності правоохоронних органів в умовах надзвичайних викликів. Зокрема, йдеться про встановлення особливих заходів відповідальності за злочини, що становлять загрозу національній безпеці, як-от тероризм, державна зрада чи шпигунство.

Успішна реалізація цих заходів передбачає підвищення рівня координації між гілками влади, чітке розмежування повноважень суб'єктів правоохоронної діяльності, запобігання зловживанням владою та відповідальність за порушення прав громадян. Особливий акцент слід зробити на підготовці кадрів, здатних діяти в умовах підвищених ризиків, та впровадженні механізмів громадського контролю для забезпечення прозорості дій правоохоронців.

Принципи концептуальних засад передбачають: законність – дотримання чинного законодавства навіть у надзвичайних умовах; пропорційність – баланс між захистом правопорядку та правами громадян; справедливість – рівність перед законом і недискримінація;

оперативність – швидке реагування на нові виклики; адаптивність – здатність законодавства до швидких змін відповідно до загроз.

Ключові аспекти концепції включають: розробку нормативно-правової бази для роботи правоохоронних органів в умовах кризи; впровадження сучасних цифрових технологій для моніторингу та аналізу злочинності; співпрацю з міжнародними партнерами для запозичення кращих практик; підготовку спеціалізованих освітніх програм для правоохоронців.

Результатами реалізації концепції є зниження рівня злочинності, підвищення ефективності роботи правоохоронних органів, забезпечення правопорядку та довіри громадян до системи. Такий підхід сприятиме стабільності, безпеці та дотриманню демократичних принципів навіть у кризових умовах.

Список використаних джерел:

1. Кучук А.М. Теоретико-правові засади правоохоронної діяльності в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Київ. 2006. 22 с.

2. Фатхутдінов В. Г. Правоохоронна діяльність : природа та гуманістичний вимір : монографія. ХНУВС. Харків. 2008. 197 с.

3. Дубінчак В.М. Правоохоронна діяльність: сутність, суб'єкти, засоби забезпечення (теоретико-правовий аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Київ, 2010. 20 с.

4. Денисюк С.Ф. Громадський контроль за правоохоронною діяльністю в Україні: адміністративно-правові засади: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07. Дніпропетровськ, 2010. 36 с.

5. Нікітін В.С. Правовий аналіз поняття «правоохоронна діяльність. Стан та перспективи розвитку адміністративного права України. Одеса : ОДУВС, 2022. С. 173–174.

6. Хамула П.І. Правоохоронні органи в системі органів державної влади: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Харків. 2016. 21 с.

7. Запобігання колаборaційній діяльності : метод. рекомендації / О. С. Юнін, В. С. Березняк, В. В. Шаблистий, А. В. Макашов та ін. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. 72 с.

8. Рукіна Д.О. Жадяєв Д.В. Права людини: необхідність критичної складової при виведенні нових формальних визначень. Міждисциплінарні дослідження науки XXI століття : матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції молодих учених та студентів, 1 грудня 2021 р. Київ: ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК». 2021. С. 39-42

9. Терент'єва , А. (2023). Досвід Держави Ізраїль щодо управління безпекою цивільного населення в умовах кризових ситуацій. *Науковий вісник: Державне управління*, (2 (14), 310–333.

10. Нижнікова С. Сфери уразливості українок в умовах вимушеної міграції в Німеччину. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Історія (oct 2023). URL: https://intranet.vspu.edu.ua/nzhist/index.php/nzhist/article/view/875/848

11. Березняк В.С. Щодо особливостей юрисдикції Міжнародного кримінального суду: аналіз окремих положень Римського статуту. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 1. С. 155-160. URL: https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/10106

12. Поліцейська діяльність : підруч. / А. Є. Фоменко, О. С. Юнін, Р. В. Миронюк, А. О. Собакарь та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., Засл. діяча науки і техніки України О. С. Юніна. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 432 с.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.13
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.17

БУТ Ю.А., УДАЛОВА Л.Д.

ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСАДИ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ПРИ ВИРІШЕННЯ КОЛІЗІЙ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

APPLICATION OF THE RULE OF LAW PRINCIPLE IN RESOLVING CONFLICTS OF CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION

У статті проаналізовано судову практику щодо застосування засади верховенства права при усуненні законодавчих колізій. Встановлено, що верховенство права є орієнтиром при вирішення відповідності норм кримінального процесуального законодавства нормам Конституції України, та акцентується на тому, що засаду верховенство права слід відрізняти від засади законності. Формула верховенства права в Україні є двоскладовою та передбачає, що верховенство права в Україні не лише визнається, а і діє, чим забезпечується його практична значущість.

Зауважується, що обов'язковою ознакою верховенство права є юридична визначеність, яка вимагає чіткості, однозначності та передбачуваності правових норм. Відсутність юридичної визначеності зумовлює колізії кримінального процесуального законодавства. Здійснено системний аналіз рішень Конституційного Суду України, Верховного Суду, практики Європейського суду з прав людини та визначено, що при усуненні колізій кримінального процесуального законодавства за основу слід брати верховенство права та тлумачити правові положення з дотриманням балансу суспільних та приватних інтересів, надаючи пріоритет конституційним правам і свободам особи.

Обґрунтовано, що дієвість засади верховенства права забезпечується судами при тлумаченні норм права під час ухвалення відповідних судових рішень. За наявності колізійних норм суди мають виходити з позиції верховенства права та враховувати його «дух» (мету, зміст), а не з позиції формалізованого дотримання «букви» закону. Визначено, що як практика Європейського суду з прав людини, так і практика Верховного Суду сформулювали та застосовують концепцію якості закону, яка передбачає, що при колізії законодавчих норм, які допускають неоднозначне або множинне тлумачення прав та обов'язків, необхідно застосовувати найбільш сприятливий для осіб підхід та приймати рішення на користь особи.

Ключові слова: *верховенства права, кримінальне процесуальне законодавство, колізія, неоднозначне або множинне тлумачення прав та обов'язків, концепція якості закону, судова практика, рішення на користь особи.*

The article analyzes judicial practice concerning the application of the rule of law principle in addressing legislative conflicts. It has been established that the rule of law serves as a benchmark for determining the conformity of the norms of criminal procedural legislation with the norms of the Constitution of Ukraine, with an emphasis on distinguishing the principle of the rule of law from the principle of legality. The formula of the rule of law in Ukraine is dual in nature and stipulates that the rule of law in Ukraine is not only recognized but also effectively operates, thereby ensuring its practical significance.

© БУТ Ю.А. – кандидат юридичних наук, доцент, докторант (Науково-дослідний інститут публічного права)

© УДАЛОВА Л.Д. – доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту післядипломної освіти (Національна академія внутрішніх справ)

It is noted that a mandatory attribute of the rule of law is legal certainty, which requires clarity, unambiguity, and predictability of legal norms. The lack of legal certainty leads to conflicts within criminal procedural legislation. A systematic analysis of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine, the Supreme Court and the practice of the European Court of Human Rights has established that in resolving conflicts of criminal procedural legislation, the rule of law should be the foundation, and legal provisions must be interpreted in compliance with the balance between public and private interests, prioritizing the constitutional rights and freedoms of the individual.

It has been substantiated that the effectiveness of the rule of law principle is ensured by courts when interpreting legal norms in the course of rendering relevant decisions. In the presence of conflicting norms, courts must rely on the principle of the rule of law and consider its «spirit» (purpose, essence), rather than adhere to a formalistic application of the «letter» of the law. It has been established that both the practice of the European Court of Human Rights and the practice of the Supreme Court have formulated and apply the concept of the quality of law, which stipulates that in cases of conflicting legislative norms allowing for ambiguous or multiple interpretations of rights and obligations, the most favorable approach for individuals must be applied, and decisions should be made in favor of the individual.

Key words: *rule of law, criminal procedural legislation, conflict, ambiguous or multiple interpretation of rights and obligations, concept of the quality of law, judicial practice, decisions in favor of the individual.*

Вступ. За 12 років чинності Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК України) Верховна Рада України внесла до нього близько 140 правок [1]. Втім, зміни та доповнення до КПК України не завжди відповідають критеріям чіткості і точності законодавства, а через відсутність системного підходу можуть містити і норми суперечливого характеру, що призводить до прогалин та колізій кримінального процесуального законодавства. Наявність колізійних норм у кримінальному процесуальному законодавстві дозволяє стверджувати про недосконалість юридичної техніки та невідповідність таких положень стандартам якості закону. Окрім цього, такий дефект КПК України має безпосередній негативний вплив на правореалізаційну практику, який полягає у недосягненні (або зниженні ефективності досягнення) завдань кримінального провадження та відсутності єдності у правозастосуванні [2, с. 297]. Адже досягнення завдань кримінального провадження, які визначені у ст. 2 КПК України, напряму залежить від досконалості, чіткості та однозначності правових норм, які регламентують діяльності учасників кримінального провадження.

Загальні правила застосування верховенства права розкриті у Доповіді Венеціанської комісії [3] та Звіті про верховенство права у Європейському Союзі за 2020 рік [4]. Верховенство права досліджували такі вчені: С. П. Головатий, Н. В. Глинська, М. І. Козюбра, В. В. Михайленко, В. Т. Нор, В. В. Рожнова, Н. Д. Слотвінська, В. Т. Тертишник, О. С. Ткачук, С. В. Шевчук, О. Г. Шило та інші. Слід врахувати і праці Я. О. Берназюка, який досліджував проблеми застосування принципу верховенства права під час вирішення колізій у адміністративному законодавстві [5; 6, с. 82]. Вказані науковці зробили вагомий внесок у розробку засади верховенства права. Проте, малодослідженим залишилося питання застосування положень верховенства права при вирішенні проблем колізійності кримінального процесуального законодавства. Особливої актуальності воно набуває з огляду на розвиток судової практики Конституційного Суду України (далі – КСУ), Верховного Суду та Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Постановка завдання. Метою цієї статті є аналіз рішень КСУ, судової практики Верховного Суду та ЄСПЛ з метою визначення тенденцій правозастосування при подоланні колізій кримінального процесуального законодавства.

Результати дослідження. Верховенство права є засадничою цінністю. Так, у ст. 8 Конституції України вказано, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй [7]. Це положення деталізовано у ст. 8 КПК України, де визначено, що кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ [1].

Верховенство права є орієнтиром при вирішення відповідності норм кримінального процесуального законодавства нормам Основного закону. Так, у рішенні КСУ від 25 червня 2019 року № 7-р/2019 у справі щодо конституційності положення ч. 5 ст. 176 КПК України вказано, що тримання під вартою за вмотивованим рішенням слідчого судді, суду у розумінні ч. 2 ст. 29 Конституції України відповідає принципу верховенства права та мінімізує ризик допущення свавілля, чого неможливо досягти, враховуючи виключно тяжкість злочину та не оцінюючи конкретних обставин справи, реальних причин, що обумовлюють необхідність у триманні особи під вартою, неможливість застосування інших, більш м'яких, запобіжних заходів. В оспорюваній нормі обґрунтовується необхідність тримання під вартою тяжкістю злочину, що не забезпечує балансу між метою його застосування у кримінальному провадженні та правом особи на свободу та особисту недоторканність. КСУ дійшов висновку, що положення ч. 5 ст. 176 КПК України допускає застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на підставі суто формального судового рішення, що порушує принцип верховенства права, а тому є неконституційним [8].

Разом з цим, засаду верховенства права слід відрізняти від засади законності. На їх відмінності наголошується у Рішенні КСУ від 2 листопада 2004 року у справі 15-рп/2004, де стверджується, що верховенство права – це панування права в суспільстві. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України. Враховуючи наведене, КСУ дійшов висновку, що таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи [9].

Верховенство права не слід вважати суто теоретичною цінністю, адже формула цієї засади є двоскладовою: відповідно до першого складника «верховенство права в Україні визнається», відповідно до другого – «верховенство права в Україні діє». Так, у рішенні КСУ від 18 червня 2020 року № 5-р(II)/2020 відмічається, що «другий складник «верховенства права» висуває імператив його дієвості, тобто ефективності, чим, власне, і здійснюється забезпечення його практичної значущості[10].

Верховенство права є комплексною засадою кримінального провадження. Так, у Доповіді Венеційської Комісії визначено, що верховенство права складається із таких елементів: законність; юридична визначеність; заборона свавілля; доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами; дотримання прав людини; заборона дискримінації та рівність перед законом (п. 41) [3, с. 177]. Окрім цього, сутність верховенство права розкривається Томом Бінгемом за допомогою восьми складових елементів, перший із яких – це приступність приписів права (у тому значенні, що вони мають бути дохідливими, чіткими й передбачними) [11, с. 26–27]. А як відмічає Н. В. Глинська, «юридико-технічна досконалість закону обумовлює його чіткість та зрозумілість, лаконічність, несуперечливість положень закону, належний стиль викладу правової норми, вдалу назву, розташування розділів, глав, статей, пунктів, частин, відсутність колізій та прогалин і т.п.» [2, с. 33].

Вищенаведене дозволяє стверджувати, що обов'язковою ознакою верховенства права є юридична визначеність, яка вимагає чіткості, однозначності та передбачуваності правових норм.

Відсутність юридичної визначеності зумовлює неузгодженості та суперечності кримінального процесуального законодавства. У теорії права колізії (формальні суперечності) розглядаються як неузгодженості правових норм, що регулюють однорідні правовідносини.

І таких суперечливих положень у КПК України не мало. Зокрема, ч. 1 ст. 42 КПК України передбачає, що «підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276 –279 цього Кодексу, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений цим Кодексом для вручення повідомлень» [1]. Але таке визначення «підозрюваного» не дозволяє зробити висновок про те, чи може вважатися підозрюваним особа, місце знаходження якої встановлено, але повідомити про підозру чи затримати не можливо внаслідок її перебування на тимчасово окупованій території України. Для інших подібних випадків законодавець це питання врегулював. Зокрема, у ч. 8 ст. 135 КПК України вказано, що «повістка про виклик особи, стосовно якої існують достатні підстави вважати, що така особа виїхала та/або перебуває на тимчасово окупованій території України, території держави, визнаної Верховною

Радою України державою-агресором, у випадку обґрунтованої неможливості вручення їй такої повістки згідно з частинами першою, другою, четвертою – сьомою цієї статті, публікується в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному веб-сайті Офісу Генерального прокурора» [1].

При усуненні колізій кримінального процесуального законодавства за основу слід брати засаду верховенство права та тлумачити правові положення з дотриманням балансу суспільних та приватних інтересів, надаючи пріоритет конституційним правам і свободам особи. Так, у рішенні Великої Палата Верховного Суду (далі –ВПВС) від 20 травня 2020 року у справі № 815/1226/18 вказано, що в силу того, що Конституція України містить не тільки норми прямих дій, але і принципи та цінності, а також ураховуючи те, що суд повинен, у першу чергу, захищати конституційні права та свободи особи, при виникненні ситуації, за якої потрібно вибирати пріоритет: вища інтерпретація норми, що призводить до одного результату, або розширене тлумачення, що гарантує більш ефективний захист конституційних прав і свобод, варто робити вибір на користь останнього, враховуючи також збереження балансу суспільних та приватних інтересів (п. 37) [6, с. 85; 17].

Дієвість засади верховенства права забезпечується також судами при тлумаченні норми права під час ухвалення відповідних рішень. На це акцентувалася увага ще у рішенні Верховного Суду США 1870 року, де сформульовано такі засадничі правила тлумачення та застосування правових норм: закон слід тлумачити розумно та справедливо, а не перетворювати його на пастку, щоб ввести в оману або зловити невинну та з добрими намірами сторону, яка намагається повністю дотримуватись закону; закони, що передбачають відповідальність не повинні тлумачитися суворо, або із надмірною ліберальністю; обов'язком суду є вивчати весь закон, його реальний зміст, дух, мету, формулювання і використовувати його очевидне та природне значення для читання акта з цією метою у спосіб, який буде найкращим чином відображати мету законодавця (законодавчий намір); законодавча мета є путівником для належної судової інтерпретації (справжнього судового тлумачення) [12].

У рішенні КСУ від 18 червня 2020 року № 5-р(II)/2020 також відмічається, що особливу роль у системі інституційного забезпечення верховенства права відведено судовій владі загалом, а зокрема – конституційному й адміністративному видам судочинства. Саме ці два види судочинства покликані забезпечувати узгоджений характер усієї юридичної системи в умовах співіснування суперечливих норм, завдяки чому досягається дієвість верховенства права (правовладдя), тобто його ефективність [10].

У доповіді Венеційської Комісії наголошується, що поняття «право» охоплює не лише конституції, міжнародне право, статутне право та підзаконні акти, а й також – де доречно – суддєстворене право, як-то норми загального права, всі з яких є зобов'язальної природи (п. 46) [13, с. 16]. Окрім цього, Н. Д. Слотвінська звертає увагу на те, що «відсутність законодавчих норм, їх прогальність та колізійність дають судді не тільки право, але й зобов'язують його прийняти рішення з власною оцінкою правової ситуації» [14, с. 47].

Отже, при ухваленні судового рішення за наявності колізійних норм суди мають виходити з позиції верховенства права та враховувати його «дух» (мету , зміст), а не з позиції формалізованого дотримання «букви» закону. Від якості правових положень, які викладені у таких судових рішеннях, залежить стабільність судової практики.

Окрім цього, ЄСПЛ та Верховний Суд неодноразово у своїх рішеннях звертали увагу на те, що при колізії законодавства необхідно застосовувати «найбільш сприятливий для осіб підхід». Так, у справі «Щокін проти України» визначено, що в разі, коли норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або коли норми різних законів чи різних нормативно-правових актів допускають неоднозначне або множинне тлумачення прав та обов'язків, рішення приймається на користь особи (п. 32) [15].

Цей європейський стандарт неодноразово враховувався при виробленні правової позиції ВПВС. Так, у постанові від 6 листопада 2018 року у справі № 812/292/18 враховано правову позицію ЄСПЛ та вказано, що відсутність у національному законодавстві необхідної чіткості й точності порушує вимогу «якості закону». У разі коли національне законодавство припустило неоднозначне або множинне тлумачення прав та обов'язків осіб, слід застосувати найбільш сприятливий для осіб підхід. Тобто, норми законодавства, які допускають неоднозначне або множинне випадків, завжди трактуються на користь особи [16]. Аналогічне положення викладено у рішенні ВПВС 20 травня 2020 року у справі № 815/1226/18, де вказано, що суд зобов'язаний переконатися в тому, що спосіб, у який тлумачиться й застосовується національне законодавство, призводить до наслідків, сумісних із принципами Конвенції з погляду тлумачення їх у практиці

ЄСПЛ. Національне законодавство має тлумачитися таким чином, щоб результат відповідав принципам справедливості, розумності та узгоджувався з положеннями Конвенції (п. 80) [17].

Як приклад, можна навести вирішення проблеми застосування домашнього арешту в період воєнного стану. Зокрема, відповідно до положень ч. 1 ст. 181 КПК України домашній арешт полягає в забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати житло цілодобово або у певний період доби. В той же час, з лютого 2022 року в Україні чи не щоденно оголошується повітряна тривога, яка передбачає необхідність пройти до укриття чи бомбосховище. В цьому разі виникає запитання: як діяти підозрюваному, щодо якого обрано домашній арешт, під час оголошення сигналу повітряної тривоги? В такому разі слід виходити з положень ст. 3 Конституції України, де закріплено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [7]. Тому, ухвалюючи рішення про обрання домашнього арешту, слідчі судді, судді зазначають, що у випадках оголошення повітряної тривоги підозрюваний чи обвинувачений має право залишити житло для того, щоб пройти до укриття [18; 19].

Вищенаведене дозволяє сформулювати такий стандарт ЄСПЛ та Верховного Суду України:, ухвалюючи рішення у справі, де законодавство допускає неоднозначне або множинне тлумачення прав та обов'язків осіб, таку колізію законодавства необхідно тлумачити на користь особи. Тобто, правозастосовні органи мають застосовувати найбільш сприятливий для осіб підхід. Я. О. Берназюк слушно пропонує такий підхід до вирішення колізії назвати: тлумачення «на користь особи та/або суспільних інтересів» [6, с. 85].

Висновки. Верховенство права є орієнтиром при вирішення відповідності норм кримінального процесуального законодавства нормам Конституції України. Верховенство права в Україні не лише визнається, а і діє, чим забезпечується його практична значущість. Обов'язковою ознакою верховенства права є юридична визначеність, яка вимагає чіткості, передбачуваності та однозначності правових норм. Відсутність юридичної визначеності зумовлює колізії кримінального процесуального законодавства. При усуненні таких колізій за основу слід брати верховенство права та тлумачити правові положення з дотриманням балансу суспільних та приватних інтересів, надаючи пріоритет конституційним правам і свободам особи. Дієвість засади верховенства права забезпечується судами при тлумаченні норм права під час ухвалення відповідних судових рішень. За наявності колізійних норм суди мають виходити з позиції верховенства права та враховувати його «дух», а не з позиції формалізованого дотримання «букви» закону. Як практика ЄСПЛ, так і практика Верховного Суду сформулювали та застосовують концепцію якості закону, яка передбачає, що при колізії законодавчих норм, які допускають неоднозначне або множинне_тлумачення прав та обов'язків, необхідно застосовувати найбільш сприятливий для осіб підхід та приймати рішення на користь особи.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : затв. Законом України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-1775

2. Єдність судової практики у вимірі стандартів якості кримінального процесуального законодавства України: монографія / за заг. ред. О. Г. Шило; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В.В. Сташиса. Харків: Право, 2021. 352 с.

3. Верховенство права : доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86 -му пленарному засіданні, Венеція, 25–26 берез. 2011 р. *Право України.* 2011. № 10. С. 168–184.

4. 2020 Rule of Law Report.The rule of law situation in the European Union. URL : https://publications.europa.eu/resource/cellar/826f5dc2-0347-11eb-a511-01aa75ed71a1.0015.03/DOC_1

5. Берназюк Я. Принцип належного урядування (good governance): національна та європейська судова практика. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2021. Серія Право. Випуск 64. С. 189–197.

6. Берназюк Я. О. Застосування принципу верховенства права (правовладдя) для вирішення колізій у законодавстві. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2022. № 4. С. 80–89.

7. Конституція України: прийнята 28 черв. 1996 р. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

8. Рішення Конституційного Суду України від 25 червня 2019 року № 7-р/2019 *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-19#Text

9. Рішення Конституційного суду України від 02 листопада 2004 року № 15-рп/2004. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text

10. Рішення Конституційного Суду України від 18 червня 2020 року № 5-р(II)/2020. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va05p710-20#Text

11. Доповідь Венеційської Комісії «Про правовладдя», ухвалена на 86-му пленарному засіданні (25–26 берез. 2011). *Право України*. 2019. № 11. С. 14–38.

12. United States v. Thirty-six barrels of high wines.[7 Blatchf. 459; 1 12 Int. Rev. Rec. 40]. Circuit Court, N.D. New York. June, 1870. URL: https://law.resource.org/pub/us/case/reporter/F.Cas/0028.f.cas/0028.f.cas.0067.html

13. Мірило правовладдя. Коментар. Глосарій. Rule of Law Checklist. URL : https://www.venice.coe.int/images/SITE%20IMAGES/Publications/Rule%20of%20Law%20checklist%20UKR.pdf

14. Слотвінська Н. Д. Судова практики як джерело права: дис. … кан. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2016. 203 с.

15. Справа «Щокін проти України» (заяви № 23759/03 та № 37943/06) рішення Європейського суду з прав людини від 14 жовт.2010 року. Остаточне 14 січ. 2011 року. *Верховна Рада України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858#Text

16. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 06 лист. 2018 року у справі № 812/292/18. *ІПС ЛІГА: ЗАКОН*. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/77911136

17. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 20 травня 2020 року у справі № 815/1226/18. *ІПС ЛІГА: ЗАКОН*. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/89819907

18. Ухвала Малиновського районного суду м. Одеси від 18.11.2022 р. у справі № 521/17833/22. *Єдиний державний* реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107637817

19. Ухвала Солом'янського районного суд м. Києва від 22.12.2022 р. у справі № 760/7138/22. *Єдиний державний* реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108034089

УДК 343
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.18

ЗАЙЦЕВ Д.О.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ОГЛЯДУ В ЖИТЛІ ЧИ ІНШОМУ ВОЛОДІННІ ОСОБИ

IMPLEMENTATION OF THE PROPORTIONALITY PRINCIPLE IN THE CONDUCT OF INSPECTION IN A PERSON'S DWELLING OR OTHER PROPERTY

У статті розглянуто проблематику реалізації принципу пропорційності при проведенні огляду в житлі чи іншому володінні особи, з урахуванням положень чинного кримінального процесуального законодавства України. Наголошено на тому, що КПК України регулює проведення огляду в житлі чи іншому володінні особи лише в загальних рисах, встановлюючи, що ця слідча (розшукова) дія має здійснюватися за правилами, передбаченими для обшуку. Обґрунтовано позицію, що такий підхід законодавця є неповним і містить низку недоліків, оскільки гарантії, передбачені для обшуку, не завжди ефективні у випадках проведення огляду. Відсутність чіткого розмежування між цими слідчими (розшуковими) діями створює ризики для процесуальних зловживань стороною обвинувачення, порушень права особи на недоторканність житла та іншого володіння, ускладнюючи при цьому можливості для його відновлення.

Дослідження звертає увагу на необхідності більш детального регулювання процедури огляду житла чи іншого володіння особи, зважаючи на його специфіку та ключові відмінності від обшуку. Пропонується розробка додаткових законодавчих приписів у КПК України, які б визначали окремі аспекти реалізації балансу приватного та публічного інтересу при проведенні цієї слідчої (розшукової) дії, зокрема підстави, порядок та межі втручання.

Здійснено аналіз сучасної практики застосування норм кримінального процесуального права щодо проведення огляду в житлі чи іншому володінні особи, демонструючи її суперечності з принципами пропорційності та правової визначеності, які є фундаментальними для правомірного обмеження прав людини.

На основі проведеного дослідження робиться висновок про необхідність удосконалення чинного законодавства шляхом закріплення чітких процедурних механізмів, які б запобігали можливим зловживанням та забезпечували баланс між виконанням завдань кримінального провадження й належною охороною права особи на недоторканність житла чи іншого володіння, що має забезпечити реалізацію принципу пропорційності, не перешкоджаючи ефективності досудового розслідування та дієвості наявних гарантій прав людини.

Ключові слова: *втручання, легітимність, межі, підстави, порядок, правомірність, фіксація.*

The article examines the issue of implementing the principle of proportionality during the inspection of a dwelling or other property, taking into account the provisions of Ukraine's current criminal procedural legislation. It is emphasized that the Criminal Procedure Code of Ukraine regulates the inspection of a dwelling or other property only in general terms, stipulating that this investigative (search) action must follow the rules established for searches. The position is substantiated that such a legislative approach is incomplete and contains several shortcomings, as the guarantees provided for searches are not always effective in cases of inspections. The absence of a clear distinction between these investigative (search) actions creates risks of procedural abuse by the prosecution, violations of the individual's right to the inviolability of housing or other property, and complicates the restoration of these rights.

© ЗАЙЦЕВ Д.О. – ад'юнкт відділу докторантури та ад'юнктури (Національна академія внутрішніх справ)

The study highlights the need for more detailed regulation of the procedure for inspecting a dwelling or other property, considering its specific nature and key differences from a search. It is proposed to develop additional legislative provisions in the Criminal Procedure Code of Ukraine to define specific aspects of balancing private and public interests during this investigative action, particularly its grounds, procedure, and limits of interference.

A thorough analysis of current practices in applying criminal procedural law regarding inspections of dwellings or other properties has been conducted, demonstrating its inconsistencies with the principles of proportionality and legal certainty, which are fundamental for the lawful restriction of human rights.

Based on the conducted research, it is concluded that the current legislation requires improvement by establishing clear procedural mechanisms that would prevent potential abuses and ensure a balance between fulfilling the objectives of criminal proceedings and adequately protecting the individual's right to the inviolability of housing or other property. This should ensure the implementation of the principle of proportionality without hindering the efficiency of pre-trial investigations and the effectiveness of existing human rights guarantees.

Key words: *interference, legitimacy, limits, grounds, procedure, lawfulness, documentation.*

Вступ. Принцип пропорційності є одним із ключових елементів правової системи демократичної держави, що гарантує баланс між приватними та публічними інтересами. Особливого значення цей принцип набуває у контексті кримінальних процесуальних правовідносин, у тому числі при проведенні огляду в житлі чи іншому володінні особи. Зазначена слідча (розшукова) дія суттєво обмежує право особи на недоторканність житла чи іншого володіння, а тому її проведення повинно відповідати не лише вимогам Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), а й принципам справедливості, розумності та необхідності, що безпосередньо випливають з принципу пропорційності. Незважаючи на важливість цього принципу, його реалізація при проведенні огляду в житлі чи іншому володінні особи часто супроводжується проблемами щодо дотримання гарантій прав особи, яка зазнала втручання. При формуванні законодавчого регулювання процедури огляду в житлі чи іншому володінні особи законодавець неналежним чином врахував ключові аспекти принципу пропорційності, внаслідок чого на практиці виникають випадки процесуального свавілля та зловживань. Усе це вказує на те, що питання належної реалізації балансу приватних і публічних інтересів при проведенні огляду в житлі чи іншому володінні особи залишаються недостатньо вивченими, а тому потребують доктринальних досліджень для вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства та правозастосування.

Окремі аспекти реалізації принципу пропорційності при проведенні огляду в житлі чи іншому володінні особи знайшли відображення в працях Ю. П. Аленіна, В. В. Вапнярчука, В. Г. Клепіковського, О. А. Лучко, О. В. Салманова та інших.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз особливостей реалізації принципу пропорційності при проведенні огляду в житлі чи іншому володінні особи, зокрема визначення проблем, внаслідок яких виникає загроза порушення права особи на недоторканність житла чи іншого володіння, а також розробка рекомендацій щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання цієї процедури і забезпечення більш досконалого правозастосування через реалізацію вимог принципу пропорційності.

Результати дослідження. У ч. 2 ст. 237 КПК України законодавець вказує, що огляд у житлі чи іншому володінні особи здійснюється за правилами, передбаченими для обшуку [1]. Для дослідження особливостей реалізації принципу пропорційності у зв'язку з проведенням огляду в житлі чи іншому володінні особи ця норма є фундаментальною, оскільки фактично вона визначає, що процедура огляду повинна проводитись відповідно до тих самих принципів і правил, що і процедура обшуку. Таким чином, законодавець ототожнив підстави, порядок і межі втручання в право особи на недоторканність житла чи іншого володіння при огляді з обшуком.

Утім, такий підхід законодавця, на нашу думку, не може вважатися повністю виправданим, оскільки він не враховує практичні відмінності між цими двома слідчими (розшуковими) діями. Обшук та огляд, хоча й мають певну схожість, на практиці суттєво відрізняють один від одного, що потребує врахування при формуванні відповідного правового регулювання.

В. Г. Клепіковський та Ю. П. Аленін у своїх дослідженнях звертають увагу на те, що проблема розмежування огляду та обшуку негативно впливає на реалізацію гарантій права особи на недоторканність житла чи іншого володіння у кримінальному процесі [2, с. 364–365].

Спробам розмежування огляду в житлі чи іншому володінні особи від обшуку присвячені праці О. А. Лучко, О. В. Салманова, В. В. Вапнярчука. Основою аргументів вчених щодо відмінності цих слідчих (розшукових) дій одна від одної стало те, що, незважаючи на такі спільні риси як мета проведення, протокольна форма фіксації, а також час, відведений кримінальним процесуальним законодавством на їх здійснення, вони відрізняються, насамперед, обсягом процесуального примусу, який передбачає кожна з них. Крім цього, О. В. Салманов підкреслює можливість проведення огляду до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР), на відміну від обшуку. В. В. Вапнярчук, у свою чергу, додає, що при проведенні обшуку існує загроза приховування слідів вчиненого кримінального правопорушення, а при огляді – ні [3, с. 118; 4, с. 143; 5, с. 73–5].

Невиправдане ігнорування законодавцем відмінностей між обшуком і оглядом призвело до численних недоліків у правовому регулюванні огляду в житлі чи іншому володінні особи. Такі неточності зумовлюють істотні ризики порушення засад кримінального провадження, включаючи принцип пропорційності, який вимагає співмірності обмежень прав особи легітимній меті і завданням кримінального провадження.

Недостатнє врахування різниці між зазначеними процесуальними діями сприяє правовій невизначеності, що надає стороні обвинувачення можливість неправомірно використовувати огляд як спрощений спосіб доступу до житла чи іншого володіння особи. Це часто обходить процесуальні гарантії, передбачені кримінальним процесуальним законодавством для проведення обшуку, зокрема обов'язковість попереднього судового контролю, який заміняється добровільною згодою володільця на проникнення.

Водночас застосування деяких положень КПК України, які регулюють порядок обшуку при проведенні огляду в житлі чи іншому володінні особи не відповідає практичній доцільності і супроводжується проблемами у правозастосуванні.

По-перше, огляд місця події, відовідно до ч. 3 ст. 214 КПК України, виступає єдиною слідчою (розшуковою) дією, яку у невідкладних випадках можна проводити до внесення відомостей до ЄРДР [1]. Однак, слід додати, що у нормі не уточнюється, чи може це стосуватися житла чи іншого володіння особи. Такий підхід створює правову невизначеність і ризик порушення права особи на недоторканність житла чи іншого володіння. Також незрозуміле вжиття законодавцем терміну «у невідкладних випадках». Якщо вдатися до прямого трактування цього визначення у контексті дослідження підстав і порядку проникнення до житла чи іншого володіння особи з метою проведення огляду, то можна стверджувати, що ця слідча (розшукова) дія може проводитися до внесення відомостей до ЄРДР виключно у випадку виникнення одного з невідкладних випадків, передбачених ч. 3 ст. 233 КПК України.

Поняття «невідкладні випадки», вжите у ч. 3 ст. 214 КПК України, на нашу думку, стосується ситуацій, коли відкладення огляду місця події до моменту внесення відомостей до ЄРДР може призвести до втрати важливих доказів або унеможливити документування фактичних обставин, що мають значення для кримінального провадження. Наприклад, це може бути необхідність збереження слідів злочину, що є швидкоплинними (кров, запахові сліди, сліди транспортних засобів тощо), або необхідність негайного документування обставин кримінального правопорушення в умовах, коли їх зміна може зашкодити об'єктивності досудового розслідування.

Натомість у ч. 3 ст. 233 КПК України законодавець під терміном «невідкладні випадки» чітко визначає інші ситуації, пов'язані із загрозами життю чи майну особи, або коли зволікання із проникненням до житла чи іншого володіння може спричинити неможливість врятування людей чи збереження майна, а також втечі осіб, підозрюваних у вчиненні злочину. Тобто ці випадки стосуються забезпечення негайної реакції на надзвичайні обставини та супроводуються необхідністю захисту життєво важливих інтересів. Використання однакового формулювання у цих двох статтях, але в різних контекстах, створює ризики для правозастосування. На практиці це може стати передумовою неоднозначного тлумачення правових норм, оскільки відсутність чіткого розежування між «невідкладними випадками» у контексті огляду місця події (ст. 214) та «невідкладними випадками» у контексті проникнення до житла чи іншого володіння особи (ст. 233) породжує правову невизначеність. Зокрема, слідчі або прокурори намагатимуться застосувати положення ст. 214 КПК України для виправдання проникнення до житла чи іншого володіння особи без дотримання обов'язкових гарантій легітимного обмеження права особи на недоторканність житла чи іншого володіння, порушуючи при цьому вимоги принципу пропорційності.

Отже, законодавець, використовуючи формулювання «невідкладні випадки» у ч. 3 ст. 214 КПК України, мав на меті забезпечити можливість оперативного реагування на ситуації, коли це необхідно для збереження речових доказів та документування обставин злочину, а не дозволити проникнення до житла чи іншого володіння без належних процесуальних гарантій. Проте вжиття однакових за змістом формулювань у різних статтях створює правову невизначеність, яка потребує усунення шляхом уточнення формулювань у відповідних нормах КПК України для уникнення неоднозначного тлумачення, а також запобігання та протидії процесуальному свавіллю та зловживанням.

По-друге, ч. 2 ст. 237 КПК України з-поміж іншого встановлює, що при проведенні огляду в житлі чи іншому володінні особи повинні застосовуватись положення ч. 10 ст. 236 та абзацу другого ч. 1 ст. 107 КПК України, які зобов'язують фіксувати порядок цієї слідчої (розшукової) дії за допомогою звуко– та відеозаписувальних технічних засобів. Однак, слід зауважити, практика свідчить про систематичне нехтування цими вимогами, особливо у випадках, коли огляд проводиться на підставі добровільної згоди володільця. Лише у кримінальних провадженнях, досудове розслідування яких пов'язане з вчиненням тяжких або особливо тяжких злочинів, а також у разі тимчасового вилучення знарядь чи засобів вчинення злочину, слідчі, прокурори вибірково дотримуються зазначених вимог.

Невиконання визначених КПК України правил щодо обов'язкової фіксації огляду технічними засобами фіксації фактично порушує вимоги принципу пропорційності, який передбачає, що втручання у право особи на недоторканність житла чи іншого володіння повинно супроводжуватися гарантіями, передбаченими кримінальним процесуальним законодавством України для обшуку, із дотриманням чітко визначеної процедури застосування цього обмеження.

З практичної точки зору, застосування обов'язкової аудіо- та відеофіксації при проведенні огляду в житлі чи іншому володінні особи, як це передбачено для обшуку, не завжди необхідне. Огляд має на меті швидке документування обставин вчиненого кримінального правопорушення. Тому прирівняння огляду до обшуку в контексті вимог щодо фіксації може вказувати на надмірне та недоцільне навантаження на слідчого, прокурора у таких ситуаціях.

Проте чинне кримінальне процесуальне законодавство, зокрема ч. 2 ст. 237 КПК України, передбачає обов'язкове застосування положень ч. 10 ст. 236 та абз. 2 ч. 1 ст. 107 КПК України, які вимагають здійснення звуко- та відеозапису під час огляду житла чи іншого володіння. Відсутність такої фіксації, навіть за умов добровільної згоди володільця, може стати підставою для визнання судом отриманих доказів недопустимими через порушення засади законності при їх отриманні [6, с. 33–34].

Таким чином, на практиці виникає очевидна колізія: з одного боку, вимоги КПК України щодо обов'язкової технічної фіксації огляду орієнтовані на забезпечення прозорості слідчих (розшукових) дій та захист прав особи; з іншого боку, їх буквальне застосування унеможливлює оперативне проведення огляду в умовах, які не потребують таких процесуальних гарантій. Вищезазначене свідчить про необхідність внесення змін до КПК України для розмежування процедур огляду та обшуку з урахуванням їх правової природи та практичної специфіки.

Зокрема, варто закріпити у КПК України положення, яке б дозволяло проводити огляд у житлі чи іншому володінні особи без обов'язкової звуко- та відеофіксації за наявності добровільної згоди володільця, за умови належного оформлення такої згоди та фіксації лише основних результатів огляду. Це дозволило б уникнути невиправданого ускладнення процесуальної процедури та, водночас, забезпечити допустимість доказів у подальшому. Такий підхід дозволив би не лише знизити навантаження на слідчого, прокурора, а й мінімізувати ризики правової невизначеності, яка суперечить належній реалізації принципу пропорційності.

По-третє, відсутність у КПК України чіткого розмежування між оглядом у житлі чи іншому володінні особи та обшуком належним чином не запобігає випадкам фактичного проведення слідчими, прокурорами обшуку під виглядом огляду, отримуючи при цьому формальну добровільну згоду володільця на проведення слідчої (розшукової) дії. Такі дії здійснюються без дотримання низки основоположених гарантій, встановлених для захисту права особи на недоторканність житла чи іншого володіння.

Суть зловживань полягає в тому, що під приводом огляду проводяться дії, характерні для обшуку, такі як пошук і вилучення предметів чи документів, що можуть мати доказове значення. У ситуаціях, коли наявна добровільна згода володільця, слідчі, прокурори інколи допускають тимчасове вилучення речей і документів інших осіб, що використовується для уникнення процедури судового контролю, обов'язкового у випадку проведення обшуку. Така практика

прямо суперечить вимогам КПК України, що встановлюють необхідність судового дозволу для будь-якого втручання в житло чи інше володіння особи, крім виключних випадків, передбачених ч. 3 ст. 233 КПК України.

Проблема також у тому, що у вищезазначених випадках часто ігноруються процесуальні гарантії, встановлені для обшуку, реалізація яких є обов'язковою, а саме:

– не застосовується обов'язкова фіксація дій за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів, передбачена ч. 10 ст. 236 КПК України;

– відсутні незацікавлені поняті, участь яких є обов'язковою при проведенні обшуку;

– не дотримуються вимоги щодо детального документування ходу слідчої (розшукової) дії та ознайомлення зі змістом протоколу її учасників, а також осіб, права яких зазнали обмежень;

– не забезпечується реалізація права особи на професійну правничу допомогу, передбачена ст. 236 КПК України.

Прикладом подібних зловживань у національному правозастосуванні може слугувати рішення ЄСПЛ у справі «Бєлоусов проти України» від 07 лютого 2014 року, у якій суд виявив факт порушення права особи на недоторканність житла чи іншого володіння у зв'язку з тим, що фактично слідчі провели обшук під виглядом огляду в житлі чи іншому володінні особи [7].

Висновки. Проведене дослідження вказує на необхідності внесення змін до ст. ст. 214 та 237 КПК України, оскільки у чинному кримінальному процесуальному законодавстві України відсутнє чітке розмежування між оглядом у житлі чи іншому володінні особи і обшуком, що створює можливості для процесуальних зловживань і свавілля. Практика проведення огляду під виглядом обшуку, навіть за наявності добровільної згоди володільця, порушує права особи та унеможливлює використання отриманих відомостей у доказуванні. Внесення змін до КПК України, зокрема уточнення специфіки процедури і вимог щодо огляду у житлі чи іншому володінні особи забезпечить правову визначеність, а також сприятиме реалізації принципу пропорційності як важливої кримінальної процесуальної гарантії.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. №4651-VI: станом на 26 груд. 2024 р. *Верховна Рада України:* веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text .

2. Аленін Ю. П., Клепіковський В. Г. До питання розмежування огляду та обшуку у кримінальному процесі. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. Вип. 9. С. 364-366.

3. Лучко О.А. Співвідношення огляду з обшуком у кримінальному досудовому провадженні. *Європейські перспективи.* 2020. Вип. 3. С. 117-121.

4. Салманов О.В. Розмежування огляду від інших слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки».* 2017. Вип. 2. Т. 2. С. 141-144.

5. Вапнярчук В.В. Поняття і система слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки».* 2018. Вип. 2. Т. 2. С. 73-77.

6. Кримінальний процес України в питаннях і відповідях: навч. посіб. / Л. Д. Удалова, В. В. Рожнова, Д. О. Савицький, О. Ю. Хабло. Київ: Вид. дім «Скіф», 2013. 250 с.

7. Справа Європейського суду з прав людини «Бєлоусов проти України» (Belousov v. Ukraine, заява № 4497/07, рішення від 07.02.2014 р.). *Верховна Рада України:* веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_989#Text .

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.19

ЛУГОВИЙ В.О.

ПРАВОВІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИМИ ОРГАНІЗОВАНИМИ ЗЛОЧИННИМИ УГРУПОВАННЯМИ

LEGAL BASIS OF STUDYING FORENSIC METHODOLOGY OF INVESTIGATING CRIMES COMMITTED BY TRANSNATIONAL ORGANIZED CRIMINAL GROUPS

Актуальність статті полягає в тому, що діяльність стосовно розслідування злочинів, вчинених транснаціональними організованими злочинними угрупованнями, повинна базуватися і на нормах, закріплених у міжнародних нормативно-правових актах. Метою статті є опрацювання правових основ дослідження криміналістичної методики розслідування злочинів, учинених транснаціональними організованими злочинними угрупованнями. Наукова стаття присвячена дослідженню деяких аспектів розслідування злочинів, вчинюваних транснаціональними організованими злочинними угрупованнями. На основі вітчизняної наукової літератури, а також опрацювання законодавства встановлено правову основу дослідження криміналістичної методики розслідування визначеної категорії протиправних діянь. Автор акцентує увагу на тому, що опрацювання та аналіз нормативно-правової бази є важливим для побудови будь-якої методики розслідування кримінальних правопорушень. Оскільки вказана основа надає загальне розуміння способів учинення протиправних діянь, особи злочинця та, в окремих випадках, особи потерпілого, а також обстановки учинення кримінально-караного діяння. Зрозуміло, що не всі протиправні діяння можуть бути закріплені у відповідному законодавчому акті країни. Адже через постійні економічні та політичні зміни у суспільстві можуть виникнути нові склади кримінальних правопорушень. Крім того, діяльність стосовно розслідування злочинів, вчинених транснаціональними організованими злочинними угрупованнями, повинна базуватися і на нормах, закріплених у міжнародних нормативно-правових актах. Підтримується позиція стосовно обов'язкового використання працівниками правоохоронних органів методології SOCTA як найбільш ефективного засобу стратегічного аналізу загроз від організованої злочинності. Визначено, що відповідно до територіальної приналежності ми виокремили регіональні, загальнодержавні та транснаціональні організовані злочинні угруповання. Констатовано, що нормативно-правовою базою для побудови криміналістичної методики розслідування злочинів, вчинених транснаціональними організованими злочинними угрупованнями будуть вітчизняні та міжнародні нормативно-правові акти.

Ключові слова: *транснаціональне організоване злочинне угруповання, злочин, лідер, мафія, розслідування, слідчі (розшукові) дії, планування розслідування.*

The relevance of the article lies in the fact that activities related to the investigation of crimes committed by transnational organized criminal groups should also be based on the norms enshrined in international regulatory legal acts. The purpose of the article is to study the legal foundations of the study of forensic methods for investigating crimes committed by transnational organized criminal groups. The scientific article is devoted to the study of some aspects of the investigation of crimes committed by transnational organized criminal groups. On the basis of domestic scientific literature, as well as the elaboration of legislation, the legal basis for the study of the forensic methodology for investigating a certain category of illegal acts has been established. The author emphasizes

© ЛУГОВИЙ В.О. – кандидат юридичних наук, докторант (Національна академія внутрішніх справ) https://orcid.org/0009-0007-7276-2994

that the elaboration and analysis of the regulatory and legal framework is important for building any methodology for investigating criminal offenses. Since the specified basis provides a general understanding of the methods of committing illegal acts, the identity of the criminal and, in some cases, the identity of the victim, as well as the circumstances of committing a criminal offense. It is clear that not all illegal acts can be enshrined in the relevant legislative act of the country. After all, due to constant economic and political changes in society, new types of criminal offenses may arise. In addition, activities related to the investigation of crimes committed by transnational organized criminal groups should be based on the norms enshrined in international regulatory legal acts. The position is supported regarding the mandatory use of the SOCTA methodology by law enforcement officers as the most effective means of strategic analysis of threats from organized crime. It is determined that, according to territorial affiliation, we have distinguished regional, national and transnational organized criminal groups. It is stated that the regulatory and legal basis for building a forensic methodology for investigating crimes committed by transnational organized criminal groups will be domestic and international regulatory and legal acts.

Key words: *transnational organized criminal group, crime, leader, mafia, investigation, investigative (search) actions, investigation planning.*

Актуальність теми. Опрацювання та аналіз нормативно-правової бази є важливим для побудови будь-якої методики розслідування кримінальних правопорушень. Оскільки вказана основа надає загальне розуміння способів учинення протиправних діянь, особи злочинця та, в окремих випадках, особи потерпілого, а також обстановки учинення кримінально-караного діяння. Зрозуміло, що не всі протиправні діяння можуть бути закріплені у відповідному законодавчому акті країни. Адже через постійні економічні та політичні зміни у суспільстві можуть виникнути нові склади кримінальних правопорушень. Для прикладу, після розпаду радянського союзу та, відповідно, переходу економіки в капіталістичне русло було запроваджені такі склади в Кримінальний кодекс України як: ст. 148-2. Ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів; ст. 148-3. Порушення порядку заняття підприємницькою діяльністю, ст. 148-4. Фіктивне підприємництво тощо [6]. Крім того, діяльність стосовно розслідування злочинів, вчинених транснаціональними організованими злочинними угрупованнями, повинна базуватися і на нормах, закріплених у міжнародних нормативно-правових актах. З огляду на зазначене, дана публікація буде спрямована на розв'язання вказаної проблематики.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Серед вітчизняних науковців, які присвятили свої дослідження нормативно-правовому забезпеченню попередження та розслідування діяльності організованих злочинних угруповань, слід відмітити таких як В. П. Бахін, О. О. Бахуринська, М. Г. Богуславський, П. Д. Біленчук, М. О. Волошина, П. С. Єпринцев, М. М. Єфімов, Г. П. Жаровська, Н. С. Карпов, О. Л. Кобилянський, О. Є. Користін, А. В. Кофанов, А. М. Лазебний, В. І. Литвиненко, П. Я. Мінка, В. П. Мороз, Є. К. Паніотов, В. М. Плетенець, П. Я. Пригунов, Н. П. Свиридюк, К. О. Чаплинський та ін.. Водночас, наше дослідження характеризується комплексним підходом до формулювання визначеної дефініції з огляду на міжнародну практику та тенденції сьогодення.

Метою статті є опрацювання правових основ дослідження криміналістичної методики розслідування злочинів, учинених транснаціональними організованими злочинними угрупованнями.

Виклад основного матеріалу. Досить доречною вважаємо думку групи дослідників (В. П. Мороз, К. О. Чаплинський, М. Г. Богуславський, М. О. Волошина), які відмітили, що суттєві масштаби соціально-економічних змін, пов'язані з реформуванням економіки, станом політичного життя країни та введенням воєнного стану, відбилися на динаміці та спрямованості кримінальних процесів в економіці. Також автори зазначили, що на тлі зазначених процесів стали частіше даватися взнаки проблеми в діяльності правоохоронної системи, наслідком чого стала поява та зміцнення численних кримінальних угруповань, живильним середовищем для яких стала тіньова економіка та відверто кримінальні форми отримання та відмивання доходів, отриманих протиправним шляхом. Крім цього, науковці акцентували увагу на тому, що основоположною складовою успішної протидії суспільства організованій злочинності, беззаперечно, є належний рівень правового забезпечення цього процесу. Як висновок, автори підсумували, що з появою феномена організованої злочинності вченими та практикою відразу ж були поставлені

питання про прийняття додаткових правових актів, оскільки чинне законодавство України виявилося невідповідним розмірам та темпам розвитку організованої злочинності [10, с. 77–78]. Тобто, питання нормативно-правового забезпечення діяльності організованих злочинних груп є на разі досить актуальним.

А вже М. М. Єфімов констатував, що «…дослідження та наукові розробки методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень як криміналістичної категорії налічує уже не один десяток років. Але остаточного визначення її сутності та поняття, а також наповнення структурними елементами, вчені-криміналісти не надали й до сьогодні. Крім того, окремі методики можуть виникнути після зміни кримінального законодавства, та й взагалі, багато складів злочинів ще не має своєї алгоритмізації розслідування» [3, с. 162]. В свою чергу, В. І. Литвиненко і П. Я. Пригунов, на основі дослідження міжнародного досвіду боротьби з лідерами мафії та організованої злочинної спільноти, а також законодавчого, інституціонального та організаційного забезпечення щодо боротьби з цією категорією осіб, зробили висновок, що вказана діяльність спрямована на загальну ліквідацію організованих злочинних організацій, асоціацій тощо або зменшення їх впливу на економічну, соціальну та політичну сфери життя суспільства. Крім цього, дослідники акцентували увагу, що в основі ефективної діяльності завжди є професіоналізм поліцейської системи та високий рівень демократичних перетворень у цих країнах [8, с. 61–62].

Зі свого боку, О. О. Бахуринська, опрацювавши деяку проблематику покращення законодавства у сфері протидії організованій злочинності, доволі вірно зауважила, що «…складність розробки та формулювання універсального поняття організованої злочинності па рівні спеціального законодавчого акта полягає в тому, що, по суті, таке визначення повинно являти собою загальний кримінологічний концепт розуміння зазначеного феномена, який би визначав сферу застосування такого законодавчого акта і міг втілитися в окремі норми кримінального законодавства. При цьому таким визначенням, вочевидь, бажано охопити всі прояви організованої злочинності: економічні, політичні, загальнокримінальні, регіональні, транснаціональні тощо» [1, с. 92]. Як бачимо, авторка визначила окремі види організованої злочинності дещо сумбурно – не надавши відповідних критеріїв поділу. Адже вказані прояви повинні відповідати певним критеріям. Для прикладу, відповідно до територіальної приналежності ми виокремили регіональні, загальнодержавні та транснаціональні організовані злочинні угруповання.

Стосовно правового регулювання в міжнародних нормативно-правових актах, то, наприклад, в п. а ст. 2 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, яка ратифікована Верховною Радою України 04.02.2004 р., сформульовано поняття організованої злочинної групи як структурно оформленої групи в складі трьох або більше осіб, що існує протягом визначеного періоду часу і діє узгоджено з метою здійснення одного або декількох серйозних злочинів або злочинів, визнаних такими відповідно до цієї Конвенції, для того, щоб одержати, прямо або посередньо, фінансову або іншу матеріальну вигоду. Крім того, ч. 1 в ст. 5 зазначеної Конвенції визначено криміналізацію участі в організованій злочинній групі, а саме визначено основні форми взаємодії її учасників: керівництво, пособництво, підбурювання, сприяння або надання порад щодо серйозного злочину, вчиненого за участю організованої злочинної групи. Також в ч. 3 ст. 18 розкрито, що взаємна правова допомога, що надається відповідно до вказаної статті, може запитуватися з будь-якою з нижчеперелічених цілей: одержання показань свідків або заяв від окремих осіб; вручення судових документів; проведення обшуку і здійснення виїмки або арешту; огляд об'єктів і ділянок місцевості; надання інформації, речових доказів і оцінок експертів; надання оригіналів або завірених копій відповідних документів і матеріалів, включаючи урядові, банківські, фінансові, корпоративні чи комерційні документи; виявлення або відстеження доходів від злочинів, майна, засобів вчинення злочинів або інших предметів з метою доведення; сприяння добровільній явці відповідних осіб до органів запитуючої Держави-учасниці; надання будь-якого іншого виду допомоги, що не суперечить внутрішньому законодавству запитуваної Держави-учасниці [4]. Тобто Україна, як одна з держав-засновниць Організації Об'єднаних Націй, може отримувати та повинна надавати будь-який вид з вищеперерахованих заходів.

В той же час, в п. 1 ст. 6 Конвенції про взаємодопомогу в кримінальних справах між державами-членами Європейського Союзу, яка, на жаль, поки що не ратифікована нашою державою, вказано наступні положення: «Прохання про взаємодопомогу та незаплановані обміни інформацією, про які йдеться в статті 7, складаються письмово чи у будь-який спосіб, що дозволяє отримати письмовий запис в умовах, що дозволяють отримуючій державі-члену встановити його автентичність. Такі прохання здійснюються безпосередньо між судовими органами, наділеними

територіальною юрисдикцією ініціювати та виконувати їх, і повертаються тими ж самими каналами, якщо іншого не вказано в цій статті» [5].

На законодавчому рівні в нашій державі, зокрема, в Законі України надано визначення організованої злочинності [9]. А в ч. 3 та ч. 4 ст. 28 КК України вказано, що «…кримінальне правопорушення визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) кримінальних правопорушень, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи… 4. Кримінальне правопорушення визнається вчиненим злочинною організацією, якщо він скоєний стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації кримінально протиправної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших кримінально протиправних груп» [7].

Також ми повністю поділяємо позицію авторів, які вказують, що реалізацію повноважень, що покладаються на Міністерство внутрішніх справ, з приводу створення політики держави відносно проблем міжнародного співробітництва, а також контролювання втілення політики держави з проблем міжнародного співробітництва складовими елементами апарату Міністерства внутрішніх справ реалізує Департамент міжнародного співробітництва та європейської інтеграції МВС. А вже стосовно співробітництва оперативних підрозділів з подолання злочинності з органами розслідування зарубіжних країн реалізується Департаментом міжнародного поліцейського співробітництва Національної поліції України [12, с. 477].

Стосовно забезпечення діяльності інших правоохоронних органів, то, з огляду на нормативно-правову базу, яким встановлено спеціалізований статус СБУ у різних сферах правових відносин, П. С. Єпринцев визначив роль та місце вказаної спецслужби у питаннях попередження організованої злочинності таким чином: «…спеціально уповноваженим державним органом у сфері забезпечення охорони державної таємниці (ч. 5 ст. 5 Закону України «Про державну таємницю»); інституцією, у складі якої функціонують спеціальні підрозділи із боротьби з корупцією та організованою злочинністю, котрі мають статус «державних органів, спеціально створених для боротьби з організованою злочинністю», а інші органи та підрозділи є такими, що беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю в межах виконання покладених на них інших основних функцій (ст. 5 Закону України «Про організаційно– правові основи боротьби з організованою злочинністю»); спеціально уповноваженим органом державної влади у сфері контррозвідувальної діяльності, на Центральне управління якого покладено організацію та координацію контррозвідувальної діяльності (ч. 1 ст. 5, ч. 1 ст. 8 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність»); головним органом у загальнодержавній системі боротьби з терористичною діяльністю (ч. 4 ст. 4 Закону України «Про боротьбу з тероризмом»)» [2, с. 124].

А вже окрема група дослідників (В. П. Мороз, К. О. Чаплинський, М. Г. Богуславський, М. О. Волошина) зауважили, що «…протидія організованій злочинності в умовах воєнного стану є важливим завданням для забезпечення безпеки та захисту прав і свобод людей. У таких умовах злочинні елементи можуть використовувати складні ситуації для збагачення, протиправної діяльності та терористичних актів. Одним з ключових елементів успішної протидії організованій злочинності в умовах воєнного стану є підвищення рівня безпеки та захисту прав людей. Це означає, що державні структури повинні забезпечувати безпеку населення, встановлювати контроль за переміщенням осіб, забезпечувати дотримання порядку та законності. Другим важливим елементом є підвищення ефективності правоохоронних органів та забезпечення їх максимальної мобілізації. Необхідно забезпечити підвищення кваліфікації, надати належне спорядження, забезпечити зв'язок та координацію між підрозділами. Третім елементом є запобігання та припинення корупції та злочинних схем в умовах воєнного стану. Зокрема, це означає встановлення контролю над фінансовими потоками та забезпечення прозорості витрат державних коштів. Крім того, важливо підвищувати свідомість населення про те, як уникати взаємодії з злочинними структурами. Четвертим елементом є забезпечення міжнародного співробітництва та координації дій між різними країнами, оскільки організована злочинність може бути транснаціональним явищем. Сучасна кримінальна ситуація у сфері організованої злочинності є закономірним результатом дії комплексу факторів, пов'язаних з перехідним періодом, помилками та прорахунками у вирішенні стратегічних та тактичних завдань реформування соціальної, політичної та економічної системи

суспільства. Непродумані економічні реформи, швидка приватизація, переведення величезних державних коштів та власності в приватну сферу, зіграли вирішальну роль у розвитку організованої злочинності в Україні» [10, с. 78–79]. Інакше кажучи, на превеликий жаль, умови воєнного стану відбиваються досить негативно на діяльності правоохоронних органів України, і, навпаки, дають позитивні умови для здійснення протиправної діяльності транснаціональних організованих злочинних угруповань.

Наостанок приведемо думку Н. П. Свиридюка і О. Є. Користіна, які наголосили, що «…у 2017 році Європол прийняв досить структуровану методологію стратегічного аналізу особливостей організованої злочинності – SOCTA. Дана методологія розроблена для аналізу загрози, створюваної організованими злочинними групами, може бути використана з урахуванням відповідних відмінностей для вивчення специфіки загроз злочинів у сфері організованої злочинності. Інтернет зробив географічні міркування практично не актуальними, через що необхідно, щоб правоохоронні органи взаємодіяли як з державними, так і з приватними зацікавленими структурами, можливо через створення координаційного центру. Правоохоронні органи використовують індикатори організованої злочинності, визначені методологією SOCTA. Пріоритетом у проведенні такого аналізу є збір інформації з метою забезпечення належної роботи відповідальних підрозділів правоохоронних органів» [11, с. 126]. Тобто автори вказали на обов'язкове використання працівниками правоохоронних органів методології SOCTA як найбільш ефективного засобу стратегічного аналізу загроз від організованої злочинності, що ми однозначно підтримуємо.

Висновки. Підводячи підсумок, зазначимо, що нормативно-правовою базою для побудови криміналістичної методики розслідування злочинів, вчинених транснаціональними організованими злочинними угрупованнями будуть вітчизняні та міжнародні нормативно-правові акти, серед яких варто виокремити наступні: Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30 червня 1993 р.; Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р.; Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р.; Конвенція про взаємодопомогу в кримінальних справах між державами-членами Європейського Союзу, ухвалену 29 травня 2000 р.; Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, ухвалена Резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 р.; Конвенція про кіберзлочинність : підписана в м. Будапешт 23 листопада 2001 року.; Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи : підписаний в м. Страсбург 28 січня 2003 року; Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, ухвалену 16 травня 2005 р. у м. Варшаві, ратифікована Законом України № 2530-VI від 21.09.2010 р.

Список використаних джерел:

1. Бахуринська О. О. Окремі питання вдосконалення законодавства у сфері протидії організованій злочинності. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 87-105.

2. Єпринцев П. С. Служба безпеки України у запобіганні організованій злочинності. *Київський часопис права*. 2023. № 4. С. 121–127.

3. Єфімов М. М. Криміналістична характеристика як елемент методики розслідування кримінальних правопорушень проти моральності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3. С. 161–167.

4. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, ухвалена Резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 р. URL : / http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789

5. Конвенція про взаємодопомогу в кримінальних справах між державами-членами Європейського Союзу, ухвалена 29 травня 2000 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_238#Text

6. Кримінальний кодекс України від 28 грудня 1960 року № 2341-III. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-05#Text

7. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page#Text

8. Литвиненко В. І., Пригунов П. Я. Протидія організованій злочинній діяльності в Україні : крізь призму останніх правових новел (міжнародний та вітчизняний досвід). *Право.ua*. 2020. № 2. С. 54–63.

9. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 1993 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text

10. Протидія організованій злочинності в Україні: сучасність та перспективи : монографія / Мороз В. П., Чаплинський К. О., Богуславський М. Г., Волошина М. О. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 236 с.

11. Свиридюк Н. П., Користін О. Є. Щодо впровадження методології ЄВРОПОЛУ SOCTA в Україні. *Актуальність та особливості наукових досліджень в умовах воєнного стану* : збірник тез Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції з нагоди відзначення Дня науки – 2022 в Україні (м. Київ, 24 травня 2022 р.). Київ : ДНДІ МВС України. 2022. С. 125–128.

12. Chaplynskyi, K., Yefimov, M., Pletenets, V., Harashchuk, D., Demchenko, I. Features of interaction between law enforcement agencies during the investigation of criminal offenses according to international standards. *Cuestiones Politicas*. 2023. Volume 41. Issue 76. pp. 469–481.

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.20

МАЙКА М.Б., ЗАЙШЛА Р.А., ПУЗЯК Х.В.

ЗНАЧЕННЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ В ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД

THE SIGNIFICANCE OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES IN THE IMPLEMENTATION OF THE RIGHT TO A FAIR TRIAL

У даній статті проаналізовано значення правоохоронних органів в процесі реалізації права на справедливий суд. Метою даного дослідження є комплексний аналіз ролі правоохоронних органів у процесі реалізації права на справедливий суд, яке гарантується як національним, так і міжнародним законодавством. Дослідження спрямоване на вивчення основних аспектів участі правоохоронних органів на різних стадіях кримінального процесу, а також їхнього впливу на забезпечення дотримання стандартів справедливого судочинства.

У роботі використано наступні наукові методи дослідження: діалектичний, герменевтичний, аналізу та синтезу, дедукції, системного аналізу, правових аксіом, формально-догматичний. У ході аналізу застосовувались положення нормативно-правових актів, наукові праці сучасних вчених, практика Європейського суду з прав людини, що дозволяє всебічно оцінити правові аспекти діяльності правоохоронних органів у контексті дотримання прав людини.

Наукова новизна роботи полягає в системному підході до вивчення значення правоохоронних органів у забезпеченні права на справедливий суд через аналіз елементів справедливого судочинства. У даній роботі визначено ключову роль правоохоронних органів на стадії досудового розслідування та в ході судового розгляду. Зокрема, досліджено функції прокурора, органів Національної поліції та інших правоохоронних органів у контексті забезпечення дотримання принципів публічності, законності, розумних строків та захисту прав учасників судового процесу.

Правоохоронні органи займають провідну роль у гарантуванні права на справедливий суд, виконуючи функції забезпечення законності на всіх стадіях кримінального процесу. Прокурор забезпечує дотримання правомірності досудового розслідування та підтримує державне обвинувачення під час судового розгляду, сприяючи відкритості судового процесу. Органи Національної поліції забезпечують виконання судових рішень та дотримання розумних строків. Діяльність правоохоронних органів спрямована на забезпечення справедливості судочинства відповідно до міжнародних стандартів і національного законодавства, що гарантує дотримання прав людини і сприяє зміцненню верховенства права в Україні.

Ключові слова: *право на справедливий суд, правоохоронні органи, незалежність, законність, публічність.*

The article analyzes the importance of law enforcement agencies in the process of implementing the right to a fair trial. The purpose of this study is a comprehensive analysis of the role of law enforcement agencies in the process of implementing the right to a fair trial, which is guaranteed by both national and international legislation. The study is aimed at studying the main aspects of the participation of law enforcement agencies at different stages of the criminal process, as well as their impact on ensuring compliance with fair trial standards.

The following scientific research methods were used in the work: dialectical, hermeneutic, analysis and synthesis, deduction, system analysis, legal axioms, formal-dogmatic. The analysis used the provisions of regulatory legal acts, scientific works of

© МАЙКА М.Б. – адвокат, кандидат юридичних наук, викладач (Галицький фаховий коледж імені В’ячеслава Чорновола)

© ЗАЙШЛА Р.А. – студентка, здобувач освітнього ступеню «Фаховий молодший бакалавр» (Галицький фаховий коледж імені В’ячеслава Чорновола)

© ПУЗЯК Х.В. – юрисконсульт (Галицький фаховий коледж імені В’ячеслава Чорновола)

modern scientists, the practice of the European Court of Human Rights, which allows a comprehensive assessment of the legal aspects of the activities of law enforcement agencies in the context of compliance with human rights.

The scientific novelty of the work lies in the systematic approach to studying the importance of law enforcement agencies in ensuring the right to a fair trial through the analysis of the elements of fair trial. This paper identifies the key role of law enforcement agencies at the pre-trial investigation stage and during the trial. In particular, it examines the functions of the prosecutor, police and other law enforcement agencies in the context of ensuring compliance with the principles of publicity, legality, reasonable deadlines and protection of the rights of participants in the trial.

Law enforcement agencies play a leading role in guaranteeing the right to a fair trial, performing the functions of ensuring legality at all stages of the criminal process. The prosecutor ensures compliance with the legality of the pre-trial investigation and supports the state prosecution during the trial, contributing to the openness of the trial. The National Police ensure the execution of court decisions and compliance with reasonable deadlines. The activities of law enforcement agencies are aimed at ensuring the fairness of the trial in accordance with international standards and national legislation, which guarantees respect for human rights and contributes to strengthening the rule of law in Ukraine.

Key words: *right to a fair trial, law enforcement agencies, independence, legality, publicity.*

Вступ. Ратифікуючи Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод, Україна взяла на себе зобов'язання дотримуватись європейських стандартів у сфері прав людини, зокрема права на справедливий суд, визначення якого закріплено у статті 6 Конвенції. Не менш важливим є закріплення даного права в Основному Законі нашої держави, саме тому ст. 55 Конституція України гарантовано кожній особі можливість звертатись до суду за захистом та поновленням свого порушеного права, а також, після використання всіх національних юридичних способів захисту, звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи організацій, членом яких є Україна [1].

У даному контексті реалізація права на справедливий суд на національному рівні є ключовою, як для виконання міжнародних зобов'язань, так і для формування у суспільстві впевненості у справедливості судочинства. Дослідження значення та ролі правоохоронних органів в процесі реалізації права на справедливий суд сприятиме розвитку сучасного правового суспільства, здійсненню справедливого судочинства та виконанню міжнародних зобов'язань у сфері прав людини.

Постановка завдання. Мета роботи полягає в проведенні комплексного дослідження значення правоохоронних органів в процесі реалізації права на справедливий суд.

Значення правоохоронних органів під час реалізації права на справедливий суд досліджували наступні вчені та науковці сучасності: Діденко Є. В., Бойко О. В., Прокопенко О. Б., Калужна О. М., Кузьменко К. О. Для розв'язання поставлених завдань, авторами використано наступні методи дослідження: діалектичний, герменевтичний, аналізу та синтезу, дедукції, системного аналізу, правових аксіом, формально-догматичний.

Результати дослідження. Право особи на справедливий суд є одним із фундаментальних прав людини, яке гарантовано ст. 55 Конституції України (далі – КУ) та ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ, Конвенція). У ст. 6 ЄКПЛ формально визначена сукупність елементів права на справедливий суд, до яких входить: необтяжений юридичними та економічними перешкодами доступ до судової установи, належну (справедливу) судову процедуру, публічний судовий розгляд, розумний строк судового розгляду, розгляд справи незалежним і безстороннім судом, встановленим законом [2]. Через призму елементів права на справедливий суд, визначених у ст. 6 ЄКПЛ проведено дане дослідження значення правоохоронних органів в процесі реалізації права на справедливий суд.

У законодавстві України відсутній єдиний нормативно-правовий акт, який би визначав поняття та перелік правоохоронних органів. На думку Тація В., через широке тлумачення правоохоронної функції до правоохоронних органів відносяться майже всі органи виконавчої влади, які в тій чи іншій мірі виконують правоохоронні функції або здійснюють опосередковану правоохоронну діяльність [3].

Із системного аналізу ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» випливає, що до системи правоохоронних органів входять: органи

прокуратури, Національної поліції України, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України, органи та установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [4].

На основі вище наведеного, вважаємо за необхідне викласти у наступній редакції термін «правоохоронні органи» – це державні установи, які діють в системі органів державної влади й виконують державні функції в різних сферах внутрішньої та зовнішньої діяльності держави, основне завдання яких полягає в забезпеченні законності, захисту прав та законних інтересів громадян, юридичних осіб, боротьбі з кримінальними та іншими правопорушеннями.

Зазначений вище перелік правоохоронних органів можна зіставити з елементами права на справедливий суд, які визначені у ст. 6 ЄКПЛ для аналізу та визначення значення та впливу правоохоронних органів на забезпечення права на справедливий суд.

Прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Відповідно до ч. 1 ст. 36 Кримінального процесуального Кодексу України (далі – КПК України), прокурор під час здійснення своїх повноважень є самостійним у своїй процесуальній діяльності. Втручання в діяльність прокурора осіб, які не мають наданих на те законом повноважень забороняється. Частиною 2 статті 36 КПК України визначено перелік повноважень прокурора [5].

Підтримуючи державне обвинувачення, прокурор забезпечує принцип публічності, який підкреслює владно-організаційну діяльність посадових осіб у кримінальному провадженні Відповідно до норм чинного КПК винятком з принципу публічності є кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення [6]. Відповідно до ч. 1 ст. 340 КПК прокурор має право та водночас обов'язок відмовитися від підтримки державного обвинувачення в суді лише на підставі результатів судового розгляду, якщо він дійде до переконання, що висунуте обвинувачення не знаходить підтвердження у перевірених судом доказах.

Кахновець С. О. зазначив, що під час підготовки до підготовчого судового засідання прокурор на етапі досудового розслідування вирішує питання про форму закінчення досудового розслідування. Повноваження прокурора на етапі завершення досудового розслідування та на стадії підготовчого провадження тісно взаємопов'язані між собою, а підготовче судове засідання зумовлює негайне прийняття процесуальних рішень прокурором [7, с. 186].

Також, прокурор на стадії підготовчого судового засідання наділений повноваженням укладати угоду про визнання винуватості, оскільки остання може бути укладена лише за ініціативою прокурора або обвинуваченого. Крім того, прокурор може змінити державне обвинувачення або його обсяг у випадку встановлення нових фактичних обставин кримінального правопорушення.

Прокурор в окремих випадках наділений правом ініціювати судовий процес, зокрема пред'являти цивільний позов в інтересах держави та громадян, які через фізичний стан чи матеріальне становище, похилий вік, недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права, у порядку, передбаченому цим Кодексом та законом, оскаржувати судові рішення в порядку, встановленому КПК. Прокурори спеціалізованої антикорупційної прокуратури уповноважені звертатись до Вищого антикорупційного суду із позовом про визнання необґрунтованими активів. Стислі строки розгляду даних справ та специфічний предмет доказування можуть бути предметом наступних наукових розробок у контексті реалізації права на справедливий суд.

Україна досить стрімко переводить засоби комунікації у цифрову, електронну та інформаційну форму. Учасники судового засідання частіше подають клопотання про проведення судових засідань у режимі відеоконференції у приміщенні суду за місцем знаходження учасника справи, у приміщенні слідчого ізолятора або за допомогою власного обладнання. Також, учасники справи можуть звертатися з процесуальними документами до суду шляхом направлення їх на офіційну електронну адресу суду з обов'язковим скріпленням їх власним електронним цифровим підписом або за допомогою системи «Електронний суд» [8, 9].

Отже, прокурор здійснює свої повноваження у кримінальному провадженні з його початку та до завершення, виступає гарантом законності та забезпечує додержання процесуальних гарантій, які передбачені законом. Ефективна робота прокурора є необхідною для виконання завдань кримінального провадження, забезпечення дотримання принципу верховенства права, визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності, безпеки найвищою соціальною цінністю, законності, справедливості, неупередженості та об'єктивності.

Відповідно до ст. 39 КПК керівники органу досудового розслідування та дізнання зобов'язані здійснювати контроль за дотриманням вимог чинного законодавства під час здійснення досудового розслідування, вживати всіх необхідних заходів для усунення порушень слідчого та дізнавача, забезпечуючи відповідність дій слідства та дізнання чинним правовим нормам, реалізовуючи принцип законності. Таким чином, як керівник органу досудового розслідування, так і керівник органу дізнання відіграють ключову роль у забезпеченні законності та належного здійснення досудового розслідування [5, 10 с. 137].

Із системного аналізу повноважень керівника органу досудового розслідування випливає що останній здійснює не лише організаційні повноваження, а й контрольні, процесуальна діяльність керівника органу досудового розслідування забезпечує умови для ефективної роботи підлеглих та жорсткий контроль за дотриманням ними вимог чинного законодавства, що сприяє забезпеченню дотриманню прав та свобод громадян.

Статтею 28 КПК закріплено, що кожна процесуальна дія або процесуальне рішення під час кримінального провадження повинні бути виконані або прийняті в розумні строки. Прокурор, слідчий суддя, суд забезпечують проведення досудового розслідування у розумні строки.

Статтею 308 КПК гарантовано право учасників кримінального провадження та іншим особам, права чи законні інтереси яких обмежуються під час досудового розслідування, оскаржити прокурору вищого рівня недотримання розумних строків слідчим, дізнавачем, прокурором під час досудового розслідування, а службові особи, які винні в недотриманні розумних строків, можуть бути притягнуті до відповідальності, встановленої законом.

Принцип розумних строків, також, закріплено у ч. 1 ст. 6 цієї Конвенції, відповідно до якої кожна особа, проти якої висунуто кримінальне обвинувачення, має право на справедливий і публічний розгляд справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом [2].

ЄСПЛ у своїх рішеннях зазначає, що у кримінальних справах «розумний строк» розпочинається з моменту пред'явлення особі обвинувачення, що може відбутись як до моменту розгляду справи в суді, так і з дня арешту, дня, коли відповідна особа була офіційно повідомлена, що проти неї висунуте обвинувачення у справі, або з дня, коли було розпочато попереднє слідство. ЄСПЛ в рішенні «Меріт проти України» зазначив, що «обвинувачення» відповідно до положень статті 6 Конвенції може бути визначено як «офіційне повідомлення, надане особі уповноваженими представниками влади, в підтвердження того, що вона вчинила злочин», визначення, яке також відповідає критерію, що «ситуація (підозрюваного) суттєво погіршилась» [11].

Здійснення слідчих (розшукових) та процесуальних дій працівниками органів досудового розслідування у строки, встановлені чинним законодавством, безпосередньо впливає на дотримання принципу розумних строків та здійснення ефективного досудового розслідування кримінального провадження.

Прокурор зобов'язаний забезпечити учасникам судового провадження доступ до матеріалів, отриманих у результаті проведення слідчих (розшукових) та процесуальних дій, які були здійснені на підставі доручення суду, в порядку ст. 290 КПК України. В даному контексті, обов'язок дотримання розумних строків в кримінальному провадженні покладається, також, на прокурора.

На відповідні підрозділи органів Національної поліції, Служби безпеки України, Бюро економічної безпеки України, Національне антикорупційне бюро України або Державне бюро розслідувань може бути покладено виконання ухвали про здійснення приводу. Службові особи зазначених правоохоронних органів зобов'язані оголосити зміст ухвали особі, щодо якої вона застосовується, та супроводжувати особу до місця виклику, яке зазначено в ухвалі [5].

Презумпція невинуватості – це об'єктивне правове положення, звернене до всіх громадян, посадових осіб, державних і громадських організацій, до громадської думки в цілому, який закріплено у ст. 62 Конституції України. У силу принципу презумпції невинуватості всі сумніви щодо події порушення та винності особи, що притягується до відповідальності, тлумачаться на її користь. Недоведені подія та вина особи мають бути прирівняні до доведеної невинуватості цієї особи.

Здійснюючи досудове розслідування кримінального провадження органи досудового розслідування зобов'язані вживати заходів щодо гарантування презумпції невинуватості особі, стосовно якої таке розслідування здійснюється, що насамперед виражається у тому, що службові особи повинні збирати та приєднувати до матеріалів провадження докази, які свідчать не лише про винуватість особи у вчиненні правопорушення, але ті, які будуть доказувати протилежне, зазначати у процесуальних документах, що особа підозрюється або обвинувачується у вчиненні правопорушення, а не що особа вчинила дане правопорушення.

Національна поліція, Служба безпеки України та центральний орган виконавчої влади, який здійснює управління у сфері виконання покарань відповідають за виконання завдань щодо

забезпечення безпеки учасників кримінального провадження та їх близьких відповідають та зобов'язані забезпечити належний рівень захисту осіб, особливо в умовах підвищеного ризику для їхнього життя, здоров'я або майнових інтересів, з огляду на специфіку справи. Фізичний захист та зміна місця проживання є комплексом заходів, які спрямовані на мінімізацію можливих загроз [12]. Зазначений механізм контролю виступає гарантом недоторканності прав учасників кримінального судочинства, сприяючи реалізації принципу справедливості й забезпеченню їхнього захисту від можливих посягань з боку осіб, зацікавлених у результатах судового розгляду, що в свою чергу дає можливість реалізовувати принцип незалежності та справедливості судового процесу.

Також, під час проведення слідчих (розшукових) та процесуальних дій органи досудового розслідування зобов'язані забезпечити недопущення катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання.

Право ув'язненого мати доступ до правової допомоги є основоположною гарантією проти жорстокого поводження. Усі винятки, що стосуються реалізації цього права, мають бути чітко визначеними, а їхня дія має бути суворо обмежена в часі. Крім цього, прийняття національними судами за основу первинні показання особи, у яких вона зізналася в учиненні злочину, не підтвердивши їх іншими доказами, отриманими шляхом проведення подальших слідчих дій, що призвело до вчинення істотного порушення органами досудового розслідування права на справедливий суд [13].

Нестандартною є участь прокурора у справах про визнання необґрунтованими активів в контексті права на справедливий суд. Стислі строки розгляду даної категорії справ та специфічний предмет доказування можуть бути предметом наступних наукових розробок.

Висновки. За результатами проведеного дослідження формуємо наступні висновки:

– на законодавчому рівні не закріплено визначення терміну «правоохоронні органі» та перелік органів державної влади, які до них входять, у зв'язку із чим на основі проведеного дослідження пропонуємо закріпити на законодавчому рівні визначення терміну «правоохоронні органи» та перелік службових осіб органів державної влади, які входять до даних органів,

– прокурор виступає гарантом законності та забезпечує додержання процесуальних гарантій, які передбачені законом, здійснює свої повноваження у кримінальному провадженні з його початку та до завершення, контролює виконання вироку суду та сприяє забезпеченню належного виконання покарання, вживає заходів для забезпечення виконання судових рішень у кримінальних провадженнях. Необхідною умовою для виконання завдань кримінального провадження, забезпечення дотримання принципу верховенства права, визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності, безпеки найвищою соціальною цінністю, законності, справедливості, неупередженості та об'єктивності є ефективна робота прокурора.

– процесуальна діяльність керівника органу досудового розслідування, в свою чергу, забезпечує умови для ефективної роботи підлеглих та жорсткий контроль за виконанням ними вимог чинного законодавства, що сприяє забезпеченню дотриманню прав та свобод громадян. Дотримання працівниками органів досудового розслідування принципів розумних строків та презумпції невинуватості безпосередньо впливає на реалізацію права на справедливий суд.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/conv#top.

2. Про захист прав і основоположних свобод людини. Європейська конвенція від 03.09.1953 року № 995_004. Дата оновлення: 01.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#top.

3. Тацій В. Поняття та система правоохоронних органів у контексті системних змін до Конституції України: *Вісник Академії правових наук України.* 2012. № 4. С. 3-17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2012_4_3.

4. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 року № 3781-XII. Дата оновлення: 01.01.2024. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3781-12.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. Дата оновлення: 26.12.2024. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

6. Карабут Л. В. Принцип публічності у кримінальному процесі України: *монографія.* Луганськ. 2010. 166 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0408U001907

7. Кахновець О. С. Угляд прокурора у кримінальному провадженні: дис. … канд. юрид. наук. Львів, 2021. 230 с. URL: http://library.megu.edu.ua:8180/jspui/handle/123456789/2870.

8. Постанова КЦС ВС від 03.05.2022 року по справі № 205/5252/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104282885.

9. Maika M 'The Implementation of E-justice within the Framework of the Right to a Fair Trial in Ukraine: Problems and Prospects' 2022 3(15) Access to Justice in Eastern Europe (Scopus; WOS). URL: https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.2-n000320. https://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1657101874.pdf/

10. Кулик М. Й., Первак В. В. Окремі дискусійні питання щодо повноважень керівника органу досудового розслідування у кримінальному провадженні: *матеріали міжвідомчої науково-практичної конференції: Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку.* 2023, С. 137–140. URL: https://www.naiau.kiev.ua/files/kafedru/kkp/2023/zbirnyk_konf_280423.pdf#page=138

11. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Меріт проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_110#Text.

12. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 року № 3782-XII. Дата оновлення: 20.05.2022. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3782-12.

13. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Тихонов проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b13.

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.962.6
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.21

ПАСКАР А.Л.

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУДДІВ В УКРАЇНІ: НА ПЕРЕТИНІ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ

DISCIPLINARY LIABILITY OF JUDGES IN UKRAINE: AT THE INTERSECTION OF NATIONAL LEGISLATION AND EUROPEAN STANDARDS

У статті здійснено аналіз інституту дисциплінарної відповідальності суддів в Україні через призму взаємодії національного законодавства та європейських стандартів у цій сфері. Окрему увагу приділено вивченню питань правового регулювання даного інституту в Україні та Європейському Союзі. Автор досліджує ключові аспекти ефективності діючої системи дисциплінарного контролю за суддями, зокрема аналізує сутність, стандарти та підстави ініціації дисциплінарних проваджень щодо судді. Аналізуються ролі органів, відповідальних за проведення дисциплінарних проваджень, таких як Вища рада правосуддя, Служба дисциплінарних інспекторів та їх функції у забезпеченні балансу між необхідністю гарантування незалежності суддів і вимогами підвищення відповідальності за порушення етики та законодавства. Одним із важливих елементів статті є порівняльний аналіз національних підходів до дисциплінарної відповідальності суддів і європейських стандартів, зокрема в контексті рекомендацій Ради Європи та інших міжнародних організацій, що здійснюють моніторинг правосуддя. Автор підкреслює необхідність інтеграції європейських стандартів у національне законодавство та судову практику, аби забезпечити більшу прозорість, підзвітність і етичність у судовій системі України. Стаття також висвітлює основні проблеми, з якими стикається Україна у процесі гармонізації внутрішнього законодавства з європейськими нормами. Визначено можливі шляхи вдосконалення системи дисциплінарної відповідальності, зокрема через посилення незалежності дисциплінарних органів, удосконалення процедур та підвищення прозорості цих процесів. Стаття пропонує комплексний підхід до вирішення актуальних проблем дисциплінарної відповідальності суддів в Україні та рекомендації щодо їх вирішення з урахуванням європейських стандартів правосуддя, що є важливим кроком до підвищення довіри до судової влади та зміцнення правової держави в Україні.

Ключові слова: *дисциплінарна відповідальність суддів, підстави дисциплінарної відповідальності суддів, європейські стандарти дисциплінарної відповідальності суддів, незалежність судової влади, правосуддя.*

The article analyzes the institution of disciplinary responsibility of judges in Ukraine through the lens of the interaction between national legislation and European standards in this area. Particular attention is given to examining the legal regulation of this institution in both Ukraine and the European Union. The author investigates key aspects of the effectiveness of the current disciplinary control system over judges, specifically analyzing the essence, standards, and grounds for initiating disciplinary proceedings against a judge. The roles of the bodies responsible for conducting disciplinary proceedings, such as the High Council of Justice and the Disciplinary Inspectorate Service, are analyzed, along with their functions in ensuring a balance between the need to guarantee judicial

© ПАСКАР А.Л. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри процесуального права (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича)

independence and the requirements for increased accountability for violations of ethics and law. An important element of the article is the comparative analysis of national approaches to judicial disciplinary responsibility and European standards, particularly in the context of the recommendations of the Council of Europe and other international organizations monitoring justice. The author emphasizes the necessity of integrating European standards into national legislation and judicial practice to ensure greater transparency, accountability, and ethics in Ukraine's judicial system. The article also highlights the main problems that Ukraine faces in the process of harmonizing domestic legislation with European norms. Possible ways to improve the system of disciplinary responsibility are identified, particularly through strengthening the independence of disciplinary bodies, improving procedures, and enhancing transparency in these processes. Overall, the article offers a comprehensive approach to solving the current issues of judicial disciplinary responsibility in Ukraine and provides recommendations for their resolution in line with European standards of justice, which is an essential step toward increasing public trust in the judiciary and strengthening the rule of law in Ukraine.

Key words: *disciplinary liability of judges, grounds for disciplinary liability of judges, European standards of judicial disciplinary liability, judicial independence, justice.*

Вступ. Дисциплінарна відповідальність суддів є ключовим елементом забезпечення прозорості та справедливості судової системи. У демократичних суспільствах вона спрямована на утвердження принципів верховенства права, незалежності судової гілки влади та зміцнення довіри громадян до правосуддя. Україна, як держава, що прагне інтеграції в європейський правовий простір, зобов'язана враховувати як власні законодавчі реалії, так і міжнародні стандарти у цій сфері.

Європейські стандарти, визначені рішеннями Європейського суду з прав людини, рекомендаціями Ради Європи та іншими міжнародними документами, формують базові принципи, на які повинна орієнтуватися українська система правосуддя. У той же час, національні законодавчі акти, такі як Закон України «Про судоустрій і статус суддів», «Про вищу раду правосуддя» намагаються адаптувати ці стандарти до місцевих реалій.

Дисциплінарна відповідальність суддів є однією з найбільш чутливих сфер правового регулювання, адже зачіпає водночас питання незалежності судової гілки влади та механізмів її підзвітності перед суспільством. В Україні ця сфера залишається предметом активних дискусій, оскільки на практиці вона стикається з низкою викликів, що значно впливають на ефективність та справедливість судової системи. Проблематика дисциплінарної відповідальності суддів охоплює не лише законодавчі та процедурні аспекти, але й питання довіри суспільства до судової влади, її незалежності та здатності відповідати найвищим стандартам правосуддя.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз існуючої системи дисциплінарної відповідальності суддів в Україні, виявлення основних проблем та недоліків, а також оцінка її відповідності європейським стандартам. Особливу увагу приділено визначенню шляхів вдосконалення законодавства та практики дисциплінарних процедур з метою забезпечення незалежності суддів, підвищення прозорості й довіри до судової системи.

Результати дослідження. Дисциплінарна відповідальність суддів в Україні ґрунтується на системі нормативно-правових актів, які встановлюють принципи, підстави та процедури притягнення суддів до відповідальності. Основою правового регулювання є Конституція України, яка гарантує незалежність суддів та визначає загальні положення щодо їхньої підзвітності. Приміром, ст. 126 Конституції України визначає гарантії незалежності та недоторканості суддів, а також підстави для їхньої відповідальності. Зокрема, зазначено, що суддю не можна притягнути до відповідальності за винесене ним судове рішення, окрім випадків, коли йдеться про вчинення злочину або дисциплінарного проступку [1, ст. 126]. Конституційні гарантії незалежності суддів спрямовані на захист суддів від будь-якого впливу під час здійснення правосуддя. Разом з тим, можливість притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності за встановленою процедурою дозволяє забезпечити контроль за дотриманням ними етичних норм і професійних обов'язків.

У питаннях притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності вирішальною є роль Вищої ради правосуддя, яка згідно конституційним положенням уповноважена розглядати скарги на рішення відповідного органу про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності [1, п. 3, ст. 131]. Ця норма забезпечує баланс між незалежністю суддів та їхньою підзвітністю. Суддів захищено від будь-якого тиску чи втручання у їхню діяльність, адже їх не можна притягнути

до відповідальності за ухвалені рішення, навіть якщо вони є непопулярними чи спірними. Водночас передбачено відповідальність у разі вчинення злочину чи дисциплінарного проступку. Це попереджає зловживання владою та гарантує дотримання професійних стандартів. Можливість оскарження дисциплінарних рішень забезпечує суддям справедливий розгляд, прозорість процесу та захист від суб'єктивних дій, що відповідає принципам правової держави.

Ключову роль у сфері правового регулювання дисциплінарної відповідальності суддів виконують закони України «Про судоустрій і статус суддів» та «Про Вищу раду правосуддя». Саме в цих актах законодавець деталізує підстави дисциплінарної відповідальності суддів, дисциплінарні процедури, встановлює повноваження органів, які відповідальні за їхнє впровадження, визначає права й обов'язки суддів у контексті дисциплінарного провадження.

Розділ VI «Дисциплінарна відповідальність судді» у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» є важливою частиною правового регулювання, що визначає основи дисциплінарної відповідальності суддів в Україні. Він встановлює чіткі норми і процедури для притягнення суддів до відповідальності за порушення професійної етики, законодавства чи інші дисциплінарні проступки. Законодавством визначено, що органом уповноваженим здійснювати дисциплінарне провадження щодо судді є Вища рада правосуддя [2, ст. 108]. Це повинно забезпечувати централізовану, незалежну та прозору процедуру розгляду дисциплінарних порушень. З цією метою передбачена можливість оскарження рішення про дисциплінарне стягнення [2, ст. 111], що є гарантією справедливості і запобігає можливим зловживанням. Це дозволяє забезпечити належний рівень правового захисту для суддів. З цього приводу відмічається , що дисциплінарні провадження щодо суддів повинні відповідати гарантіям, встановленим пунктом 1 статті 6 («Право на справедливий суд») Європейської конвенції з прав людини, оскільки ці гарантії поширюються і на дисциплінарні справи щодо суддів [3, с. 20]. Процес дисциплінарного розгляду повинен бути прозорим, справедливим і здійснюватися без упередженості, що включає такі елементи, як право на захист, можливість оскаржити рішення та право на доступ до справедливого та неупередженого органу, який розглядає дисциплінарні порушення суддів.

Повноваження та порядок роботи Вищої ради правосуддя, як органу який здійснює дисциплінарні провадження щодо суддів, врегульовані спеціальним законом – «Про Вищу раду правосуддя». Мета діяльності даного органу – «забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування доброчесного та високопрофесійного корпусу суддів» [4, ст. 1]. Практична реалізація повноважень Вищої ради правосуддя щодо притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності здійснюється через службу дисциплінарних інспекторів. Дисциплінарний інспектор здійснює попередню перевірку скарг та матеріалів, аналізує дисциплінарні справи та скарги на рішення щодо суддів, збирає необхідні документи, готує проекти ухвал і рішень для дисциплінарної палати та Вищої ради правосуддя, а також аналізує практику дисциплінарних проваджень та ухвалені рішення про притягнення суддів до відповідальності [4, ст. 29-2].

Узагальнюючи практику розгляду дисциплінарних справ щодо суддів, Вища рада правосуддя звертає увагу на те, що протягом періоду з 2017 по 2021 роки було ухвалено 606 рішень про притягнення 649 суддів до дисциплінарної відповідальності. Так, у 2017 році ухвалено 91 рішення щодо 96 суддів, у 2018 році – 170 рішень стосовно 175 суддів, у 2019 році – 150 рішень щодо 163 суддів, у 2020 році – 129 рішень стосовно 141 судді, а у 2021 році – 66 рішень щодо 74 суддів [5].

При притягненні суддів до дисциплінарної відповідальності гостро постає потреба дотримання балансу між необхідністю забезпечення незалежності суддів та забезпеченням належної відповідальності за порушення етики чи закону. Це означає, що важливо не лише притягувати суддів до відповідальності за неправомірні дії, але й не допускати надмірного втручання в їхню діяльність з боку органів влади, що може загрожувати незалежності судової гілки влади. В цьому контексті Комітет Міністрів Ради Європи звертає увагу на те, що у випадках коли судді не виконують свої обов'язки належним чином або вчиняють дисциплінарні порушення, повинні бути вжиті всі відповідні заходи, за умови, що це не загрожує незалежності правосуддя [6, принцип VI п. 1]. Поряд з цим, важливо також розуміти, що чітке визначення підстав для дисциплінарної відповідальності не лише важливе для забезпечення ефективності правосуддя, але й для забезпечення прав суддів.

Консультативна рада європейських суддів (КРЄС) повністю погоджується з тим, що для ініціювання будь-якого дисциплінарного провадження повинні бути чітко визначені підстави. Однак, КРЄС не вважає за доцільне або можливе намагатися встановити на європейському рівні

всі можливі підстави заздалегідь, окрім як у вигляді загальних формулювань, які наразі застосовуються в більшості європейських країн [7, п. 64]. Такі підстави можуть бути сформульовані в загальних, широких термінах, як це прийнято в переважній більшості держав Європи. Такий підхід дозволяє кожній країні адаптувати ці норми відповідно до своїх національних умов, зберігаючи при цьому певну гнучкість.

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі Олександр Волков проти України звернув увагу на те, що точність та передбачуваність підстав для дисциплінарної відповідальності є важливими для забезпечення юридичної визначеності, а також для гарантування незалежності суддів. Відтак, необхідно прагнути до того, щоб уникнути нечітких або занадто широких визначень підстав для дисциплінарного притягнення [8, п. 45]. Визначення підстав для дисциплінарних проваджень важливе для запобігання зловживанням і політичному тиску на суддів. Нечіткі або занадто загальні визначення можуть стати приводом для зловживань владою. Наприклад, органи, що відповідають за дисциплінарний нагляд, можуть використовувати ці розпливчасті формулювання для того, щоб притягнути суддю до відповідальності з причин, не передбачених законом, або ж для того, щоб тиснути на суддів. Це може серйозно підважити незалежність суддів і знизити довіру до судової системи в цілому.

Правові висновки ЄСПЛ відіграють ключову роль у формуванні стандартів дисциплінарного провадження щодо суддів, оскільки вони надають орієнтири для дотримання принципів прав людини та забезпечення справедливості в процесах, що стосуються суддівської відповідальності. Як відмічається, члени Вищої ради правосуддя, здійснюючи дисциплінарні провадження, орієнтуються на практику ЄСПЛ, що дає їм чіткий напрямок для розвитку вітчизняної правової системи та допомагає вирішувати конкретні питання, враховуючи вже сформовані правові висновки [9].

Щодо європейських стандартів дисциплінарної відповідальності суддів, то вони містяться в кількох ключових документах, що розроблені міжнародними організаціями, зокрема Радою Європи та іншими установами, які займаються питаннями судочинства та діяльністю судової системи. Європейська хартія про статус суддів від 10 листопада поряд з визначенням основних принципів, якими мають керуватися судові систем держав-членів Ради Європи розглядає і питання дисциплінарної відповідальності суддів. Пункт 5.1 даного документу описує процедуру дисциплінарного притягнення суддів за невиконання обов'язків. Зокрема зазначається, що санкції можуть бути накладені тільки за рішенням органу, половина складу якого обрана суддями, після повного розгляду справи та заслуховування сторін, з правом судді на захист. Санкції повинні бути пропорційними до порушення, а їх застосування регулюється суддівським законом. Також рішення може бути оскаржене вищою судовою інстанцією, що гарантує додатковий рівень захисту прав суддів [10]. Дисциплінарна відповідальність суддів має базуватися на чітко визначених підставах і бути обмеженою, контрольованою щоб не порушувати незалежність суддів.

З метою недопущення зловживань при притягненні суддів до дисциплінарної відповідальності у Висновку КРЕС 27 (2024) було акцентовано на потребі чітко врегулювання підстав, обґрунтування та меж дисциплінарної відповідальності суддів для недопущення впливу на них та підриву їх незалежності. З огляду на це запропоновано наступні принципи належного застосування дисциплінарної відповідальності суддів: 1) необхідність цієї відповідальності для підтримки довіри до судової влади; 2) такі заходи не повинні підривати незалежність суддів; 3) відповідальність важлива для забезпечення належного здійснення правосуддя відповідно до верховенства права; 4) межі відповідальності повинні бути чітко визначені, щоб відповідати вимогам верховенства права; 5) процедурні інституції, залучені до проваджень, повинні поважати поділ влади та належне здійснення правосуддя; 6) законне здійснення суддею своїх прав не повинно призводити до таких заходів; 7) будь-яка санкція, накладена на суддю, повинна бути пропорційною [11, п. 13].

Рекомендовані європейські стандарти дисциплінарної відповідальності суддів активно впроваджуються в національне законодавство, особливо в контексті посилення євроінтеграційних процесів в Україні. Це включає адаптацію вітчизняного законодавства до європейських стандартів, що сприяє підвищенню ефективності та прозорості дисциплінарного контролю за суддями.

Згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо порядку обрання (призначення) на посади членів Вищої ради правосуддя та діяльності дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя» від 14.07.2021 № 1635-IX (далі – Закон № 1635-IX), були внесені значні зміни до процедури проведення дисциплінарних проваджень щодо суддів. Зокрема, створено Службу дисциплінарних інспекторів у складі Вищої ради правосуддя, до повноважень якої входить проведення попередньої перевірки дисциплінарних скарг щодо суддів, підготовка проектів

ухвал і рішень Дисциплінарної палати та Вищої ради правосуддя в рамках дисциплінарних проваджень. Однак, втілення зазначених положень щодо дисциплінарної відповідальності суддів зіткнулося з кількома проблемами. По-перше, тривалий час, з 22 лютого 2022 року по 12 січня 2023 року, Вища рада правосуддя не була повноважною, оскільки в її складі перебувало менше 15 членів, що ускладнювало виконання її функцій, зокрема розгляд дисциплінарних скарг. По-друге, з 24 лютого 2022 року внаслідок широкомасштабної збройної агресії російської федерації на території України був введений воєнний стан, що призвело до змін у процедурах призначення на посади державної служби, включаючи і призначення членів Вищої ради правосуддя. Ці обставини призвели до того, що Вища рада правосуддя не змогла розглядати дисциплінарні скарги щодо суддів, а Служба дисциплінарних інспекторів станом на 2023 рік ще не була утворена. За інформацією Вищої ради на цей час залишалося нерозглянутими понад 9 000 скарг [12, п. 3.1]. Як результат, було прийнято закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо негайного відновлення розгляду справ стосовно дисциплінарної відповідальності суддів», який забезпечує оперативне вирішення проблем, пов'язаних з тривалим невиконанням дисциплінарних процедур. Закон став необхідним кроком для відновлення належної роботи Вищої ради правосуддя та органів, що займаються дисциплінарними питаннями, які стали малоефективними через ситуацію, яка склалась в правовій системі. Зміни, внесені до законодавства України, стосуються удосконалення процесу дисциплінарної відповідальності суддів та впровадження Служби дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя [13]. Зазначається також, що дисциплінарні провадження здійснюють Дисциплінарні палати Вищої ради правосуддя, що забезпечує прозорість і ефективність розгляду справ. Провадження розпочинається після отримання дисциплінарної скарги або за ініціативою Дисциплінарної палати чи Вищої кваліфікаційної комісії суддів. Також наголошується на активізацію процесу створення Служби дисциплінарних інспекторів. До того часу нерозглянуті справи будуть передані інспекторам, а термін їх розгляду перериватиметься і розпочинатиметься заново. Дисциплінарні справи, що були розпочаті до створення Служби, завершуватиме Дисциплінарна палата.

Висновки. Дисциплінарна відповідальність суддів є важливим елементом правової системи, який забезпечує належне функціонування судової влади та захист прав громадян. У контексті України, процес дисциплінарного контролю за суддями є важливим для зміцнення довіри до судової влади та її незалежності. Однак, як показує практика, цей процес потребує постійного вдосконалення з огляду на вимоги європейських стандартів та практик, зокрема, з урахуванням рішень ЄСПЛ, рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи та КРЕС.

Адаптація українського законодавства до цих стандартів дозволяє підвищити ефективність дисциплінарних проваджень, забезпечити їх прозорість та чіткість. Водночас важливим є створення таких механізмів, які дозволяють уникнути надмірного втручання в діяльність суддів, забезпечуючи при цьому належний рівень відповідальності за порушення етики чи законодавства.

Окрему увагу слід приділити чіткому визначенню підстав для дисциплінарної відповідальності суддів. Визначені підстави повинні відповідати вимогам верховенства права, щоб уникнути їх розмитості чи надмірної широти, що могло б призвести до зловживань. Встановлення таких критеріїв дозволяє не лише посилити довіру до судової системи, але й гарантує захист прав самих суддів, їх професійної незалежності та недоторканності.

Протягом останніх років в Україні спостерігається активний процес реформування дисциплінарної відповідальності суддів, зокрема через створення нових органів, таких як Служба дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя. Ці нововведення мають на меті покращити ефективність дисциплінарного контролю, однак їх впровадження потребує значної уваги до організаційних та процедурних аспектів, зокрема, щодо належної підготовки кадрів і забезпечення необхідних ресурсів.

Не менш важливим є забезпечення прав суддів у процесі дисциплінарних проваджень, що включає право на захист, право на оскарження рішення та гарантії пропорційності застосованих санкцій. Такий підхід є необхідним для того, щоб дисциплінарна відповідальність суддів не ставала інструментом тиску, а була справедливим механізмом для забезпечення високих стандартів суддівської етики та професіоналізму.

Таким чином, досягнення збалансованої системи дисциплінарної відповідальності суддів, яка поєднує вимоги європейських стандартів та національні інтереси, є важливою метою для України в її прагненні до зміцнення правової держави та підвищення ефективності судової системи.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

2. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 року № 2453-VI. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

3. Бойко А.М. Дисциплінарна відповідальність суддів: стандарти, підстави і процедури: Практичний посібник. Підготовлено за підтримки Програми USAID «Нове правосуддя», 2021, 206 с. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/77de2d5c-6105-4db5-be58-892330db0065/content

4. Про Вищу раду правосуддя. Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII. Редакція від 15.04.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text –

5. Узагальнення практики розгляду Вищою радою правосуддя та її дисциплінарними органами дисциплінарних справ щодо суддів (за матеріалами справ 2017–2021 років). URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/1012-3web.pdf

6. Рекомендація N (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів» ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 518 засіданні заступників міністрів 13.10.94 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_323#Text

7. Висновок № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо принципів та правил, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема, питання етики, несумісної поведінки та безсторонності від 19 листопада 2002 року. URL: https://rm.coe.int/-3-2002-/16807920ae

8. Рішення у справі «Олександр Волков проти України» від 09.01.2013 (Заява № 21722/11). Європейський суд з прав людини URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text

9. Особливості застосування ВРП висновків ЄСПЛ відносно скаржника, судді та держави у дисциплінарних провадженнях. Іван Жигалкін, суддя-спікер Господарського суду Харківської області, д.ю.н. Закон і Бізнес. 12.12.2024. URL: https://zib.com.ua/ua/164569.html

10. European Charter on the Statute for Judges adopted in 1998 by the Council of Europe. URL: https://rm.coe.int/090000168092934f

11. Consultative Council of European Judges. CCJE Opinion No. 27 (2024) on the disciplinary liability of judges. URL: https://rm.coe.int/opinion-no-27-2024-of-the-ccje/1680b2ca7f

12. Консультативний висновок щодо законопроєкту № 9261. Рішення Вищої ради правосуддя від 18 травня 2023 року № 492/0/15-23 URL: https://hcj.gov.ua/doc/doc/39722

13. Про внесення змін до деяких законів України щодо негайного відновлення розгляду справ стосовно дисциплінарної відповідальності суддів. Закон України від 09.08.2023 № 3304-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3304-20#Text

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК (343.241+343.8+341.49):341.4
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.22

КУЗЬМІН Е.Е.

ТЕЛЕОЛОГІЯ ПОКАРАННЯ У МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ: ІНТРОДУКЦІЯ ДО ДОКТРИНАЛЬНОЇ ПЕРСПЕКТИВИ ПРОБЛЕМИ

THE TELEOLOGY OF PUNISHMENT IN INTERNATIONAL CRIMINAL LAW: INTRODUCTION TO THE DOCTRINAL PERSPECTIVE OF THE PROBLEM

Центральний задум дослідження полягає у формуванні сприятливих теоретичних передумов задля здійснення всебічного аналізу мети та цілей покарання у міжнародному кримінальному праві, як невід'ємного складника його архітектурної концепції.

Відповідний намір реалізовано шляхом агрегування найбільш вдатних суджень філософсько-правового змісту. Зокрема встановлено, що визначення функції покарання у міжнародного кримінальному праві першочергово тісно пов'язано із міркуваннями інтуїтивно-моралістичної природи.

Виявлено, що відтворення сенсу «детермінантного елементу» покарання у міжнародному кримінальному праві вбачається можливим за допомогою розв'язання проблематики умовно похідного характеру, – пошуку відповідей на наднагальні питання в межах певної дихотомії запитань «чому карати за міжнародні злочини?» та «які цілі міжнародного покарання?».

Охарактеризовано дві ключові моделі способів виправдання, а також обґрунтування покарання за міжнародні злочини: з позицій національного кримінального права та через призму міжнародного кримінального права *per se*. Зауважено на тому, що в основі обох підходів знаходиться не тільки дилема вибору найжиттєздатнішої класичної теорії виправдання покарання та найбільш релевантного з «традиційних» його пенологічних обґрунтувань, справедливих для внутрішньодержавних злочинів, а й оцінки їх придатності у разі поміщення в міжнародний контекст.

Особливу увагу приділено формуванню уявлення про раціональність майбутньої експертизи ізольованих спроможностей кожної окремо обраної теорії на предмет їх реальної здатності у задоволенні сучасних очікувань від покарання за міжнародні злочини за міжнародним кримінальним правом, з обов'язковим урахуванням усіх притаманних їм вразливостей.

Підкреслено доцільність замислення над співвідношенням і майбутнім узгодженням цілей покарання у міжнародному кримінальному праві із завданням міжнародного кримінального права та задачами міжнародних кримінальних трибуналів і судів, пріоритетно в частині винесення ними вироків, а також їх виконання.

Наголошено на необхідності продовження наукових пошуків задля випрацювання комплексної теорії кримінального покарання, яка б всеціло враховувала специфіку міжнародних злочинів через специфіку покарання за них, яка, з-поміж іншого, знаходила б свій прояв в особливостях його мети та цілей.

Ключові слова: *покарання, теорії покарання, виправдання покарання, обґрунтування покарання, телеологія покарання, мета покарання, цілі покарання, покарання за міжнародні злочини, міжнародне покарання, міжнародне кримінальне право.*

© КУЗЬМІН Е.Е. – адвокат, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного та європейського права (Національний університет «Одеська юридична академія»)

The central idea of the research is to shape favourable theoretical prerequisites for a comprehensive analysis of the goal and purposes of punishment in international criminal law as an integral part of its architectural concept.

The relevant intention is realized by aggregating the most appropriate judgments of philosophical-legal content. In particular, it is established that the definition of the function of punishment in international criminal law is initially closely connected with the considerations of an intuitive-moralistic nature.

It is found that the reproduction of the meaning of the "determinant element" of punishment in international criminal law is possible by means of solving the problem of a conditionally derivative character, – finding answers to the most pressing issues within a certain dichotomy of the questions "why punish for international crimes?" and "what are the purposes of international punishment?".

The two key models of ways to rationalise and justify punishment for international crimes are characterized: from the standpoint of national criminal law and through the prism of international criminal law *per se*. It is noted that both approaches are based not only on the dilemma of choosing the most viable classical theory of rationalisation of punishment and the most relevant of its "traditional" penological justifications, which are valid for the domestic crimes, but also on the assessment of their suitability when placed in the international context.

Particular attention is paid to the formation of an impression of the rationality of the future examination of the isolated capabilities of each selected theory in terms of their real ability to meet modern expectations of punishment for international crimes under international criminal law, with due regard for all their inherent vulnerabilities.

The expediency of reflecting on the correlation and future harmonization of the purposes of punishment in international criminal law with the objectives of international criminal law and the tasks of international criminal tribunals and courts, especially in terms of sentencing and enforcement, is underlined.

The necessity of pursuing scientific research in order to develop a comprehensive theory of criminal punishment which would fully take into account the specifics of international crimes through the specifics of punishment for them, which, among other things, would be manifested in the peculiarities of its goal and purposes, is emphasized.

Key words: *punishment, theories of punishment, rationale of punishment, justification of punishment, teleology of punishment, goal of punishment, purposes of punishment, punishment for international crimes, international punishment, international criminal law.*

Вступ. Чому необхідно карати винних у масових звірствах, для чого слід карати відповідальних за вчинення грубих порушень прав людини та навіщо карати винуватців неймовірних злодіянь? Ці й подібні, без будь-якого перебільшення, достеменно архіважливі запитання, з першого погляду, неодмінно мали б бути щонайменше такими, відповіді на які вже давним-давно віднайдені; радше є однозначними, чіткими, логічно вивіреними та структурованими, а також належним чином обґрунтованими; в ідеалі – й взагалі всеціло вичерпними. Як не дивно, натомість, й досі багато в чому наразі існує лише доволі кротка можливість констатації досить відчайних спроб їх достатньо уривчастих пошуків, які у свою чергу істотно різняться не тільки своїми підходами, а й рівнем власної проникливості.

Разом з цим варіативність тієї чи іншої аргументації дійсно вражає. Починаючи із намагань пояснення відповіді самою постановкою питання, місцями наголошується на тому, що нестерпні широкомасштабні злочини «говорять самі за себе», а відтак не потребують жодних інших додаткових пояснень. Так, наприклад, зокрема І. Таллгрен розпочинає свої роздуми із вказівки про «самоочевидний характер» одміту, зазначаючи, що: «… Це просто здається правильним. Але чому? …» [1, с. 561]. Проте, як абсолютно справедливо відзначає фахівець, і справді, задля чого?

Зі свого боку, майже миттєво, в моменті з'являється й вже таке наче традиційне контрзапитання: «А чому не карати?», що скрізь і всюди ніби неминуче супроводжується невід'ємним їдким додатком: «А як інакше – відпустити на волю?». Втім, у цьому разі слід повністю погодитись із цілком розумним твердженням про те, що і ця «відповідь» не може вважатись хоча б скільки-небудь задовільною у контексті первинного питання [2, с. 46].

Насправді. Для чого карати? … Може, тому, що закон каже, що ми повинні [3, с. 116]? Чимдалі розгортаються думки щодо добірки найбільш прийнятних варіантів, чимраз частіше починає

складатись все більш стійке і непіддатливе враження про дедалі дужчу «самоочевидність відповіді», а подекуди навіть настільки, щоб сприймати означене питання «… всерйоз, якщо тільки не ставити за мету спровокувати або полемізувати …» [4, с. 45].

Зрештою подібні міркування в масі своїй і зовсім спонукають до того, що С. Дамгаард іменує в якості т. зв. «інтуїтивно-моралістичних відповідей», які в результаті призводять до того, що дебати про обґрунтування покарання за серйозні злочини виглядають принизливо академічними [5, с. 17]. Цьому не може не сприяти також й схоже повсюдно укорінений погляд стосовно винятково теоретичної природи відповідного фундаментального питання, повне розв'язання якого позиціонується як таке, яке за словами К. Амбоса, має «… вельми обмежені практичні наслідки …» [4, с. 103, 104] (що, на наше суб'єктивне переконання, натепер, вочевидь, і, бодай «в теорії», не зовсім відповідає дійсності, а як максимум – загалом не має бути таким).

Однак попри існування принаймні припущення неоднозначності у позиціях «вимірювання справжності значення» питання «Чому карати за міжнародні злочини?», проблематику доцільності його осмислення нині пропонується розглянути під принципово іншим кутом, а саме, – як запит, що ототожнюється із тим, якими власне є або, скоріше, мають бути цілі покарання у міжнародному кримінальному праві. Адже безпосередньо вона станом на зараз увижається такою, яка має посідати чільне місце в процесі розбудови сучасної архітектоніки покарання у міжнародному кримінальному праві, без осягнення якої уява про цілісну концепцію останнього вбачається, як мінімум – недовершеною.

Постановка завдання. Метою статті є окреслення загальної траєкторії та векторів розвитку ученої думки стосовно обмірковування генерального спрямування покарання у міжнародному кримінальному праві крізь призму його цілей.

Результати дослідження. Примітно, що обдумування проблематики цілей покарання у міжнародному кримінальному праві, так само, власне як і процедура оцінки доцільності питання «чому карати» в цілому сьогодні являє собою певний своєрідний концентрат порівняно широкого спектру різноманітних за своєю природою й проявом (часом доволі суперечливих) позицій та думок, що зазвичай приводять до запеклих і, ймовірно, подекуди навіть безкомпромісних конфронтацій.

Особливо яскравим прикладом такого повною мірою може слугувати напевно одна з найбільш широко розповсюджених донині спроб осмислення цілей покарання у міжнародному кримінальному праві, – так би мовити, фігурально, через перспективу кримінального права. Основа ж відповідної ідеї, на нашу особисту думку, мабуть найбільш вдало зображується у добре відомому «фаховому колу» виданні за редакцією Б. Ван Шаак та Р. С. Слая, в якому, у підрозділі «Цілі кримінального права», автори прямо вказують на те, що «… міжнародне кримінальне право в самій своїй суті є системою кримінального права …» [6, с. 17]. А, оскільки, як, у свою чергу, безумовно влучно зауважує А. Джіанеллі, дослідження цілей покарання буде лише частковим, якщо не враховувати їхнє глибоке філософське та соціологічне коріння [7, с. 410], а також вірогідно й «історико-правову традицію», все це у поєднанні знаходить своє логічне продовження у використанні класичних теорії виправдання і традиційних пенологічних обґрунтувань покарання у внутрішньодержавному праві для цілей міжнародного з притаманними для першого релевантними аргументами.

Мова йде про обговорення основних т. зв. «засадничих філософій» кримінального права, як такого, що зрештою проєціюється не тільки на низку т. зв. «теоретичних фреймворків», які типово застосовуються задля виправдовування покарання на національному рівні, а й також на цілі переслідування та кримінального правосуддя загалом [6, с. 17]. Як наслідок, під важкими дискусіями та прискіпливою увагою з усіх боків і ракурсів, в усій своїй численній багатоманітності «модифікацій» та безлічі «відгалуджень» опиняються найбільш «частовживані» й «пригожі» з них: «діставання по заслузі», відплата, помста, кара, ретрибуція, стримання (загальне, спеціальне, експресивне), превенція (загальна, спеціальна), запобігання, виправлення, корекція, перевиховання, ресоціалізація, регабілітація, ізоляція тощо (поки що суто ілюстративно, без химерних претензій на вичерпність і послідовність, а також встановлення чіткої ієрархії та позначення тонкощів потенційного співвідношення й інтенції занурення у не без того нюансовану полеміку довкола сутності теорій ретрибутивізму та консеквенціалізму).

І саме під їхнім впливом вихідні спроби виправдання покарання за міжнародні злочини вже на перших порах починають супроводжуватись тенденцією вимушеного мімікрування під домінуючі теорії та підходи, які насамперед були розроблені ексклюзивно для виправдання покарання за внутрішньодержавні злочини [8, с. 170]. Показово, що подібний стан справ надалі не

тільки змусив направду замислитись над тим, якою мірою міжнародне кримінальне право тоді відображає приписи національного кримінального права або відрізняється від них (зокрема і безпосередньо в частині принципів дії, цілей та його сприйнятливості до надправових імперативів) [6, с. 17], а й загострив питання того, наскільки «придатним» видається «автоматичне перенесення» відповідних теорій на «міжнародну площину» [8, с. 170].

І дійсно, неможливо не погодитись в такій ситуації із, наведеною у своїх рефлексіях К. Д. Хеллером, разючою тезою М. А. Драмбла, який говорить про те, що прийняття міжнародним кримінальним правом форм звичайного кримінального права є глибоко проблематичним [9, с. 978]. Іноді навіть до такого ступеня, який і взагалі заперечує саме існування міжнародного кримінального права для усіх тих, хто шукає «… двійника муніципального кримінального права …» [10, с. 1].

У свою чергу стрижнем означеної проблематики Б. Сандер вбачає сукупність двох основних проблем: по-перше, ці теорії супроводжуються всіма «слабостями», притаманними їм на національному рівні; по-друге, припущення, що лежать в основі цих теорій, не завжди доречні під час застосування до унікальних контекстів, в яких зазвичай відбуваються міжнародні злочини [8, с. 170]. На нашу думку, і цю тезу також слід вважати цілком раціональною.

Тож, здавалось би, на противагу цьому поступово починає набувати все більш виразнішої форми й інша «модель пошуку», скоріше – з позицій міжнародного кримінального права. Дивовижно, але знову вкотре «квест мети» розпочинається не тільки із схоже вже такого чергового цитування висловлювання М. А. Драмбла про те, що на «пошук мети» міжнародного кримінального права (який, до речі, все ще триває) міжнародні кримінальні юристи витратили скандально мало часу, К. Геверсом [11, с. 234], а й багато в чому зі збереження логіки, яка «знаходиться біля витоків» попереднього, – тандему «мета права» – «мета покарання».

Слід зазначити, що подібний умовивід знаходить своє віддзеркалення, зокрема у науковому доробку С. Дамгаард, яка, досліджуючи індивідуальну кримінальну відповідальність за основні міжнародні злочини, доходить до висновку про те, що цілі індивідуальної кримінальної відповідальності за основні міжнародні злочини нерозривно пов'язані з цілями, що лежать в основі самого міжнародного кримінального права, і цілями покарання в міжнародному кримінальному праві [5, с. 25].

Аналогічним вбачається і те, що, як і раніше, на порядку денному обговорень продовжують перебувати вже такі «добре відомі проблеми із цілями» [11, с. 234], серед яких найбільш часто згадуваними залишаються «класичні національні цілі», – ретрибуції («покарати, тому що злочинець заслуговує на це») та стримування («покарати в ім'я превенції, щоб запобігти майбутнім злочинам») [12, с. 149].

Водночас не втрачає свою актуальність й наскрізна ідея про те, що національні та міжнародні злочини не є схожими на всіх рівнях, і підхід, який представляється слушним у контексті національного кримінального права, не обов'язково є настільки ж підхожим у контексті міжнародного кримінального права [5, с. 26].

Однак фокус уваги разом з цим схоже поступово і планомірно все ж зміщується у напрямку спорів довкола тематики скоріше «кон'юнктурного» напряму: від розв'язання Гордіївського вузла використання окремо взятих теорій в якості самостійного і повноцінного обґрунтування («на противагу іншим» [13, с. 16]) або їх органічного поєднання («на додаток до решти» [13, с. 23]) [11, с. 234] до намічання цілей т. зв. «міжнародного кримінально-правового режиму» [14, с. 638].

Цим фактично ознаменується перехід дискусій у «практичну площину», відправною точкою якої доволі очікувано уявляється також власне «проблема екстраполяції» [15, с. 91], яка, до того ж, доповнюється значною кількістю каверз, спричинених вельми умовно «гоноравитою натурою» міжнародного кримінального правосуддя. На це, у т. ч. вказує і Д. Абельс, який намагається пояснювати таку «амбітність» міжнародної кримінальної юстиції високими очікуваннями і сподіваннями того, що міжнародні кримінальні трибунали і суди, поряд із «імпортованими» з національного контексту класичними цілями покарання, слугуватимуть також й іншим, «великим» цілям (зокрема сприянню та підтримці миру і безпеки, просуванню верховенства права, заохоченню примирення й наданню «голосу» жертвам масових звірств та ін.) [16, с. 250].

Ба більше, схожа логіка надалі все чіткіше починає прослідковуватись й відносно т. зв. «міжнародних кримінальних процесів» (як узагальнено, так і на прикладах поодиноких конкретних кейсів) [17, с. 436], передусім стосовно винесення вироків і насамкінець їх виконання [16, с. 250].

Висновки. Отже, зважаючи на наявну відсутність одностайності у підходах сприйняття цілей покарання у міжнародному кримінальному праві, дедалі ясніше видніється, бодай і відносна, невизначеність у напряму його спрямування, що у свою чергу призводить до ситуації, в якій

тривала і запекла боротьба за специфіку «міжнародних злочинів», їх винятковий характер та відокремлене місце в існуючій, нехай і кримінально-правовій, «системі координат», фіналізується у буквально «тривіальне» покарання, із вельми «узуальною» метою, схоже повністю нівелюючи разом з тим не тільки їх відусюди деклароване «особливе значення», а й «особливість» міжнародного кримінального права, як такого. І саме подібний дисонанс багато в чому обумовлює необхідність існування всеосяжної нормативної теорії кримінального покарання, яка була б адаптована до міжнародного контексту [18, с. 76]. З огляду на тривання означеного процесу наступним кроком її розбудови вбачається теоретичне переосмислення можливостей вже «класичних теорій», а також проблематики вибудування таких цілей покарання у міжнародному кримінальному праві, які б були узгоджені з «практичними цілями» міжнародного кримінального правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Tallgren I. The Sensibility and Sense of International Criminal Law. *European Journal of International Law*. 2002. Vol. 13, Iss. 3. pp. 561-595.

2. Vasiliev S. Punishment Rationales in International Criminal Jurisprudence: Two Readings of a Non-question. *Why Punish Perpetrators of Mass Atrocities? Purposes of Punishment in International Criminal Law* / ed by F. Jeßberger, J. Geneuss. New York : Cambridge University Press, 2020. pp. 45-80.

3. Tallgren I. The Why Question in International Criminal Punishment – Framing the Landscapes of Asking. A Comment on the Contributions by Frank Neubacher, Sergey Vasiliev and Elies van Sliedregt. *Why Punish Perpetrators of Mass Atrocities? Purposes of Punishment in International Criminal Law* / ed by F. Jeßberger, J. Geneuss. New York : Cambridge University Press, 2020. pp. 113-128.

4. Ambos K. Not Much, but Better than Nothing – Purposes of Punishment in International Criminal Law. *Why Punish Perpetrators of Mass Atrocities? Purposes of Punishment in International Criminal Law* / ed by F. Jeßberger, J. Geneuss. New York : Cambridge University Press, 2020. pp. 103-112.

5. Damgaard C. Individual Criminal Responsibility for Core International Crimes: Selected Pertinent Issues. Berlin ; Heidelberg : Springer, 2008. 456 pp.

6. The Purposes of the Criminal Law. *International Criminal Law and Its Enforcement: Cases and Materials* / ed. by B. Van Schaack, R. C. Slye. 3rd ed. St. Paul : Foundation Press, 2015. pp. 17-29.

7. Gianelli A. The Place of Rehabilitation of the Offender among the Purposes of Penalties according to International Law. *International Law and the Protection of Humanity: Essays in Honor of Flavia Lattanzi* / ed. by P. Acconci, D. D. Cattin, A. Marchesi, G. Palmisano, V. Santori. Leiden; Boston : Brill | Nijhoff, 2017. pp. 397-412.

8. Sander B. Justifying International Criminal Punishment: A Critical Perspective. *Philosophical Foundations of International Criminal Law: Foundational Concepts* / ed. by M. Bergsmo, E. J. Buis. Brussels : Torkel Opsahl Academic EPublisher, 2019. pp. 167-240.

9. Heller K. J. Deconstructing International Criminal Law. *Michigan Law Review*. 2008. Vol. 106, Iss. 6. pp. 975-999.

10. Mueller G. O. W. International Criminal Law: Civitas Maxima – An Overview. *Case Western Reserve Journal of International Law*. 1983. Vol. 15, Iss. 1. pp. 1-7.

11. Gevers C. International Criminal Law and Individualism: An African Perspective. *Critical Approaches to International Criminal Law: An Introduction* / ed. by C. Schwöbel. London : Routledge, 2014. pp. 221-245.

12. Drumbl M. A. Quest for Purpose. *Atrocity, Punishment, and International Law*. Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 2007. pp. 149-180.

13. Matwijkiw A. The No Impunity Policy in International Criminal Law: Justice versus Revenge. *International Criminal Law Review*. 2009. Vol. 9. pp. 1-37.

14. Woods A. K. Moral Judgments & International Crimes: The Disutility of Desert. *Virginia Journal of International Law*. 2012. Vol. 52, No. 3. pp. 633-681.

15. Farer T. J. Restraining the Barbarians: Can International Criminal Law. *Human Rights Quarterly*. 2000. Vol. 22, No. 1. pp. 90-117.

16. Abels D. Limiting the Objectives of the Enforcement of International Punishment. *Research Handbook on the International Penal System* / ed. by R. Mulgrew, D. Abels. Cheltenham ; Northampton : Edward Elgar Publishing, 2016. pp. 250-273.

17. Cronin-Furman K. Managing Expectations: International Criminal Trials and the Prospects for Deterrence of Mass Atrocity. *International Journal of Transitional Justice*. 2013. Vol. 7, Iss. 3. pp. 434-454.

18. Mazurek M. Punishment Teleology in International Criminal Justice: Insights from the ICC's Jurisprudence. *Amsterdam Law Forum*. 2024. Vol. 16, Iss. 1. pp. 69-76.

УДК 341.3 (075.8)
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.23

СОКИРИНСЬКА О.А., КОВАЛЬЧУК І.В.

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ПОМЕРЛИХ, ПОРАНЕНИХ ТА ПОЛОНЕНИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ТА СВІТОВА ПРАКТИКА

IDENTIFICATION OF DECEASED, INJURED, AND CAPTURED MILITARY PERSONNEL DURING ARMED CONFLICT: LEGAL ISSUES AND GLOBAL PRACTICE

У статті детально аналізуються сучасні виклики у сфері права, пов'язані з ідентифікацією осіб, які загинули, отримали поранення або потрапили в полон під час збройних конфліктів, а також історичний досвід вирішення цієї проблеми. У сучасних умовах бойових дій питання ідентифікації набуває критичного значення, оскільки воно безпосередньо впливає на дотримання прав людини, а також норми міжнародного гуманітарного права. Автори розглядають значення ідентифікаційних документів та маркерів, які забезпечують належну ідентифікацію військових учасників конфлікту. Зокрема, у статті досліджуються історичні підходи до ідентифікації загиблих та полонених, а також сучасні технології та методи, що використовуються у цій сфері. Особлива увага приділяється правовим аспектам та захисту прав військовослужбовців та їхніх родин, які часто залишаються без належної підтримки та захисту. Автори детально аналізують питання, пов'язані з визнанням статусу загиблих та поранених, а також їхньою правовою підтримкою. У статті також розглядаються колізії міжнародного права та його роль у забезпеченні належної ідентифікації та захисту прав військовослужбовців у контексті міжнародних конфліктів.

Стаття особливо акцентує увагу на діяльності Міжнародного Комітету Червоного Хреста, який виконує ключову роль у захисті прав військовослужбовців та їхніх сімей, а також у забезпеченні гуманітарної допомоги. Окрім цього, у статті представлено огляд міжнародних стандартів і рекомендацій, які регулюють процес ідентифікації, а також проведено порівняльний аналіз практик, що існують у різних країнах.

Висновки статті акцентують на необхідності вдосконалення правових механізмів та процедур, спрямованих на забезпечення ефективної ідентифікації осіб у контексті збройних конфліктів. Автори підкреслюють важливість міжнародної співпраці для досягнення цих цілей, наголошуючи на тому, що лише спільні зусилля можуть призвести до покращення ситуації в цій критично важливій сфері. Стаття є важливим внеском у дискусію про захист прав людини під час збройних конфліктів та необхідність реформування існуючих механізмів ідентифікації.

Ключові слова: *ідентифікаційна картка, ідентифікаційний жетон, Міжнародний Комітет Червоного Хреста, померлий, поранений, військовополонений, збройний конфлікт.*

The article provides an in-depth analysis of contemporary legal challenges related to the identification of individuals who have died, been injured, or taken prisoner during armed conflicts, as well as the historical experience of addressing this issue. In the current conditions of combat, the question of identification acquires critical significance as it directly impacts the observance of human rights and the norms of international

© СОКИРИНСЬКА О.А. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічно-правових дисциплін (Білоцерківський національний аграрний університет)

© КОВАЛЬЧУК І.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічно-правових дисциплін (Білоцерківський національний аграрний університет)

humanitarian law. The authors consider the importance of identification documents and markers that ensure proper identification of military participants in the conflict. In particular, the article examines historical approaches to the identification of the dead and prisoners, as well as modern technologies and methods used in this field. Special attention is given to legal aspects and the protection of the rights of military personnel and their families, who often lack adequate support and protection. The authors thoroughly analyze issues related to the recognition of the status of the deceased and injured, as well as their legal support. The article also addresses the conflicts of international law and its role in ensuring proper identification and protection of military personnel's rights in the context of international conflicts.

The article particularly emphasizes the activities of the International Committee of the Red Cross, which plays a key role in protecting the rights of military personnel and their families and in providing humanitarian assistance. Furthermore, the article presents an overview of international standards and recommendations governing the identification process, along with a comparative analysis of practices existing in various countries.

The conclusions of the article stress the need to improve legal mechanisms and procedures aimed at ensuring effective identification of individuals in the context of armed conflicts. The authors emphasize the importance of international cooperation to achieve these goals, noting that only joint efforts can lead to improvement in this critically important area. The article makes a significant contribution to the discussion on the protection of human rights during armed conflicts and the necessity of reforming existing identification mechanisms.

Key words: *identification card, identification tag, International Committee of the Red Cross, deceased, injured, prisoner of war, armed conflict.*

Вступ. Правові проблеми з якими пов’язана ідентифікація померлих, поранених та полонених військовослужбовців під час збройного конфлікту, в умовах сьогодення України є надзвичайно важливою. Російсько-українська війна чітко вказує на проблеми в українському війську, в тому числі пов’язані з ідентифікацією військових. Нажаль, сьогодні є проблемою ідентифікація наших героїв, які загинули, зникли безвісти чи потрапили в полон у перші півроку війни, оскільки, в той час не було можливості навіть думати про ідентифікацію, треба було рятувати країну від військової агресії та й більшість військових були добровольцями. Але згодом, військовим командуванням було прийнято рішення, що навіть наявність ідентифікаційного жетона дозволить пришвидшити процес впізнання та пошуку наших воїнів. Третій, поспіль, рік війни на території нашої держави, втрати серед особового складу померлими, пораненими та полоненими лише підтверджує правильність такого рішення.

Постановка проблеми. Науковою проблемою, що досліджується у статті є недостатня правова регламентація та реалізація процедур ідентифікації військовослужбовців у контексті міжнародного гуманітарного права. Це включає в себе питання ефективності використання ідентифікаційних карток та жетонів, а також взаємодії між державами та міжнародними організаціями, такими як Міжнародний комітет Червоного Хреста, у забезпеченні прав військовослужбовців і їхніх родин. Вивчення цих аспектів дозволить виявити недоліки в існуючих механізмах та сприятиме розвитку більш ефективних практик і норм у сфері ідентифікації під час збройних конфліктів.

Метою даної статті є дослідження правових проблем, пов'язаних з ідентифікацією померлих, поранених та полонених військовослужбовців під час збройних конфліктів, а також аналіз світової практики в цій сфері. Стаття прагне визначити основні виклики та прогалини в існуючих правових механізмах, що регулюють процес ідентифікації, та запропонувати рекомендації для їх вдосконалення.

Результати дослідження. Історичний досвід вирішення проблем доводить важливість досліджуваної проблеми. Так, під час Громадянської війни у Сполучених Штатах Америки досить рідко носили ідентифікаційні жетони. Перед військовим зіткненням більшість солдат писали свої імена, прізвища та номер військової частини на шматку паперу й пристібали його на спину. Така проста військова хитрість часто густо спрацьовувала. Окремі солдати купували у комівояжерів різнокольорові значки з гравіруванням або металеві ідентифікаційні таблички. На табличках зазначалось ім’я та номер частини військовослужбовця та, зрідка, назва місця звідки він родом. Жоден уряд, на той час, не виготовляв ідентифікаційні таблички. Враховуючи те, що методи

ідентифікації та впізнання загиблих під час збройних конфліктів тих часів були, м'яко кажучи, недосконалі й пояснюється той факт, що, наприклад, у Сполучених Штатах Америки, після закінчення Громадянської війни, майже половина могил на американських кладовищах тих часів відзначена як «невідомий солдат». Трохи згодом, під час франко-прусської війни, у прусській армії не тільки з'явились ідентифікаційні жетони, але й кожен солдат був зобов'язаний мати при собі ідентифікаційну картку, так званий «могильний камінь».

В наш час закони та звичай війни вимагають обов'язкової ідентифікації військовослужбовця. В недалекому майбутньому можна очікувати появу електронних дисків, підшкірних чипів, які будуть містити максимальну кількість інформації про особу військового. Використання ДНК-коду може свідчити, що невідомих солдат серед загиблих більше не буде ніколи [5, с. 64]. Які б методи ідентифікації законних комбатантів та військовослужбовців не використовувались, вони необхідні, щоб визначити, як поводитись з хворим, пораненим, вбитим або полоненим, ким би він не був, чи військовослужбовцем, чи медичним працівником, чи цивільною особою.

Незважаючи на те, що військова уніформа може підтвердити статус конкретної особи як законного комбатанта, відповідно до законів війни, уніформа не є незаперечним доказом приналежності даної особи до збройних сил. В цьому розумінні важливим є статус «військовослужбовця». Особа, що бере участь у бойових діях без офіційної вказівки відповідних органів, ризикує тим, що може бути звинувачена в тому, що не є законним комбатантом з відповідним переслідуванням компетентними правоохоронними органами. Але є й інша, важливіша сторона цієї проблеми, яка полягає у тому, що сторони, які беруть участь у конфлікті, не зобов'язані розповсюджувати статус військовополоненого на особу, що не є законним комбатантом. Саме з цієї причини діючі армії світу намагаються забезпечити засобами ідентифікації всіх осіб які в них проходять військову службу.

Сьогодення вказує нам, що у більшості арміях світу військові носять ідентифікуючі жетони. Про ці жетони йдеться у Першій Женевській Конвенції 1949 року у зв'язку з обов'язком держав (воюючих сторін) ідентифікувати поранених та вбитих [1]. Однак, самі Конвенції не передбачають обов'язкового виготовлення та видачі таких жетонів, більше з тим, не зобов'язують військовослужбовців їх носити. На жетонах зазвичай зазначають ім'я військового, його ідентифікаційний номер, групу крові та релігійну приналежність. Так, наприклад, в українській армії на жетонах військових вказано прізвище, ініціали, дата народження та група крови. Хоча зміст інформації може бути різним, головне завдання яке виконує цей жетон, покращити долю пораненого чи вбитого на полі бою, оскільки відомості, що в ньому містяться можуть стати вирішальними для життя солдата, наприклад, під час надання допомоги пораненому чи поводження з вбитим. Перш за все, ідентифікаційні жетони покликані для впізнання поранених або вбитих, яких не можна ідентифікувати будь яким іншим способом.

Третя Женевська Конвенція (стаття 17) вимагає, щоб кожна із сторін, які знаходяться в конфлікті, видавала особам, що можуть потрапити в полон, ідентифікаційну карту [2]. В ній повинно зазначатися ім'я, військове звання, ідентифікаційний номер та дата народження. Картка може містити й іншу інформацію, а також особистий підпис особи, відбитки пальців та фотографію. Військовополонений зобов'язаний надавати ідентифікаційну картку на першу вимогу, але в той е час вона не може бути у нього відібрана примусово. Автори Конвенції запропонували включити в зміст картки тільки ту інформацію, що не може містити жодних секретних даних розвідки. Саме тому, у противника, що взяв військового у полон, не буде підстав вилучати картку примусово та, при цьому, завдавати зайвих страждань полоненому. У випадку, коли військовослужбовець загубив ідентифікаційну картку Третя Женевська Конвенція (стаття 18) зобов'язує воюючу сторону, що бере військовослужбовця в полон, видати нову, аналогічного змісту [2].

Ідентифікаційна картка також має важливе значення для того, щоб визначити, як слід поводитися з військовополоненим відповідно до його попереднього статусу. Військове звання у якому перебуває особа на момент коли її беруть у полон, повинна зазначатися у картці, й відповідно до цієї інформації встановлюють як слід поводитись з полоненим, як з офіцером чи як з рядовим солдатом. Відповідно до Третьої Женевської Конвенції у полонених є обов'язки, які відрізняються саме в залежності до їх військового звання, тому наявність ідентифікаційної картки дуже важлива [2].

З нормами, що регламентують використання ідентифікаційних карток, пов'язані й загальні правила, що стосуються допиту військовополонених. Під час допиту військовополонений «зобов'язаний» повідомити тільки своє ім'я, військове звання, дату народження та серійний номер. Така вимога часто густо трактується невірно. Третя Женевська Конвенція (стаття 17) вимагає,

щоб такі відомості надавались військовополоненим. Однак, така сама інформація міститься у ідентифікаційній картці, і таку картку полонений зобов'язаний надати (за умови її наявності) на першу вимогу особи противника, що взяла в полон [2]. Саме з цього випливає, що немає причин її не надавати. Оскільки, нічого іншого військовополонений надавати не зобов'язаний, сторона, що захопила його у полон, може ставити йому інші питання, в тому числі й ті, що містять військовий інтерес чи таємницю. Незважаючи на це за військовополоненим залишається право обмежити відповіді на питання у межах чотирьох пунктів, що їх встановила Третя Женевська Конвенція, яка, в той же час, підтверджує положення про те, що жоден військовополонений не може зазнати покарання або поганого ставлення за відмову від дачі показів що містять військову таємницю [2].

Особи, яким надана можливість спостерігати за військовополоненими або спілкуватися з ними, повинні вимагати від них будь які ідентифікуючі документи. Ідентифікаційна картка, у цьому зв'язку, свідчить про статус військовополоненого відповідно до законів війни, натомість, її відсутність свідчить про те, що сторона, яка взяла у полон дану особу, діє не у чіткій відповідності з вищевказаними нормами. Наявність ідентифікаційних жетонів та ідентифікаційних карток – це дійсне, наявне свідоцтво для визначення мінімального рівня виконання законів війни, що стосуються поводження з військовополоненими.

Перед воюючими сторонами у будь якому збройному конфлікті досить гостро постає не тільки проблема ідентифікації військовополонених, але й, нажаль, померлих та поранених на полі бою. Один із наслідків війни полягає у загибелі певної кількості з числа її учасників. З давніх давен повелося, що одна з турбот військових полягала у проведенні відповідним чином захоронення померлих на полі бою. В давні часи необхідність поховання трупів, що загинули внаслідок збройного протистояння, часто носило релігійний характер. Крім того, залишення на полі бою померлого створює, так звану, гігієнічну проблему яка згодом може перерости у епідеміологічну. Саме це стало причиною їх гуманного поховання, щоб уникнути та попередити виникнення хвороб джерелом яких можуть стати покинуті на полі бою тіла. Однак, право не може бути засновано лише тільки на релігійній практиці чи релігійних звичаях, або ж на турботі про здоров'я живих [4, с. 62]. Правильного та коректного поховання трупів сьогодні вимагає закон.

Формулювання основних зобов'язань воюючих сторін перед тими хто загинув містяться у статті 15 Першої Женевської Конвенції. Найбільше її положення стосуються необхідності надання допомоги пораненим через їх ідентифікацію, але в ній йдеться і про те, що сторони повинні «повсякчас, а особливо після бою…розшукувати померлих та перешкоджати їх пограбуванню» [1]. У статті також йдеться про те, що «кожного разу, коли це дозволять обставини», слід укладати перемир'я, що дозволить воюючим сторонам підібрати поранених. Зрозуміло, що пошуки поранених також забезпечать й пошук та ідентифікацію померлих.

У численних коментарях та рекомендаціях Міжнародного Комітету Червоного Хреста (МКЧХ) до Женевських Конвенцій йдеться про те, що вбитих слід виносити з поля бою разом з пораненими [4, с. 88]. Однією з причин такої позиції МКЧХ на нашу думку, є те, що у вкрай напруженій обстановці, що складається на полі бою, не завжди є можливість встановити, хто дійсно загинув, а хто тяжко поранений. З іншого боку, закони і звичаї війни вимагають застосовувати всі зусилля для впізнання вбитих, їх ідентифікації за допомогою жетонів та гідного поховання.

Поводження з вбитими на полі бою, на нашу думку, може мати два аспекти. По-перше, забороняється навмисне погане поводження з їх тілами як з причин відсутності поваги до них, так й з бажання їх понівечити. По-друге, вбитих забороняється грабувати. Обидва ці аспекти випливають із звичаєвого права в тій його частині, що пов'язана із законами і звичаями війни, а також й з Женевськими Конвенціями. Женевські Конвенції містять розвиток норм звичаєвого права. Стаття 16 Першої Женевської Конвенції вказує на те, що будь-яка із воюючих сторін, що має тіло померлого на полі бою, зобов'язана переслати іншій стороні (як правило через нейтральну державу або через МКЧХ) письмове свідоцтво про смерть. Якщо тіло можна ідентифікувати за допомогою подвійного жетону, то одну його половину разом з будь якими знайденими на тілі померлого особистими речами також необхідно переслати іншій воюючій стороні [1].

Міжнародне гуманітарне право не обійшло стороною й питання пов'язані з похованням загиблих на полі бою. Стаття 17 Першої Женевської Конвенції спеціально присвячена цій проблемі. Відповідно до неї тіло повинно бути оглянуто переважно медичним працівником, який й повинен підтвердити факт настання смерті. Поховання, наскільки це можливо, повинно здійснюватись індивідуально [1]. Ідея такої позиції світової спільноти, на нашу думку полягає в тому, що індивідуальне поховання більшою мірою відповідає вимогам поваги до померлого, до того ж полегшує подальшу ексгумацію. Однак, треба зауважити, що ця вимога закону не є абсолютною.

Кліматичні умови, санітарні та гігієнічні норми можуть зробити масове поховання єдиним вірним рішенням. У зв'язку з цим, друга половина ідентифікаційного жетона повинна залишитись на тілі померлого. Цікавим є положення Конвенції яке неодноразово, за свідченням очевидців порушувала росия у війні проти України. Мова йде про кремацію. У міжнародному гуманітарному праві кремація заборонена, звісно, за виключенням тих випадків, коли вона необхідна з релігійних переконань вбитого, а також коли цього вимагає санітарний стан, що невпинно наближається до епідемії будь якої хвороби чи хвороб.

За наявності можливості поховання або кремація повинні відбуватися відповідно до релігійних обрядів загиблих. Їхні тіла повинні групуватися за національностями чи походженням, а кладовища зонуються таким чином, щоб полегшити подальшу ексгумацію. У цьому й полягає зміст тих обов'язків воюючих сторін перед вбитими, що встановлені Першою Женевською Конвенцією – самі померлі потребують шанобливого ставлення, а їхні могили, відповідно, захисту.

У тих арміях, що відрізняються міцною дисципліною, тіла загиблих нівечать рідко. Здебільшого це явище пов'язано з рядом причин, які підтримуються державою в цілому, наприклад, загальний осуд до подібних вчинків, або страх перед кримінальним переслідуванням, або ж релігійні переконання, що поряд з моральними засадами стримують вчинки людей. Багато більшою проблемою є пограбування мертвих, так зване мародерство. За часів Другої світової війни бійцям армії союзників (США) було заборонено брати у якості військового трофею будь яку річ, яка могла б стати доказом зневажливого ставлення до вбитого. Подібні заборони діють й понині, більше того, армії інших країн переймають цей позитивний досвід. Тим не менш існує визнане право обшукувати загиблих задля отримання інформації, що може стати цінним джерелом з точки зору розвідки. До такого джерела можна віднести й ідентифікаційну картку чи ідентифікаційний жетон. Однак, особисті речі загиблого повинні бути збережені з метою їх подальшої передачі військовому командуванню армії до якої належав вбитий.

Як показує практика, «борг» перед загиблим це суто суб'єктивне ставлення особи [3, с. 253]. У зв'язку з цим виникає питання про те яка поведінка по відношенню до тіла вважається зневажливою? Як ми можемо визначити межу, коли зневага по відношенню до загиблих припиняє диктуватися міркуваннями військової необхідності й стає доказом військового злочину, що полягає у поганому відношенні до них? Чітких відповідей на ці питання не існує. Отже, якщо загиблих на певний час залишають на полі бою після його завершення, то сама їх присутність може вважатись свідченням невиконання покладених законом зобов'язань. Якщо загиблих залишають на полі бою виключно з метою, щоб їх могли побачити чи сфотографувати засоби масової інформації, це є проявом ще більшого свідчення переходу межі за якою починається нелюдське ставлення до полеглих. Якщо ж тіла вбитих виставляють на загал з метою пропаганди (тіла які волочать по вулицях міст і сіл, як це відбувалося, наприклад, у Сомалі), означає, що межа перейдена й встановлено військовий злочин.

Смерть приймається законами та звичаями війни як невід'ємна частина будь якої війни. Воюючі сторони також визнають, що поховання вбитих – це справа не така невідкладна як турбота про живих. Незважаючи ні на що, повага по відношенню до загиблих у війні та їх захист дуже влучно передано написом на могилі невідомому солдату на Арлінгтонському кладовищі: «Тут спочиває у пошані й славі американський солдат, що відомий лише Богові». Подібні почуття притаманні не лише тільки американцям, війна в Україні, після її завершення, відкриє для українського народу багато таких могил. Саме тому ми вважаємо доцільним обов'язкове використання ідентифікаційних карток, або подвійних жетонів у діючій армії та серед добровольців, незважаючи на те, що нормативно світова спільнота досить невизначено це закріпила.

Висновки. Отже, у статті розглянуто важливу наукову проблему недостатньої правової регламентації та реалізації процедур ідентифікації військовослужбовців у контексті міжнародного гуманітарного права. Аналіз існуючих механізмів ідентифікації, зокрема використання ідентифікаційних карток та жетонів, виявив суттєві недоліки, що потребують термінового усунення. Взаємодія між державами та міжнародними організаціями, такими як Міжнародний комітет Червоного Хреста, є критично важливою для забезпечення прав військовослужбовців та їхніх родин під час збройних конфліктів.

Метою дослідження було визначити основні виклики та прогалини в правових механізмах, що регулюють процес ідентифікації померлих, поранених і полонених військовослужбовців. Результати дослідження свідчать про необхідність удосконалення існуючих норм та практик у цій сфері. У цьому контексті обов'язкове використання ідентифікаційних карток або подвійних жетонів у збройних силах та серед добровольців є доцільним кроком, який сприятиме підвищенню ефективності ідентифікації та захисту прав військовослужбовців.

Таким чином, стаття підкреслює важливість вдосконалення правових механізмів ідентифікації у міжнародному гуманітарному праві для забезпечення належного захисту прав військовослужбовців і їхніх родин у складних умовах збройних конфліктів. Рекомендації, наведені в статті, можуть стати основою для подальших досліджень та практичних змін у цій важливій сфері.

Список використаних джерел:

1. Женевська Конвенція про покращення долі поранених і хворих в діючих арміях. Женева, 12 серпня 1949 р. Перша Женевська Конвенція (1949). Електронний ресурс. режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/995_151

2. Женевська Конвенція про поводження з військовополоненими. Женева, 12 серпня 1949 р. Третя Женевська Конвенція (1949). Електронний ресурс. режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/995_153

3. Вивчаючи міжнародне гуманітарне право: навчально-методичний посібник друге видання / О. Войтенко, М. Єлігулашвілі, О. Козорог, Т. Короткий, В. Потапова, О. Стокоз, Н. Хендель; за заг. ред. радника президента Товариства Червоного Хреста країни з міжнародного гуманітарного права, к.ю.н. Т. Короткого. Київ, УГСПЛ; Одеса : Фенікс, 2021. 268с.

4. Міжнародне гуманітарне право. Особливості застосування в умовах збройної агресії РФ проти України. Журавльов Д.В., Дрозд О.Ю., Копотун І.М., Коропатнік І.М., Алієв Р.В., Кривенко О.В., Ануфрієв М.І., Дубенко О.І., Грицай Т.Г., Сивка В.В., Курилюк Ю.Б., Бортняк В.А. Видавничий дім «Професіонал». 2023. 598 с.

5. Міжнародне гуманітарне право: навчально-методичний посібник. Грушко М.В., Музика В.В., Федорова Т.С., Владишевська В.В. Київ: Гельветика. 2022. 136 с.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.24

БІЛОВОЛ О.О.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

LEGAL PRINCIPLES OF FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE POLICY TO COMBAT DOMESTIC VIOLENCE

Відповідно до статей 8 та 19 Конституції України, в нашій державі визнається і діє принцип верховенства права. Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Представлені принципи забезпечують обов'язковість юридичної врегульованості будь-яких напрямів державної діяльності. Дане правило розповсюджується, у тому числі, й на державну політику протидії домашньому насильству, в основі формування та реалізації якої лежить сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили. Метою статті є надати характеристику системі правових засад формування та реалізації державної політики протидії домашньому насильству. У статті з'ясовано, що крім Конституції, важливий блок в нормативно-правовому масиві формування та реалізації державної політики протидії домашньому насильству становлять міжнародні акти. Сьогодні Україна є учасником великої кількості міжнародних угод, конвенцій, декларацій та інших подібних актів, норми яких встановлюють юридичні засади протидії домашньому насильству та значним чином скеровують порядок формування та реалізації державної політики в даній сфері. Зроблено висновок, що правові засади формування та реалізації державної політики протидії домашньому насильству – це сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили, які спрямовані на регулювання суспільних відносин у досліджуваній сфері суспільного життя. Відповідна система складається із: Конституції України, міжнародно-правових актів в сфері забезпечення прав і свобод людини, рівності, боротьби із дискримінацією та забезпечення інтересів дітей; матеріальних та процесуальних законодавчих актів, які визначають основи державно-владної протидії фактам домашнього насильства, дискримінації, насильства у відношенні дітей за рахунок реалізації адміністративних та інших юридично-визначених та обґрунтованих інструментів.

Ключові слова: *правові засади, державна політика, домашнє насильство, протидія домашньому насильству, нормативно-правовий масив.*

In accordance with Articles 8 and 19 of the Constitution of Ukraine, the principle of the rule of law is recognized and operates in our state. The legal order in Ukraine is based on the principles according to which no one can be forced to do what is not provided for by law. State authorities and local self-government bodies, their officials are obliged to act only on the basis, within the limits of their powers and in the manner provided for by the Constitution and laws of Ukraine. The presented principles ensure the mandatory legal regulation of any areas of state activity. This rule applies, including, to the state policy to combat domestic violence, the formation and implementation of which is based on a set of regulatory legal acts of various legal force. The purpose of the article

© БІЛОВОЛ О.О. – доктор філософії в галузі права, докторант (Державний університет «Київський авіаційний інститут») https://orcid.org/0009-0000-5215-7876

is to characterize the system of legal principles for the formation and implementation of the state policy to combat domestic violence. The article finds that in addition to the Constitution, an important block in the regulatory legal array of the formation and implementation of the state policy to combat domestic violence is international acts. Today, Ukraine is a party to a large number of international agreements, conventions, declarations and other similar acts, the norms of which establish the legal principles of combating domestic violence and significantly guide the procedure for the formation and implementation of state policy in this area. It is concluded that the legal principles of the formation and implementation of state policy to combat domestic violence are a set of regulatory legal acts of various legal force, which are aimed at regulating social relations in the studied area of public life. The corresponding system consists of: the Constitution of Ukraine, international legal acts in the field of ensuring human rights and freedoms, equality, combating discrimination and ensuring the interests of children; substantive and procedural legislative acts that determine the foundations of state and government counteraction to the facts of domestic violence, discrimination, violence against children through the implementation of administrative and other legally defined and substantiated instruments.

Key words: *legal principles, state policy, domestic violence, combating domestic violence, regulatory and legal framework.*

Актуальність теми. Відповідно до статей 8 та 19 Конституції України, в нашій державі визнається і діє принцип верховенства права. Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [1]. Представлені принципи забезпечують обов’язковість юридичної врегульованості будь-яких напрямів державної діяльності. Дане правило розповсюджується, у тому числі, й на державну політику протидії домашньому насильству, в основі формування та реалізації якої лежить сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили.

Стан дослідження проблеми. Запобігання та протидія домашньому насильству на сьогоднішній день є актуальною проблемою та предметом багатьох наукових досліджень. Її аналізували численні фахівці, серед яких: А. А. Васильєв, А. О. Галай, О. О. Дудоров, С. Я. Лихова, І. Ф. Літвінова, М. І. Хавронюк тощо. Вказані, та інші науковці, приділяли свою увагу, як правовим, так і технічним аспектам процесу боротьби із домашнім насильством. Втім, попри значний науковий доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованим є питання правових засад формування та реалізації державної політики протидії домашньому насильству.

Саме тому метою статті є надати характеристику системі правових засад формування та реалізації державної політики протидії домашньому насильству.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що основу нормативно-правових засад формування та реалізації державної політики протидії домашньому насильству становить Конституція України. Це Основний закон держави, який декларує головні політичні, організаційні, правові, економічні та інші засади функціонування держави. Фактично це своєрідний збірник правил відповідно до якого регулюються абсолютно всі суспільно-правові відносини. В контексті протидії домашньому насильству, Конституція важлива тим, що в ній закріплено принципи гуманізму, рівності та протидії дискримінації.

Наприклад, Основний Закон проголошує, що всі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною

і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям [1].

Крім Конституції, важливий блок в нормативно-правовому масиві формування та реалізації державної політики протидії домашньому насильству становлять міжнародні акти. Сьогодні Україна є учасником великої кількості міжнародних угод, конвенцій, декларацій та інших подібних актів, норми яких встановлюють юридичні засади протидії домашньому насильству та значним чином скеровують порядок формування та реалізації державної політики в даній сфері.

Наприклад, цільовим міжнародним документом безпосередньо присвяченим проблемі домашнього насильства та особливостям боротьби із нею є Декларація ООН про усунення насилля стосовно жінок від 20.12.1993. Міжнародний акт встановлює, що жінки користуються рівними правами щодо здійснення та захисту всіх прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадянській та будь-яких інших галузях. Ці права включають, зокрема: 1) право на життя; 2) право на рівність; 3) право на свободу та особисту недоторканність; 4) право на рівний захист відповідно до закону; 5) право не піддаватися дискримінації у будь-якій формі, а право на найвищий досяжний рівень фізичної та психічної здоров'я; 6) право на справедливі та сприятливі умови праці; 7) право не піддаватися тортурам та іншим жорстоким, нелюдським або таким, що принижує гідність, видам поводження [2].

Декларація зобов'язує держав-учасниць засуджувати будь-які випадки насильства стосовно жінок, у тому числі на ґрунті звичаїв, традицій, релігійних мотивів. Протидія насильству повинна включати в себе такі заходи: a) проводити необхідну роботу, щоб забезпечити в максимально можливій мірі з урахуванням наявних у них ресурсів і, якщо це необхідно, в рамках міжнародного співробітництва надання жінкам, які зазнавали насильства, і, якщо це необхідно, їх дітям спеціалізованої допомоги, наприклад, з реабілітації, догляду за дитиною та її утримання вітальних служб і програм, а також структур підтримки, та вживати будь-яких інших належних заходів для сприяння їх безпеці, а також фізичної та психологічної реабілітації; б) передбачати у державних бюджетах необхідні ресурси для своєї діяльності, пов'язаної та викорінення насильства щодо жінок; і) вживати заходів для забезпечення того, щоб працівники правоохоронних органів та державні посадові особи, які відповідають за здійснення політики у сфері запобігання та розслідування актів насильства щодо жінок та покарання за них, отримували підготовку з урахуванням необхідності розуміння особливих потреб жінок; г) вживати всіх необхідних заходів, особливо в галузі освіти, з метою зміни соціальних і культурних моделей поведінки чоловіків і жінок та викорінення забобонів, звичаїв та іншої практики, заснованих на ідеях неповноцінності або переваги однієї зі статей або на стереотипних уявленнях про роль чоловіків та жінок тощо [2].

Протидії домашньому насильству також прямо стосується Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11.05.2011. Цілями Конвенції визначено: a) захист жінок від усіх форм насильства й недопущення, кримінальне переслідування та ліквідація насильства стосовно жінок і домашнього насильства; b) сприяння ліквідації всіх форм дискримінації стосовно жінок та заохочення дійсної рівності між жінками та чоловіками, у тому числі шляхом надання жінкам самостійності; c) розробка всеосяжних рамок, політики та заходів для захисту всіх жертв насильства стосовно жінок і домашнього насильства та надання їм допомоги; d) заохочення міжнародного співробітництва з метою ліквідації насильства стосовно жінок і домашнього насильства; e) забезпечення підтримки та надання допомоги організаціям та правоохоронним органам в ефективному співробітництві для прийняття комплексного підходу до ліквідації насильства стосовно жінок і домашнього насильства [3].

На рівні національних законодавчих положень нормативно-правовими основами формування та реалізації державної політики протидії домашньому насильству, в першу чергу, є кодифіковані документи матеріального та процесуального характеру, які встановлюють відповідальність за вчинення домашнього насильства та регламентують порядок притягнення до відповідальності осіб, які їх вчинили. Наприклад, Кодекс України про адміністративні правопорушення визначає основи притягнення до відповідальності осіб, які вчили домашнє насильство адміністративного характеру. Завданням КУпАП визначено: охорона прав і свобод громадян, власності, конституційного ладу України, прав і законних інтересів підприємств, установ і організацій, встановленого правопорядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного і неухильного додержання Конституції і законів України, поваги до прав, честі і гідності інших громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством [4].

Кримінальний кодекс України створює підгрунтя для правового забезпечення охорони прав та свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки,

довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням, одним з яких є домашнє насильство відповідного складу [5]. На відміну від КУпАП, який одночасно закріплює і матеріальні, і процесуальні аспекти притягнення осіб, які вчинили адміністративне правопорушення до відповідальності, кримінальне покарання забезпечується в порядку передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України [6]

Цільовий характер в досліджуваному нормативно-правовому масиві має Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», що визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства [7].

Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-III визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави, і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини [8]. Стаття 10 документу гарантує кожній дитині право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Дисципліна і порядок у сім'ї, навчальних та інших дитячих закладах мають забезпечуватися на принципах, що ґрунтуються на взаємоповазі, справедливості і виключають приниження честі та гідності дитини. Держава здійснює захист дитини від: усіх форм домашнього насильства та інших проявів жорстокого поводження з дитиною, експлуатації, включаючи сексуальне насильство, у тому числі з боку батьків або інших законних представників дитини; втягнення у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин; залучення до екстремістських релігійних психокультових угруповань та течій, використання її для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, втягнення до азартних ігор тощо [8].

Формування ефективного державного курсу протидії домашньому насильству неможливо без врахування засад боротьби із дискримінацією на території держави, тому законодавчі акти в цій сфері також можна віднести до досліджуваного нормативно-правового масиву. Наприклад, Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06.09.2012 № 5207-VI встановлює організаційно-правові засади запобігання та протидії дискримінації з метою забезпечення рівних можливостей щодо реалізації прав і свобод людини та громадянина. Закон поширюється у тому числі на житлові та сімейні відносини та передбачає регулювання суспільних відносин за невідступності від принципів: 1) забезпечення рівності прав і свобод осіб та/або груп осіб; 2) забезпечення рівності перед законом осіб та/або груп осіб; 3) повагу до гідності кожної людини; 4) забезпечення рівних можливостей осіб та/або груп осіб [9].

В свою чергу, Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 № 2866-IV спрямовано на досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України [10].

Висновки. Таким чином, правові засади формування та реалізації державної політики протидії домашньому насильству – це сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили, які спрямовані на регулювання суспільних відносин у досліджуваній сфері суспільного життя. Відповідна система складається із: Конституції України, міжнародно-правових актів в сфері забезпечення прав і свобод людини, рівності, боротьби із дискримінацією та забезпечення інтересів дітей; матеріальних та процесуальних законодавчих актів, які визначають основи державно-владної протидії фактам домашнього насильства, дискримінації, насильства у відношенні дітей за рахунок реалізації адміністративних та інших юридично-визначених та обґрунтованих інструментів.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Офіційний вісник України. 2010. № 72/1. Ст. 15.

2. Декларація про усунення насильства проти жінок: міжнародний документ від 20.12.1993. Офіційний веб-сайт Організації Об'єднаних Націй. [Електронний ресурс]. Режим

доступу: https://docs.un.org/ru/A/RES/48/104.

3. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція): конвенція від 11.05.2011ю Офіційний вісник України. 2022. № 87. Ст. 5450.

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення: закон від 07.12.1984 № 8073-X. Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. № 51. Ст. 1122.

5. Кримінальний кодекс України: кодекс від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25. Ст. 131.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон від 13.04.2012 № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10. Ст. 88.

7. Про запобігання та протидію домашньому насильству: закон від 07.12.2017 № 2229-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 5. Ст. 35.

8. Про охорону дитинства: закон від 26.04.2001 № 2402-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 30. Ст. 142.

9. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: закон від 06.09.2012 № 5207-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. №32. Ст. 412.

10. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: закон від 08.09.2005 № 2866-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 52. Ст. 561.

УДК 343.98
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.25

ДРОЗД В.Ю.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ ПРАЦІВНИКАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

FEATURES OF THE FORMATION OF FORENSIC METHODOLOGY FOR INVESTIGATING CORRUPTION CRIMINAL OFFENCES COMMITTED BY LAW ENFORCEMENT OFFICIALS

Метою статті є розкрити теоретичні основи криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівником правоохоронного органу. Стаття є внеском у вирішення актуального наукового завдання, спрямована на розв'язання практичної проблеми – формування криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів. У статті наголошується на методологічній функції криміналістичного знання при формуванні криміналістичної методики. Розглянуто підходи до систематизації та розподілу криміналістичних методик по горизонталі і вертикалі, окреслено таке упорядкування. Акцентовано увагу на тому, що група корупційних кримінальних правопорушень об'єднана не на підставі їх групування в межах певного розділу Особливої частини КК України, а на підґрунті врахування їх специфіки, зумовленої неможливістю визначити єдиний склад корупційного кримінального правопорушення. Визначено, що корупційні кримінальні правопорушення можуть бути відмежовані від інших видів кримінальних правопорушень за особою, яка їх вчиняє, оскільки вона є спеціальним суб'єктом. Ця ознака є ключовою при побудові кримінальної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів. Оскільки працівники правоохоронних органів є службовими особами, у статті проводиться аналіз співвідношення поняття корупційних та службових кримінальних правопорушень. Констатовано, що ці види кримінальних правопорушень перетинаються між собою, однак, не всі корупційні кримінальні правопорушення є службовими, адже вони охоплюють ширше коло суб'єктів їх вчинення, так само як і не всі службові кримінальні правопорушення є корупційними, адже до них відносяться і ряд кримінально караних діянь, які не є корупційними. Автор приходить до висновку, що криміналістична методика розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, належить до міжвидових криміналістичних методик, об'єднана за кримінально-правовими і криміналістично значимими ознаками.

Ключові слова: *корупційні правопорушення, службові правопорушення, криміналістична методика.*

The purpose of the article is to reveal the theoretical foundations of the forensic methodology for investigating corruption criminal offenses committed by a law enforcement officer. The article is a contribution to solving a pressing scientific task, solving a practical problem – the formation of a forensic methodology for investigating corruption-related criminal offenses committed by law enforcement officers. In the article, the author emphasizes the methodological function of forensic knowledge in the formation of forensic methodology. Approaches to the systematization and distribution of forensic methodologies horizontally and vertically are considered, such an arrangement

© ДРОЗД В.Ю. – кандидат юридичних наук, науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням факультету № 3 (Донецький державний університет внутрішніх справ) https://orcid.org/0000-0002-3872-8879

is outlined and disclosed. Attention is focused on the fact that the group of corruption-related criminal offenses is formed not on the basis of their grouping within a certain section of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, but on the basis of their specificity, which is due to the impossibility of determining a single composition of corruption-related criminal offenses. It is determined that corruption criminal offenses can be distinguished from other types of criminal offenses by the person who commits them, since he acts as a special subject, which is especially relevant when building a criminal methodology for investigating corruption criminal offenses committed by law enforcement officers. Since law enforcement officers act as officials, the article analyzes the relationship between the concepts of corruption and official criminal offenses. It is stated that these types of criminal offenses overlap, however, not all corruption criminal offenses are official, since they cover a wider range of subjects of their commission, just as not all official criminal offenses are corrupt, since they also include a number of criminally punishable acts that are not corrupt. The author concludes that the forensic methodology of investigating corruption-related criminal offenses committed by a law enforcement officer belongs to the interdisciplinary forensic methodologies, united by criminal-legal and forensically significant features.

Key words: *corruption offenses, official offenses, forensic methodology.*

Актуальність теми. Формування криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, демонструє методологічну функцію криміналістичного знання.

Криміналістична наука формується у вигляді відповідної системи, у якій усі наявні елементи знаходяться у взаємозалежності та корелюють між собою. Саме тому, доповнення теорії криміналістики новими положеннями не може відбуватись хаотично, а потребує обґрунтування нових теоретико-прикладних конструкцій та визначення їх місця у системі криміналістичної науки. Як відзначають дослідники, не зважаючи на те, що різного роду системні конструкції у криміналістиці є переважно результатом наукових розробок, вони активно використовуються та апробуються у результаті практичної реалізації криміналістичних знань і рекомендацій під час діяльності із розкриття, розслідування та попередження злочинів [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти розслідування корупційних кримінальних правопорушень досліджувались у наукових роботах В. І. Пісного [2], А. В. Шевчишена [3], Ю. О . Андрейка [4], Б. Л. Гончарука [5], Р. В. Лева [6] та ін.

Питання побудови криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень були предметом наукового дослідження В. А. Журавля [7], Б. В. Щура [8], О. В. Пчеліної [9], В. О. Малярової [10] та ін.

Метою статті є розкрити теоретичні основи криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівником правоохоронного органу.

Виклад основного матеріалу. В. А. Журавель, застосовуючи багатомірний підхід до розподілу криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень, пропонує їх наступне упорядкування по вертикалі та горизонталі: 1) базова методика; 2) прості (одиничні) методики – видові, підвидові (мікрометодики); 3) ускладнені (групові) методики – родові, міжродові, комплексні [7, с. 196–197].

В. В. Копча, Н. В. Копча пропонують криміналістичну методику розслідування розглядати за чотирирівневою системою:

1. Видові методики розслідування (за видами кримінальних правопорушень). При визначенні видових криміналістичних методик необхідно керуватися положеннями Особливої частини Кримінального кодексу України.

2. Внутрішньовидові методики розслідування кримінальних правопорушень (різновиди, виділені з-поміж кримінальних правопорушень одного виду за криміналістично значимими ознаками).

3. Міжвидові (або комплексні) методики розслідування кримінальних правопорушень, в яких відображені рекомендації з розслідування комплексів взаємопов'язаних кримінально протиправних дій, об'єднаних на підставі одночасного врахування кримінально-правових і криміналістичних критеріїв.

4. Позавидові методики розслідування кримінальних правопорушень. В основі виділення цих методик розслідування покладено особливості суб'єкта кримінального правопорушення, вплив чиннику часу, специфіку засобів вчинення кримінальних правопорушень тощо [11, с. 209].

Запропонована класифікація дає змогу не лише чітко виокремити криміналістичні методики за ступенем узагальнення, рівнем конкретизації методичних рекомендацій, а й визначити різні підходи до технології їх створення [12, с. 574–575].

Визначаючи до якого саме виду криміналістичних методик належить розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, слід виходити з наступного.

Чинним КК України не передбачається відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення в межах окремого розділу його Особливої частини. Серед двадцяти розділів Особливої частини КК України немає розділу, який би мав назву «Корупційні кримінальні правопорушення». Замість цього законодавець застосував особливий підхід – визначення переліку корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, наведено у примітці до ст. 45 «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям» у розділі IX «Звільнення від кримінальної відповідальності» Загальної частини КК України. Група корупційних кримінальних правопорушень сформована не на підставі їх групування в межах певного розділу Особливої частини КК України, а саме на основі їх специфіки. Це зумовлено неможливістю визначення єдиного складу корупційних кримінальних правопорушень, на що звертається увага в юридичній літературі. Дослідниками підкреслюється, що види об'єкта та об'єктивної сторони корупційних кримінальних правопорушень є особливими, внаслідок чого визначити їх спільний родовий об'єкт практично неможливо [12, с. 36].

До ознак, які дають змогу відрізнити корупційні кримінальні правопорушення від інших видів кримінальних правопорушень, науковці зазвичай відносять сферу їх вчинення, спеціальний суб'єкт, особливі ознаки суб'єктивної та об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення [13, с. 5].

Наше дослідження спрямоване на побудову криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів. Звернемо увагу на її особливості.

Працівники правоохоронних органів за правовою природою виконання покладених на них функцій є службовими особами, а тому, корупційні кримінальні правопорушення, які вчиняються ними всупереч інтересам служби з корисливою метою – відносяться до службових.

В той же час, співвідносячи між собою корупційні кримінальні правопорушення і службові кримінальні правопорушення, слід виходити з того, що корупційне кримінальне правопорушення є умисне зловживання службовим становищем або умисне зловживання шляхом використання службових повноважень чи службового становища, тобто здійснення службовою особою будь-якої дії чи утримання від здійснення дій, що є порушенням законодавства, з метою одержання або прийняття неправомірної вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших адресатів або, відповідно, здійснення службовою особою дій у вигляді обіцянки/пропозиції або надання такої вигоди певним адресатам з метою схилити уповноважену особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень [14, с. 53].

Під кримінальними правопорушеннями у сфері службової діяльності пропонують розуміти суспільно небезпечні діяння, вчинені навмисно або через необережність службовою особою, всупереч інтересам служби, які грубо порушують нормальну діяльність органів влади, а також органів управління підприємствами, установами та організаціями незалежно від форм власності й господарювання, якщо ним заподіяна істотна шкода охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб, або спричинено інші тяжкі наслідки [15, с. 78].

Виходячи з викладеного, цілком закономірним є висновок, що ці види кримінальних правопорушень перетинаються між собою, однак, не всі корупційні кримінальні правопорушення є службовими, адже вони охоплюють ширше коло суб'єктів їх вчинення, так само як і не всі службові кримінальні правопорушення є корупційними, адже до них відносяться і ряд кримінально караних діянь, які не є корупційними (наприклад, перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365 КК України) або службова недбалість (ст. 367 КК України)).

Діапазоном перетину корупційних і службових кримінальних правопорушень є ряд спільних ознак, притаманних обом їх видам: вчинення їх спеціальним суб'єктом, а саме – працівником правоохоронного органу, у спосіб, який полягає у дії або бездіяльності всупереч інтересам службової діяльності та спрямований на одержання предмету протиправного посягання – неправомірної вигоди матеріального чи нематеріального характеру, а також інших матеріальних цінностей, ввірених особі у зв'язку з виконанням нею службових обов'язків.

Співвідносячи корупційні та службові кримінальні правопорушення О. В. Пчеліна приходить до висновку, що злочини корупційної спрямованості є більш вузьким терміном, аніж злочини у сфері службової діяльності [9, с. 30].

Однак, ми хочемо уточнити такий висновок вченої, адже, як було зазначено вище, вказані види кримінальних правопорушень не співвідносяться між собою як ціле і частина, вони становлять окремі групи кримінально караних діянь, які можуть, за сукупності певних умов, перетинатись між собою. Втім, якщо вирішувати питання до якого саме виду відноситься вчинення працівником правоохоронного органу корупційного кримінального правопорушення, то ключовим питанням буде сфера суспільних відносин, на які спрямоване протиправне посягання.

Цілком очевидним, що основним безпосереднім предметом посягання корупційних кримінальних правопорушень є одержання неправомірної вигоди чи інших матеріальних цінностей, а додатковим – порушення нормальної діяльності правоохоронного органу. Тому, предметом нашого дослідження є різновид корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері службової діяльності правоохоронних органів.

Закономірним є висновок, що криміналістична методика розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, належить до міжвидових (або групових, комплексних) криміналістичних методик, об'єднана за кримінально-правовими (ст. 45 КК України) і криміналістично значимими ознаками (спеціальний суб'єкт – посадова чи службова особа правоохоронного органу; спосіб вчинення – вчиняється в межах службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей всупереч інтересам держави; мета вчинення і предмет посягання – неправомірна вигода та інші матеріальні цінності).

У прагматичному сенсі криміналістична методика складається із упорядкованої системи порад типізованого характеру – окремих методик (методичних рекомендацій), що є найбільш ефективними під час розслідування певних видів злочинів [16, с. 457–458].

Одним із основних елементів криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, є криміналістична класифікація.

Будь-яка класифікація базується на типізації: основою класифікації є дещо спільне, що об'єднує об'єкти, які класифікуються. Тому, класифікацію можна розглядати одночасно як процес ірезультат застосування типологічного методу, що дозволяєрозділити множинність об'єктів на підмножини (підкласи) за визначеними ознаками [17, с. 41]. Тобто класифікація, з одного боку, дає вказівку на дії, які необхідно зробити, а з іншого – на певне уявлення об'єкта.

Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень дозволяє провести багатосторонній аналіз визначних категорій кримінальних правопорушень, синтезувати їх криміналістично значимі ознаки й надати відповідні криміналістичні характеристики. Вона надає можливість розробляти різного рівня методики розслідування: видові, міжвидові, групові та позавидові, що дозволить успішно їх застосовувати у відповідних слідчих ситуаціях [17, с. 88].

Базуючись на положеннях Кримінального кодексу України, необхідно виокремити систему корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються працівниками правоохоронних органів. Наразі до кола корупційних кримінальних правопорушень належать визначені види посягань, які передбачені дев'ятнадцяти статтями КК України (примітка до ст. 45 КК України), тобто законодавець навів їх вичерпний перелік.

Аналіз вказаних норм КК України свідчить, що з об'єктивної сторони вказані кримінальні правопорушення є досить різноманітними за способом їх вчинення та предметом протиправного посягання, об'єднуючись за ознаками корупції: вчинене спеціальним суб'єктом, всупереч інтересам служби та з корисливою метою. Цілком обґрунтовано, що спираюсь лише на кримінально-правову класифікацію таких правопорушень доволі складно розробити дієву міжвидову криміналістичну методику їх розслідування.

Формування будь-якої класифікаційної системи потребує вибору відповідних критеріїв та підстав для класифікації, і, при цьому, ми керуємося власне особливостями розслідування конкретних груп злочинів, які об'єднані за певними ознаками і можуть бути структуровані у блоки у межах криміналістичної методики розслідування злочинів [1, с. 103].

Питання про критерії (підстави) класифікації є найважливішим при побудові класифікації злочинів, оскільки він є детермінантом теоретичного та практичного значення класифікації вцілому, та спрямовиний на вирішення тих цілей і задач, що перед нею ставляться. Криміналістична класифікація кінцевою метою має встановлення відповідних критеріїв для диференціації окремих криміналістичних методик, систематизації методичних рекомендацій щодо видів, підвидів або груп злочинів [8, с. 143].

Криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень можна проводити за широким колом підстав та критеріїв. Однак, виходячи з того, що саме кримінально-правова

класифікація кримінальних правопорушень виступає основою, розділяємо підходи вчених щодо необхідності поєднання криміналістичного та кримінально-правового критерію під час розроблення криміналістичної класифікації корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів.

З погляду кримінального права, основними елементами складу кримінального правопорушення є: суб'єкт, суб'єктивна сторона, об'єкт, об'єктивна сторона. З криміналістичного підходу вказані елементи перетинаються з елементами криміналістичної характеристики. Тому традиційно мова йде про такі елементи криміналістичної характеристики як: предмет посягання; спосіб підготовки, безпосереднього вчинення та приховування злочину; слідова картина; обстановка вчинення злочину; особа злочинця; особа потерпілого [18, с. 10].

Як було зазначено вище, спільними та такими, що дозволяють виділити класифікаційні ознаки досліджуваних нами кримінальних правопорушень з загального масиву корупційних і службових кримінальних правопорушень, є особа правопорушника, спосіб вчинення та предмет протиправного посягання.

Тому, вказана група кримінальних правопорушень розглядатиметься нами відносно наступних класифікаційних ознак: 1) спосіб вчинення кримінального правопорушення; 2) особа правопорушника; 3) предмет протиправного посягання.

Розглядаючи першу класифікаційну ознаку, – спосіб вчинення працівником правоохоронного органу корупційного кримінального правопорушення, можна навести такі дані. Корупційні кримінальні правопорушення, які можуть бути вчинені працівником правоохоронного органу, ми згрупували за характером вчинюваних дій на: а) кримінальні правопорушення, які вчиняються шляхом зловживання службовим становищем працівником правоохоронного органу; б) кримінальні правопорушення, які вчиняються шляхом пропозиції, обіцянки чи надання або прохання надати неправомірну вигоду працівником правоохоронного органу; в) кримінальні правопорушення,, які вчиняються шляхом прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди працівником правоохоронного органу.

Крім того, спосіб вчинення досліджуваної групи кримінальних правопорушень можна виокремлювати за способом підготовки та приховування.

За комплексом підготовчих дій, які передують вчиненню корупційного кримінального правопорушення, можна виділити:

– створення умов для вчинення корупційного кримінального правопорушення (створення враження щодо можливості впливу на вирішення певних питань; створення перешкод для діяльності певних осіб; визначення прогалин у контролі за об'єктами, ввіреними правопорушнику тощо);

– провокація пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди.

За способом приховування працівниками правоохоронних органів корупційних кримінальних правопорушень можна класифікувати на такі, що передбачають:

– прийняття законного рішення чи вчинення законних дій в межах владних повноважень;

– знищення матеріальних слідів кримінального правопорушення.

За кількістю вчинених корупційних кримінальних правопорушень можна виділити: одиничні кримінальні правопорушення та системні.

За класифікаційною ознакою особи правопорушника корупційні кримінальні правопорушенням можна класифікувати наступним чином.

Залежно від виду функцій, які покладені на працівника правоохоронного органу:

– правоохоронні;

– правозастосовні.

За кількісним складом: кримінальні правопорушення вчинені одноособово: кримінальні правопорушення вчинені групою осіб.

За предметом посягання можна виділити корупційні кримінальні правопорушення, що спрямовані на заволодіння:

– матеріальними цінностями (грошовими коштами у національній чи іноземній валюті, криптовалюті; рухомим та нерухомим майном);

– нематеріальними цінностями (послуги, пільги, переваги).

При формуванні криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, слід враховувати вибір застосування комплексу методів дослідження, адже за цих умов мають вплив не тільки здобутки сучасної науково-дослідницької діяльності як методичної основи, а так само рівносильно – крізь призму практичного досвіду вагомості отриманих результатів за наслідками розкриття та розслідування таких кримінальних правопорушень під час досудового розслідування, оперативно-розшукової діяльності щодо їх ефективного виявлення, попередження тощо [19, с. 67–68].

Таким чином, побудова криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, повинна ґрунтуватися на належному теоретико-методологічному підґрунті, а також мати практичне спрямування.

Список використаних джерел:

1. Нечитайло В. О. Розслідування зловживань впливом, вчинених працівниками правоохоронного органу : дис. … д-ра філос. : 081. Київ, 2021. 239 с.

2. Пісний В. І. Розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного службовою особою у вигляді неправомірної вигоди : дис. … д-ра філос. : 081. Київ, 2024. 312 с.

3. Шевчишен А. В. Проблеми доказування стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 624 с.

4. Андрейко Ю. О. Проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування одержання неправомірної вигоди службовою особою : автореф. дис. ... д-ра філос. : 081. Київ, 2020. 22 с. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/0441f0e8-0b61-45cc-9bf2-cc3db92e05fc/content.

5. Гончарук Г. О. Методика розслідування пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди службовій особі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09.Харків, 2021. 249 с.

6. Лев Р. В. Особливості розслідування злочинів, вчинених службовими особами юридичних осіб публічного права : дис. … д-ра філос. : 081. Ірпінь, 2022. 253 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1_GxAcrKIxxT5xnVIOzclZSxZO0H7qVoQ/view.

7. Журавель В. А. Окремі методики у структурі криміналістичних знань. *Науковий вісник Львівської комерційної академії*. Серія : Юридична. 2015. Вип. 1. С. 187–201. URL: file:///D:/Docs/Downloads/nvlkau_2015_1_20.pdf.

8. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія / Б. В. Щур. – Х. : Харків юрид., 2010. – С. 102.

9. Пчеліна О. В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 45 с.

10. Малярова В. О. Криміналістична методика: питання співвідношення криміналістичної характеристики з іншими. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. – 2015. – Вип. 35(1.3). – С. 111-114. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_35%281.3%29__27

11. Копча В. В., Копча Н. В. Криміналістична техніка, тактика і методика : навч. посіб. Одеса : Гельветика, 2022. 286 с.

12. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського. [2-ге вид., перероб. і допов.]. Київ : Право, 2020. 752 с.

13. Захарчук О. З. Нормативне закріплення корупційних злочинів за законодавством України та їх класифікація. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки. 2015. № 813. С. 33–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_813_8.

14. Клімова С. М., Ковальова Т. В., Тучак М. О. Юридична відповідальність за корупційні правопорушення : навч. посіб. Харків : Магістр, 2012. 260 с.

15. Бантишев О. Ф., Рибачук. В. І. Відповідальність за злочини у сфері службової діяльності: питання кваліфікації злочинів, передбачених розділом XVII Кримінального кодексу України : навч. посіб. Київ : Ін Юре, 2003. 115 с.

16. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики : монографія / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2006. 624 с.

17. Тіщенко В. В. Концептуальні основи розслідування ко рисливо-насильницьких злочинів : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2003. 445 с.

18. Чорноус Ю.М., Жовтюк О.В. Воєнні злочини: криміналістична характеристика та психологічні особливості реалізації злочинної діяльності. *Юридична психологія* : наук. журн. / [редкол.: Ю. Чорноус (голов. ред.) та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. № 2 (35). С. 7-17. DOI: 10.33270/03243502.0

19. Чорноус Ю.М., Шмітько В.В. Теоретико-методологічні засади дослідження розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов’язаних з одержанням неправомірної вигоди. *Філософські та методологічні проблеми права* : наук. журн. / [редкол.: М. В. Костицький (голов. ред.) та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. № 2 (26). С. 61-72. DOI: https://doi.org/10.33270/02232602.61

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.26

КОПИЛОВ О.О.

ВІКТИМОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ УХИЛЕННЯ ВІД ПРИЗОВУ НА ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ ПІД ЧАС МОБІЛІЗАЦІЇ

VICTIMOLOGICAL ASPECT OF EVASION OF MILITARY SERVICE DURING MOBILIZATION

Метою статті є всебічний аналіз віктимологічних аспектів ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, виявлення факторів, що сприяють віктимізації осіб, які ухиляються від призову, та розробка рекомендацій щодо мінімізації негативних наслідків цього явища. Стаття присвячена дослідженню віктимологічних аспектів ухилення від призову на військову службу під час мобілізації. У роботі здійснено комплексний аналіз факторів, що впливають на формування особливої категорії потенційних жертв у період військового конфлікту – осіб, які ухиляються від призову. Розглянуто правові, психологічні, соціальні та політичні передумови віктимізації даної категорії осіб. Проаналізовано соціально-демографічні характеристики та типологію поведінки осіб, які ухиляються від мобілізації. Досліджено специфіку наслідків ухилення від призову як для самого суб'єкта, так і для суспільства загалом у контексті національної безпеки. Окреслено основні напрями віктимологічної профілактики та запропоновано механізми мінімізації негативних наслідків даного явища. Результати дослідження мають теоретичне та практичне значення для розвитку віктимології, кримінології, а також для удосконалення державної політики у сфері забезпечення обороноздатності в умовах збройного конфлікту. Зроблено висновок, про необхідність формулювання рекомендацій щодо мінімізації віктимологічних аспектів ухилення від призову на військову службу під час мобілізації: 1) на суспільному рівні рекомендується: формувати позитивне ставлення до військової служби, підвищувати престиж військової професії, розвивати громадянське суспільство та зміцнювати соціальну солідарність, підтримувати громадські організації, які займаються питаннями національної безпеки, військово-патріотичним вихованням, соціальною адаптацією військовослужбовців тощо; розвивати механізми громадського контролю за діяльністю призовних комісій; сприяти соціальній інтеграції та прийняттю осіб, які повертаються з військової служби; 2) на індивідуальному рівні рекомендується: підвищувати правову грамотність населення, особливо щодо питань призову та мобілізації; забезпечувати психологічну підтримку для призовників, допомагати їм подолати страх, тривогу, невпевненість, адаптуватися до умов військової служби; сприяти формуванню позитивного ставлення до військової служби серед молоді; забезпечувати підтримку для сімей військовослужбовців; допомагати особам, які повертаються з військової служби, реінтегруватися в суспільство, вирішувати психологічні, соціальні, економічні проблеми.

Ключові слова: *віктимологія, ухилення від призову, мобілізація, віктимна поведінка, віктимізація, військова служба, національна безпека, кримінальна відповідальність, віктимологічна профілактика.*

The aim of the article is to comprehensively analyze the victimological aspects of draft evasion during mobilization, identify factors contributing to the victimization of draft evaders, and develop recommendations to minimize the negative consequences of this phenomenon. The article is devoted to the study of victimological aspects of draft evasion during mobilization. A comprehensive analysis of factors influencing the formation of a special category of potential victims during the military conflict – persons

© КОПИЛОВ О.О. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)

who evade conscription is carried out. The legal, psychological, social and political prerequisites for the victimization of this category of persons are considered. from mobilization. The specifics of the consequences of draft evasion both for the subject itself and for society as a whole in the context of national security are studied. The main directions of victimological prevention are outlined and mechanisms for minimizing the negative consequences of this phenomenon are proposed. The results of the study are of theoretical and practical importance for the development of victimology, criminology, as well as for the improvement of state policy in the field of ensuring defense capability in the context of armed conflict. It was concluded that it is necessary to formulate recommendations to minimize the victimological aspects of evasion of military service during mobilization: 1) at the public level, it is recommended to: form a positive attitude towards military service, increase the prestige of the military profession, develop civil society and strengthen social solidarity, support public organizations dealing with issues of national security, military-patriotic education, social adaptation of military personnel, etc.; develop mechanisms for public control over the activities of draft commissions; promote social integration and acceptance of persons returning from military service; 2) at the individual level, it is recommended to: increase the legal literacy of the population, especially on issues of conscription and mobilization; provide psychological support for conscripts, help them overcome fear, anxiety, uncertainty, and adapt to the conditions of military service; promote the formation of a positive attitude towards military service among young people; provide support for families of military personnel; to help individuals returning from military service reintegrate into society, solve psychological, social, and economic problems.

Key words: *victimology, draft evasion, mobilization, victimization behavior, victimization, military service, national security, criminal liability, victimological prevention.*

Актуальність теми. В умовах сучасних військових конфліктів особливої актуальності набуває проблема забезпечення державної безпеки, невід'ємним компонентом якої є ефективне функціонування системи мобілізації та призову громадян на військову службу. Питання ухилення від призову на військову службу під час мобілізації залишається гострою проблемою для багатьох країн, що перебувають у стані збройного конфлікту. Ця проблема має комплексний характер та потребує системного підходу до її вирішення.

Традиційно проблема ухилення від призову розглядається в межах кримінально-правового та кримінологічного аспектів. Однак особливої уваги потребує віктимологічний аспект цього явища, який дозволяє розглянути осіб, що ухиляються від призову, не лише як суб'єктів правопорушення, але й як потенційних або реальних жертв певних соціальних, політичних та правових обставин.

Актуальність дослідження віктимологічних аспектів ухилення від призову на військову службу під час мобілізації зумовлена кількома факторами. По-перше, особи, які ухиляються від призову, стають потенційними жертвами кримінального переслідування, що може призвести до серйозних правових наслідків. По-друге, такі особи часто стають об'єктами соціального осуду та відчуження, що негативно впливає на їхній психологічний стан та соціальне становище. По-третє, ухилення від призову може зробити особу вразливою до різноманітних форм експлуатації та зловживань, як з боку держави, так і з боку приватних суб'єктів.

Метою статті є всебічний аналіз віктимологічних аспектів ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, виявлення факторів, що сприяють віктимізації осіб, які ухиляються від призову, та розробка рекомендацій щодо мінімізації негативних наслідків цього явища.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у зв'язку з ухиленням від призову на військову службу під час мобілізації. Предметом дослідження є віктимологічні характеристики осіб, які ухиляються від призову, фактори їх віктимізації та механізми віктимологічної профілактики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Віктимологія як наука про жертву та процеси її віктимізації традиційно розглядає осіб, які стали жертвами злочинів. Однак сучасна віктимологія розширює свій предмет, включаючи до нього й осіб, які стають жертвами соціальних, політичних та правових обставин. У цьому контексті особи, які ухиляються від призову на військову службу під час мобілізації, можуть розглядатися як особлива категорія потенційних або реальних жертв.

Віктимологічний аспект ухилення від призову передбачає вивчення факторів, що сприяють віктимізації осіб, які ухиляються від призову, їхніх соціально-демографічних характеристик, типології віктимної поведінки, а також розробку заходів віктимологічної профілактики.

Під віктимізацією осіб, які ухиляються від призову, слід розуміти процес перетворення цих осіб на жертв певних соціальних, політичних та правових обставин. Цей процес може мати різні форми та стадії, від потенційної загрози стати жертвою до реального заподіяння шкоди [1].

Фактори віктимізації осіб, які ухиляються від призову, можна поділити на кілька груп. До першої групи належать правові фактори, пов'язані з кримінальною відповідальністю за ухилення від призову, особливостями правового регулювання процедури призову та мобілізації, а також правовими гарантіями для осіб, які проходять військову службу. Друга група факторів – це соціальні фактори, що включають соціальний статус особи, її освітній рівень, матеріальне становище, соціальне оточення тощо. Третя група – психологічні фактори, пов'язані з індивідуальними психологічними особливостями особи, її цінностями, установками, мотивацією, страхами та побоюваннями. Четверта група – політичні фактори, що відображають ставлення особи до політичної системи, довіру до державних інститутів, підтримку або неприйняття офіційної політики держави тощо [2].

Віктимологічна типологія осіб, які ухиляються від призову, може бути побудована за різними критеріями. За ступенем усвідомлення віктимного ризику можна виділити осіб з високим, середнім та низьким рівнем усвідомлення. За характером мотивації можна виділити осіб з ідейною, прагматичною та змішаною мотивацією ухилення від призову. За способом ухилення можна виділити осіб, які використовують легальні способи (наприклад, отримання відстрочки або звільнення від призову на законних підставах), напівлегальні способи (наприклад, симуляція хвороби) та нелегальні способи (наприклад, підкуп посадових осіб, підробка документів, незаконний перетин кордону) [3].

Правові аспекти віктимізації осіб, які ухиляються від призову на військову службу під час мобілізації, пов'язані насамперед з кримінальною відповідальністю за це діяння. Відповідно до законодавства більшості країн, ухилення від призову на військову службу під час мобілізації є кримінальним правопорушенням, що передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк.

Кримінальна відповідальність за ухилення від призову є одним з основних факторів віктимізації осіб, які вчиняють це діяння. Особа, яка ухиляється від призову, стає потенційною жертвою кримінального переслідування, що може призвести до серйозних правових наслідків, включаючи обмеження свободи та прав, судимість, складнощі з подальшим працевлаштуванням тощо.

Водночас правова система може створювати умови для віктимізації осіб, які прагнуть уникнути призову, але не мають для цього законних підстав. Наприклад, недосконалість процедури призову, корупція в органах, відповідальних за його проведення, відсутність чітких критеріїв для звільнення від призову – все це може спонукати особу до пошуку незаконних шляхів вирішення проблеми, що підвищує ризик її віктимізації [4].

Особливу увагу слід звернути на правові гарантії для осіб, які проходять військову службу. Недостатній рівень правового захисту військовослужбовців, низькі соціальні гарантії, ризики для життя та здоров'я – ці фактори можуть стимулювати ухилення від призову та, відповідно, підвищувати ризик віктимізації.

Для мінімізації правових аспектів віктимізації осіб, які ухиляються від призову, важливо забезпечити чіткість та прозорість процедури призову, створити ефективні механізми правового захисту для осіб, які проходять військову службу, а також розробити систему альтернативної (невійськової) служби для осіб, які з релігійних, етичних або інших переконань не можуть проходити військову службу.

Соціально-психологічні фактори відіграють ключову роль у віктимізації осіб, які ухиляються від призову на військову службу під час мобілізації. Ці фактори формують уразливість особи, її схильність до ризикованої поведінки, а також впливають на її здатність протистояти віктимізаційним загрозам [5].

Серед соціальних факторів віктимізації особливе місце посідає соціальний статус особи. Особи з низьким соціальним статусом, обмеженими ресурсами та можливостями більш уразливі до віктимізації. Вони частіше стають об'єктами кримінального переслідування, мають менше можливостей для легального уникнення призову, частіше вдаються до ризикованих способів ухилення.

Освітній рівень також впливає на віктимізацію. Особи з вищим рівнем освіти краще обізнані зі своїми правами, мають більше можливостей для легального уникнення призову, більш ефективно захищають свої інтереси в разі кримінального переслідування. Матеріальне становище

є важливим фактором віктимізації. Особи з низьким рівнем доходів мають менше можливостей для легального уникнення призову, частіше вдаються до ризикованих способів ухилення, більш уразливі до експлуатації та зловживань. Соціальне оточення також впливає на віктимізацію. Особи, які мають підтримку з боку родини, друзів, колег, громадських організацій, менш уразливі до віктимізації. Вони мають більше ресурсів для протистояння віктимізаційним загрозам, більше можливостей для отримання правової, психологічної та іншої допомоги.

Психологічні фактори віктимізації включають індивідуальні психологічні особливості особи, її цінності, установки, мотивацію, страхи та побоювання. Особи з певними психологічними особливостями (наприклад, підвищеною тривожністю, низькою стресостійкістю, ригідністю мислення) більш схильні до віктимізації. Вони гірше адаптуються до стресових ситуацій, менш ефективно вирішують проблеми, більш схильні до ризикованої поведінки [6].

Цінності та установки особи також впливають на її віктимізацію. Особи з ціннісною орієнтацією на безпеку, стабільність, законослухняність менш схильні до ризикованої поведінки, а отже, менш уразливі до віктимізації. Навпаки, особи з ціннісною орієнтацією на ризик, пригоди, незалежність від соціальних норм більш схильні до ризикованої поведінки, а отже, більш уразливі до віктимізації.

Мотивація ухилення від призову також впливає на віктимізацію. Особи з ідейною мотивацією (наприклад, пацифісти, релігійні активісти) часто більш готові до можливих негативних наслідків своїх дій, більш стійкі до соціального тиску, а отже, менш уразливі до деяких форм віктимізації. Навпаки, особи з прагматичною мотивацією (наприклад, страх за своє життя, бажання уникнути розлуки з родиною) часто менш готові до можливих негативних наслідків своїх дій, більш уразливі до соціального тиску, а отже, більш схильні до віктимізації.

Віктимна поведінка осіб, які ухиляються від призову на військову службу під час мобілізації, може мати різні форми та прояви. Пропонуємо типологію віктимної поведінки, побудовану за різними критеріями.

За ступенем усвідомлення віктимного ризику можна виділити три типи поведінки: з високим, середнім та низьким рівнем усвідомлення. Особи з високим рівнем усвідомлення віктимного ризику розуміють можливі негативні наслідки ухилення від призову, оцінюють ризики та вживають заходів для їх мінімізації. Такі особи часто обирають легальні або напівлегальні способи ухилення від призову, уникають ризикованих дій, зважено підходять до прийняття рішень. Особи з середнім рівнем усвідомлення віктимного ризику частково розуміють можливі негативні наслідки ухилення від призову, але недооцінюють їх серйозність або ймовірність. Такі особи можуть обирати як легальні, так і нелегальні способи ухилення від призову, часто діють під впливом емоцій, не завжди зважено підходять до прийняття рішень. Особи з низьким рівнем усвідомлення віктимного ризику не розуміють або ігнорують можливі негативні наслідки ухилення від призову. Такі особи часто обирають нелегальні способи ухилення від призову, схильні до ризикованих дій, приймають імпульсивні рішення [7].

За характером мотивації можна виділити три типи віктимної поведінки: з ідейною, прагматичною та змішаною мотивацією. Особи з ідейною мотивацією ухиляються від призову через свої переконання (релігійні, етичні, політичні тощо). Їхня віктимна поведінка часто має демонстративний характер, вони готові відстоювати свої переконання, навіть якщо це пов'язано з ризиком негативних наслідків. Особи з прагматичною мотивацією ухиляються від призову через страх, бажання уникнути небезпеки, зберегти комфортні умови життя тощо. Їхня віктимна поведінка часто має прихований характер, вони прагнуть мінімізувати ризики негативних наслідків. Особи зі змішаною мотивацією поєднують елементи ідейної та прагматичної мотивації. Їхня віктимна поведінка може мати різні форми залежно від ситуації та переважаючої мотивації.

За способом ухилення від призову можна виділити три типи віктимної поведінки: з використанням легальних, напівлегальних та нелегальних способів. Особи, які використовують легальні способи ухилення від призову (наприклад, отримання відстрочки або звільнення від призову на законних підставах), мають найнижчий ризик віктимізації. Їхня поведінка відповідає правовим нормам, вони не порушують закон, а отже, не стають об'єктами кримінального переслідування. Особи, які використовують напівлегальні способи ухилення від призову (наприклад, симуляція хвороби, зловживання правовими можливостями), мають середній ризик віктимізації. Їхня поведінка формально може відповідати правовим нормам, але по суті є їх порушенням, що створює ризик виявлення та притягнення до відповідальності. Особи, які використовують нелегальні способи ухилення від призову (наприклад, підкуп посадових осіб, підробка документів, незаконний перетин кордону), мають найвищий ризик віктимізації. Їхня поведінка є прямим

порушенням закону, що створює високий ризик виявлення та притягнення до кримінальної відповідальності [8].

За соціальним статусом можна виділити три типи віктимної поведінки: осіб з високим, середнім та низьким соціальним статусом. Особи з високим соціальним статусом (наприклад, представники еліти, успішні бізнесмени, відомі громадські діячі) часто мають більше ресурсів та можливостей для легального уникнення призову, більший доступ до інформації та правової допомоги, більший вплив на осіб, відповідальних за призов. Їхня віктимна поведінка часто має приховано-прагматичний характер, вони прагнуть мінімізувати ризики та зберегти свій статус. Особи з середнім соціальним статусом (наприклад, представники середнього класу, фахівці, кваліфіковані робітники) мають обмежені ресурси та можливості для легального уникнення призову, обмежений доступ до інформації та правової допомоги, обмежений вплив на осіб, відповідальних за призов. Їхня віктимна поведінка може мати різні форми залежно від ситуації та особистісних характеристик. Особи з низьким соціальним статусом (наприклад, представники малозабезпечених верств населення, некваліфіковані робітники, безробітні) мають найменше ресурсів та можливостей для легального уникнення призову, найменший доступ до інформації та правової допомоги, найменший вплив на осіб, відповідальних за призов. Їхня віктимна поведінка часто має ризикований характер, вони часто вдаються до нелегальних способів ухилення від призову, більш уразливі до експлуатації та зловживань.

Віктимізація осіб, які ухиляються від призову на військову службу під час мобілізації, має низку соціальних наслідків, які впливають як на самих цих осіб, так і на суспільство загалом.

Для осіб, які ухиляються від призову, соціальні наслідки віктимізації можуть бути різноманітними. Найбільш очевидним наслідком є кримінальне переслідування та покарання, що може призвести до обмеження свободи та прав, судимості, складнощів з подальшим працевлаштуванням тощо. Однак віктимізація має й інші, менш очевидні, але не менш серйозні наслідки [9].

Одним з таких наслідків є соціальне відчуження. Особи, які ухиляються від призову, часто стають об'єктами осуду та критики з боку суспільства, особливо в країнах з високим рівнем патріотизму та підтримки військових дій. Це може призвести до розриву соціальних зв'язків, ізоляції, відчуття самотності та відчуженості. Особливо гостро ця проблема стоїть для осіб, які ухиляються від призову з ідейних міркувань (наприклад, пацифістів), оскільки вони не лише стикаються з осудом з боку суспільства, але й часто не отримують розуміння навіть від близьких людей [10].

Іншим наслідком віктимізації є психологічні проблеми. Постійний страх бути виявленим та покараним, необхідність приховувати свої дії, відчуття провини та сорому – все це може призвести до розвитку тривожних, депресивних та інших психологічних розладів. Особливо вразливими є особи з низьким рівнем психологічної стійкості, а також ті, хто не має підтримки з боку близьких людей.

Ще одним наслідком віктимізації є економічні проблеми. Особи, які ухиляються від призову, часто змушені приховувати своє місцезнаходження, змінювати місце проживання, уникати офіційного працевлаштування тощо. Це може призвести до втрати роботи, доходу, житла, а в деяких випадках – до бідності та соціальної деградації. Особливо вразливими є особи з низьким соціальним статусом та обмеженими ресурсами [11].

Для суспільства соціальні наслідки віктимізації осіб, які ухиляються від призову, також можуть бути різноманітними. Одним з таких наслідків є зниження рівня довіри до державних інституцій. Якщо значна кількість громадян ухиляється від призову, це може свідчити про низький рівень довіри до держави, її здатності забезпечити безпеку та захист своїх громадян. Це, у свою чергу, може призвести до подальшого зниження підтримки державної політики, зростання соціальної напруги та конфліктів [12].

Іншим наслідком є зниження рівня соціальної солідарності. Якщо частина громадян ухиляється від призову, а інша частина виконує свій військовий обов'язок, це може призвести до розколу суспільства, формування протилежних груп, взаємного осуду та неприязні. Це, у свою чергу, може ускладнити процес післявоєнного відновлення та примирення.

Ще одним наслідком є формування негативного ставлення до військової служби загалом. Якщо ухилення від призову стає масовим явищем, це може призвести до знецінення військової служби, зниження престижу військової професії, а в довгостроковій перспективі – до проблем з комплектуванням збройних сил та забезпеченням національної безпеки [13].

Віктимологічна профілактика ухилення від призову на військову службу під час мобілізації передбачає комплекс заходів, спрямованих на мінімізацію факторів віктимізації та зниження

негативних наслідків цього явища. Ці заходи можуть бути різноманітними за своїм характером та рівнем реалізації.

На державному рівні важливим напрямом віктимологічної профілактики є удосконалення правового регулювання призову та мобілізації. Це передбачає чітке визначення підстав для звільнення від призову, прозорість та об'єктивність процедури призову, створення ефективних механізмів оскарження рішень призовних комісій тощо. Крім того, важливо забезпечити належний рівень правового захисту для осіб, які проходять військову службу, включаючи гарантії їхніх прав, соціальний захист, медичне забезпечення тощо [14].

Іншим напрямом віктимологічної профілактики на державному рівні є створення системи альтернативної (невійськової) служби для осіб, які з релігійних, етичних або інших переконань не можуть проходити військову службу. Це дозволить таким особам виконати свій громадянський обов'язок, не порушуючи своїх пере

Соціологічне опитування осіб, які ухилилися від призову (анонімне, з забезпеченням конфіденційності), дозволило виявити основні мотиви та фактори ухилення від призову, а також наслідки цього діяння для самих ухильників. Основними мотивами ухилення від призову, за результатами опитування, є: страх за своє життя та здоров'я, небажання брати участь у збройному конфлікті з ідейних міркувань, прагнення зберегти стабільне життя (роботу, сім'ю тощо), недовіра до військових структур, сумніви в доцільності та ефективності військових дій. Основними наслідками ухилення від призову, за результатами опитування, є: постійний страх бути виявленим та покараним, необхідність приховувати своє місцезнаходження, обмеження свободи пересування, складнощі з офіційним працевлаштуванням, соціальне відчуження, психологічні проблеми (тривога, депресія, почуття провини тощо) [15; 16].

На основі результатів емпіричного дослідження було розроблено типологію віктимної поведінки осіб, які ухиляються від призову, а також систему заходів віктимологічної профілактики.

Дослідження також дозволило виявити статистичні дані щодо соціально-демографічних характеристик осіб, які ухиляються від призову. Узагальнені результати наведено в таблиці 1.

Також у дослідженні було виявлено основні мотиви ухилення від призову, які наведено в таблиці 2.

Проведене дослідження дозволяє зробити низку важливих **висновків** щодо віктимологічних аспектів ухилення від призову на військову службу під час мобілізації.

По-перше, ухилення від призову є складним соціально-правовим феноменом, який має віктимологічний вимір. Особи, які ухиляються від призову, стають потенційними або реальними жертвами певних соціальних, політичних та правових обставин. Їхня віктимізація може мати

Таблиця 1

Характеристика	Відсоток від загальної кількості осіб, які ухиляються від призову
Вік 20–25 років	35%
Вік 26–30 років	30%
Вік 31–35 років	20%
Вік 36–40 років	10%
Вік 41 рік і старше	5%
Середня освіта	30%
Професійно-технічна освіта	25%
Вища освіта	45%
Низький рівень доходу	20%
Середній рівень доходу	60%
Високий рівень доходу	20%
Міська місцевість	70%
Сільська місцевість	30%
Одружені	45%
Неодружені	55%
Мають дітей	40%
Не мають дітей	60%

різні форми та прояви, від кримінального переслідування та покарання до соціального відчуження, психологічних проблем, економічних труднощів тощо.

По-друге, віктимізація осіб, які ухиляються від призову, зумовлена дією різноманітних факторів. Це правові фактори (кримінальна відповідальність за ухилення від призову, особливості правового регулювання процедури призову та мобілізації, правові гарантії для військовослужбовців), соціальні фактори (соціальний статус особи, її освітній рівень, матеріальне становище, соціальне оточення), психологічні фактори (індивідуальні психологічні особливості особи, її цінності, установки, мотивація, страхи та побоювання), політичні фактори (ставлення особи до політичної системи, довіра до державних інститутів, підтримка або неприйняття офіційної політики держави).

По-третє, віктимна поведінка осіб, які ухиляються від призову, може мати різні форми та прояви. Запропонована типологія віктимної поведінки (за ступенем усвідомлення віктимного ризику, характером мотивації, способом ухилення від призову, соціальним статусом) дозволяє краще зрозуміти особливості цього явища та розробити ефективні заходи віктимологічної профілактики.

Віктимізація осіб, які ухиляються від призову, має низку соціальних наслідків, як для самих цих осіб, так і для суспільства загалом. Для осіб, які ухиляються від призову, це кримінальне переслідування та покарання, соціальне відчуження, психологічні проблеми, економічні труднощі тощо. Для суспільства це зниження рівня довіри до державних інституцій, зниження рівня соціальної солідарності, формування негативного ставлення до військової служби загалом. Віктимологічна профілактика ухилення від призову передбачає комплекс заходів, спрямованих на мінімізацію факторів віктимізації та зниження негативних наслідків цього явища. Ці заходи можуть бути різноманітними за своїм характером (правові, соціальні, психологічні, інформаційні тощо) та рівнем реалізації (державний, суспільний, індивідуальний).

На основі проведеного дослідження можна сформулювати кілька рекомендацій щодо мінімізації віктимологічних аспектів ухилення від призову на військову службу під час мобілізації.

На державному рівні рекомендується: удосконалити правове регулювання призову та мобілізації, забезпечивши чіткість, прозорість та об'єктивність процедури; розвивати систему альтернативної (невійськової) служби для осіб, які з релігійних, етичних або інших переконань не можуть проходити військову службу; забезпечити належний рівень соціальних гарантій для військовослужбовців, включаючи гідну заробітну плату, медичне забезпечення, пенсійне забезпечення, можливості для освіти та професійного розвитку тощо; боротися з корупцією в органах, відповідальних за призов та мобілізацію; проводити інформаційні кампанії, спрямовані на роз'яснення прав та обов'язків призовників, процедури призову, можливостей отримання відстрочки або звільнення від призову на законних підставах тощо.

На суспільному рівні рекомендується: формувати позитивне ставлення до військової служби, підвищувати престиж військової професії; розвивати громадянське суспільство та зміцнювати соціальну солідарність; підтримувати громадські організації, які займаються питаннями національної безпеки, військово-патріотичним вихованням, соціальною адаптацією військовослужбовців тощо; розвивати механізми громадського контролю за діяльністю призовних комісій; сприяти соціальній інтеграції та прийняттю осіб, які повертаються з військової служби.

На індивідуальному рівні рекомендується: підвищувати правову грамотність населення, особливо щодо питань призову та мобілізації; забезпечувати психологічну підтримку для

Таблиця 2

Мотив ухилення від призову	**Відсоток від загальної кількості осіб, які ухиляються від призову**
Страх за своє життя та здоров'я	40%
Ідейні переконання (пацифізм, релігійні погляди тощо)	15%
Прагнення зберегти стабільне життя (роботу, сім'ю тощо)	25%
Недовіра до військових структур	10%
Сумніви в доцільності та ефективності військових дій	5%
Інші мотиви	5%

призовників, допомагати їм подолати страх, тривогу, невпевненість, адаптуватися до умов військової служби; сприяти формуванню позитивного ставлення до військової служби серед молоді; забезпечувати підтримку для сімей військовослужбовців; допомагати особам, які повертаються з військової служби, реінтегруватися в суспільство, вирішувати психологічні, соціальні, економічні проблеми.

Реалізація цих рекомендацій дозволить мінімізувати віктимологічні аспекти ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, знизити рівень цього явища, а також мінімізувати його негативні наслідки як для окремих осіб, так і для суспільства загалом.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо запровадження інституту умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі в обороні країни,захисті її незалежності та територіальної цілісності : Закон України від 8 травня 2024 р. № 3687-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-20#Text

2. Бойчук В. Ю. Родовий, видовий та безпосередній об'єкт злочину, передбаченого статтею 330 Кримінального кодексу України. Вісник ХНУВС. 2018. № 4 (83). С. 19–27.

3. Вознюк А. А. Видовий об'єкт злочинів, передбачених ст. 255, 257, 2583, 260 Кримінального кодексу України. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2017. № 1 (13). С. 262–274.

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.

5. Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Топчія; наук. ред. В. І. Антипова. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 896 с.

6. Володавська О. С. Відмежування ухилення від призову за мобілізацією (стаття 336 Кримінального кодексу України) від порушення законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію (стаття 210-1 Кодексу України про адміністративні правопорушен-ня). Вісник Кримінологічної асоціації України. 2015. № 1(9). С. 67–78. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2a39e3ef- a4ca-4cb4-8e1c-509b4b85413c/content

7. Шаблистий В. В., Александрова А. Ю. Кримінальна відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією : монографія / за заг.ред. В. В. Шаблистого. Дніпро : Видавець Біла К.О., 2019. 136 с.

8. Шаблистий В. В., Березняк В. С., Каторкін Р. А. Кримінальні правопорушення, пов'язані з ухиленням від призову на військову службу як акти посягання на воєнну безпеку України. Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph. Ed. by V. M. Stratonov. Riga : «Baltija Publishing», 2023. С. 736–760. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-33.

9. Войтюк Т. Р. Відмова від виконання правового обов'язку як кримінально-правове поняття : дис. … д-ра філософії : 081. Київ, 2021. 209 с. URL: http://idpnan.org.ua/files/2021/voytyuk-t.r.-vidmova-vid-vikonannya-pravovogo-obov_yazku-yak-kriminalno-pravove-ponyattya.pdf

10. Назарчук В. Ухилення від проходження служби цивільного захисту в складі злочину, передбаченого ст. 336-1 КК України. Підпри– ємництво, господарство і право. 2018. № 3. С. 129-133. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/3/25.pdf

11. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 6-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 768 с.

12. Панов М. І. Вибрані праці з проблем правознавства. Харків : Право, 2020. 1160 с.

13. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 р. № 2232-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text

14. Інструкція про організацію виконання Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України : затверджено Наказом Міністра оборони України 10.04.2009 № 170. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0438-09#Text

15. Тютюгін В. І. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби (коментар закону такритичний аналіз його приписів). Вісник асоціації кримінального права України. 2024. № 21. Т. 1. С. 51–70. DOI: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.21.306237.

16. Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язковихплатежів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 08.10.2004 № 15. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-04#Text

УДК 343.98
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.27

КРИВУН С.І.

СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ НЕЦІЛЬОВОГО ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ

WAYS OF COMMITTING MISUSE OF BUDGET FUNDS

Актуальність статті полягає в тому, що нецільове використання бюджетних коштів спостерігається у багатьох країнах, втім, в Україні в період реформ та трансформацій дана проблематика постає особливо гостро. Для ефективної боротьби з такими кримінальними правопорушеннями співробітники правоохоронного сектору повинні бути ознайомленими із сучасними способами вчинення окреслених протиправних діянь, оскільки вони мають кореляційні зв'язки з такими елементами криміналістичної характеристики як особа правопорушника, предмет протиправного посягання, обстановка вчинення кримінального правопорушення, слідова картина та визначають фахівців, які володіють спеціальними знаннями, та чия допомога необхідна в ході доказування у кримінальному провадженні тощо. Метою статті є висвітлення сучасних способів учинення нецільового використання бюджетних коштів. В науковій статті надано сучасну криміналістичну характеристику способам учинення нецільового використання бюджетних коштів. Спосіб є центральним елементом криміналістичної характеристики будь-якого кримінального правопорушення. Способи схарактеризовано через призму їх триланкової структури, а саме: підготовки, безпосереднього вчинення та приховування. На підставі узагальнення матеріалів кримінальних проваджень доведено, що їх не завжди можна виокремити від безпосереднього вчинення кримінального правопорушення, оскільки злочинний умисел може виникати не заздалегідь, а після того, як кошти надійшли на рахунки суб'єктів господарювання. Узагальнено наукові розробки учинених та встановлено кореляційні зв'язки способів нецільового використання бюджетних коштів зі слідовою картиною, обстановкою учинення кримінальних правопорушень, спеціальними знаннями, необхідними у процесі доказування. Детальний аналіз судових рішень за кримінальними провадженнями про нецільове використання бюджетних коштів дозволив систематизувати сучасні способи, серед яких: підготовка документації про необхідність перенаправлення коштів на інші потреби; зміна кодування економічних операцій; створення фіктивних підприємств; залучення до злочинних схем підставних осіб; використання корупційних домовленостей тощо.

Ключові слова: *бюджетні кошти, досудове розслідування, кримінальне правопорушення, спосіб, корупційні правопорушення, нецільове використання коштів, документ, спеціальні знання.*

The relevance of the article lies in the fact that misuse of budget funds is observed in many countries, however, in Ukraine during the period of reforms and transformations this issue is particularly acute. To effectively combat such criminal offenses, law enforcement officers must be familiar with modern methods of committing the outlined illegal acts, since they have correlations with such elements of forensic characteristics as the identity of the offender, the subject of the illegal encroachment, the circumstances of the commission of the criminal offense, the trace picture and identify specialists who have special knowledge and whose assistance is necessary in the course of proving in criminal proceedings, etc. The purpose of the article is to highlight modern methods of committing misuse of budget funds. The scientific article provides a modern forensic description of the methods of

© КРИВУН С.І. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права) https://orcid.org/0009-0004-8376-6884

committing the misuse of budget funds. The method is a central element of the forensic description of any criminal offense. The methods are characterized through the prism of their three-level structure, namely: preparation, direct commission, and concealment. Based on the generalization of criminal proceedings materials, it has been proven that they cannot always be separated from the direct commission of a criminal offense, since criminal intent may arise not in advance, but after the funds have been received into the accounts of business entities. The scientific developments of the perpetrators were summarized and correlations between the methods of misuse of budget funds with the trace picture, the circumstances of the commission of criminal offenses, and the special knowledge necessary in the process of proving them were established. A detailed analysis of court decisions in criminal proceedings on the misuse of budget funds allowed us to systematize modern methods, including: preparation of documentation on the need to redirect funds to other needs; changing the coding of economic transactions; creation of fictitious enterprises; involvement of front persons in criminal schemes; use of corruption agreements, etc.

Key words: *budget funds, pre-trial investigation, criminal offense, method, corruption offenses, misuse of funds, document, special knowledge.*

Актуальність теми. Нецільове використання бюджетних коштів спостерігається у багатьох країнах, втім, в Україні в період реформ та трансформацій дана проблематика постає особливо гостро. Для ефективної боротьби з такими кримінальними правопорушеннями співробітники правоохоронного сектору повинні бути ознайомленими із сучасними способами вчинення окреслених протиправних діянь, оскільки вони мають кореляційні зв'язки з такими елементами криміналістичної характеристики як особа правопорушника, предмет протиправного посягання, обстановка вчинення кримінального правопорушення, слідова картина та визначають фахівців, які володіють спеціальними знаннями, та чия допомога необхідна в ході доказування у кримінальному провадженні тощо.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Науковим підґрунтям наукової статті стали роботи з криміналістики, кримінального процесу та кримінального права, присвячені методиці розслідування кримінальних правопорушень, серед яких наукові здобутки: Г. С. Бідняк, В. І. Василинчука, А. Ф. Волобуєва, В. В. Дарагана, О. О. Дудорова, О. Г. Кальмана, Н. І. Клименко, Г. А. Матусовського, О. В. Пчеліної, Р. Л. Степанюка, В. В. Тіщенка, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, П. В. Цимбала, М. Г. Щербаковського та ін. Водночас, останнім часом концептуальні дослідження в окресленому напрямі не проводились.

Метою статті є висвітлення сучасних способів учинення нецільового використання бюджетних коштів.

Виклад основних положень. Словник української мови тлумачить спосіб як певну дію, прийом або систему прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось [1].

З точки зору кримінального права В. В. Сташис і В. Я. Тацій визначають спосіб учинення злочину як сукупність прийомів і методів, що використовуються при вчиненні злочину [2, с. 123]. Криміналістичний зміст способу дещо ширший і дозволяє отримати уявлення про подію, характер поведінки злочинця та її відображення у вигляді слідів та відповідно, визначити оптимальні шляхи вирішення задач кримінального судочинства [3, с. 329].

Криміналістичні джерела визначають спосіб учинення кримінального правопорушення як об'єктивно та суб'єктивно обумовлену систему поведінки суб'єкта до, в момент і після скоєння ним злочину, що залишає різного роду характерні сліди зовні, що дозволяють за допомогою криміналістичних прийомів та засобів одержати уяву про сутність події, своєрідності злочинної поведінки правопорушника, його окремих особистісних даних [4, с. 36].

Також М. В. Салтевський розглядав спосіб як систему об'єднаних загальним задумом дій правопорушника з підготовки, вчинення та приховування кримінального правопорушення, детермінованих об'єктивними і суб'єктивними факторами, поєднаних з використанням відповідних знарядь і засобів [5].

Що ж до способу кримінальних правопорушень, передбачених статтями 210, 211 КК України, поділяємо думку Р. Л. Степанюка, який визначає його як сукупність умисних актів поведінки (дій або бездіяльності) службової особи, спрямованих на порушення вимог бюджетного законодавства при формуванні, розподілі, перерозподілі, одержанні й використанні бюджетних коштів [4, с. 36].

Класична структура способів кримінальних правопорушень в криміналістиці складається з підготовчих дій, безпосередньому вчиненні певних дій та приховуванні вчинених протиправних

дій. М. В. Даньшин розглядає спосіб учинення кримінального правопорушення як систему дій з підготовки, вчинення та приховування, детермінованих умовами, до яких відносяться: 1) фактори зовнішнього середовища, психофізіологічні якості особи, що пов'язані з вибірковим застосуванням відповідних засобів і знарядь; 2) місце та час вчинення, різного роду характерні сліди, що дозволяють за допомогою криміналістичних прийомів і засобів зрозуміти сутність події, що відбулася та особливості злочинної поведінки суб'єкта [6, с. 7–8]. Ми погоджуємось з науковцями, які зазначають, що підготовка, вчинення та приховування кримінального правопорушення утворюють єдиний спосіб учинення протиправного діяння, оскільки спрямовані на досягнення кінцевого результату та охоплюються загальною метою [7, с. 24].

Під час дослідження економічних кримінальних правопорушень, вчені неодноразово привертали увагу до способів їх підготовки. Так, Р. В. Ярошенко слушно зауважує, що способи підготовки пов'язані з розподілом виконуваних функцій, створенням умов привласнення майна, підготовкою документів для прикриття, складанням планів закупівель товарів, підшукуванням суб'єктів господарювання, яких буде залучено до злочинної діяльності тощо [8, с. 93].

Аналіз матеріалів судово-слідчої практики дозволив з'ясувати, що у 86,2% випадків сутність способів підготовки полягала у виготовленні та використанні фіктивних документів; у 24,7% – зміні кодування економічних операцій; створенні фіктивних підприємств; в 38,6% – залученні до схем підставних осіб; 66,9% – використанні корупційних домовленостей.

Способи підготовки нецільового використання бюджетних коштів не завжди можна виділити окремо від безпосереднього вчинення кримінального правопорушення, оскільки злочинний умисел може виникати не заздалегідь, а після того, як кошти надійшли на рахунки суб'єктів господарювання, громадських чи інших організацій, які не мають статусу бюджетної установи, уповноважені розпорядником бюджетних коштів на здійснення заходів, передбачених бюджетною програмою, та отримують на їх виконання кошти бюджету.

Р. Л. Степанюк, розглядаючи способи кримінальних правопорушень пов'язаних із порушенням бюджетного законодавства, пропонує використати як підставу для їх класифікації вид бюджетних коштів – предмет злочинного посягання. Вчений поділяє їх на дві загальні групи: способи злочинів стосовно наявних бюджетних коштів та способи злочинів стосовно планових бюджетних коштів [4, с. 38]. Інші вчені (В. А. Бідняк, Г. С. Бідняк, К. О. Чаплинський) класифікують способи вчинення кримінальних правопорушень залежно від: суб'єкта вчинення протиправного діяння, характеру протиправних діянь, предмету злочинного посягання, виду фінансування суб'єктів господарювання, економічної класифікації бюджетних видатків [9, с 153]. Виходячи з цього, виникає необхідність зупинились лише на тих способах, що є типовими в умовах сьогодення.

Отже, способи вчинення нецільового використання бюджетних коштів переважно пов'язані з підготовкою документації про необхідність перенаправлення коштів на інші потреби, які виникли (розпорядження про перерахування коштів, накази про необхідність щось терміново виправити, закупити, відремонтувати, побудувати; договори, акти виконаних робіт, накладні та інших документів, які підтверджують нібито здійснені витрати). Нерідко такі дії неможливо вчинити одноособово. Серед спільників можуть виступати як підлеглі працівники, так і посадовці вищої ланки. Спостерігаються зв'язки з представниками органів місцевого самоврядування. Практиці відомі випадки, коли рішенням сесії вони можуть перенаправити кошти на інші цілі, ніж ті, що закладені у місцевому бюджеті. Також, кошти можуть надійти на розвиток підприємства, а по факту – на закриття внутрішніх потреб як-то закриття заборгованості по заробітній плати інших потреб по соціальних потреб та ін. Прикладом тому є один із випадків з практичної діяльності. Так, перший заступник генерального директора державної установи, зловживаючи службовим становищем, перебуваючи в злочинній змові з іншими особами іноземної держави впродовж 2012–2013 рр. забезпечив перерахування установою іноземній компанії (Британські Віргінські острови) 1,258 млн доларів за роботи та послуги, які, як з'ясувало слідство, насправді не надавались.

Нерідко окреслені кримінальні правопорушення вчиняються у спосіб *зміни кодування економічних операцій,* тобто маніпулювання кодами бюджетної класифікації для приховування справжньої мети витрачання коштів. Так наприклад, мер невеликого міста вирішив використати частину бюджетних коштів, призначених на ремонт доріг, для фінансування власного будівельного бізнесу. З цією метою він заздалегідь створивши фіктивну будівельну компанію, уклав договір на проведення ремонтних робіт на одній із міських вулиць. При складанні кошторису на ремонт дороги, частину коштів, призначених на асфальтування, перевели за кодом, який відповідає оплаті

проектно-кошторисних робіт. Це дозволило вивести частину коштів з-під контролю, оскільки на проектно-кошторисні роботи зазвичай виділяється менший обсяг фінансування, а контроль за їх витрачанням є менш жорстким.

Наступним способом є *створення фіктивних підприємств* – реєстрація фіктивних підприємств, через які проводяться фіктивні господарські операції з метою виведення коштів з бюджету. Так, група осіб, серед яких є посадовці місцевого самоврядування, вирішують незаконно заволодіти частиною бюджетних коштів, виділених на ремонт доріг. З цією метою створюється декілька фіктивних підприємств, які на папері займаються будівельними роботами. Ці підприємства не мають власного майна, персоналу та не здійснюють реальної господарської діяльності. Після того, як між міською радою та фіктивними підприємствами укладаються договори на проведення ремонтних робіт на дорогах, вартість робіт у договорах значно завищується. З міського бюджету на рахунки фіктивних підприємств перераховуються кошти за нібито виконані роботи. Отримані кошти знімаються з рахунків фіктивних підприємств та розподіляються між учасниками схеми. Для того, щоб приховати злочин, на дорогах можуть проводитися незначні роботи, які не відповідають обсягам фінансування, складаються підроблені акти виконаних робіт, накладні, рахунки-фактури.

Схожим способом є *залучення до схем підставних осіб* – залучення до схем осіб, які формально виконують певні функції, але фактично не здійснюють ніякої діяльності. Відмінність від попереднього способу полягає в тому, що особа дійсно працює на підприємстві і бере на себе відповідальність за нібито прийняті рішення, але фактично які були прийняті за нього іншими особами.

Укладання угод з підконтрольними компаніями за завищеними цінами або з порушенням процедури проведення закупівель нерідко відбувається з використанням *корупційних зв'язків*. Так, посадові особи міської ради, з метою незаконного заволодіння частиною бюджетних коштів, виділених на закупівлю комп'ютерної техніки для шкіл, створили фіктивну компанія, яка нібито займається продажем комп'ютерної техніки. Засновниками та керівниками цієї компанії були призначені родичі та близькі друзі посадових осіб міської ради. Дана фіктивна компанія запропонувала міській раді придбати комп'ютерну техніку за цінами, що значно перевищують ринкові. У свою чергу, міська рада уклала договір з цією компанією на поставку комп'ютерної техніки та на рахунок цієї компанії перерахували кошти за завищеною вартістю. Описаний склад кримінального правопорушення слід відмежовувати від розкрадання. Тому слід звертати увагу чи направлені кошти на заплановані видатки.

Досить розповсюдженим є *вчинення кримінального правопорушення у спосіб фінансування проектів, які не відповідають бюджетним призначенням,* тобто використання бюджетних коштів для фінансування проектів, які не передбачені бюджетом або не відповідають його цілям. Один із прикладів судово-слідчої практики демонструє зазначене. Так, мер міста вирішив використати частину бюджетних коштів, призначених на ремонт доріг, для фінансування будівництва приватного спортивного комплексу. З цією метою було розроблено проект будівництва спортивного комплексу, який формально нібито має суспільну значимість. За допомогою підкупу депутатів міської ради вносяться зміни до бюджету, якими передбачається фінансування цього проекту, після чого укладаються договори з підконтрольними компаніями на виконання будівельних робіт, а з міського бюджету на рахунки підрядних організацій перераховуються кошти, призначені на ремонт доріг.

Виведення коштів з бюджету на рахунки посадових осіб або пов'язаних з ними осіб практично не використовується і викривається на початковій стадії кримінального правопорушення і виявляється на етапі подачі документів до Державної казначейської служби України, яка перевіряє законність операцій. Як відомо, вона є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів і який реалізує державну політику у сферах казначейського обслуговування бюджетних коштів, коштів клієнтів відповідно до законодавства, бухгалтерського обліку виконання бюджетів [10].

Способи приховування нецільового використання бюджетних коштів. Розмірковуючи з приводу способу приховування кримінального правопорушення, О. Г. Кривопуск звертає увагу, що законодавець не дає чіткого визначення «приховування злочину», у зв'язку з чим виникає велика кількість різних підходів до надання визначення «приховування злочину». Аналізуючи сталі поняття, приховування надані криміналістами в минулому, як «комплекс дій злочинця з метою ухилення від відповідальності за вчинене» або «злочинна діяльність особи, спрямована на утаювання відомих їй фактів і обставин вчиненого злочину» також не розкривають повного змісту [3, с. 330].

Криміналісти акцентують увагу, що приховування здебільшого стосується складання фіктивних документів: інвентаризації, актів списання закуплених товарів, надмірного списання витратних матеріалів, актів знищення або втрати майна, утилізації нібито зіпсованого майна,

інсценування їх крадіжки тощо. Відсутність майна, закупленого майна або коштів на рахунку, невиконані роботи, застосування невідповідних матеріалів під час роботи також може розглядатись як спосіб приховування протиправних дій [11, с. 70].

У свою чергу, узагальнення вироків судових рішень Єдиного державного реєстру судових рішень за кримінальними провадженнями, кваліфікованими за ст. 210 КК України, дозволяє виокремити такі способи приховування:

– *фальсифікація бухгалтерських документів* – виготовлення, підробка або фальсифікація фіктивних бухгалтерських документів є одним з найпоширеніших способів приховування незаконних фінансових операцій, зокрема, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів. Злочинці створюють фіктивні документи (накладні, акти виконаних робіт, договори тощо), які підтверджують проведення певних господарських операцій, які насправді не відбувались або відбувались в значно менших обсягах. Ці документи використовуються в подальшому в бухгалтерському обліку, що дозволяє приховати незаконне використання коштів та створити видимість законної господарської діяльності. Вчені слушно зазначають, що інколи способи приховування пов'язані зі знищенням первинної документації та складання фіктивних документів щодо фінансово-господарської діяльності, яку майже неможливо перевірити (наприклад, складання договорів на рекламу, піар-компанію, виконання неіснуючих зобов'язань, благодійність) [8, с. 93];

– *знищення документів* – спрямоване знищення документів, які можуть свідчити про вчинення правопорушення є одним із найпоширеніших способів приховування слідів правопорушення, зокрема, пов'язаного з нецільовим використанням бюджетних коштів. Цей метод передбачає умисне знищення будь-яких документів, такі як рахунки, накладні, акти виконаних робіт, кошториси, договори, технічну документацію, листи, електронні листи, повідомлення тощо, які можуть свідчити про вчинення злочину та перешкодити його розкриття;

– *використання офшорних зон* – переведення коштів в офшорні зони для ускладнення їх відстеження, є одним з досить поширених способів приховування незаконно отриманих коштів, зокрема, коштів, отриманих в результаті нецільового використання бюджетних коштів. Цей метод дозволяє ускладнити відстеження фінансових потоків та уникнути кримінальної відповідальності. Після того, як кошти були виведені з бюджету за допомогою різних схем (наприклад, шляхом укладання фіктивних договорів, закупівлі товарів за завищеними цінами), вони переводяться на рахунки компаній, зареєстрованих в офшорних зонах. Офшорні зони характеризуються високим рівнем конфіденційності, мінімальними податками та відсутністю вимог до розкриття інформації про власників рахунків, що значно ускладнює перевірку походження цих коштів;

– *створення фіктивних боргів* – це один із способів, який використовується для маскування незаконного використання бюджетних коштів. Цей метод передбачає створення штучних фінансових зобов'язань, які нібито мають бути погашені, але насправді є лише фікцією, створеною для того, щоб приховати розтрату коштів. З цією метою між бюджетною установою та підконтрольною особою або компанією укладається договір про надання послуг, виконання робіт тощо, які в свою чергу значно завищуються, що призводить до виникнення фіктивного боргу перед контрагентом. З метою погашення цього фіктивного боргу, з бюджету перераховуються кошти. Кошти можуть перераховуватися через кілька рахунків, що ускладнює відстеження їх руху.

Узагальнюючи типові способи вчинення протиправних діянь у бюджетній сфері, вчені привертають увагу, що вони можуть супроводжуватися: прийняттям пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою; підкупом службової особи; зловживанням впливом тощо [12, с. 64].

Висновки. Виходячи з вищезазначеного можна систематизувати сучасні способи вчинення нецільового використання бюджетних коштів. Першочергово вони пов'язані із підготовкою документації про необхідність перенаправлення коштів на інші потреби; зміні кодування економічних операцій; створенні фіктивних підприємств; залученні до схем підставних осіб; використанні корупційних домовленостей. Використовуючи широкий спектр схем для підготовки, вчинення та приховування своїх протиправних діянь, правопорушники нерідко використовують корупційні зв'язки та недосконаліть бюджетного законодавства, при цьому при розмір коштів, які складають предмет злочинного посягання, зазвичай вливає на складність способу вчинення кримінального правопорушення.

Список використаних джерел:

1. Словник. Портал української мови та культури. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1

2. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студ. / за ред. В. В. Сташиса і В. Я. Тація. Юрінком Інтер. 2007.

3. Кривопуск О. Г. Способи вчинення крадіжок з рухомого складу залізничного транспорту. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2022. № 1. С. 328–334.

4. Степанюк Р. Л. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства : дис. … канд. юрид. наук за спец. : 12.00.09. Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2004. 261 с.

5. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : підручник. Київ : Кондор, 2005. 588 с.

6. Даньшин М. В. Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці : дис. ... канд. юрид. наук за спец. : 12.00.09. Харків, 2000. 210 с.

7. Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств : дис. … на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. : 12.00.09. Дніпро, 2018. 244 с.

8. Ярошенко Р. В. Сучасні способи привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, учиненого організованою групою. *Юридична наука.* 2019. № 5. Том 2. С. 89–94.

9. Бідняк В. А., Бідняк Г. С., Чаплинський К. О. Теоретичні, правові та праксеологічні засади використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із державним фінансуванням в галузі охорони здоров'я: монографія. Одеса : Видавничій дім Гельветика, 2021. 260 с.

10. Положення про Державну казначейську службу України. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 15.04.2015 № 215. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/215-2015-п#Text

11. Приходько Д. С. Використання спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем : дис. … канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.09. (081 – Право). Дніпровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2024. 236 с.

12. Діденко В. Л. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень у бюджетній сфері : дис… канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.09 (081 – Право). Дніпровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2024. 236 с.

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.28

МИРГОРОДСЬКА К.Г.

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИНАМ, ПОВ'ЯЗАНИМ ІЗ ПРОТИПРАВНИМ ЗАВОЛОДІННЯМ МАЙНОМ ПІДПРИЄМСТВА, УСТАНОВИ, ОРГАНІЗАЦІЇ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

COUNTERACTING CRIMES RELATED TO THE UNLAWFUL APPROPRIATION OF PROPERTY OF AN ENTERPRISE, INSTITUTION, OR ORGANIZATION: EUROPEAN EXPERIENCE

Мета статті полягає у аналізі європейського досвіду щодо протидії злочинам, пов'язаним із протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації. У статті проаналізовано положення нормативно-правових актів і відповідну правозастосовну практику діяльності іноземних правоохоронних органів щодо протидії злочинам, пов'язаним із протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації. Узагальнюючи зарубіжнийдосвід, установлено, що в більшості іноземних держав термін «рейдерство» асоціюються з таким явищем, як «hostile takeover» («недружнє (чи вороже) поглинання»), оскільки присутній такий насильницький елемент, як незаконне захоплення майна або агресивне поглинання підприємств. Дослідженням також установлено, що більшість іноземних країн не містять спеціальних норм, які регламентують кримінальну відповідальність за злочини, пов'язані із протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації (рейдерство). Наголошено, що попри постійну еволюцію форм і способів вчинення рейдерських захоплень в Україні, запровадження позитивного міжнародного досвіду у сфері протидії злочинам, пов'язаним із незаконним заволодінням майном підприємства, установи чи організації, за допомогою спеціалізованих підрозділів поліції є вкрай актуальним. Більшість європейських країн застосовують такі заходи саме на державному рівні, встановлюючи чітко регламентовані норми законодавства, які допомагають запобігти цьому негативному явищу. На основі опрацьованого та узагальненого сучасного передового іноземного досвіду розроблено науково обґрунтовані рекомендації щодо протидії злочинам, пов'язаним із протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації. Зазначимо, що іноземна практика у цій сфері є надзвичайно багатогранною, однак впровадження українськими правоохоронними органами інноваційних підходів та методик, які активно застосовуються у діяльності спеціалізованих поліційних структур за кордоном, матиме позитивний вплив на підвищення результативності боротьби з правопорушеннями, що стосуються протиправного привласнення активів суб'єктів господарювання на території України.

Ключові слова: *протидія, розслідування, взаємодія, спеціальні підрозділи (органи), підприємства, установи, організації, зарубіжний досвід.*

The purpose of the article is to analyze European experience in combating crimes related to the unlawful appropriation of property of an enterprise, institution, or organization. The article analyzes the provisions of regulatory legal acts and the relevant law enforcement practice of foreign law enforcement agencies in combating crimes related to the illegal seizure of property of an enterprise, institution, or organization. Summarizing foreign experience, it is established that in most foreign countries the term "raiding" is associated with such a phenomenon as "hostile takeover" ("unfriendly (or hostile) takeover"), since there is such a violent element as the illegal seizure of property or aggressive takeover of enterprises. The study also found that most foreign countries do

© МИРГОРОДСЬКА К.Г. – аспірантка наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1 (Національна академія внутрішніх справ)

not contain special norms regulating criminal liability for crimes related to the unlawful appropriation of property of an enterprise, institution, or organization (raiding). It was emphasized that despite the constant evolution of the forms and methods of committing raiding seizures in Ukraine, the introduction of positive international experience in the field of combating crimes related to the unlawful appropriation of property of an enterprise, institution, or organization, with the help of specialized police units, is extremely relevant. Most European countries apply such measures at the state level, establishing clearly regulated legislative norms that help prevent this negative phenomenon. Based on the developed and generalized modern advanced foreign experience, scientifically based recommendations have been developed on combating crimes related to the unlawful appropriation of property of an enterprise, institution, organization. It should be noted that foreign practice in this area is extremely multifaceted, however, the introduction by Ukrainian law enforcement agencies of innovative approaches and methods that are actively used in the activities of specialized police structures abroad will have a positive impact on increasing the effectiveness of the fight against offenses related to the unlawful appropriation of assets of business entities on the territory of Ukraine.

Key words: *counteraction, investigation, interaction, special units (bodies), enterprises, institutions, organizations, foreign experience.*

Постановка проблеми. Серед гарантованих ключових пріоритетів держави Конституція України виокремлює захист прав та законних інтересів усіх суб'єктів права власності та господарювання. Останніми роками, в умовах перманентних кризових станів в економіці та складної геополітичної ситуації, протиправне заволодіння майном підприємства, установи та організації (далі – рейдерство) набуло загрозливих масштабів, що негативно впливає на рівень економічної безпеки держави, погіршує інвестиційну привабливість для залучення активів та ускладнює ведення великого та середнього бізнесу. Протидія незаконному заволодінню власністю господарюючих суб'єктів визнається стратегічно важливим завданням, що особливо загострюється в умовах воєнного стану.

Про поширеність рейдерства в державі свідчить її місце у світових рейтингах: згідно з Міжнародним індексом захисту прав власності (International Property Rights Index (IPRI) Україна у 2024 році посіла 102 місце з 125 країн. Така динаміка спостерігається й за показниками Глобального інноваційного індексу (Україна посідає 60 місце із 133 країн та 34 місце серед 39 економік Європи). Показник Індексу економічної свободи України також помітно знизився (150 місце зі 165 країн). За даними компанії Dragon Capital, щорічний дохід від рейдерства в Україні оцінюється на рівні 3 млрд дол. США (тоді як за офіційними даними Колегії з розгляду скарг у сфері державної реєстрації втрати суб'єктів господарювання за доведеними рейдерськими атаками на місяць становили 10 млн грн, а у річному вимірі – 120 млн грн). За останні десять років в Україні зазнали рейдерських атак усі головні сфери (галузі): промисловість; сільське господарство; транспорт; будівництво; внутрішня торгівля; фінанси, кредит та страхування; житлово-комунальне господарство; охорона здоров'я; культура і мистецтво; освітня та науково-дослідна діяльність.

Враховуючи вище викладене, варто підкреслити, що вивчення міжнародного досвіду може стати підґрунтям для формування нових напрямів кримінологічної діяльності органів поліції, які довели свою ефективність у протидії вчиненню кримінальних правопорушень у міжнародній практиці. Окрім цього, такий підхід дозволяє ідентифікувати помилки та недоліки, допущені в інших країнах під час боротьби з аналогічними викликами, що є надзвичайно цінним у контексті формування національної стратегії, з урахуванням специфіки українських умов [1, с. 263], що зумовило **актуальність вибраної теми.**

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі засади зарубіжного досвіду протидії правоохоронними органами злочинам, пов'язаним із протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації досліджували такі вчені, як: Н. О. Афендікова, А. І. Бегійович, Т.Є. Безносюк, Ю. А. Будник, Т. В. Ганущак, Є. С. Гіденко, Н. М. Грищенко, З. Б. Живко, Ю. В. Живова, А. М. Зубок, В. Є. Когут, М. А. Колєсник, В. О. Коломійчук, П. С. Лютіков, А. І. Матеко, Р. О. Мовчан, І. А. Наход, А. О. Ополінський, С. О. Павленко, Р. А. Панасенко, О. В. Проніна, Л. В. Руденко-Сударєва, В. Г. Севрук, О. Б. Таращанська, І. М. Федулова, А. Є. Фоменко, І. В. Хорт тощо.

Мета статті полягає у аналізі європейського досвіду щодо протидії злочинам, пов'язаним із протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації.

Виклад основного матеріалу дослідження. За спостереженнями І.М. Федулової, у більшості європейських країн відсутні окремі норми кримінального права, які б передбачали відповідальність за незаконне заволодіння активами юридичних осіб – явище, яке дослідниця ототожнює з терміном «рейдерство». На її думку, така ситуація обумовлена ефективністю правового регулювання корпоративних відносин за допомогою норм цивільного, господарського та податкового права, що, натомість, унеможливлює необхідність застосування кримінально-правових заходів впливу [2, с. 46–47; 3].

У західній правовій та економічній доктрині під терміном «рейдерство» зазвичай розуміється ситуація, коли одна компанія намагається встановити контроль над іншою без згоди її керівного складу, тобто здійснює примусове поглинання всупереч волі правління та ради директорів компанії-об'єкта [4, с. 6; 5, с. 75]. У країнах із розвиненою ринковою економікою ефективне корпоративне управління тісно інтегроване із процесами злиття та поглинання, які нерідко виступають як дієві інструменти перерозподілу власності. Такі трансформаційні механізми часто передбачають реструктуризацію підприємств, що сприяє їх фінансовому оздоровленню, оптимізації діяльності й інколи зміні власника. Злиття, як одна з форм трансформації, реалізується через об'єднання підприємства-боржника з економічно стабільнішими структурами. У результаті такого об'єднання підприємство, що перебувало у кризовому стані, втрачає власну юридичну самостійність. На відміну від злиття, поглинання передбачає вкладення значних капіталів одного суб'єкта господарювання в інший з метою встановлення контролю. При цьому підприємство, що поглинається, може зберігати свій правовий статус у вигляді дочірньої юридичної особи, хоча фактично втрачає економічну незалежність [6, с. 220].

Поділяємо точку зору Н. М. Грищенка щодо того, що здійснення порівняльно-правового аналізу статті 206-2 КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за незаконне заволодіння майном підприємства, установи чи організації, у зіставленні з аналогічними нормами кримінального законодавства інших держав, дає змогу виявити як спільні риси, так і характерні відмінності таких правових конструкцій. Це, натомість, сприятиме глибшому розумінню сутності відповідного правопорушення, а також допоможе ідентифікувати наявні недоліки в національному законодавстві та запропонувати шляхи їх усунення, що є важливим для підвищення ефективності регулювання кримінальної відповідальності за таке діяння в Україні [7, с. 32].

Таким чином, істотне значення надається вдосконаленню превентивної діяльності органів правопорядку. У іноземних державах функціонують відомчі структури в межах судових, досудових, пенітенціарних та постпенітенціарних інституцій. Окрім цього, існує значна кількість дрібних спеціалізованих організацій, що здійснюють кримінологічні дослідження та зосереджуються на розробленні заходів протидії загрозам, спрямованим проти малих підприємств з боку різноманітних форм організованої злочинності [8].

У нинішній фазі утвердження України як повноправного суб'єкта європейської спільноти реалізується комплексна стратегія трансформацій, орієнтованих на економічний розвиток в умовах поступової інтеграції до ЄС [9]. У складних умовах сучасної глобалізованої економіки європейські країни активно впроваджують нові інструменти для запобігання іноземному втручанню в корпоративний сектор, зокрема в аграрну галузь. Пандемія COVID-19 спричинила стрімке падіння вартості акцій компаній, що, зі свого боку, привернуло увагу опортуністичних інвесторів та корпоративних рейдерів. Особливу активність у цей період виявили азійські компанії та інвестиційні фонди, які намагалися використати ринковий спад задля посилення власних позицій у глобальному бізнес-просторі. У країнах із розвиненою економікою правові механізми унеможливлюють застосування злочинних схем у процесі злиттів і поглинань, що істотно знижує ризик реалізації рейдерських стратегій. Система протидії рейдерству в цих державах охоплює широкий спектр як стратегічних, так і оперативних заходів, які спрямовані, з одного боку, на усунення причин, що зумовлюють виникнення цього негативного явища, а з іншого – на мінімізацію його наслідків, захист правомірних інтересів учасників корпоративних відносин і забезпечення швидкого відновлення порушених прав власності на законних підставах. У межах ЄС правове регулювання процесів поглинання здійснюється відповідно до Директиви 2004/25/ЕС Європейського парламенту та Ради від 21 квітня 2004 року про публічні пропозиції щодо поглинання. Зазначена директива передбачає забезпечення прозорості та рівного доступу до повної і достовірної інформації для всіх учасників ринку. Обов'язковими елементами правового забезпечення виступають: документація щодо пропозиції про поглинання (оферта) та захисна документація, а також дані про правовий статус, фінансове становище, бухгалтерські показники й інші характеристики компаній, які беруть участь у відповідних угодах. Крім того, у відповідь на нові виклики, зокрема

ті, що виникли у зв'язку з пандемією COVID-19, в ЄС були впроваджені додаткові регуляторні заходи. Одним із них став Регламент (ЄС) 2019/452 Європейського парламенту та Ради від 19 березня 2019 року щодо перевірки прямих іноземних інвестицій (ПІІ), який набув чинності в усіх державах-членах ЄС з 11 жовтня 2020 року. Цей нормативний акт надає країнам право перевіряти іноземні інвестиції з міркувань національної безпеки або громадського порядку, а також вживати необхідних заходів для усунення потенційних ризиків. Регламент поширюється на всі сектори економіки і не містить обмежень щодо сфери його застосування [10].

У низці європейських держав створено спеціалізовані органи, які здійснюють нагляд у сфері корпоративних злиттів і поглинань – як дружніх, так і недружніх – окремо від органів, що реалізують державну антимонопольну політику. Зазначені інституції на практиці реалізують положення Директиви 2004/25/ЕС, забезпечуючи дотримання вимог прозорості та добросовісної конкуренції. Позитивним аспектом для країн ЄС є уніфікація вимог щодо правового статусу, процедурної регламентації діяльності та критеріїв функціонування таких структур. Серед них варто відзначити: Австрійську комісію з питань корпоративних поглинань (Austrian Takeover Commission), Ірландську раду з корпоративних поглинань (The Irish Takeover Panel), Фондову біржу Осло в Норвегії (The Oslo Stock Exchange of Norway), Шведську раду з корпоративних поглинань (The Takeover Panel of Sweden), а також Раду з питань поглинань Об'єднаного Королівства (The Takeover Panel of the United Kingdom) [11; 12, с. 62].

Враховуючи подібність соціальної, правової та економічної моделей Великобританії й США, цілком логічною є подібність у підходах до забезпечення корпоративної безпеки. У зв'язку з цим доцільно розглянути ключовий нормативний акт – Companies Act 2006 (Акт про компанії), що є найбільш масштабним та змістовним законодавчим документом за всю історію британського парламентаризму. Структурно цей акт охоплює положення, які регламентують процедури перехоплення корпоративного контролю над «підприємством-мішенню» (takeover) [13], зокрема: угоду акціонерів (Shareholders Agreement) та угоду про купівлю-продаж (Sale and Purchase Agreement) [14].

Таким чином, у міжнародній практиці рейдерські захоплення мають специфічні форми реалізації та відмінності у способах ведення. У кожній країні сформувалися свої підходи до протидії цьому явищу, з огляду на національні правові, економічні та соціальні особливості. Зокрема, у Великобританії домінують дружні злиття, тоді як ворожі поглинання отримують осуд як з боку ділових кіл, так і з боку громадськості. Це пояснюється особливим ставленням до підприємства як до соціально значущого інституту, відповідальність за належне функціонування якого несуть не лише власники, а й працівники, ділові партнери, органи державної влади та суспільство загалом. У Німеччині, натомість, низький рівень корпоративних конфліктів обумовлений високим рівнем концентрації власності та обмеженою часткою акцій у вільному обігу, що ускладнює здійснення зовнішнього поглинання [15; 16].

На підставі аналізу особливостей процесів корпоративного поглинання у Великій Британії впродовж останніх двох десятиліть можна зробити висновок, що специфіка реалізації рейдерських дій (зокрема кількість придбаних акцій, форми та методи їх використання) значною мірою зумовлена політичною кон'юнктурою, правовим регулюванням та рівнем розвитку інституційної інфраструктури в державі. Особливої уваги заслуговує той факт, що надмірна фрагментація структури власності у британських компаніях сприяє зростанню кількості ворожих поглинань, створюючи сприятливе середовище для зовнішніх інвесторів, зацікавлених у встановленні контролю над підприємствами [17, с. 12–13]. Велика Британія продовжує вдосконалювати механізми забезпечення дотримання норм щодо контролю за поглинанням іноземних компаній та протидії рейдерським практикам. Ці заходи були посилені останніми роками у зв'язку з підвищенням ризиків для національної безпеки, які виникають у контексті розвитку технологічних інновацій. Так, Закон про національну безпеку та інвестиції (National Security and Investment Act) був анонсований у промові королеви 19 грудня 2019 року як відповідь на необхідність модернізації підходів до контролю іноземних інвестицій. Вказаний нормативний акт став логічним продовженням положень Регламенту ЄС щодо перевірки ПІІ і покликаний замінити обмежені повноваження уряду Великобританії, передбачені Законом про підприємства 2002 року (Enterprise Act 2002) [10].

У сфері корпоративного управління поглинання й злиття у Великій Британії регламентуються положеннями Companies Act 2006 (Акт про компанії), який встановлює перелік рішень, що потребують ухвалення спеціальною резолюцією (qualified resolution), тобто за умови отримання не менш ніж 75% голосів акціонерів. До таких рішень належать: внесення змін до статуту компанії; зміна найменування компанії; перереєстрація компанії з публічної в приватну або навпаки;

трансформація компанії з необмеженою відповідальністю у компанію з обмеженою відповідальністю; відмова від переважного права акціонерів на придбання додаткових акцій; зменшення статутного капіталу компанії; придбання компанією власних акцій поза межами фондового ринку; здійснення виплат з капіталу для викупу або погашення власних акцій [18; 19].

Отже, важливою рисою правового регулювання процесів злиття та поглинання у Великій Британії є високий рівень відкритості й публічності укладення таких угод, що слугує ефективним інструментом для забезпечення захисту інтересів як окремих акціонерів, так і компанії загалом. Усі процедури, пов'язані зі злиттям суб'єктів господарювання, повинні бути формалізовані в письмовому вигляді. Відповідний документ має містити повну та достовірну інформацію, необхідну для укладення угоди, зокрема: найменування компаній, що беруть участь у злитті; відомості про структуру їхнього акціонерного капіталу; порядок перерозподілу прав власності після завершення угоди; подальший розподіл управлінських повноважень, відповідальності та прибутку; а також цінову пропозицію для компанії, яка підлягає поглинанню. Крім того, укладення угоди про злиття має бути схвалене на загальних зборах акціонерів. Перед винесенням питання на голосування, обов'язковим є заслуховування доповіді генерального директора компанії, а також незалежного експерта, у якій повинні бути наведені аргументи щодо доцільності, прийнятності та потенційної вигоди від об'єднання з іншою компанією. Companies Act 2006 (Акт про компанії) передбачає, що зазначена доповідь має ґрунтуватися не лише на суб'єктивних оцінках, а повинна містити належне економічне обґрунтування, підтверджене фінансовими показниками діяльності обох компаній, їхньою бухгалтерською звітністю, аналітичними висновками та прогнозами господарського розвитку [20, с. 154–156].

Законодавство Великої Британії про компанії захищає інтереси акціонерів шляхом вимоги прийняття рішень спеціальною резолюцією (кваліфікованою більшістю голосів). Відповідно до вимог Sixth Council Directive, оферент, що придбав за наслідками публічної пропозиції не менше 90 % акцій, повинен примусово викупити і решту акцій за тією самою ціною. Якщо ж за наслідками пропозиції оферент отримав контроль над 90 % всіх акцій компанії, міноритарні акціонери, що залишилися, зобов'язані продати свої акції оференту [21; 22].

Особливу увагу заслуговують механізми протидії рейдерству, що застосовуються в Іспанії. Однією з ключових особливостей національного підходу є запровадження кримінальної відповідальності за незаконне втручання в управлінську діяльність підприємств. Відповідна правова норма передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від шести місяців до трьох років, а також накладення штрафу у розмірі, що утричі перевищує суму отриманого неправомірного прибутку на осіб, які: приймають або використовують рішення, що спричиняють майнову шкоду компанії; незаконно привласнюють право голосу, що їм не належить; застосовують інші аналогічні шахрайські методи з метою отримання контролю над підприємством. Ці положення частково охоплюють поширені рейдерські практики, зокрема подання до податкових органів фіктивних протоколів загальних зборів, які містять неправдиву інформацію про зміну керівного складу юридичної особи з метою перехоплення корпоративного управління. Утім, попри наявність дієвих інструментів відповідальності, законодавство Іспанії має і певні недоліки, що ускладнюють ефективну боротьбу з рейдерськими проявами. Зокрема, відсутні нормативні положення, які б прямо регламентували захист корпоративних прав від маніпуляцій з реєстром акціонерів, що створює потенційні загрози для безпеки корпоративного контролю та підвищує ризик здійснення недобросовісного впливу на діяльність акціонерних товариств [23; 24, с. 31–32; 25; 26, с. 44].

У відповідь на виклики, спричинені пандемією COVID-19, багато країн світу запровадили надзвичайні законодавчі заходи, зокрема в контексті контролю за іноземними інвестиціями, у тому числі в стратегічно важливих секторах, таких як аграрний. Зазначені механізми розглядаються як інструменти захисту національних економічних і соціальних інтересів, що зазнали серйозного впливу внаслідок глобальної кризи охорони здоров'я. Прикладом такої законодавчої ініціативи є Іспанія, яка затвердила новий, особливо жорсткий режим перевірки іноземних інвестицій, що стосується будь-яких інвесторів з-поза меж Європейської економічної зони (ЄЕЗ). У межах загального підходу, реалізованого країнами ЄС, 17 березня 2020 року в Іспанії було ухвалено Королівський закон-декрет (Real Decreto-Ley, RDL). У преамбулі до RDL наголошується, що мотивацією для його прийняття стало стрімке падіння індексів на фондовому ринку, спровоковане пандемією COVID-19, що створило реальні загрози для іспанських публічних компаній, акції яких знаходяться в обігу на біржі. Відповідно, новий законодавчий інструмент був розроблений з метою забезпечення захисту національних емітентів, які у кризовий період стали потенційною мішенню для агресивних дій іноземних інвесторів [10].

Наприклад, в Італії передбачено кримінальну відповідальність за правопорушення, пов'язані з корпоративними відносинами [26, с. 44]. Певний інтерес становить стаття 258 Кримінального кодексу Іспанії, відповідно до якої особа, яка після вчинення злочинного діяння, з метою уникнення виконання цивільно-правової відповідальності, що виникає з цього діяння, вчиняє дії з розпорядження майном або приймає на себе зобов'язання, що зменшують її майновий стан, унаслідок чого вона стає повністю або частково неплатоспроможною, підлягає кримінальній відповідальності. У цій ситуації не йдеться про легалізацію майна, здобутого злочинним шляхом, оскільки не переслідується мета надання правомірного вигляду володінню, користування і розпорядження їм. Однак під час здійснення рейдерського захоплення рано чи пізно факт незаконності походження майна, отриманого в результаті його вчинення, стане очевидним, відповідно, для його збереження в тій чи іншій формі слід провести його відчуження, щоб на нього не могло бути звернено стягнення [27].

Італія значно посилила правовий механізм захисту національних стратегічних активів від зовнішнього втручання шляхом розширення дії правил т. зв. «Golden Power» – спеціального режиму контролю за іноземними інвестиціями. 8 квітня 2020 року, у відповідь на надзвичайну ситуацію, спричинену пандемією COVID-19, та відповідно до базових положень, викладених у Комюніке Європейської Комісії від 25 березня 2020 року щодо захисту ключових європейських активів і технологій, урядом Італії було прийнято Законодавчий декрет № 23/2020. Цей нормативний акт передбачає запровадження спеціальних заходів щодо охорони національного економічного потенціалу, зокрема через розширення переліку стратегічних секторів, на які поширюється дія законодавства про Golden Power. Таким чином, під державний контроль потрапляють операції з іноземними інвестиціями в італійські підприємства, які до цього часу не підлягали регулюванню, але в умовах економічної нестабільності можуть стати об'єктами підвищеного інтересу з боку іноземних опортуністичних інвесторів. Зміни, внесені декретом, надають уряду Італії ширші повноваження для втручання в угоди, що стосуються значно ширшого кола галузей, зокрема аграрного сектора та земельних правовідносин. Крім того, оновлене законодавство уповноважує італійські органи влади здійснювати перевірку будь-якого потенційного інвестора-нерезидента, навіть якщо він є громадянином або суб'єктом господарювання держави-члена Європейського Союзу [10].

У Кримінальному кодексі Італії у главі I, розділі XIII «Злочини проти власності» об'єднано такі заборони, які регулюють відповідальність за порушення прав на землю, особливо прав на нерухоме майно [28, с. 328]. Стаття 631 – «Незаконне привласнення» (Usurpazione): кримінальна відповідальність за вчинення дій, таких як знищення, пошкодження або переміщення меж нерухомого майна з метою його повного чи часткового привласнення. Стаття 633 – «Захоплення земель чи будівель» (Invasione di terreni o edifici): кримінальна відповідальність за незаконне захоплення чужих земель або будівель, яке має за мету їхнє подальше зайняття або інші корисні цілі. Стаття 634 – «Насильницьке порушення володіння нерухомістю» (Turbativa violenta del possesso di cose immobili): кримінальна відповідальність за порушення володіння нерухомістю, здійснене застосуванням насильства чи погрозою його застосування [29, с. 71].

Наступною країною Західної Європи, де рівень ворожих поглинань є значно нижчим, ніж у США, є ФРН. Для німецького корпоративного сектору притаманні переважно партнерські моделі злиття компаній, а випадки протистояння, включаючи ті, що спричинені спробами недружніх поглинань, зустрічаються вкрай рідко [30, с. 28]. Такий низький рівень суперечностей у сфері корпоративного контролю в Німеччині пояснюється високим ступенем концентрації капіталу, обмеженою кількістю акцій, що перебувають у вільному обігу, а також функціонуванням дієвих інструментів запобігання недружнім поглинанням [17, с. 13]. У 1995 році в Німеччині було прийнято добровільний кодекс щодо недружніх злиттів, у якому зазначалося, що компанія-ініціатор повинна заздалегідь поінформувати компанію-об'єкт, Німецьку фондову біржу та спеціальну Комісію з питань поглинань перед початком придбання її акцій. А вже у 1998 році Німецька біржа визнала дотримання цього Кодексу обов'язковим [26, с. 44]. Згідно з ним, оголошення про намір купівлі акцій має бути оприлюднене в загальнонаціональному друкованому виданні. Акціонери цільової компанії повинні мати щонайменше 28 днів на ухвалення рішення щодо продажу своїх цінних паперів за справедливо визначеною вартістю [31, с. 3; 12, с. 62–63].

У ФРН до поняття майнових об'єктів для цілей оподаткування включаються як об'єкти нерухомості, так і рухомі активи. З цією метою функціонують два державних реєстраційних ресурси, які містять відомості про земельні ділянки. Першим є земельний кадастр, що акумулює дані про просторово-фізичні параметри кожної земельної одиниці, встановлені в результаті

геодезичних та межових робіт. Цей реєстр поділяється на дві складові: кадастрову документацію та кадастрову реєстрову книгу. Другим реєстраційним інструментом є поземельна книга, яка базується на інформації з земельного кадастру. На сьогодні вона виконує функцію офіційного реєстру правового оформлення речових прав на земельні ділянки. У цьому реєстрі також фіксуються обмеження (обтяження) майнових прав, зокрема сервітути, іпотечні зобов'язання (застави на об'єкти нерухомості) тощо [32, с. 76; 33, с. 29].

Крім того, Німеччиною було запроваджено нові нормативні обмеження щодо контролю за інвестиційними угодами, що дозволяють запобігти операціям, які можуть призвести до «ймовірного загострення» загальнонаціональної безпеки. Федеральне міністерство економіки та енергетики (Bundesministerium für Wirtschaft und Energie, BMWi) підготувало проєкт змін до Регламенту з питань зовнішньої торгівлі та платіжного обігу (Außenwirtschaftsverordnung, AWV). У ньому передбачено доповнення переліку галузей, у яких угоди з участю іноземних інвесторів підлягають обов'язковому аналізу з точки зору безпекових ризиків. Відповідний перелік галузей планується розширити з 11 до 27 напрямів, охоплюючи нові стратегічно важливі сфери. Після цього стане обов'язковим попереднє інформування BMWi про намір укласти прямі інвестиційні угоди у зазначених галузях, причому така угода не може бути реалізована до завершення відповідної перевірки. 27 квітня 2021 року федеральний уряд ухвалив 17-ту поправку до AWV, що адаптує механізм регулювання іноземних інвестицій відповідно до актуальних викликів. Вона суттєво розширює перелік секторів і відповідних видів господарської діяльності (зокрема великих аграрних підприємств із площею оброблюваних земель понад 10 тис. гектарів), які підлягають обов'язковому декларуванню, а також впроваджує важливі процедурні оновлення та конкретизації [10].

Таким чином, у ФРН не сформувався активний ринок ворожих поглинань. Історично відомо лише декілька подібних випадків. Першою німецькою корпорацією, до якої висловив інтерес недружній інвестор, стала компанія «Continental AG» у 1990 році. Італійська «Pirelli Group» разом із численними італійськими партнерами придбали частку акцій, яка хоч і не перевищувала 50 % статутного капіталу, могла надати їм звичайну більшість голосів на загальних зборах акціонерів. Однак «Pirelli» та її союзники не змогли реалізувати свій план зняття обмеження на голосувальні права, які були встановлені на рівні п'яти відсотків для компанії «Continental AG». З правової точки зору, це пояснювалося тим, що весь об'єднаний пакет акцій союзників було юридично зараховано до «Pirelli», внаслідок чого їх сукупне право голосу було обмежено п'ятьма відсотками загального обсягу емітованих акцій. З економічного боку, невдача «Pirelli» полягала в тому, що вона не заручилася підтримкою Deutsche Bank та інших німецьких фінансових і промислових структур, які виступили на захист незалежності «Continental AG». Публічної тендерної пропозиції акціонерам компанії подано не було [34, с. 87–88].

Водночас в Австрійській Республіці вся нерухомість та її власники, включаючи землевласників, підлягають обов'язковій державній реєстрації у спеціальному реєстрі нерухомості. У цьому реєстрі фіксуються також зобов'язання, якими обтяжується майно, що сприяє зменшенню ризиків у разі оформлення іпотечних угод [33, с. 29].

Правове регулювання статусу різних учасників господарських відносин, зокрема корпоративних суб'єктів, у Французькій Республіці здійснюється через низку нормативно-правових документів. Серед них особливу вагу мають: Закон про комерційні товариства від 1966 року; Декрет щодо комерційних товариств 1967 року; Ордонанс, що гарантує свободу ціноутворення та відкриту конкуренцію. Торговельний кодекс Франції містить положення кримінально-правового характеру, спрямовані на охорону корпоративних відносин та встановлює санкції за порушення, що посягають на порядок управління у всіх типах юридичних осіб, що функціонують на території Франції. Зокрема, за протиправні дії під час формування статутного капіталу підприємства передбачена кримінальна відповідальність – покарання у вигляді позбавлення волі до п'яти років та штрафні санкції до 20 тис. євро за шахрайське завищення оцінки майнових внесків до статутного фонду [24, с. 30–31]. Аналізуючи діяльність правоохоронних органів Франції у сфері розслідування правопорушень, пов'язаних з управлінням корпоративними структурами, слід відзначити активне застосування відповідних положень Закону про комерційні товариства 1966 року. Цей закон де-факто виступає окремим кодексом, що ретельно регламентує правовідносини у сфері функціонування акціонерних компаній. Крім того, у Франції чинний Торговельний кодекс, який містить детально врегульовані механізми вирішення корпоративних спорів. Так, ефективне застосування положень розділу IV зазначеного кодексу, який передбачає кримінальну відповідальність за порушення, пов'язані з діяльністю комерційних суб'єктів, сприяло майже повній відсутності у Франції не лише рейдерських захоплень, а й загалом злочинних посягань у сфері корпоративних відносин [12, с. 62–63].

Французька держава здійснює перегляд чинної політики у сфері національної безпеки, зокрема у частині застосування виняткових законодавчих інструментів для встановлення контролю над стратегічними підприємствами у період кризових ситуацій. 23 липня 2020 року було оприлюднено Указ від 22 липня 2020 року № 2020-892 та відповідну постанову міністерства (разом – Тимчасове регулювання), якими знижено порогове значення, що активує процедуру контролю за іноземними інвестиціями у Франції, зокрема щодо компаній, акції яких допущено до торгів на біржі. Ці Тимчасові положення поширюються винятково на інвесторів з-поза меж ЄС або Європейського економічного простору і залишалися чинними до 31 грудня 2021 року. Вказані зміни стали частиною антикризових заходів, ініційованих французьким урядом для захисту стратегічно важливих активів національної економіки в умовах негативного впливу пандемії COVID-19 [10].

Слід визнати, що міжнародна спільнота накопичила вагомий досвід протидії рейдерським загрозам, хоча далеко не всі країни вдались до криміналізації відповідних діянь. У багатьох європейських державах захист прав юридичних осіб у сфері підприємництва забезпечується переважно в межах інститутів цивільного та господарського права. Це обумовлено, зокрема, високим рівнем правової та економічної культури, низьким рівнем корупційних проявів, прозорістю економічного управління та фактичною відсутністю тіньового сектору економіки. До таких країн належать, зокрема, Латвійська Республіка, Королівство Швеція, Королівство Нідерланди та ін. [26, с. 42].

У Кримінальному кодексі Республіки Молдова передбачено широкий набір кримінально-правових обмежень, що регламентують поведінку у сфері корпоративних правовідносин. Зокрема, до відповідних норм кримінального законодавства слід віднести: статтю 245-2 «Порушення вимог законодавства при веденні реєстру власників цінних паперів або інвестиційних паїв»; статтю 245-4 «Порушення нормативних положень щодо порядку укладання угод з майном господарських товариств»; статтю 245-5 «Навмисна відмова від розкриття та/або подання інформації, яка підлягає розголошенню згідно із законом, стосовно банківського або небанківського фінансового сектору»; статтю 245-9 «Створення перешкод у реалізації прав учасників (акціонерів) господарських товариств та протиправне позбавлення цих прав» [26, с. 45].

У контексті фінського досвіду вирішення подібних питань варто зазначити, що компетенція щодо їх розгляду належить Земельному суду. Загалом, визнаючи фіскальні інструменти ефективним засобом гарантування економічної стабільності, необхідно звернути увагу на специфіку земельного оподаткування у Фінляндії. Згідно з висновками сучасних науковців, особливість полягає в тому, що навіть земельні ділянки, які знаходяться у власності держави, підлягають оподаткуванню, а відповідні податкові надходження сплачуються безпосередньо до місцевих органів самоврядування, на території яких розміщені ці об'єкти. Внаслідок цього всі грошові потоки, пов'язані із користуванням землею, залишаються в межах муніципалітету, що, безперечно, може створювати додаткові виклики для загального економічного розвитку держави [33, с. 29].

Висновки. Підводячи підсумки вищенаведеного, варто наголосити: попри постійну еволюцію форм і способів вчинення рейдерських захоплень в Україні, запровадження позитивного міжнародного досвіду у сфері протидії злочинам, пов'язаним із незаконним заволодінням майном підприємства, установи чи організації, за допомогою спеціалізованих підрозділів поліції є вкрай актуальним. У зв'язку з цим системна кодифікація та подальше вдосконалення національного законодавства мають бути спрямовані на підвищення ефективності протидії рейдерським посяганням. Зазначимо, що іноземна практика у цій сфері є надзвичайно багатогранною, однак впровадження українськими правоохоронними органами інноваційних підходів та методик, які активно застосовуються у діяльності спеціалізованих поліційних структур за кордоном, матиме позитивний вплив на підвищення результативності боротьби з правопорушеннями, що стосуються протиправного привласнення активів суб'єктів господарювання на території України.

Список використаних джерел:

1. Фоменко А. Є. Досвід кримінологічної діяльності поліції республіки Польща. Юридична наука. № 7(97). 2019. С. 262-269.

2. Федулова І.М. Кримінальна відповідальність за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2019. 216 с.

3. Коломійчук В.О. Правові засади кримінальної відповідальності та протидії рейдерству в Україні: дис. … док-ра. філософії: 081. Хмельницький, 2022. 257 с.

4. Шляхи подолання рейдерства: удосконалення законодавства та посилення реагування правоохоронних органів на протиправні дії його організаторів і виконавців: аналітична довідка.

К.: Міжвідом. наук.-дослід. центр з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО, 2008. 127 с.

5. Ополінський А.О. Особливості рейдерства в Україні: інструменти запобігання і протидії протиправному заволодінню майном підприємства, установи, організації. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. Випуск 53. Том 2. 2018. С. 74-77.

6. Живко З. Б. Економічна безпека підприємства: сутність, механізм забезпечення та управління: монографія / З. Б. Живко. Львів :ЛігаПрес, 2012. 256 с.

7. Грищенко Н. М. Кримінальна відповідальність за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2019. 219 с. URL: https://dduvs.in.ua/ wp-content/uploads/files/Structure/science/ rada/d2/auto/4/1.pdf.

8. Гіденко Є.С. Зарубіжний досвід та українські реалії в боротьбі зі злочинністю. URL: https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/1329/1/62.pdf.

9. Yunin O., Sevruk V., Pavlenko S. Priorities of economic development of Ukraine in the context of european integration. Baltic Journal of Economic Studies. Riga: Publishing House "Baltija Publishing", 2018. Vol. 4. N. 3. P. 358−365.

10. Панфілова Д. Світовий досвід протидії рейдерству в аграрному бізнесі в умовах пандемії. URL: https://unba.org.ua/publications/7040-svitovij-dosvid-protidii-rejderstvu-v-agrarnomu-biznesi-v-umovah-pandemii.html.

11. Панасенко Р.А. Щодо визначення поняття "рейдерство". Держава та регіони, Серія: Право. 2009 р. № 4. С. 171-174.

12. Матеко А. І. Адміністративно-правовий механізм протидії рейдерству в Україні. Кваліфікаційна робота магістра. зі спеціальності 081 «Право». Суми : Сумський державний університет. Суми 2020. 105 с. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/81958/1/Mateko_Masters_thesis.pdf

13. Companies act 2006 – офіційний текст взятий з Інтернет-сайту Служби громадського інформування Великобританії (Office of Public Sector Information). – http://www.opsi.gov.uk/acts/acts2006/pdf/ ukpga_20060046_en.pdf.

14. Крутов В., Берлач Ю. Зарубіжний досвід протидії негативним проявам рейдерства, шляхи його застосування в Україні. Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 12. – С. 76-79.

15. ТОП-10 рейдерських атак за роки незалежності України. Прес-служба Українського інституту дослідження екстремізму. URL: http://www.bukinfo.com.ua/show/news?lid=80088.

16. Ганущак Т. В., Зубок А. М. Динаміка рейдерських атак на підприємства України. Економіка. Фінанси. Право. 2018. №10/1. С.21-25.

17. Колєсник М. А. Зарубіжний досвід протидії рейдерству та можливості його використання в Україні. *Право і безпека*. 2010. № 5 (37). С. 11-16.

18. Закон про компанії (Акт про компанію) / Парламент Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії від 08.11.2006. URL: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/46/contents.

19. Когут В.Є., Хорт І.В. Протидія рейдерству: досвід США, Великобританії та Австралії. URL: https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/10/93.pdf.

20. Ширманова О., Лютіков П.С. Аналіз міжнародного досвіду протидії рейдерству та шляхи його застосування в Україні. Збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених «Молода наука-2011» : у 5 т. / Запорізький національний університет. – Запоріжжя : Просвіта, 2011. – Т. 2. С.152-157.

21. Sixth Council Directive 82/891/EEC of 17 December 1982 based on Article 54 (3) (g) of the Treaty, concerning the division of public limited liability companies / EEC. Brussels: OJ L 378, 31.12.1982. pp. 47-54.

22. Бегійович А. І., Безносюк Т. Є., Будник Ю.А. Безпека акціонерних товариств: зарубіжний досвід та шляхи удосконалення. Суб'єкти господарського права: матеріали V Всеукраїнської науковопрактичної інтернет-конференції (12 грудня 2018 року). Ірпінь, Університет державної фіскальної служби України, 2018. С. 178-183.

23. Руденко-Сударєва Л. В. Збереження економічної безпеки функціонування господарюючих суб'єктів в умовах активізації корпоративних поглинань та рейдерських захватів. *Незалежний аудитор*. 2013. № 3. С. 22-28.

24. Наход І.А. Кримінальна відповідальність за рейдерство: міжнародний досвід та перспективи впровадження в Україні. Кваліфікаційна робота на здобуття кваліфікаційного рівня магістр. Острог.2020. 113 с.

25. Черних Д. Протидія «рейдерству»: теоретико-правовий аспект. *Вісник прокуратури*. 2007. № 5. С. 64-69.

26. Когут В. Зарубіжний досвід протидії рейдерству. Збірник наукових статей студентів денної форми навчання, які здобувають освітній ступінь магістра за спеціальністю «Право» спеціалізації: «Правове забезпечення безпеки підприємницької діяльності», «Фінансове право». Частина 1. 2021. С. 40-46.

27. Бахуринський В. Досвід зарубіжних країн у кримінально-правовій протидії рейдерство. *Knowledge, Education, Law, Management.* 2020 № 8 (36), vol. 1. С. 157-162.

28. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за порушення прав на землю за законодавством Іспанії та Італії. Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації : матеріали міжнар. наук-практ. конф., 12–13 жовтня 2017 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2017. С. 327–331.

29. Живова Ю. В. Зарубіжний досвід у сфері боротьби з кримінальними правопорушеннями у земельних відносинах. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2023 № 65. С. 70-73.

30. Koeke J. The Market for Corporate Control in Germany: Causes and Consequences in Ultimate Share Ownership. – Mannheim : Centre for Economic Research (ZEW), 2000. – 39 p.

31. Таращанська О.Б. Державна протидія рейдерству в корпоративному секторі економіки України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. № 2. URL: http://www.academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10tobseu.pdf.

32. Проніна О.В. Регулювання земельних відносин на прикладі зарубіжного досвіду. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування.* 2014. № 1. С. 76-82.

33. Афендікова Н. О. Протидія рейдерству на ринку землі в контексті забезпечення економічної безпеки національної економіки. *Агросвіт*. 2015. № 13. С. 28-32.

34. Payne J. Takeovers in English and German Law. Oregon : Hart Publishing, 2002. 208 p.

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.29

МОЩОНСЬКИЙ В.О.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ТА КООРДИНАЦІЇ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

THE PURPOSE AND TASKS OF INTERACTION AND COORDINATION OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES IN MARTIAL LAW CONDITIONS

Актуальність статті полягає в тому, що взаємодія та координація правоохоронних органів в умовах воєнного стану, як практико-орієнтовані та національно-важливі категорії, призначені для вирішення відповідного кола питань та проблем, виражених в притаманних їм меті та завданнях. Виходячи зі словникових тлумачень, можемо зробити висновок, що мета і завдання співвідносяться як частина та ціле. Словом «мета» визначає заздалегідь визначений, бажаний результат, остаточна ціль вчинення якоїсь діяльності або існування відповідного об'єкту. Завдання конкретизують поставлену ціль розділяючи її на менші, базові складові. Виконання завдань завжди веде до реалізації поставленої мети, тому дані категорії взаємопов'язані та неподільні одна від одної. Однак, досить часто вони не визначаються в контексті державно-правових явищ. Мета статті полягає у тому, щоб розкрити мету та завдання взаємодії та координації правоохоронних органів під час дії правового режиму воєнного стану. У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, аргументовано, що мета взаємодії та координації правоохоронних органів в умовах воєнного стану полягає в організації, забезпеченні та безпосередньому співробітництві правоохоронних органів при вирішенні питань, пов'язаних із захистом незалежності, територіальної цілісності, суверенітету нашої держави та сумісної реалізації правоохоронної діяльності в контексті протистояння зовнішнім загрозам. Аргументовано, що завдання взаємодії та координації правоохоронних органів слід розглядати окремо одне від одного. Зроблено висновок, що до завдань координації правоохоронних органів в умовах воєнного стану відносяться наступні: по-перше, організація умов та факторів, які сприяють законній та ефективність взаємодії правоохоронних органів при виконанні покладених на них завдань і функцій; по-друге, вироблення стратегії співробітництва та визначення пріоритетів які потребують спільної діяльності правоохоронних органів у контексті впливу на них умов правового режиму воєнного стану; по-третє, окреслення шляхів та особливостей поєднання сил, засобів, ресурсів правоохоронних органів в процесі протидії адміністративним та кримінальним правопорушенням, у першу чергу, пов'язаних із нанесенням шкоди конституційному ладу, територіальній цілісності та суверенітету нашої держави; по-четверте, спрямування діяльності правоохоронних органів щодо забезпечення виконання заходів правового режиму воєнного стану, а також реалізації інших заходів, процедур та операцій пов'язаних із сприянням ефективній роботі військового командування та військових адміністрацій; по-п'яте, підтримка якості та ефективності взаємодії правоохоронних органів держави в умовах запровадження правового режиму воєнного стану в Україні.

Ключові слова: *взаємодія, координація, правоохоронні органи, мета, завдання, воєнний стан, правовий режим.*

The relevance of the article lies in the fact that the interaction and coordination of law enforcement agencies in martial law, as practice-oriented and nationally important categories, are designed to solve the corresponding range of issues and problems expressed in their inherent goals and objectives. Based on dictionary interpretations,

© МОЩОНСЬКИЙ В.О. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)

we can conclude that the goal and objective are related as part and whole. The word "goal" defines a predetermined, desired result, the final goal of performing some activity or the existence of a corresponding object. Objectives specify the set goal by dividing it into smaller, basic components. The implementation of tasks always leads to the implementation of the set goal, therefore these categories are interconnected and inseparable from each other. However, quite often they are not defined in the context of state and legal phenomena. The purpose of the article is to reveal the goal and objectives of the interaction and coordination of law enforcement agencies during the operation of the legal regime of martial law. The article, based on the analysis of scientific views of scientists and the norms of current legislation, argues that the purpose of interaction and coordination of law enforcement agencies in martial law conditions is to organize, ensure and direct cooperation of law enforcement agencies in resolving issues related to the protection of independence, territorial integrity, sovereignty of our state and the joint implementation of law enforcement activities in the context of confronting external threats. It is argued that the tasks of interaction and coordination of law enforcement agencies should be considered separately from each other. It was concluded that the tasks of coordination of law enforcement agencies under martial law include the following: first, the organization of conditions and factors that contribute to the legality and effectiveness of the interaction of law enforcement agencies in the performance of the tasks and functions assigned to them; second, the development of a cooperation strategy and the definition of priorities that require joint activities of law enforcement agencies in the context of the impact on them of the conditions of the legal regime of martial law; third, the delineation of ways and features of combining forces, means, and resources of law enforcement agencies in the process of countering administrative and criminal offenses, primarily related to harming the constitutional order, territorial integrity, and sovereignty of our state; fourth, the direction of the activities of law enforcement agencies in ensuring the implementation of measures of the legal regime of martial law, as well as the implementation of other measures, procedures, and operations related to promoting the effective work of military command and military administrations; Fifth, supporting the quality and effectiveness of interaction between law enforcement agencies of the state in the context of the introduction of the legal regime of martial law in Ukraine.

Key words: *interaction, coordination, law enforcement agencies, purpose, tasks, martial law, legal regime.*

Актуальність теми. Взаємодія та координація правоохоронних органів в умовах воєнного стану, як практико-орієнтовані та національно-важливі категорії, призначені для вирішення відповідного кола питань та проблем, виражених в притаманних їм меті та завданнях. Так, слово «мета» означає: те, що хтось намагається осягнути, здобути, до чого прямує; ціль, межа; заздалегідь намічене завдання; замисел [1; 2]. Видається влучною позиція наведена в дисертаційній роботі Є. Ю. Подорожнього згідно з якою мета – це фактор, який відображає той результат, який прагнуть досягнути, зокрема, в рамках певної діяльності [3, с. 119]. В свою чергу, термін «завдання» має таку етимологію: наперед визначений обсяг дорученої кому-небудь роботи; поставлена перед ким-небудь мета, замисел; конкретизована та сформульована перед кимось або чимось мета тощо [4, с. 134; 5].

Виходячи зі словникових тлумачень, можемо зробити висновок, що мета і завдання співвідносяться як частина та ціле. Словом «мета» визначає заздалегідь визначений, бажаний результат, остаточна ціль вчинення якоїсь діяльності або існування відповідного об'єкту. Завдання конкретизують поставлену ціль розділяючи її на менші, базові складові. Виконання завдань завжди веде до реалізації поставленої мети, тому дані категорії взаємопов'язані та неподільні одна від одної. Однак, досить часто вони не визначаються в контексті державно-правових явищ.

Стан дослідження проблеми. Робота правоохоронного сектору держави в цілому та органів публічної влади, які до нього відносяться, є предметом наукових досліджень фахівців різних галузей правової науки. Пов'язані із цим питання аналізувались в працях: С. К. Гречанюк, П. С. Єпринцеа, В. В. Коваленко, Л. А. Мазура, Я. В. Мельника, Є. М. Моісєєва, В. А. Нечитайло, В. Г. Севрука, В. Я. Тація та багатьох інших вчених. Водночас, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі не віднайшли належної уваги мета і завдання взаємодії та координації правоохоронних органів в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Саме тому мета статті полягає у тому, щоб розкрити мету та завдання взаємодії та координації правоохоронних органів під час дії правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Слід зауважити, що і мета, і завдання взаємодії та координації правоохоронних органів в умовах воєнного стану має складний характер. В них, у першу чергу, відбувається виконання правоохоронними органами власних цілей діяльності. Наприклад, за Законом України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII завданнями НПУ є надання поліцейських послуг у сферах: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [6]. На СБУ положеннями Закону України «Про Службу безпеки України» покладається у межах визначеної законодавством компетенції захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці. До завдань Служби безпеки України також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень проти миру і безпеки людства, тероризму та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України [7]. ДПСУ виконує завдання щодо забезпечення недоторканості державного кордону та охорони суверенних прав України в її прилеглій зоні та виключній (морській) економічній зоні [8].

В свою чергу, основними завданнями БЕБ згідно до Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» є: 1) виявлення зон ризиків у сфері економіки шляхом аналізу структурованих і неструктурованих даних; 2) оцінювання ризиків і загроз економічній безпеці держави, напрацювання способів їх мінімізації та усунення; 3) надання пропозицій щодо внесення змін до нормативно-правових актів з питань усунення передумов створення схем протиправної діяльності у сфері економіки; 4) забезпечення економічної безпеки держави шляхом запобігання, виявлення, припинення, розслідування кримінальних правопорушень, що посягають на функціонування економіки держави; 5) збирання та аналіз інформації про правопорушення, що впливають на економічну безпеку держави, та визначення способів запобігання їх виникненню в майбутньому; 6) планування заходів у сфері протидії кримінальним правопорушенням, віднесеним законом до його підслідності; 7) виявлення та розслідування правопорушень, пов'язаних з отриманням та використанням міжнародної технічної допомоги; 8) складання аналітичних висновків і рекомендацій для державних органів з метою підвищення ефективності прийняття ними управлінських рішень щодо регулювання відносин у сфері економіки [8].

Наведені завдання становлять основу діяльності кожного правоохоронного органу. Саме для їх виконання останні створювались та функціонують за рахунок фінансування державного бюджету. В умовах воєнного стану законодавчо визначені цілі не відходять на другий план, а, навпаки, мають найвищий пріоритет, адже забезпечують стабільність держави в скрутний час військової агресії. У зв'язку з цим правоохоронні органи взаємодіють та сприяють одне одному у виконанні завдань цільової діяльності. Попри вказане, відповідні цілі також має безпосередньо воєнний стан, а, точні ж, факт його уведення. Вони не знайшли належного відображення у Законі України «Про правовий режим воєнного стану» , однак, частково освітлювались в правовій науці.

Досліджуючи вказане питання С. Г. Певко та С. О. Кузніченко вказують, що метою введення воєнного стану є створення умов для здійснення органами державної влади, військовим командуванням, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями наданих їм повноважень у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності. Окрім загальної, підкреслюють науковці, воєнний стан має і специфічну мету. Це всебічне забезпечення успішних дій збройних сил держави. В умовах воєнного стану збільшуються повноваження військової влади, відбувається перехід функцій органів державної влади до військових органів управління. Воєнний стан вводиться аж до припинення стану війни, вторгнення, нападу, блокади території України, окремих її частин чи загрози таких дій, тобто не має обмеження у часі дії. Воєнний стан зумовлює певні специфічні правообмеження для людей (громадян), можливість запровадження додаткових обов'язків. Таким чином, правовий режим воєнного стану передбачає жорсткі й інтенсивні правообмеження для громадян і найширші додаткові повноваження для державних органів [10, с. 173–176; 11, с. 120].

О. П. Махмурова-Дишлюк в ході аналізу змісту адміністративно-правового режиму воєнного стану обгрунтувала, що метою його встановлення є створення належних умов Збройним

силам України, іншим силам безпеки і оборони для відбиття повномасштабного вторгнення та звільнення тимчасово окупованих територій, а також захисту прав свобод та законних інтересів громадян, які постраждали він російського агресора шляхом надання адміністративним органам спеціальних та додаткових повноважень та встановлення певних обмежень для приватних осіб [12, с. 190].

Мета введення режиму воєнного стану, за характеристикою О. В. Когут – це відвернення загрози, відсіч збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності [13, с. 1173]. Безпосередньо завдання діяльності правоохоронного сектору та включених до нього органів влади в умовах воєнного стану досліджувались О. В. Дручек, О. М. Волуйко та В. В. Вакаровим, які віднесли до них: а) захист встановленого Конституцією суспільного і державного ладу в Україні; б) охорону і захист прав, свобод та законних інтересів громадян, підприємств, організацій, установ, суб'єктів усіх форм власності; в) захист суверенітету та територіальної цілісності України; г) охорону суспільства і держави від протиправних посягань; ґ) забезпечення громадського порядку і громадської безпеки; д) протидію злочинності і правопорушенням; е) усунення причин і умов, що сприяють учиненню правопорушень [14, с.47].

Таким чином, мета взаємодії та координації правоохоронних органів в умовах воєнного стану полягає в організації, забезпеченні та безпосередньому співробітництві правоохоронних органів при вирішенні питань, пов'язаних із захистом незалежності, територіальної цілісності, суверенітету нашої держави та сумісної реалізації правоохоронної діяльності в контексті протистояння зовнішнім загрозам. На нашу думку, завдання взаємодії та координації доцільно розглядати окремо одне від одного. Так, до завдань взаємодії правоохоронних органів в умовах воєнного стану віднесено: *по-перше*, взаємодопомога, консолідація сил та засобів у профілактиці, запобіганні та припиненні адміністративних і кримінальних правопорушень, що вчиняються в різних сферах суспільної життєдіяльності під час дії воєнного стану; *по-друге*, співробітництво у питаннях протидії збройній агресії, боротьби із діяльністю диверсійно-розвідувальних груп на території України; *по-третє*, виявлення окремих осіб (або груп осіб), що вчиняють кримінальні, адміністративні правопорушення, передусім, пов'язані із дестабілізацією нормального стану життєдіяльності, а також спрямовані на повалення конституційного ладу, порушення суверенітету та територіальної цілісності країни, тощо; *по-четверте*, сприяння військовому командуванню та військовим адміністраціям у виконанні ними визначених Законом України «Про правовий режим воєнного стану», а також іншими нормативно-правовими актами прав, обов'язків, завдань та функцій; *по-п'яте*, співпраця в забезпеченні та реалізації заходів правового режиму воєнного стану, а також виявленні та усуненні факторів і умов, які перешкоджають процесу їх належного виконання; *по-шосте*, забезпечення притягнення до юридичної відповідальності окремих осіб та груп, які вчиняють кримінальні та адміністративні правопорушення, дестабілізують ситуацію в суспільстві, чинять супротив законній реалізації заходів правового режиму воєнного стану та перешкоджають нормальній діяльності органів державної влади та правоохоронних органів.

В свою чергу до завдань координації правоохоронних органів в умовах воєнного стану відносяться наступні: *по-перше*, організація умов та факторів, які сприяють законній та ефективність взаємодії правоохоронних органів при виконанні покладених на них завдань і функцій; *по-друге*, вироблення стратегії співробітництва та визначення пріоритетів які потребують спільної діяльності правоохоронних органів у контексті впливу на них умов правового режиму воєнного стану; *по-третє*, окреслення шляхів та особливостей поєднання сил, засобів, ресурсів правоохоронних органів в процесі протидії адміністративним та кримінальним правопорушенням, у першу чергу, пов'язаних із нанесенням шкоди конституційному ладу, територіальній цілісності та суверенітету нашої держави; *по-четверте*, спрямування діяльності правоохоронних органів щодо забезпечення виконання заходів правового режиму воєнного стану, а також реалізації інших заходів, процедур та операцій пов'язаних із сприянням ефективній роботі військового командування та військових адміністрацій; *по-п'яте*, підтримка якості та ефективності взаємодії правоохоронних органів держави в умовах запровадження правового режиму воєнного стану в Україні.

Висновки. Саме так, наш погляд, виглядає мета та перелік завдань взаємодії та координації правоохоронних органів в умовах уведення правового режиму воєнного стану, які змістовно та досить вичерпно характеризують групи тих проблем, на вирішення яких спрямовано застосування обох категорій. Їх загальним недоліком є відсутність висвітлення у законодавчих положеннях, що зумовлює необхідність переробки чинних нормативно-правових актів, які регулюють вказаний в статті правовий режим та внесення до них відповідних доповнень.

Список використаних джерел:

1. Білодід І.К. Словник української мови: в 11 томах. Том 4, 1973. Стор. 683.
2. Тлумачний словник української мови. Харків: ФОЛІО, 2002. 543 с.
3. Подорожній Є.Ю. Особливості юридичної відповідальності у трудовому праві України: дис… д-ра. юрид. наук : Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2016. 426 с.
4. Івченко А.О. Тлумачний словник української мови. Х.: Фоліо, 2002. 540 с.
5. Щербина В.І. Функції трудового права: дис… д-ра. юрид. наук : Дніпропетровськ: Академія митної служби України. 2008. 423 с.
6. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40-41. Ст. 379.
7. Про Службу безпеки України: закон від 25.03.1992 № 2229-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 27. Ст. 382.
8. Про Державну прикордонну службу України: закон від 03.04.2003 № 661-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 27. Ст. 208.
9. Про Бюро економічної безпеки України: закон від 28.01.2021 № 1150-IX. Відомості Верховної Ради України. 2021. № 23. Ст. 197.
10. Кузніченко С. О. Адміністративно-правовий режим воєнного стану в СРСР під час Великої Вітчизняної війни. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 4. С. 173-176.
11. Певко С.Г. Дефінінція впливу воєнного стану на повноваження поліції. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2022. Випуск 34. С. 114-124.
12. Махмурова-Дишлюк О.П. Адміністративно-правовий режим воєнного стану як комплексний інструмент публічного адміністрування забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян та прав і законних інтересів фізичних осіб в умовах російсько-української війни. *Київський часопис права*. 2024. № 1. С. 185.
13. Когут О.В. До питання про правовий режим воєнного стану. 2022. С.1170-1176. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-146.
14. Дручек О.В., Волуйко О.М., Вакаров В.В. Правоохоронна діяльність в умовах правового режиму воєнного стану в Україні: особливості реалізації. Науковий вісник Київського інституту Національної гвардії України. 2024. № 1. С. 43-51.

УДК 340
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.30

ПІДЛИПНИЙ Р.О.

РЕАЛІЗАЦІЯ ІДЕЇ ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРОЕКТАХ УКРАЇНСЬКИХ МИСЛИТЕЛІВ XIX СТ.

REALIZATION OF THE IDEA OF HUMAN RIGHTS IN THE CONSTITUTIONAL PROJECTS OF UKRAINIAN THINKERS OF THE NINETEENTH CENTURY

Метою статті є комплексний аналіз змісту та особливостей відображення концепції прав людини в конституційних ініціативах українських інтелектуалів XIX ст., а також у визначенні їхнього впливу на формування національної правової традиції та українського конституціоналізму. У статті проаналізовано конституційні проекти українських мислителів XIX століття, а саме «Книгу буття українського народу» М. Костомарова, «Начерки Конституції Республіки» Г. Андрузького та «Вільну Спілку» М. Драгоманова. Акцентовано увагу на ступені відображення в них ідеї прав людини та їхнього впливу на розвиток національної правової традиції. Проаналізовано підходи авторів до визначення прав і свобод людини, їхню взаємодію з концепцією народовладдя, а також механізми забезпечення цих прав. Встановлено, що конституційні ідеї українських мислителів відображали загальноєвропейські демократичні тенденції, зокрема ідеї соціальної рівності, громадянських прав і автономії місцевого самоврядування. З'ясовано, що М. Костомаров трактував права людини через релігійно-моральну призму, Г. Андрузький – як основу суспільної рівності, а М. Драгоманов запропонував комплексний каталог прав і свобод, що випереджав свій час. Доведено, що федералістські ідеї відігравали важливу роль у формуванні української конституційної думки, оскільки забезпечували баланс між правами людини та принципами державного устрою. Простежено вплив цих концепцій на подальшу еволюцію українського правового мислення, зокрема на державно-правові процеси початку XX століття. Підкреслено, що конституційні проєкти українських мислителів стали ідейним підґрунтям для формування сучасного українського конституціоналізму. Встановлено, що концепції прав людини, сформульовані українськими мислителями XIX століття, мали не лише теоретичне, а й практичне значення для політичних рухів наступних епох. Аналіз показав, що розроблені ними конституційні принципи стали основою для формування правових документів доби Української революції 1917–1921 років та вплинули на подальшу розбудову української державності. Вивчення конституційних проєктів XIX століття є важливим для розуміння еволюції правових ідей в Україні та їхнього значення у сучасному конституційному процесі.

Ключові слова: *права людини, Кирило-Мефодіївське товариство, правова думка, М. Костомаров, М. Драгоманов, П. Андріївський.*

The purpose of the article is a comprehensive analysis of the content and features of the reflection of the concept of human rights in the constitutional initiatives of Ukrainian intellectuals of the 19th century, as well as in determining their influence on the formation of the national legal tradition and Ukrainian constitutionalism. The article analyzes the constitutional projects of Ukrainian thinkers of the nineteenth century, namely, M. Kostomarov's «Book of Being of the Ukrainian People,» H. Andruzky's «Outline of the Constitution of the Republic» by G. Andruzky, and «Free Union» by M. Drahomanov. The author emphasizes the degree to which they reflect the idea of human rights and their impact on the development of the national legal tradition. The author analyzes their approaches to defining human rights and freedoms, their interaction with the concept

© ПІДЛИПНИЙ Р.О. – здобувач кафедри права та публічного управління (ЗВО «Університет Короля Данила») https://orcid.org/0009-0004-7565-2991

of democracy, and the mechanisms for ensuring these rights. The author establishes that the constitutional ideas of Ukrainian thinkers reflected pan-European democratic trends, particularly social equality, civil rights, and local self-government autonomy. It is found that M. Kostomarov interpreted human rights through a religious and moral prism, H. Andruzky – as the basis of social equality, and M. Drahomanov proposed a comprehensive catalog of rights and freedoms ahead of its time. It is proved that federalist ideas played an essential role in forming Ukrainian constitutional thought, as they ensured a balance between human rights and the principles of the state system. The author traces the influence of these concepts on the further evolution of Ukrainian legal thinking, particularly the state and legal processes of the early twentieth century. It is emphasized that the constitutional projects of Ukrainian thinkers became the ideological basis for the formation of modern Ukrainian constitutionalism. It is established that the concepts of human rights formulated by Ukrainian thinkers of the nineteenth century were theoretical and practical for political movements of subsequent eras. The analysis shows that the constitutional principles they developed became the basis for forming legal documents for the Ukrainian Revolution of 1917-1921 and influenced the further development of Ukrainian statehood. Studying constitutional projects of the nineteenth century is essential for understanding the evolution of legal ideas in Ukraine and their importance in the modern constitutional process.

Key words: *human rights, Cyril and Methodius Society, legal thought, M. Kostomarov, M. Drahomanov, P. Andriyivsky.*

Постановка проблеми. Дослідження реалізації ідеї прав людини в конституційних проєктах українських мислителів XIX століття є важливим для розуміння історичних засад українського конституціоналізму та його еволюції. Впродовж XIX століття українські інтелектуали намагалися поєднати європейські концепції природних прав і свободи з національними традиціями правотворення, формуючи власне бачення державного устрою. У їхніх проєктах відображено прагнення закріпити демократичні принципи, захист громадянських прав та забезпечити рівновагу між владою і суспільством. Вони розглядали правову державу як механізм обмеження свавілля влади та гарантування основоположних свобод, що відповідало тенденціям європейської конституційної думки.

Окрему увагу українські мислителі приділяли питанням народного представництва, автономії, самоврядування та соціальних гарантій, що стало важливою передумовою для формування сучасного правового мислення. Аналіз конституційних проєктів дозволяє простежити трансформацію ідеї прав людини та їх відображення в політико-правових концепціях того часу. Дослідження цих питань є ключовим для розуміння історичної спадкоємності та розвитку сучасного українського конституційного процесу. Спадщина українських мислителів XIX століття вплинула на формування основних принципів української державності у XX столітті, зокрема в процесі прийняття конституційних актів.

Розгляд їхніх ідей дозволяє глибше усвідомити внесок української державницької традиції у світовий конституціоналізм, а також визначити правові механізми захисту прав людини у державних утвореннях, що існували на українських землях. З огляду на сучасні виклики у сфері прав людини, а також процеси демократизації та європейської інтеграції України, звернення до історичних джерел української конституційної думки є важливим як з наукової, так і з суспільно-політичної точки зору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальний огляд літератури свідчить про багатогранність і комплексність досліджень, присвячених розвитку конституційних ідей та прав людини в українській політико-правовій думці. Представлені джерела охоплюють широкий спектр аспектів, починаючи від аналізу конкретних конституційних проєктів і закінчуючи загальною характеристикою концепцій державного устрою в українській політичній думці.

Методологічною основою нашого дослідження стали праці В. Горбаля, Р. Губи, В. Жупника, К. Костіва, М. Купчака, Ю. Левенця, О. Салтовського та ін. Аналіз праць згаданих вчених дає підстави стверджувати, що дослідження конституційних ідей в українській політико-правовій традиції залишається важливим напрямом наукових розвідок. Представлені джерела дають можливість глибоко осмислити формування конституційних традицій України, розвиток концепції прав і свобод людини та вплив цих ідей на подальше державотворення.

Метою статті є комплексний аналіз змісту та особливостей відображення концепції прав людини в конституційних ініціативах українських інтелектуалів XIX ст., а також у визначенні

їхнього впливу на формування національної правової традиції та українського конституціоналізму. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити два основні завдання. Перше – здійснити систематизацію та порівняльний аналіз основних конституційних проєктів цього періоду, зокрема їхніх підходів до визначення прав і свобод людини та механізмів їхнього забезпечення. Друге – простежити розвиток правових ідей, пов'язаних із правами людини, в контексті політичних і соціально-правових процесів XIX століття, визначити їхню спадкоємність у подальшій еволюції української конституційної думки та сучасного правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Українська політико-правова думка XIX століття ознаменувалася появою низки конституційних проєктів, у яких прогресивні мислителі закладали підвалини народовладдя, прав і свобод людини та національної рівноправності. В умовах бездержавності та імперського гніту українські інтелектуали розробляли візії майбутнього державного устрою, спираючись на ідеали демократії, федералізму та гуманізму. Зокрема, програмні документи Кирило-Мефодіївського братства (Миколи Костомарова та однодумців), праці Михайла Драгоманова та Георгія Андрузького стали своєрідними «конституціями в задумі», що передували пізнішому державотворчому процесу.

Українці мають багатовіковий досвід конституційного процесу, що підтверджується створенням першої у світі конституції – Конституції Пилипа Орлика 1710 року. Цей документ став першим зразком правового регулювання державного устрою, який містив принципи поділу влади, визначав обов'язки державних органів та гарантував певні права населенню. Він випередив європейські та американські конституційні акти, що свідчить про високий рівень політико-правової думки українців.

Однією з ключових ідей Конституції було забезпечення прав і свобод людини. Хоча документ не містив окремого розділу про права людини, він передбачав низку положень, спрямованих на захист населення від зловживань владою. Зокрема, гетьман зобов'язувався захищати населення від надмірних податків і повинностей, а також підтримувати вдовиць і сиріт [5].

Конституція також обмежувала владу гетьмана, встановлюючи принципи поділу влади. Вона передбачала створення Генеральної ради, яка мала збиратися тричі на рік і складалася з генеральної старшини, полковників та представників від кожного полку. Це забезпечувало участь різних верств населення у прийнятті державних рішень.

Важливим аспектом Конституції було забезпечення незалежності судової влади. Генеральний суд мав бути незалежним від гетьмана, що гарантувало об'єктивність та неупередженість судочинства [2, с. 157].

Цей документ є свідченням того, що українці мають глибокі конституційні традиції і є авторами однієї з перших конституцій у світі. Конституція Пилипа Орлика була прийнята на 77 років раніше за американську та на 81 рік раніше за польську конституції, що підкреслює її історичну значущість.

У XIX ст. українські мислителі сформували як мінімум три конституційні проекти. Ними можна вважати «Книгу буття українського народу» (1846 р.) М. Костомарова, «Начерки Конституції Республіки» (1850 р.) Г. Андрузького, «Вільну Спілку» (1884 р.) М. Драгоманова.

Характеризуючи закладені в кожній з цих праць ідеї, слід констатувати, що одним із перших конституційних проєктів XIX ст. була програма Кирило-Мефодіївського братства – «Книга буття українського народу» («Закон Божий»), яку написав М.Костомаров. За стилем викладу – це обґрунтовування історичної місії України у формі біблійної притчі.

У «Книзі буття українського народу» ідея дотримання прав і свобод людини тісно пов'язана з релігійно-філософськими концепціями, які автор викладає через призму християнської етики та ідеалів козацької доби. На нашу думку варто виокремити декілька аспектів в межах яких відбувалося утвердження ідеї прав і свобод людини, зокрема:

– влада повинна бути служінням, а не пануванням, оскільки Бог створив людей рівними [8, с. 89];

– населення країни (козаки) ідеалізується як спільнота вільних і рівних осіб, де кожен, незалежно від походження, мав рівні права [12, с. 115]. Для досягнення соціальної рівності пропонувалося ліквідувати кріпацтво й обмежити права дворянства, яке нехтувало християнськими ідеями та цінностями;

– влада в країні де дотримуються права і свободи громадян повинна формуватися на принципах любові та справедливості й реалізуватися у вигляді парадигми «влада-служіння»;

– усі члени суспільства мали бути наділені рівними демократичними правами – свобод совісті, слова, рівності перед законом, тощо. Так само доводилося право кожного народу (суб'єкта

конфедерації) розвивати і використовувати рідну мову, культуру й освіту. Останнє можна трактувати як прообраз принципу захисту прав меншин і національної ідентичності.

Хоча діяльність Кирило-Мефодіївського братства була швидко придушена, «Книга буття українського народу» заклала ідейний фундамент українського національно-визвольного руху. Її ідеї про рівність, народоправство і федерацію слов'ян справили вплив на наступні покоління: від громадівців 1860-х до діячів доби революції 1917–1920 рр., які бачили себе спадкоємцями кирило-мефодіївських прагнень.

Ще один із перших конституційних проєктів розробив інший член Кирило-Мефодіївського братства, Г. Андрузький в 1850 році. Його праця «Начерки Конституції Республіки» стала підсумком пошуків моделі державності, яка б забезпечила свободу та справедливість для народів Східної Європи. Ще впродовж 1846-1847 рр. Г. Андрузький написав два варіанти проекту – «Проєкт досягнення можливого ступеня рівності і свободи (переважно в слов'янських землях)» та «Ідеал держави», у яких уже порушував політико-правові питання рівноправності [1].

У конституційному проєкті Г. Андрузького 1850 року забезпечення рівності прав і свобод громадян досягалося через низку демократичних принципів. Проєкт передбачав створення федерації семи слов'янських штатів, кожен з яких мав власні органи влади, обрані населенням, що сприяло політичній рівності. Основною адміністративною одиницею визначалася самоврядна громада, що складалася з приблизно 2000 родин, де всі члени мали рівні права у прийнятті рішень. Виборні посади в громадах і штатах були доступні для всіх громадян, незалежно від їхнього соціального походження, що забезпечувало рівність можливостей [4, с. 280]. Проєкт також передбачав скасування кріпацтва та станових привілеїв, що ліквідовувало соціальну нерівність. Забезпечення громадянських свобод, таких як свобода слова, друку та зборів, гарантувало рівність у реалізації особистих прав. Судова система, незалежна від виконавчої влади, забезпечувала рівність перед законом для всіх громадян. Права і свободи людини в конституційному проекті Г.Андрузького не конкретизувалися у вигляді окремого розгорнутого списку, проте з назви та змісту його чернеток очевидно, що ключовою метою було досягнення «рівності і свободи».

Ідеї Г. Андрузького відображали вплив європейського лібералізму та революційних рухів середини XIX ст. Можна припустити, що в його республіці мали бути скасовані станові привілеї і кріпосне право, забезпечено рівність громадян незалежно від національності (адже федерація задумувалась як союз рівноправних народів), запроваджено виборність органів влади тощо [3, с. 11]. Хоч детальних статей про права людини документ не наводив у відомих фрагментах, сам задум «прогресивного та справедливого» суспільного устрою означав орієнтацію на захист свобод особи і народів.

На жаль, вплив конституційного проєкту Г. Андрузького на сучасників був обмеженим – через таємність і репресії його ідеї не отримали розголосу у XIX ст. Твір пролежав у жандармських архівах до початку XX століття, тож прямого впливу на формування тодішніх програм він не справив. Однак історично «Начерки Конституції Республіки» важливі як свідчення того, що вже середина XIX століття породила в українському середовищі думку про можливу конфедерацію чи федерацію народів, у якій Україна матиме рівноправне місце, а імперський гніт буде усунуто. Фактично Г. Андрузький першим окреслив модель, близьку до майбутніх ідей про незалежність України та міждержавну співдружність на постімперському просторі. Коли на початку XX ст. українські політичні діячі знову підняли питання про автономію чи незалежність України, вони могли опертися на інтелектуальну традицію, одним із джерел якої (хоч і мало відомим) був проєкт Г. Андрузького.

Чи не найвиразніше ідеї прав і свобод людини відображено в праці М. Драгоманова «Вольный Союз – Вільна Спілка. Проєкт української політико-соціальної програми», який був опублікований в Женеві в 1884 р. Цей документ став першим від часів декабристів проєктом конституції імперії Романових, що містив детальний каталог прав і свобод.

Власне, М. Драгоманов був одним із перших українських мислителів XIX століття, який обґрунтовував пріоритетність прав і свобод особи як основи демократичного суспільства. Його правові ідеї ґрунтувалися на класичному лібералізмі, що передбачав обмеження державної влади на користь політичної свободи громадян [7, с. 22]. Він вважав, що історія свободи – це процес поступового звуження повноважень уряду, а не їх розширення, що мало забезпечити недоторканність особистих прав людини. У своїй політичній доктрині він розглядав свободу слова, друку, віросповідання, зборів і товариств як невід'ємні складові суспільного розвитку. Його, згаданий вище конституційний проєкт містив деталізований каталог громадянських прав, зокрема:

– особиста недоторканість (заборона свавільних арештів, тілесних покарань і смертної кари);

– недоторканності житла і таємниці листування;

– свободи пересування та вибору заняття;

– рівноправності мов і національностей у приватному та публічному житті (скасування будь-яких обмежень за мовною чи етнічною ознакою);

– свободи совісті, тобто віросповідання або невіри, з повним відокремленням церкви від держави (скасування державної церкви і перетворення релігійних інституцій на самоврядні приватні об'єднання);

– свобода слова, друку, театральної діяльності та освіт;

– свобода зборів, мітингів, маніфестацій і союзів (товариств);

– право громадян на створення озброєних загонів самооборони (носіння зброї та військові вправи) за умови нерушення громадського порядку;

– право кожного на судовий позов проти чиновників за незаконні дії та право чинити опір незаконним діям влади;

– рівність усіх громадян у правах і обов'язках незалежно від стану [6, с. 53–54].

М. Драгоманов вважав, що гарантією прав людини є децентралізована система державного управління, в якій громади, спілки та регіони мали б автономію у вирішенні внутрішніх питань. Він критикував централізацію влади, вважаючи її основною загрозою свободі особи, та посилався на позитивний досвід Швейцарії, Англії, Голландії та Скандинавських країн, де конституційний устрій забезпечував реальне дотримання прав громадян. У його баченні правова держава повинна була базуватися не лише на формальному закріпленні прав і свобод, а й на високій політичній культурі та правосвідомості суспільства. Він заперечував революційні методи боротьби за права людини, вважаючи, що лише еволюційний розвиток політичних інститутів може гарантувати їхню реальну дію.

М. Драгоманов наполягав на тому, що рівність громадян у правах і обов'язках є непорушною основою будь-якої демократичної системи та не може бути скасована жодним законодавчим актом. Особливу увагу він приділяв праву громадян на захист від свавілля чиновників і передбачав механізми юридичної відповідальності державних посадовців за порушення громадянських прав. Його конституційна концепція базувалася на принципах самоврядування, політичної участі громадян у прийнятті рішень та верховенства права як єдиного легітимного способу регулювання суспільних відносин. Отже, правові ідеї Драгоманова становили синтез класичного лібералізму, федералізму та соціального реформізму, спрямованого на поступове розширення прав і свобод людини через правову еволюцію, а не революційні потрясіння. У «Вільній Спілці» вперше в українській думці було сформульовано цілісний білль про права, який випереджав свій час і відповідав передовим європейським стандартам. Конституційний проєкт М. Драгоманова став першою спробою конституційно оформити ідеал свобод в українському політичному русі XIX ст., за що його високо оцінювали навіть західні науковці (зокрема, соціолог М. Вебер).

Висновки. Таким чином, аналіз конституційних проєктів українських мислителів XIX століття – М. Костомарова, Г. Андрузького та М. Драгоманова, дозволяє виокремити спільні та відмінні риси їхнього розуміння ідеї прав і свобод людини. Усі троє мислителів виходили з ідеї народовладдя, рівності громадян перед законом та необхідності створення державного устрою, що ґрунтувався б на демократичних ідеалах. Вони одностайно наголошували на важливості гарантування особистих прав, політичних свобод та суспільної рівності. При цьому кожен з них мав свій підхід до інтерпретації цих принципів, що обумовлювалося їхнім світоглядом, історичними умовами та джерелами впливу.

Спільною рисою всіх трьох проєктів було те, що вони надавали пріоритет суспільному самоврядуванню, визнавали рівність громадян і виступали проти абсолютистської чи централізованої влади. Зокрема, М. Костомаров і М. Драгоманов відстоювали федералістичний принцип, а Г. Андрузький пропонував модель слов'янської федерації у формі «Слов'янських Сполучених Штатів». Важливим аспектом їхнього бачення була ліквідація станових привілеїв, скасування кріпосного права та створення рівноправного суспільства. Окрім цього, вони визнавали право народів на культурну та мовну автономію, що можна розглядати як прообраз сучасного поняття прав національних меншин.

Проте в їхніх поглядах також простежуються суттєві відмінності. Так, М. Костомаров розглядав ідею прав і свобод людини крізь релігійну та етичну призму, вбачаючи рівність людей як божественний порядок. Він не розробляв чіткої правової концепції прав людини, а більше зосереджувався на морально-етичних аспектах суспільного устрою, де справедливість, братерство та народовладдя постають як ідеальні принципи. Г. Андрузький у своєму проєкті акцентував увагу на виборності органів влади, автономії громад та соціальній рівності, розглядаючи державу

як інструмент для забезпечення справедливості. Хоча його проєкт не містив чіткої декларації прав людини, з його змісту випливало, що свобода особи мала бути основоположним принципом устрою майбутньої держави. Натомість М. Драгоманов представив найбільш розгорнутий концепт прав людини, запропонувавши детальний каталог свобод, які гарантувалися громадянам – від особистої недоторканності до свободи слова, віросповідання, об'єднань та судового захисту від свавілля влади.

Загальний рівень розуміння прав і свобод людини українськими мислителями другої половини XIX століття можна оцінити як еволюційний. Від морально-філософських уявлень М. Костомарова мислителі поступово перейшли до політико-правового розуміння прав людини як гарантованих норм. Якщо для М. Костомарова рівність людей була ідеалом, що випливав з історичної та релігійної місії українського народу, то для Г. Андрузького це була політична вимога, а для М. Драгоманова – цілісна правова концепція.

Список використаних джерел:

1. Андрузький Г. Начерки Конституції Республіки 1850. URL: https://constituanta.blogspot.com/2011/08/1850.html

2. Василенко Н.П. Конституция Филиппа Орлика: окремий відбиток. б.м., б.р. С. 153-171.

3. Горбаль В. Права людини у правовій думці Наддніпрянської України кінця XVIII – початку XX століття (індивідуалістичні концепції): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01; Національний ун-т внутрішніх справ. Х., 2001. 20 с.

4. Губа Р.М. Ідеологічні та правові підходи до трактування форми і устрою держави представниками федералістичного та націоналістичного напрямку. *Часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2015. Вип. 11. С. 279–283.

5. Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін. URL: https://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html

6. Драгоманов М.П. Проэктъ основаній устава украинскаго общества «Вольный союзъ» – «Вільна спілка». Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. *Історія української конституції*. К.: Т-во «Знання» України,1993. С. 52-60.

7. Жупник В. Розвиток федералістських ідей в українській державно-правовій думці XIX – початку XX ст. *Право і суспільство*, 2022. №4. С. 20-26.

8. Костів К. Книги буття українського народу. Впливи Святого Письма й народоправних ідей Запорізької Січі та Західньої Европи на зміст «Книг Буття Українського Народу». Торонто. 1980. 189 с. URL: https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/22890/file.pdf.

9. Купчак М., Саміло А., Шишко В. Права і свободи людини у філософії права українських народників: зародження і формування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки*. 2017. № 861. С. 28-34.

10. Левенець Ю. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX – початок XX ст.). К.: Стилос, 2001. 584 с.

11. Огородник І. В., Огородник В.В. Історія філософської думки в Україні: курс лекцій. К.: Вища школа, 1999. 543 с.

12. Салтовський О. І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку XX сторіччя). К., 2002. 396 с.

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.31

СЕВРУК І.Ю.

ОКРЕМІ ЗАСАДИ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ПРОТИДІЇ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ ШАХРАЙСТВУ, ЩО ВЧИНЯЄТЬСЯ З ВИКОРИСТАННЯМ МЕРЕЖІ «ІНТЕРНЕТ»

SOME PRINCIPLES OF FOREIGN EXPERIENCE IN COUNTERACTING FRAUD COMMITTED VIA THE INTERNET BY LAW ENFORCEMENT AGENCIES

Актуальність статті полягає в тому, що вивчення іноземного досвіду протидії спеціальними підрозділами поліції шахрайству, що вчиняється з використанням мережі «Інтернет», є неможливим без комплексного аналізу нормативно-правових актів та правозастосовної практики правоохоронних органів різних держав. Мета статті полягає у аналізі досвіду окремих зарубіжних країн щодо протидії правоохоронними органами шахрайству, що вчиняється з використанням мережі «Інтернет». У статті проаналізовано положення нормативно-правових актів і відповідну правозастосовну практику діяльності іноземних правоохоронних органів щодо протидії шахрайству, що вчиняється через мережу «Інтернет». Акцентовано на діяльності суб'єктів окремих держав, які здійснюють протидію шахрайству, що вчиняється через мережу «Інтернет»: США (Управління з боротьби з фінансовими злочинами (Financial Crimes Enforcement Network – FinCEN), Федеральне бюро розслідувань (FBI), Центр скарг на комп'ютерну злочинність (IC3), Федеральна торгова комісія), Бразилія (служба внутрішніх доходів («Receita Federal»), Бразильський підрозділ фінансової розвідки (COAF), Австралії (Державної поліції і Департаменту юстиції). Дослідженням установлено, що більшість іноземних країн не містять спеціальних норм, які регламентують відповідальність за шахрайство, що вчиняється з використанням мережі «Інтернет», відповідно підходи до протидії таким злочинам обумовлені особливостями національного законодавства. Отже, для пошуку ефективних моделей протидії шахрайству, що вчиняється з використанням мережі «Інтернет», було вивчено іноземний досвід та структуру їх спеціальних підрозділів, поліцейських відомств, а також їх функції, що абсолютно різняться за своєю сутністю. Так, у європейських країнах та США функції протидії поступаються місцем запобіганню, на відмінну від вищевказаних країн та США, азіатські держави суворо дотримуються жорстких репресивних заходів. На основі опрацьованого та узагальненого сучасного передового іноземного досвіду розроблено науково обґрунтовані рекомендації щодо протидії правоохоронними органами шахрайству, що вчиняється з використанням мережі «Інтернет».

Ключові слова: *кіберполіція, спеціальні підрозділи, протидія, розслідування, взаємодія, шахрайство, мережа «Інтернет», зарубіжний досвід.*

The relevance of the article lies in the fact that the study of foreign experience in countering fraud committed using the Internet by special police units is impossible without a comprehensive analysis of regulatory legal acts and law enforcement practice of law enforcement agencies of different states. The purpose of the article is to analyze the experience of individual foreign countries in countering fraud committed using the Internet by law enforcement agencies. The article analyzes the provisions of regulatory legal acts and relevant law enforcement practice of foreign law enforcement agencies in terms of combating fraud committed via the Internet. The author emphasizes the activities of entities of certain States engaged in countering fraud committed via the Internet: USA (Financial Crimes Enforcement Network (FinCEN), Federal Bureau of Investigation (FBI), Computer

© СЕВРУК І.Ю. – аспірантка наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1 (Національна академія внутрішніх справ)

Crime Complaint Center (IC3), Federal Trade Commission), Brazil (Internal Revenue Service (Receita Federal), Brazilian Financial Intelligence Unit (COAF), Australia (State Police and Department of Justice). The study has found that most foreign countries do not have special rules regulating liability for fraud committed via the Internet, and therefore approaches to combating such crimes are conditioned by the peculiarities of national legislation. Therefore, in order to find effective models for combating fraud committed via the Internet, foreign experience and structure of their special units, police departments, as well as their functions, which are completely different in nature, have been studied. Thus, in European countries and the USA, the functions of counteraction give way to prevention; in contrast to the named countries, Asian States strictly adhere to strict repressive measures. Based on the processed and generalized modern foreign best practices, scientifically sound recommendations for law enforcement agencies to counteract fraud committed via the Internet have been developed.

Key words: *cyber police, special units, counteraction, investigation, interaction, fraud, Internet, foreign experience.*

Постановка проблеми. Міжнародний досвід боротьби з організованою злочинністю свідчить, що певні державні стратегії можуть значно ускладнити діяльність злочинних угруповань, зробивши її менш ефективною, що може призвести до переміщення кримінальної активності в інші країни. Одним із ключових аспектів державної політики є прийняття законодавства, яке ускладнює отримання незаконного прибутку, спрощує виявлення злочинців і доведення їх вини [1]. В іноземних країнах функції боротьби з організованою злочинністю змінюються, і наразі основну увагу приділяють запобіганню діяльності етнічних злочинних угруповань. Це досягається шляхом усунення причин та умов, що сприяють злочинності, а також впровадженням запобіжних заходів, спрямованих на контроль над злочинністю, з активною підтримкою громадян [2]. Як справедливо зауважує Л. В. Лефтеров, навіть у розвинених економічно країнах існують серйозні труднощі з профілактикою та боротьбою зі шахрайствами, що здійснюються за допомогою комп'ютерних технологій. Це підкреслює актуальність цієї проблеми і вимагає більш глибокого дослідження, аналізу, а також розробки та впровадження ефективних професійних рішень, методичних, юридичних та загальносоціальних заходів для запобігання таким видам шахрайства [3, с. 90–91].

І. М. Охріменко у своєму аналізі процесу запозичення міжнародного досвіду виділяє кілька етапів:

1) збирання інформації про досвід окремих країн чи груп країн;

2) вивчення для виявлення переваг та недоліків певної моделі, поширеної в іншій країні(ах);

3) оцінка можливості адаптації цієї моделі до умов України;

4) розробка наукових основ і методичних рекомендацій для впровадження цього досвіду в Україні;

5) впровадження моделі в реальність з постійним науковим супроводом і моніторингом ефективності інновацій на вітчизняному підґрунті;

6) організація освітнього процесу, від розкладу занять до взаємодії з викладачами та роботи методистів і керівників курсів [4].

Дослідження досвіду інших країн показує, що впровадження і підтримка ефективних програм профілактики злочинності може суттєво сприяти підвищенню рівня безпеки в суспільстві шляхом зменшення рівня злочинності. Ретельно спланованні ініціативи здатні запобігти як злочинам, так і віктимізації, сприяючи загальній безпеці громади та забезпеченню її сталого розвитку [5].

Необхідно прискорити процес впровадження та адаптації міжнародних норм і стандартів до законодавчої системи України в інформаційній сфері. Ключовим є активний обмін даними між правоохоронними органами різних країн щодо кібершахрайств, що вже скоєні або знаходяться на стадії підготовки. Найбільш ефективним способом боротьби з будь-яким видом злочину є його недопущення, запобігання, а також виявлення причин і умов, які сприяють його скоєнню, з подальшим їх обмеженням, нейтралізацією і усуненням, а вже після цього – розслідування та розкриття [6, с. 189; 7, с. 294].

Таким чином, вивчення іноземного досвіду протидії спеціальними підрозділами поліції шахрайству, що вчиняється з використанням мережі «Інтернет», є неможливим без комплексного аналізу нормативно-правових актів та правозастосовної практики правоохоронних органів різних держав, що зумовило **актуальність вибраної теми.**

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі засади зарубіжного досвіду протидії правоохоронними органами шахрайству, що вчиняється з використанням мережі «Інтернет» досліджували такі вчені, як: В. С. Березняк, В. В. Вінцук, В. М. Господаренко, М. В. Гуцалюк, М. М. Єфімов, А. Е. Жилін, К. С. Качашвілі, В. Б. Коба, І. О. Коваленко, І. О. Коновалова, Є. В. Кочура, О. І. Кривенко, Л. В. Лефтеров, С. Ю. Лівчук, К. В. Малишев, І. М. Охріменко, С. О. Павленко, Н. В. Павлова, О. М. Петровський, М. В. Підболячний, І. М. Пістунов, Ю. М. Піцик, В. Г. Севрук, Т. Г. Таран, О. О. Хробуст, І. М. Чайка, М. М. Чаплик, С. С. Чернявський, С. В. Шапочка тощо.

Мета статті полягає у аналізі досвіду окремих зарубіжних країн щодо протидії правоохоронними органами шахрайству, що вчиняється з використанням мережі «Інтернет».

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчаючи іноземний досвід і здійснюючи конструктивний аналіз підходів різних держав до питання протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, варто констатувати, що у світі за останні десятиліття змінилися підходи, які визначали природу і сутність цього явища, а також концепція правоохоронних органів щодо протидії організованій злочинності [8]. Отже, у рамках комплексної протидії інтернет-шахрайству необхідно забезпечити гармонізацію кримінального законодавства щодо цих злочинів на міжнародному рівні. Це включає розробку та інтеграцію міжнародних стандартів у національне законодавство, які сприяють ефективному розслідуванню кримінальних правопорушень у глобальних інформаційних мережах, а також отриманню, дослідженню та представленню електронних доказів [9, с. 131; 10].

У контексті дослідження проблем протидії шахрайствам у сфері е-комерції, І. М. Пістунов також вважає, що варто вдатися до вивчення досвіду розвинутих іноземних країн у цій сфері [11, с. 33]. О. І. Кривенко наголошує, що однією з основних проблем у боротьбі з інтернет-шахрайствами є те, що підходи до цього питання можуть значно різнитися в залежності від країни [12, с. 210; 10, с. 176].

У травні 2019 року Комісія ООН з питань запобігання злочинності та кримінального правосуддя запропонувала Генеральній Асамблеї прийняти резолюцію, що закликає держави-члени сприяти сталому розвитку потенціалу в боротьбі з кіберзлочинністю на глобальному рівні. Хоча окремі країни активно інвестують у зміцнення своїх кримінально-правових систем, посилення глобальних можливостей у боротьбі з кіберзлочинністю часто вимагає співпраці у форматі «донор – реципієнт», коли країна, що має необхідні знання, технології та досвід, надає підтримку іншим державам у розвитку їхніх можливостей [13, с. 83]. Рада Європи також дотримується такого підходу, визнаючи розбудову потенціалу як важливий інструмент у боротьбі з кіберзлочинністю та класифікує різні типи програм для підвищення спроможностей, які реалізуються по всьому світу. Ці програми можуть включати підтримку розробки стратегій боротьби з кіберзлочинністю, оновлення або створення нових законодавчих актів із забезпеченням верховенства права, створення систем моніторингу кіберзлочинності, формування або зміцнення спеціалізованих підрозділів кіберзлочинності в поліції чи прокуратурі, удосконалення криміналістичних можливостей, проведення тренінгів для правоохоронців, прокурорів та суддів, а також встановлення механізмів державно-приватного співробітництва для ефективного розслідування кіберзлочинів [13, с. 84].

Загалом законодавство ЄС забезпечує захист споживачів при покупках товарів або послуг через інтернет, проте кількість осіб, які стають жертвами інтернет-шахрайства, постійно зростає. Шахрайство в ЄС, відповідно до визначення спільної групи країн ЄС з боротьби з інтернет-шахрайством (на чолі з ECC Lithuania та за участю ECC Ireland, ECC Belgium і ECC Slovenia), є навмисним обманом, спрямованим на особисту вигоду або завдання шкоди іншій особі. Інтернет-шахрайство включає шахрайські дії, що здійснюються через інтернет, зокрема у вигляді обману при електронних покупках або за допомогою інтернет-послуг, таких як чати, електронні листи, дошки оголошень чи програмне забезпечення, які використовуються для маніпулювання жертвами або їх експлуатації. Це може включати підроблені аукціони, неприємні продукти, що не будуть доставлені, шахрайства з кредитними і дебетовими картками, крадіжку особистих даних та фішинг [14]. Враховуючи зазначене, не є дивним, що боротьба з такими злочинами здійснюється за допомогою підрозділів Європейського відділу з протидії шахрайству та Європолу [12, с. 209].

Варто відзначити, що для боротьби з кіберзлочинністю, яка включає шахрайство через Інтернет, ряд іноземних країн створили спеціалізовані органи, метою яких є розробка та реалізація політики у сфері кібербезпеки. Формування національної політики з кібербезпеки здійснюють як органи загальної компетенції, так і спеціально створені структури. Серед органів загальної

компетенції можна виділити Комітет з питань безпеки Фінляндії, Центр захисту національної інфраструктури Великобританії, Управління національної безпеки Чехії, Національне управління з питань безпеки та контртероризму і Міністерство адміністрації та впровадження цифрових технологій Польщі. У Франції діє Національна служба безпеки інформаційних технологій, у Великобританії – Управління кібербезпеки та інформаційного забезпечення, а в Австрії функціонує Керівна група з кібербезпеки [15, с. 56; 10, с. 172].

У Сполучених Штатах Америки (далі – США) боротьба з досліджуваним видом злочинності здійснюється через Федеральне бюро розслідувань, яке має в своєму складі Центр скарг на інтернет-злочинність. Цей Центр приймає онлайн-скарги про злочини, подані безпосередньо потерпілими або третіми особами [16; 12, с. 210]. На веб-сайті ФБР регулярно оновлюються переліки найпоширеніших видів інтернет-шахрайств, а також інформація про фізичних та юридичних осіб, які підозрюються або підозрювались у вчиненні таких злочинів. Крім того, публікуються рекомендації щодо захисту від інтернет-шахраїв та списки шкідливих програм для комп'ютерної та мобільної техніки [12, с. 210].

Згідно з доповіддю ФБР США за 2017 рік щодо злочинів в інтернеті, Центр скарг на комп'ютерні злочини (IC3) отримав близько 300 тисяч звернень від жертв онлайн-шахрайства, загальна сума збитків перевищила 1,4 мільярда доларів. Це означає, що щодня понад 800 осіб у США ставали жертвами інтернет-шахрайств, загальна сума яких складала більше 3,5 мільйона доларів на день. Зазначені дані включають тільки зареєстровані випадки правопорушень [17; 3, с. 90].

За звітом ФБР «Про інтернет-злочини» (Internet Crime Report) за 2020 рік [18], найпоширенішим типом кіберзлочинів є інтернет-шахрайство (фішинг, вишінг, смішинг). Це ж підтверджує українська компанія «Опендатабот», яка на підставі аналізу даних основних публічних реєстрів країни вважає шахрайство найпопулярнішою категорією кіберзлочинів [19; 20; 21, с. 449]. Статистичні дані щодо інтернет-шахрайства збираються як на міжнародному, так і на національному рівнях. Наприклад, Федеральна торгова комісія США опублікувала звіт, в якому зазначено, що в 2021 році шахраї викрали майже $770 млн у користувачів соціальних мереж. Всього ж жертвами цих правопорушників стали 95 млн осіб. Також варто відзначити, що у 2020 році шкода від шахрайських дій становила $258 млн, що значно менше в порівнянні з 2021 роком [22; 23, с. 190]. Так, у США у 2020 р. загальний обсяг транскордонного шахрайства склав 33 968 випадків, із заявленими збитками у розмірі 91,95 млн дол. США, у порівнянні з 14 797 заявами та зі збитками, у розмірі 40,83 млн дол. США, 5 років тому. Ці скарги включали шахрайство при покупках в інтернеті, спотворення інформації про товари, випадки, коли товари не були доставлені, та проблеми із поверненням коштів. Сполучені Штати посіли перше місце серед десяти країн з розвиненою електронною торгівлею за кількістю поданих заяв та скарг на шахрайство в мережі «Інтернет» [24; 25].

Наразі ФБР доповідає американському уряду про зусилля щодо контролю за боротьбою з організованими злочинними групами, виділяючи три основні категорії: італійську мафію, близькосхідні та африканські злочинні угруповання. Проте, на думку керівництва ФБР, етнічний характер цих груп поступово стає менш виразним, оскільки вони прагнуть інтегруватися в легальний бізнес. Це призводить до створення «вільних конфедерацій» злочинних осередків, які пов'язані не родинними зв'язками, а винятково економічними інтересами [26]. Така зміна структури допомагає злочинцям успішно організовувати нелегальну торгівлю наркотиками, контрафактними алкоголем і паливом, проституцією, нелегальною міграцією, шахрайствами з кредитними картками та наданням кредитів під високі відсотки [27].

Так, у результаті спільної роботи правоохоронних органів, представників електронного бізнесу, громадськості та науковців у США були офіційно розроблені стабільні механізми захисту інтернет-магазинів від різноманітних видів шахрайства, які включають впровадження превентивних заходів для зменшення ризиків у сфері електронної комерції. До таких заходів належать: регулярні аудити безпеки сайту для перевірки відповідності стандарту PCI DSS, постійний моніторинг сайту на наявність підозрілої активності, а також використання сервісу перевірки адрес (AVS); використання кодів CVV2, CVC2 – захисного коду платіжних карток, який закодований у магнітній смузі. Цей код потрібний для того, щоб банк міг ідентифікувати клієнта при оплаті товарів та послуг карткою онлайн та офлайн; зберігання обмеженої кількості інформації; введення обмежень на кількість покупок і загальну суму, які онлайн-магазин може прийняти від одного користувача протягом доби; перевірку відповідності IP-адреси і адреси кредитної картки; а також використання програмного забезпечення для боротьби з шахрайством, таких як Kount, Riskified, Forter, Signifyd, ClearSale, CyberSource, Feedzai, Ravelin, Sift, Fraud.net, Nethone,

Precognitive, SEON, FraudLabs Pro. Ці програми автоматизують процеси перевірки на шахрайство під час здійснення платежів, блокують підозрілі пристрої, скасовують шахрайські замовлення та виконують інші функції для забезпечення безпеки [28; 25, с. 221–223].

На прикладі США виділимо щонайперші завдання запобігання електронному комерційно-торгівельному шахрайству в Україні: 1) створення Єдиної інформаційної системи профілактики шахрайства у сфері електронної комерції та торгівлі, яка поєднуватиме різноманітні інформаційні ресурси, платформи та бази даних про шахраїв; 2) запровадження політики належного корпоративного управління; 3) упровадження дієвих законодавчих ініціатив щодо належного регулювання комерційної реклами та / або просування комерційних продуктів або послуг; установлення кримінальної відповідальності за злом та крадіжку в мережі, знищення приватної та / або секретної інформації; 4) реформування інституту кримінальної відповідальності за електронне торговельно-комерційне шахрайство; 5) використання новітніх електронних систем та досягнень штучного інтелекту у запобіганні електронному комерційному шахрайстві; 6) популяризація електронної комерції через онлайн та офлайн-магазини; 7) посилення міжнародного співробітництва та залучення громадськості до соціально-виховної роботи з профілактики шахрайства в сфері електронної торгівлі [25].

Низка науковців вказують на те, що через обмеженість ресурсами малий бізнес може бути особливо спустошений втратою коштів від шахрайства. Автори зазначають, що такі обмеження в більшості малих організацій часто означають мінімум інвестицій для боротьби з шахрайством, що робить ці організації більш вразливими до економічних зловживань [29, с. 161]. М. М. Єфімов підкреслює, що у 2015 році компанія «Ubiquiti Networks», що спеціалізується на комп'ютерних мережах та базується в США, стала жертвою фішингової атаки, внаслідок якої було втрачено 46,7 млн доларів. Зловмисник, який видавав себе за виконавчого директора компанії та її адвоката, наказав головному бухгалтеру здійснити низку переказів для закриття секретної угоди. За 17 днів компанія перерахувала 14 банківських трансакцій на рахунки в Росії, Угорщині, Китаї та Польщі. Інцидент став відомим компанії лише після того, як ФБР повідомило, що її банківський рахунок у Гонконзі, ймовірно, став жертвою шахрайства. Це дозволило компанії зупинити подальші перекази та спробувати повернути якнайбільше з вкрадених 46,7 млн доларів, що становило близько 10% її готівкових активів [30, с. 120; 31, с. 97].

Цікавим є досвід Китайської Народної Республіки. Кожен користувач китайського сегменту інформаційного простору при реєстрації в соціальних мережах і на інших сайтах зобов'язаний вводити паспортні дані, інакше доступ до таких сайтів для цього користувача буде закритий. Такі заходи були викликані поширенням шахрайства в кіберпросторі КНР. Вони суттєво вплинули на зовнішній вигляд кіберпростору Китаю, фактично знищивши свободу спілкування. Однак свій внесок у протидію кіберзлочинності ці нововведення зробили – рівень кіберзлочинності в соціальних мережах Китаю різко знизився [32, с. 110].

В Японії діє Закон «Про несанкціоноване проникнення в комп'ютерні мережі» 2000 року. Він не виділяє комп'ютерне шахрайство як самостійний вид злочинів, але встановлює відповідальність за несанкціоноване проникнення в комп'ютерні мережі з метою викрадення [32, с. 110].

Так, злочинні угруповання різного етнічного складу, такі, наприклад, як нігерійці та румуни, об'єдналися для створення міжнародних мереж, які займаються інтернет-шахрайством і схемами відмивання грошей. Для приховування своїх дій вони використовують передові технології, зокрема метод «Фаст Флукс» (Fast Flux) – технологію, яка дозволяє приховувати команди та контроль ботнетів (мереж комп'ютерів, заражених автономним програмним забезпеченням) [33].

У Стратегії попередження злочинності штату Новий Південний Уельс (Австралія) на 2015–2017 роки також було заплановано включення стратегії, що передбачала можливість для громадян надсилати повідомлення про злочини через мобільні телефони, планшети та інші пристрої. Для цього необхідно було пройти реєстрацію та отримати доступ до заповнення спеціально розроблених анкет з детальною інформацією щодо таких злочинів, як крадіжки, грабежі, шахрайство тощо [34; 35, с. 148]. В Австралії зокрема наголошують на важливості регулярного оприлюднення інформації про випадки шахрайства та накладені покарання [36]. Поліція Квінсленда зазначає, що значна частина шахрайських операцій з кредитними картками в країні здійснюється злочинцями з Румунії [37], причиною цього є те, що багато з них мають технічну освіту, зокрема в галузі математики та інформатики (як програмісти чи працівники обчислювальних центрів) [38].

Цікавою є думка С. С. Чернявського, згідно з якою аналіз вітчизняного та міжнародного досвіду у проведенні судово-бухгалтерських, фінансово-економічних, почеркознавчих, техніко-криміналістичних та комп'ютерно-технічних експертиз є важливим кроком для вдосконалення

методик розслідування фінансових шахрайств [39, с. 19]. І дійсно, для удосконалення методики розслідування шахрайства, що вчиняється через мережу «Інтернет», необхідно розглянути питання призначення окремих видів експертиз [40, с. 162].

Слушно з цього приводу відзначає К. В. Малишев, О. О. Хробуст та І. М. Чайка, що вивчення міжнародного досвіду у сфері запобігання шахрайству є важливим для розвитку вітчизняної системи попередження злочинів і включає кілька ключових аспектів: передові методи боротьби з кримінальними правопорушеннями повинні бути застосовані при формуванні інституційних, правових, організаційних та інформаційних компонентів реформ; для боротьби з транскордонною злочинністю критично важливе співробітництво з правоохоронними органами інших країн; ресурсне забезпечення правоохоронних органів України ще не досягло рівня, який забезпечив би ефективну протидію злочинності, охорону громадського порядку та безпеку соціальних систем [41, с. 144; 42, с. 70–71].

Висновки. Отже, підсумовуючи вище викладене, дослідженням установлено, що більшість іноземних країн не містять спеціальних норм, які регламентують відповідальність за шахрайство, що вчиняється з використанням мережі «Інтернет», відповідно підходи до протидії такому злочину обумовлені особливостями національного законодавства. Отже, для пошуку ефективних моделей протидії шахрайству, що вчиняється з використанням мережі «Інтернет», було вивчено іноземний досвід та структуру їх спеціальних підрозділів, поліцейських відомств, а також їх функції, що абсолютно різняться за своєю сутністю. Так, у європейських країнах та США функції протидії поступаються місцем запобіганню, на відмінну від вищевказаних країн та США, азіатські держави суворо дотримуються жорстких репресивних заходів. На основі опрацьованого та узагальненого сучасного передового іноземного досвіду розроблено науково обґрунтовані рекомендації щодо протидії правоохоронними органами шахрайству, що вчиняється з використанням мережі «Інтернет».

Список використаних джерел:

1. Вінцук В. В. Шляхи удосконалення протидії організованій злочинності за часів Незалежності України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.* 2013. Спецвип. № 6. С. 293.

2. Підболячний М. В. Запобігання корисливим насильницьким злочинам, що вчиняються етнічними організованими злочинними групами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіон. акад. упр. персоналом». Київ, 2019. 21 с.

3. Лефтеров Л. В. Загальносоціальні заходи запобігання шахрайству, що вчиняється шляхом використання засобів електронних комунікацій. LEX PORTUS. № 1 (15). 2019. С. 89-101. DOI 10.26886/2524-101X.1.2019.6.

4. Охріменко І. М. Компаративістика у дидактичному проектуванні процесу підготовки поліцейських. *Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 17 берез. 2016 р.). Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2016. С. 66−67.

5. Таран Т. Г. Запобігання шахрайству, що вчиняються жінками в Україні: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2019. 235 с.

6. Шапочка С.В. До питання боротьби з шахрайством, яке вчиняється з вико-ристанням можливостей мережі Інтернет. Інформаційна безпека та кібершахрайство: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Внутрішні та зовнішні загрози національній безпеці держави, (Київ, 2 квітня 2013 р.), НАВС. Київ : ТОВ «Три К», 2013. С.188-191.

7. Павлова Н. В. Основні профілактичні заходи при розслідуванні кримінальних правопорушень,вчинених шляхом шахрайства. Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. 2023. Вип.1(101). С. 288-298. DOI:10.33766/2524-0323.101.288-298.

8. Севрук В. Г. Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі: теорія та практика: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2022. 1092 с.

9. Качашвілі К. С. Проблема інтернет-шахрайства в Україні та способи боротьби із ним. URL: http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/9520/1/%D0%9A%D0%B0%D1% 87%D0%B0%D1%88%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%96%20%D0%9A.%D0 %A1..pdf.

10. Коба В. Б. Теоретичні та праксеологічні засади методики розслідування шахрайства у сфері е-комерції. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;

оперативно-розшукова діяльність. – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2024. 266 с.

11. Пістунов І. М., Кочура Є. В. Безпека електронної комерції : навч. посіб. Дніпропетровськ : НГУ, 2014. 125 с.

12. Кривенко О. І. Міжнародний досвід протидії шахрайствам, що вчиняються через мережу Інтернет (на прикладі Європейського Союзу та Сполучених Штатів Америки). Форум права: електрон. наук. фахове вид. 2017. № 5. С. 208–212.

13. Гуцалюк М.В. Шляхи посилення спроможностей правоохоронних та інших державних органів у сфері боротьби з кіберзлочинністю. Інформація і право. 2020. № 3(34). С. 75-87.

14. Fraud in cross-border e-commerce. URL: http://ecc-croatia.hr/resources/files/Fraud%20in%20crossborder%20e-commerce.pdf.

15. Петровський О. М., Лівчук С. Ю. Проблеми боротьби з кіберзлочинністю: міжнародний досвід та українські реалії. Молодий вчений. 2019. № 12/1. С. 55-59.

16. Scams and Safety. Internet Fraud. URL: https://www.fbi.gov/scams-and-safety/common-fraudschemes/internet-fraud.

17. Smith, S.S. (2017). Internet crime report. https://www.ic3.gov/Home/AnnualReports?redirect=true.

18. Internet crime report 2020. *Federal bureau of investigation. Internet crime complaint center.* URL: https://www.ic3.gov/Media/PDF/AnnualReport/ 2020_IC3Report.pdf.

19. За п'ять років кіберзлочинність в Україні виросла вдвічі. URL: https://www.epravda.com.ua/news/2019/10/21/652782/.

20. Чаплик М. М. Український вимір кіберзлочинності крізь призму окремих типів кіберзлочинців. *Науковий журнал Габітус.* 2020. Вип. 11 С. 83–87. DOI: https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.11.14.

21. Павленко С. О. Основи оперативно-розшукової тактики : монографія. Київ : Людмила, 2022. 624 с.

22. Шахраї обікрали користувачів соцмереж на $770 млн у 2021 році: як не стати жертвою. ФОКУС. URL : https://focus.ua/uk/digital/504782-moshennniki-obokrali-polzovateleysocseteyna-770-mln-v-2021-godu-kak-ne-stat-zhertvoy.

23. Березняк В. Запобігання шахрайству в Інтернеті. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2023. № 1. С. 190-196.

24. E-Commerce and Consumer Protection in India. Journal of Business Ethics, 2021. URL: https://link.springer.com/ article/10.1007/s10551-021-04884-3.

25. Коновалова І. О. Досвід запобігання шахрайству в сфері електронної торгівлі в США. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО. 2021. Випуск 68. С. 220-224. https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/03/40.pdf.

26. 200th Anniversary of the Office of the Attorney General, 1789–1989. Wash.: U. S. Department of Justice, 1991. II. P. 117.

27. Господаренко В. М. Державна кримінальна політика США і боротьба проти організованої злочинності. *Правова позиція.* 2016. № 2. С. 187.

28. Merchant Fraud Journal: eCommerce Fraud News Publication. URL: https://www.merchantfraudjournal.com/topecommerce-fraud-protection-solutions/.

29. Yefimov M., Pavlova N., Fedchenko V., Pletenets V., Kryvopusk O. Foreign experience in legal regulation of fraud investigation. Revista De La Universidad Del Zulia. 2022. 13 (38). P. 159–168.

30. Єфімов М. М. Криміналістичний аналіз окремих сучасних видів шахрайства: проблемні питання. Збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права». 2021. Випуск 5. С. 116–121.

31. Жилін А. Е. Теоретичні та праксеологічні засади методики розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність (081 – Право). – Науково-дослідний інститут публічного права; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Київ, 2023.226 с.

32. Піцик Ю. М. Міжнародний досвід у сфері протидії злочинам проти власності, що вчиняються у кіберпросторі. Прикарпатський юридичний вісник. 2016. Вип. 4(13). С. 107-111.

33. Оцінка загроз організованої злочинності в Європейському Союзі. *OCTA: звіт.* 2011. 52 с.

34. Crime prevention strategy 2015–2017. URL: https://www.police.nsw.gov.au/__.../ Crime_ Prevention_Strategy_2.

35. Бугера О. Сучасні кримінологічні стратегії запобігання злочинності з використанням мережі інтернет: зарубіжний досвід. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 1. С. 146-149.

36. Prenzler Tim. Responding to welfare fraud: The Australian experience, AIC Report in Research and Public Policy Series No. 119. URL: http://www.aic.gov.au/media_library/publications/ rpp/119/rpp119. pdf.

37. Romanian scammers targeting Sydney ATMs. 2013. 15 August. URL: https://www.theaustralian.com.au/news/nation/romanian-scammers-targeting-sydney-atms/story-e6frg6nf-1226697744244.

38. Why Romanians specialise in ATM skimming. URL: https://www.smh.com.au/national/ why-romanians-specialise-in-atm-skimming-20111215-1ow7w.html.

39. Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2010. 36 с.

40. Коваленко І. О. Розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2022. 229 с.

41. Малишев К.В., Хробуст О.О. Особливості правоохоронної діяльності в зарубіжних країнах. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. 2020. Том 31 (70). № 5. С. 143-150.

42. Чайка І.М. Кримінологічна характеристика та запобігання шахрайству в Україні. Дисертація на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Донецький державний університет внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України, Кропивницький. 2023. 296 с.

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.32

СТОЦЬКИЙ Р.М.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА СУТНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПРОГРАМИ УКРАЇНИ

THEORETICAL AND LEGAL ESSENCE OF THE STATE ANTI-CORRUPTION PROGRAM OF UKRAINE

У статті проаналізовано теоретико-правової сутності державної антикорупційної програми України, зокрема досліджено її концептуальні засади, правове регулювання, основні інституційні механізми реалізації та ефективність в контексті сучасних викликів. Особливу увагу приділено визначенню ключових проблем реалізації антикорупційної політики в Україні та формулюванню пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правового забезпечення й підвищення результативності державних заходів у сфері запобігання і протидії корупції. У статті констатовано, що державна антикорупційна програма як інструмент реалізації антикорупційної стратегії: має визначати конкретні заходи для досягнення стратегічних цілей; забезпечувати координацію дій між різними органами влади; встановлювати механізми моніторингу та оцінки ефективності реалізації заходів. Зокрема необхідним є створення інформаційної системи моніторингу реалізації державної антикорупційної політики, яка дозволить відстежувати прогрес у виконанні заходів та забезпечить прозорість процесу. Зроблено висновок, що державна антикорупційна програма, це не просто документ, а це комплексний офіційний документ, який містить систематизований перелік заходів, спрямованих на запобігання, виявлення, протидію та покарання за корупційні правопорушення. Для неї мають бути характерними такі ознаки: 1) стратегічна спрямованість – відповідність загальній антикорупційній стратегії України; 2) комплексність – включення профілактичних, правових, організаційних, просвітницьких та контрольних заходів; 3) орієнтація на оцінку ризиків – ідентифікація вразливих до корупції сфер; 4) моніторинг і оцінка – регулярна перевірка реалізації програми та звітність; 5) участь громадськості – відкритість до рекомендацій і контролю з боку суспільства.

Ключові слова: *антикорупційна програма, державна антикорупційна програма, антикорупційна стратегія, протидія корупції, правове регулювання.*

The article analyzes the theoretical and legal essence of the state anti-corruption program of Ukraine, in particular, its conceptual foundations, legal regulation, main institutional mechanisms of implementation and effectiveness in the context of modern challenges are studied. Particular attention is paid to identifying key problems in the implementation of anti-corruption policy in Ukraine and formulating proposals for improving regulatory and legal support and increasing the effectiveness of state measures in the field of preventing and combating corruption. The article states that the state anti-corruption program as a tool for implementing the anti-corruption strategy: should identify specific measures to achieve strategic goals; ensure coordination of actions between various government bodies; establish mechanisms for monitoring and assessing the effectiveness of the implementation of measures. In particular, it is necessary to create an information system for monitoring the implementation of the state anti-corruption policy, which will allow tracking progress in the implementation of measures and ensure transparency of the process. It was concluded that the state anti-corruption program is not just a document, but a comprehensive official document that contains a systematic list of measures aimed at preventing, detecting, counteracting and punishing corruption offenses.

© СТОЦЬКИЙ Р.М. – аспірант кафедри поліцейського права (Національна академія внутрішніх справ)

It should be characterized by the following features: 1) strategic orientation – compliance with the general anti-corruption strategy of Ukraine; 2) comprehensiveness – inclusion of preventive, legal, organizational, educational and control measures; 3) orientation to risk assessment – identification of areas vulnerable to corruption; 4) monitoring and evaluation – regular verification of program implementation and reporting; 5) public participation – openness to recommendations and control from society.

Key words: *anti-corruption program, state anti-corruption program, anti-corruption strategy, combating corruption, legal regulation.*

Актуальність теми. Як відмово, корупція є серйозною загрозою верховенству права та сталому розвитку в усьому світі. Вона має непропорційний, руйнівний вплив на бідних і найбільш уразливих верств населення, а також, по суті, є шкідливою для бізнесу. Корупція стримує економічне зростання, спотворює конкуренцію та створює серйозні юридичні та репутаційні ризики, відлякаючи інвесторів, виступаючи прихованим «податком» або незаконною надбавкою до витрат, тим самим збільшуючи витрати організацій [1], зокрема і державного сектору.

Власне для виявлення, управління та мінімізації корупційних ризиків створюються комплексі антикорупційні програми загальнодержавного та локального характеру. Так Державна антикорупційна програма на 2023–2025 роки – це ключовий інструмент реалізації Антикорупційної стратегії України на 2021–2025 роки, затвердженої Законом України від 20 червня 2022 року № 2322-IX [2]. Це покроковий план дій, спрямований на зменшення рівня корупції та забезпечення доброчесності в різних сферах суспільного життя України.

Водночас локальною антикорупційною програмою є документ, виконання якого сприяє формуванню негативного ставлення працівників державних органів та юридичних осіб до корупції. Він визначає правила, стандарти і процедури щодо виявлення, протидії та запобігання корупції [3] в межах конкретної організації.

Однак, як вказують експерти, потенціал антикорупційних програм публічних інституцій у відповідних галузях використовується неповною мірою, що обумовлено вадами нормативного регулювання, сприйняттям антикорупційних програм переважно як формальної вимоги закону, неналежним оцінюванням корупційних ризиків (зокрема, неврахуванням галузевих особливостей, які визначають характер діяльності органу влади, внаслідок чого оцінка корупційних ризиків проводиться неповно, а заходи з їх усунення та мінімізації не досягають запланованого результату), відсутністю належних інструментів моніторингу виконання антикорупційних програм, неврахуванням у них типових корупційних ризиків, ідентифікованих Національним агентством з питань запобігання корупції (далі – НАЗК), а також неналежним виконанням вже затверджених антикорупційних програм [4].

Неякісна оцінка корупційних ризиків = недосліджене середовище + відсутня взаємодія з зацікавленими сторонами [5, с. 4]. Тому перед розробниками антикорупційних програм постає завдання, описати корупційний ризик так, щоб було зрозуміло про що він. Експерти НАЗК розробили посібник «Типові помилки при розробці антикорупційної програми», в якому запропонували наступний механізм вирішення вище зазначеного завдання. Для того щоб антикорупційна програма була затверджена необхідно корупційний ризик описати через ймовірність того, що відбудеться подія корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, яка негативно вплине на досягнення органом визначених цілей та завдань. Для цього в антикорупційній програмі детально описуються можливі події корупційного чи пов'язаного з корупцією правопорушення, осіб, які беруть участь у його вчиненні, та конкретних умов, за яких відбувається подія, так звана «корупційна схема». Виклад тексту повинен бути доступним і зрозумілим для прочитання будь-якій особі (як в журналістських розслідуваннях) [5, с. 12].

Наприклад, гіпотетично, існує ймовірна можливість вимагати або отримати посадовою особою Департаменту запобігання та виявлення корупції (Управління координації уповноважених підрозділів та виконання антикорупційних програм) неправомірну вигоду під час спілкування з уповноваженою особою державного органу в ході: 1) координації її роботи з підготовки антикорупційної програми; 2) розгляду внесеної на погодження антикорупційної програми [5, с. 12]. Необхідно описати чинники виявленого корупційного ризику, тобто умови та причини, що заохочують(стимулюють), викликають або дозволяють скоєння посадовою особою при виконанні нею функцій держави або місцевого самоврядування діянь, які можуть призвести до вчинення корупційного чи пов'язаного з корупцією правопорушення [5, с. 12]. Тому, на нашу думку, необхідно не лише формально дотримуватись вимог щодо розробки антикорупційних програм,

а й забезпечити їхній змістовний і практичний характер. Лише за умови якісної ідентифікації корупційних ризиків, детального аналізу факторів, що їх породжують, та розробки адекватних заходів реагування, антикорупційна програма зможе виконувати своє першочергове завдання – бути ефективним інструментом запобігання корупції в конкретному органі влади.

З усім тим, з огляду на достатній рівень наукового осмислення проблем впровадження антикорупційних програм публічних інституцій у відповідних галузях (наприклад, означені питання вивчали Бабенко К. А., Бусол О. Ю., Дмитрієв Ю. В., Задорожний С.А., Іванов О. В., Лазаренко С. Ж., Приходько А. А., Тараненко О. П.), вбачаємо актуальним присвятити це наукове дослідження визначенню теоретико-правової сутності державної антикорупційної програми України.

Для реалізації поставленої мети необхідно: визначити особливості державної антикорупційної програми як ключового інструмента реалізації Антикорупційної стратегії України, виявити позитивні практики удосконалення механізмів запобігання корупції на інституційному рівні.

Виклад основного матеріалу. За рекомендаціями Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД, національна антикорупційна політика як предмет правового регулювання має включати такі відносини: 1) формування основних засад антикорупційної політики, визначення її понять, цілей і принципів; 2) реалізації антикорупційної політики в діяльності з охорони прав і свобод людини й громадянина, законних інтересів суспільства й держави; 3) встановлення пріоритетних сфер і системи заходів попередження корупції, а також визначення системи суб'єктів реалізації антикорупційної політики; 4) визначення компетенції органів публічної влади національного, регіонального та місцевого рівнів у формуванні та реалізації антикорупційної політики; 5) визначення та проведення антикорупційної політики в правотворчій діяльності та в діяльності застосування права; 6) зміцнення законності й правових основ функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування; 7) формування суспільної правосвідомості відповідно до антикорупційних стандартів; 8) формування основ міжнародної співпраці у сфері реалізації заходів антикорупційної політики [6; 7]. Таким чином, державна антикорупційна програма як інструмент реалізації антикорупційної стратегії: має визначати конкретні заходи для досягнення стратегічних цілей; забезпечувати координацію дій між різними органами влади; встановлювати механізми моніторингу та оцінки ефективності реалізації заходів. Зокрема необхідним є створення інформаційної системи моніторингу реалізації державної антикорупційної політики, яка дозволить відстежувати прогрес у виконанні заходів та забезпечить прозорість процесу.

Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII встановлює, що Державна антикорупційна програма з виконання Антикорупційної стратегії визначає заходи, спрямовані на реалізацію Антикорупційної стратегії, які є обов'язковими для виконання державними органами, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами, визначеними виконавцями таких заходів. Вона повинна, зокрема, містити інформацію про: номер, найменування та зміст заходу; показники (індикатори) виконання заходу; строки виконання заходу; виконавців заходу; джерела та обсяги фінансових ресурсів, необхідних для виконання заходу [8].

Проект державної антикорупційної програми з виконання Антикорупційної стратегії вноситься на розгляд Кабінету Міністрів України не пізніше ніж за місяць до закінчення строку для її затвердження. НАЗК має право ініціювати перегляд державної антикорупційної програми з виконання Антикорупційної стратегії за результатами моніторингу та оцінки ефективності її реалізації Антикорупційної стратегії. При цьому внесення змін до державної антикорупційної програми з виконання Антикорупційної стратегії без проведення їх громадського обговорення та погодження з Національним агентством не допускається [8].

Відповідно, державна антикорупційна програма, це не просто документ, а це комплексний офіційний документ, який містить систематизований перелік заходів, спрямованих на запобігання, виявлення, протидію та покарання за корупційні правопорушення.

На нашу думку, для неї мають бути характерними такі ознаки: 1) стратегічна спрямованість – відповідність загальній антикорупційній стратегії України; 2) комплексність – включення профілактичних, правових, організаційних, просвітницьких та контрольних заходів; 3) орієнтація на оцінку ризиків – ідентифікація вразливих до корупції сфер; 4) моніторинг і оцінка – регулярна перевірка реалізації програми та звітність; 5) участь громадськості – відкритість до рекомендацій і контролю з боку суспільства.

Необхідно зауважити, що більшість країн світу також мають аналогічні програмні документи. Для кращого розуміння нами сформована порівняльна таблиця.

На підставі аналізу антикорупційної політики вище зазначених країн нами сформовані наступні рекомендації для України на основі кращих світових практик: 1) інституційна

Країна	Назва програми/ стратегії	Період дії	Ключові елементи	Відповідальні органи
США	Стратегія протидії корупції США та план реалізації/ (Strategy on Countering Corruption Implementation Plan) [9].	2021–2025	5 пріоритетних напрямів: боротьба з глобальною корупцією, захист фінансової системи, підтримка реформаторів, просування міжнародних стандартів, інновації в боротьбі з корупцією Види програм: короткотривалі (менше 6 місяців), середньотривалі (від 6 місяців до 2 років) і довготривалі (більше 2 років)	Державний департамент, Міністерство юстиції, Офіс урядової етики (OGE)
Сінгапур	Закон про запобігання корупції (PCA) [10] і Закон про корупцію, торгівлю наркотиками та інші тяжкі злочини [11] (конфіскація вигод) (CDSA)	постійно	Жорстке правозастосування, превентивна освіта, прозорість, високі стандарти доброчесності. Закон про запобігання корупції 1960 року карає корупціонерів, CDSA 1992 року карає порушників за відмивання грошей, отриманих від хабарів, і дозволяє державі конфіскувати корупційні вигоди.	Бюро з розслідування корупції (CPIB)
Румунія	Національна антикорупційна стратегія (SNA) [12]	2021–2025	Інституційна доброчесність, оцінка ризиків, етичні стандарти, участь громадськості	Міністерство юстиції, Національний антикорупційний директорат (DNA)
Бразилія	Національна стратегія боротьби з корупцією та відмиванням коштів (ENCCLA) [13]	З 2003 року	Щорічне планування, міжвідомча координація, участь громадськості	Міністерство юстиції, понад 70 державних і громадських організацій

незалежність (з прикладу Сінгапуру, Румунії), що передбачає зміцнення незалежності НАЗК, НАБУ та САП від політичного впливу, шляхом встановлення законодавчих гарантій незмінності керівництва під час каденції, прозорість відбору; 2) превентивна освіта та антикорупційна культура (Сінгапур) – введення курсів етики та доброчесності в навчальні заклади та держслужбу. Наприклад, це можна зробити через інтеграцію модулів у шкільну та ВНЗ-програму, регулярне навчання для держслужбовців; 3) моніторинг і відкритість (Бразилія, США) шляхом впровадження відкритої статистики про хід антикорупційних розслідувань, виконання програм. Це можна реалізувати через публічні дашборди, звіти НАЗК/НАБУ, залучення громадськості; 4) професійна мотивація держслужбовців (Сінгапур) через конкурентну оплату праці для зменшення стимулів до хабарництва. Тому необхідно регулярно переглядати систему оплати, бонуси за доброчесність.

Висновки. Узагальнюючи наведений матеріал, теоретико-правову сутність державної антикорупційної програми України можна визначити через соціальну та юридичну складові, – задоволення суспільного запиту на забезпечення нульової толерантності до корупції та оптимізація правового механізму, що гарантує наявність юридичних наслідків за будь-які її прояви у публічній площині. Означене ідентифікує державну антикорупційну програму України як важливий інструмент створення стійкого антикорупційного середовища в Україні, формування якого є довготривалим та чітко спланованим процесом.

Список використаних джерел:

1. An Anti-Corruption Ethics and Compliance Programme: UNODC's Practical Guide for Business. United Nations Office on Drugs and Crime, 2025. URL: https://www.unodc.org/documents/corruption/Publications/Toolkit_of_Private_Sector_Outreach_Materials/4._Factsheet_-_An_Anti-Corruption_Ethics_and_Compliance_Programme.pdf

2. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20.06.2022 р. № 2322-IX. Верховна Рада України офіційний сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text

3. Антикорупційні програми. Національне агентство з питань запобігання корупції, 2025. https://nazk.gov.ua/uk/pravove-zabezpechennya/#:~:text=%D0%90%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BF%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0%20%2D%20%D1%86%D0%B5%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%2C%20%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F,%D1%82%D0%B0%20%D1%8E%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%20%D0%B4%D0%BE%20%D0%BA%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BF%D1%86%D1%96%D1%97.

4. 1.1. Формування та реалізація державної антикорупційної політики. Національне агентство з питань запобігання корупції, 2025. URL: https://nazk.gov.ua/uk/1-1-formuvannya-ta-realizatsiya-derzhavnoyi-antykoruptsijnoyi-polityky/

5. Типові помилки при розробці антикорупційної програми. Національне агентство з питань запобігання корупції, 2021. URL: https://wiki.nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/02/Typovi-pomylky-pry-rozrobtsi-antykoruptsijnoyi-programy.pdf

6. Основи законодавства про антикорупційну політику: Модельний закон, прийнятий на двадцять другому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД постановою №22-15 від 15 листопада 2003 року. Верховна рада України. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 997_944/ed20031115

7. Приходько А. А. Адміністративно-правове забезпечення запобігання та протидії корупції в Україні за умов євроінтеграції. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07. Дніпро, 2020.

8. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. Верховна Рада України офіційний сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text

9. U.S. Strategy on Countering Corruption Implementation Plan U.S. Department of State, 2021. URL: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2023/09/U.S.-Strategy-on-Countering-Corruption-Implementation-Plan-9.5.2023-FINAL.pdf

10. Prevention Of Corruption Act. Corrupt Practices Investigation Bureau, 2025. URL: https://www.cpib.gov.sg/about-corruption/legislation-and-enforcement/prevention-of-corruption-act/

11. Corruption, Drug Trafficking And Other Serious Crimes (Confiscation of Benefits) Act. Corrupt Practices Investigation Bureau, 2025. URL: https://www.cpib.gov.sg/about-corruption/legislation-and-enforcement/cdsa/

12. Strengthening Romania's Integrity and Anti-corruption Measures. Organisation for Economic Co-operation and Development, 2023. URL: https://www.oecd.org/en/publications/strengthening-romania-s-integrity-and-anti-corruption-measures_ff88cfa4-en.html

13. Brazilian National Anti-corruption Strategy. Ministry of Justice, 2003. URL: https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/COSP/session6/SpecialEvents/2015_11_04_CarolinaYumiMoJBrazil.pdf

УДК 343.98
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.33

ТІВОНЕНКО І.Ю.

ПРОБЛЕМИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГОЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ НЕРУХОМОСТІ

PROBLEMS OF PROCEDURAL PROCEDURE OF PRE-COURT INVESTIGATION OF FRAUD IN THE FIELD OF REAL ESTATE

Метою статті є дослідження основних проблем процесуального забезпечення у кримінальних провадженнях щодо шахрайства у сфері нерухомості з урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики. У науковій статті розглядаються деякі проблемні процесуальні питання, які виникають під час розслідування шахрайства у сфері нерухомості, зокрема: дотримання прав, свобод і законних інтересів під час проведення слідчих (розшукових) дій, питання захисту, питання компенсації шкоди, спричиненої шахрайством. Наголошується, що пріоритетним для потерпілих від шахрайських злочинних дій є вимога про відшкодування шкоди, а також питання відшкодування такої шкоди. Зазначено, що добровільне відшкодування збитків потерпілим шахраями напряму залежить від якості та сукупності зібраних проти них доказів, що підтверджують їх провину. Зазначено правові норми, які необхідно врегулювати з цього питання. Висвітлено проблемні питання правової регламентації початку досудового розслідування у провадженнях щодо шахрайства у сфері нерухомості. Пропонуються напрями реформування цього процесуального інституту у вигляді чіткого визначення підстав та приводів для початку досудового розслідування», змісту та форми заяв та повідомлень про вчинене шахрайство, можливості оскарження дій і рішень органів досудового розслідування та прокурора щодо фактів внесення чи невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань та ін. Розглянуто проблемні питання виконання доручень слідчого оперативними підрозділами. Наголошено, що з метою якісного процесуального забезпечення розслідування шахрайства у сфері нерухомості необхідно вдосконалити вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство шляхом усунення наявних прогалин та внесення змін до окремих норм. Це дозволить оптимізувати кримінально-процесуальні процедури та привести їх у відповідність до сучасних стандартів.

Ключові слова: *шахрайство, забезпечення відшкодування шкоди, сфера нерухомості, кримінальне провадження, потерпілий, правове регулювання відшкодування шкоди, арешт майна, права та свободи громадян.*

The purpose of the article is to study the main problems of procedural support in criminal proceedings regarding real estate fraud, taking into account the modern needs of law enforcement practice. The article considers some problematic procedural issues that arise during the investigation of fraud in the real estate sector, in particular: observance of rights, freedoms and legitimate interests during investigative (search) actions, issues of protection, issues of compensation for damage caused by fraud. It is emphasized that the priority for victims of fraudulent criminal acts is the demand for compensation for damage, as well as the issue of compensation for such damage. It is noted that the voluntary compensation of damages to victims of fraudsters directly depends on the quality and totality of the evidence collected against them, confirming their guilt. The legal norms that need to be settled on this issue are specified. Problematic issues of legal regulation of the initiation of pre-trial investigation in proceedings related to real estate fraud are highlighted. Directions for reforming this procedural institution are proposed in the form

© ТІВОНЕНКО І.Ю. – здобувач (Науково-дослідний інститут публічного права)

of a clear definition of the grounds and reasons for initiating a pre-trial investigation, the content and form of statements and reports on fraud, the possibility of appealing the actions and decisions of pre-trial investigation bodies and the prosecutor regarding the facts of entering or not entering information about a criminal offense into the Unified Register of Pre-Trial Investigations, etc. Problematic issues of execution of investigator's orders by operational units were considered. It was emphasized that in order to provide high-quality procedural support for the investigation of real estate fraud, it is necessary to improve domestic criminal procedural legislation by eliminating existing gap sand making changes to individual norms. This will make it possible to optimize criminal procedural procedures and bring them in to line with modern standards.

Key words: *fraud, provision of compensation for damage, real estate, criminal proceedings, victim, legal regulation of compensation for damage, seizure of property, rights and freedoms of citizens.*

Актуальність теми. Вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства, яке ґрунтується на змінах, викликаних нагальною потребою у реформуванні кримінального процесу, потребує від науковців розробки та вдосконалення ефективних тактичних рекомендацій у галузі криміналістичної тактики й техніки, адже саме воно суттєво впливає на трансформацію та розвиток криміналістичних положень. Натомість, на заваді ефективному розслідуванню кримінальних проваджень, у тому числі й шахрайств у сфері нерухомості, є існування ряду проблем процесуального забезпечення розслідування таких кримінальних правопорушень.

Стан наукового дослідження.Питання процесуального забезпеченняу кримінальному провадженні неодноразово досліджувалось такими вченими як:Ю. М. Чорноус, І. О. Тищенко, О. Ю. Татаров, М. В. В'юник, В. М. Тертишник,О. В. Капліна, С. І. Остапенко, Л. М. Лобойко, А. В. Самодін, І. І. Татарин та ін. Втім, питання процесуального забезпечення розслідування шахрайства у сфері нерухомості у вказаних роботах розглядалися лише фрагментарно і потребують додаткового висвітлення.

Метою статті є дослідження основних проблем процесуального забезпечення у кримінальних провадженнях щодо шахрайства у сфері нерухомості з урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики.

Виклад основного матеріалу. Під час розслідування шахрайства у сфері нерухомості вбачається не зовсім чітке визначення процесуальної форми початку досудового розслідування.

Зокрема, розглядаючи питання про недосконаліть правової регламентації початку досудового розслідування у нормах кримінального процесуального закону, правозахисниками вказується й на те, що на практиці трапляються непоодинокі випадки, коли заяви про злочин реєструються як звичайні звернення громадян, що взагалі виключає провадження за ними відповідно до норм КПК України, тому потерпілий стикається зі звичайною бездіяльністю органів досудового розслідування, яка виявляється у невнесенні заяви про злочин до реєстру. Ця проблема розкривається у тому разі, якщо заява про злочин навіть не потрапила до конкретного слідчого органу досудового розслідування [1].

У розрізі даної проблематики С. Патюк та І. Щербак справедливо наголошують на тому, що рішення про початок досудового розслідування має буде процесуальним. Оскільки більшість рішень слідчого, прокурора приймається у формі постанови, то і при внесенні відомостей про кримінальне правопорушення в ЄРДР логічною повинна бути законодавча вимога щодо складання відповідної постанови, чого не міститься в КПК України. Тим самим сторона захисту позбавляється можливості оскаржити процесуальне рішення слідчого чи прокурора щодо внесення до ЄРДР відомостей про кримінальне правопорушення, наприклад, завідомо неправдивих для слідчого чи прокурора. Разом із тим, у п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України визначено, що на досудовому провадженні може бути оскаржена бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає в невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення. За даними Аналітичного огляду Верховного Суду в період 2020 року «Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та у справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2020 році», до слідчих суддів надійшло понад 76 000 скарг у порядку п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України. Виходячи із цього, підвищенню якості й ефективності кримінального судочинства сприятиме можливість оскарження не лише бездіяльності, а й діяльності слідчого чи прокурора, оскільки остання може мати характер зловживань з боку органів досудового розслідування [2, с. 244].

Виходячи із проведеного аналізу можна побачити, що більшість вчених та практиків стосовно початку досудового розслідування звертають увагу на наступні напрями реформування цього процесуального інституту, зокрема, щодо: додаткової законодавчої регламентації понять «привід» та «підстава» для початку досудового розслідування»; зміст та форма заяви і повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення; оскарження дій і рішень органів досудового розслідування та прокурора щодо фактів внесення чи невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, а також інших процесуальних дій; процесуального статусу учасників кримінального провадження (наприклад, в окремих випадках пропонується визначити статус особи, щодо якої внесено відомості до ЄРДР); розуміння поняття «джерело обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення» у розумінні ч. 1 ст. 214 КПК; додаткового встановлення підстав для відмови внесення відомостей до ЄРДР (наприклад, якщо заява не містись ознак кримінального правопорушення, а явно стосується сфери цивільно-правових відносин) тощо [3, с. 144].

Однією із основних проблем досудового розслідування усіх без винятків кримінальних проваджень залишається дотримання прав і свобод осіб під час проведення слідчих (розшукових) дій та критерії допустимості такого втручання. До них можна віднести: порушення права на свободу при проведенні огляду, обшуку та пред'явлення для впізнання, порушення під час проведення слідчих (розшукових) дій права на свободу від самовикриття, порушення права недоторканості житла при проведенні обшуку тощо [4].

Як показав аналіз судово-слідчої практики та опитування практичних працівників, при розслідуванні шахрайства саме під час проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання інформації з матеріальних джерел, здебільшого постає питання щодо обмеження прав і свобод осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Здебільшого вимушене втручання у права громадян відбувається під час проведення обшуку та слідчого огляду через необхідність вилучення та огляду низки предметів та документів, які мають відношення до справи, містять у собі інформацію про обставини шахрайства або є засобом вчинення таких кримінальних правопорушень. Втім, не дивлячись на вимогу кримінального процесуального законодавства (п. 7 ст. 234 КПК) вказувати в ухвалі на проведення обшуку всіх індивідуальних або родових ознак речей, документів, іншого майна або осіб, яких планується відшукати, а також їхнього зв'язку із вчиненим кримінальним правопорушенням, у більшості матеріалів кримінальних проваджень ці ознаки вказуються вельми розпливчасто та не в повному обсязі. Слідчі, дізнавачі пояснили такий підхід недостатністю інформації щодо об'єктів пошуку на момент прийняття рішення про проведення обшуку. До того ж, вони не вбачають проблеми вилучити майно, не вказане в ухвалі, оскільки за правилами п. 7 ст. 236 КПК України таке майно вважається тимчасово вилученим. Натомість, на практиці виникає низка питань, пов'язаних із процедурою повернення такого тимчасово вилученого майна. До того ж, особи, в яких проводилися обшуки, та їх захисники нерідко вбачають у таких діях порушення їх прав і свобод [5, с. 193].

Не мають однозначності у застосуванні норми КПК України, що регламентують процесуальний порядок накладання арешту на майно. Через те, що кримінальні правопорушення у сфері нерухомості насамперед є такими, що спричиняють значної майнової шкоди потерпілим, головним завданням кримінального провадження поряд з тими, що визначені у ст. 2 КПК України має стати відшкодування заподіяних збитків та відновлення порушених прав. Саме тому, вирішення проблем у частині процесуального порядку накладення арешту на майно має велике значення для можливості відшкодування заподіяних збитків у кримінальному провадженні [4].

На практиці для повернення тимчасово вилученого майна потрібно подати відповідне клопотання до слідчого, котрим було вилучено майно під час обшуку. Зокрема, ст. 303 КПК визначено перелік рішень, дій та бездіяльності, які можна оскаржити на стадії досудового розслідування. На жаль, у цьому переліку немає повноважень сторони захисту, власника вилученого майна чи іншої особи, права та інтереси якої було обмежено під час досудового розслідування, на оскарження очевидних порушень під час обшуку й визнання такого обшуку та його наслідків недійсними. Наприклад, обшук проведено без обов'язкової відеофіксації, під час нього вилучено майно, для накладення арешту на яке слідчий надалі не звернувся до слідчого судді. Згідно зі ст. 174 КПК право звернутися до слідчого судді з клопотанням про повернення вилученого майна стосується лише арештованого майна через скасування його арешту. Та й у порядку ст. 303 КПК оскаржити очевидно незаконні дії та рішення слідчого / прокурора під час проведення обшуку неможливо. Неможливо оскаржити слідчому судді на стадії досудового розслідування й вилучення майна за так званим невідкладним обшуком з підстав, передбачених ч. 3 ст. 233 КПК, без

ухвали слідчого судді на обшук. Натомість слідчий і прокурор, знаючи вже весь перелік вилученого під час такого обшуку майна, звертаються до суду для його легалізації в порядку ч. 3 ст. 233 КПК, унаслідок чого все вилучене під час такого обшуку вже не підпадає під критерії «тимчасово вилученого майна», тож і звертатися до слідчого судді з клопотанням про накладення на нього арешту немає потреби. Не будучи речовим доказом чи тимчасово вилученим майном, усе вилучене зберігатиметься у слідчих роками, й оскаржити такий стан речей на стадії досудового розслідування до передання справи до суду неможливо. Отже, законодавець саме на стадії досудового розслідування в порядку ст. 303 КПК не передбачив дієвого способу судового захисту особи від незаконних дій, пов'язаних із вилученням майна під час обшуку [6, с. 127].

Недосконалість норм кримінального процесуального законодавства унеможливлює у деяких випадках накласти арешт на майно. Прикладом є ухвала Рівненського міського суду Рівненської області, у якій суд відмовив у задоволенні клопотання про накладення арешту на майно. Слідчий подав клопотання про накладення арешту на квартиру, яка є об'єктом кримінального правопорушення – шахрайства, метою накладення арешту на майно було «позбавлення власника та інших осіб, можливості використовувати вказане майно, розпоряджатись будь-яким чином, оскільки незастосування вказаних заходів може призвести до зникнення, втрати відповідного майна або настання інших наслідків, які можуть перешкоджати кримінальному провадженню». Однак слідчий суддя не задовольнив клопотання слідчого через те, що «слідчий не наддав жодного доказу, які підтверджували б наявність достатніх підстав для накладення арешту на нерухоме майно, та не надав жодних пояснень з приводу внесеного ним клопотання. Як слушно зауважує В. С. Березняк, така позиція суду не сприяє швидкому та повному розслідуванню кримінального провадження, а головне – забезпеченню відшкодування заподіяних збитків потерпілому. Квартира, яка була об'єктом злочинних дій, швидко може вийти із права власності підозрюваного (вона може бути відчужена будь – яким способом), як і інше майно підозрюваного, що в кінцевому рахунку унеможливить відшкодування заподіяних майнових збитків від кримінального правопорушення. Навіть якщо до обвинуваченого суд призначить суворе покарання (наприклад, позбавлення волі), це не відновить порушених прав потерпілого у повному обсязі. Одним із варіантом вирішення вказаної проблеми, на яку вказують науковці у теорії кримінального процесу, є надання права слідчому самостійно звертатися з клопотанням арешту на майно з метою задоволення цивільного позову, так би мовити «превентивно». Зокрема, деякі вчені пропонують доповнити ст. 170 КПК України положенням, за яким слідчий за погодженням з прокурором мав би право звернутися до слідчого судді з клопотанням про арешт майна у разі подання потерпілим заяви про кримінальне правопорушення [7; 4].

З цього виходить, що арешт майна є одним з найбільш дієвих способів забезпечення відшкодування заподіяної шкоди [8, с. 119].

Отже, наступною проблемою процесуального забезпечення розслідування шахрайства у сфері нерухомості є процедура визначення та відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди. Адже саме від правильного визначення розміру матеріальної шкоди залежить доведеність вини.

Кримінально-процесуальний інститут відшкодування шкоди передбачає можливість забезпечення шляхом цивільного позову вимогу заявлену органам, які здійснюють кримінальне провадження, фізичної чи юридичної особи, якій завдано шкоду кримінальним правопорушенням, її представника, законного представника (на захист інтересів неповнолітніх осіб та осіб, визнаних у встановленому законом порядку недієздатними чи обмежено дієздатними), прокурора (у випадку необхідності пред'явлення цивільного позову в інтересах держави, а також громадян, які за станом здоров'я та інших поважних причин не можуть захистити свої права) до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння про відшкодування цієї шкоди, що вирішується судом разом у рамках кримінального провадження [9, с. 157].

Водночас, якщо уважно проаналізувати положення чинного КПК України, то можна бачити, що законодавець питанням можливості добровільної відшкодування шкоди особою, яка її завдала, як і перевагам здійснення нею добровільної відшкодування шкоди, не приділив достатньої уваги. До такого висновку можна дійти, оскільки по-перше, не визначено, як обов'язок для слідчих органів проводити роз'яснювальну роботу з підозрюваним щодо його можливості добровільно відшкодувати завдану ним майнову шкоду, що розцінюється як пом'якшуюча вину обставина, і може за певних умов сприяти звільненню від кримінального покарання; по-друге,

не визначено чіткий порядок, і процедуру здійснення добровільного відшкодування такої шкоди; по третє, не прописано послідовність дій, за дотриманням яких умов, та в присутності кого відшкодування можливе. А також, відсутня як регламентація щодо самого способу передачі певного майна (грошей, цінностей, ювелірних виробів, цінних паперів тощо), так і не визначено складанням яких саме документів здійснюється підтвердження факту відшкодування завданої шкоди. Окрім цього, доцільно передбачити в положеннях КПК України і правовий механізм щодо можливості прийняття участі у відшкодуванні родичів підозрюваного, і навіть іншої фізичної чи юридичної особи, яка виявила бажання добровільно відшкодувати завдану потерпілому кримінальним правопорушенням майнову шкоду, за умови визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї вини. А саме, коли він підтвердив письмово про свій намір відшкодувати завдану ним шкоду добровільно [10, с. 371].

Як свідчить практика, органи досудового розслідування також всупереч положенням ст. 91 КПК України, ставляться до доказування виду і розміру завданої кримінальним правопорушенням шкоди як до другорядного завдання розслідування (відповідно до анкетувань). Так, органи досудового розслідування не вживають належних заходів до своєчасного встановлення шляхів руху цінностей, отриманих злочинним шляхом, ощадних рахунків, депозитів, відкритих на ім'я підозрюваних і обвинувачених у банках та інших кредитних організаціях та вжиття заходів до накладення арешту на майно цих осіб з метою забезпечення в подальшому цивільного позову, оскільки на перший план в діяльності органу досудового розслідування виходить далеко не забезпечення реального відшкодування шкоди потерпілій особі. Про це свідчить навіть судова практика, зокрема Верховний Суд України, відзначав у своїх постановах, що деякі слідчі переконують потерпілих не заявляти цивільний позов у ході слідства, а зробити це під час розгляду справи в суді. З урахуванням того, що потерпілі, як правило, не обізнані з положеннями закону і при цьому досить рідко запрошують захисників для участі в судовому процесі, їхні права та законні інтереси, особливо в частині відшкодування заподіяної злочином шкоди, у багатьох випадках залишаються зовсім незахищеними [11, с. 65].

У контексті даної проблематики доцільно враховуючи практику Європейських держав з питань відшкодування шкоди потерпілим від злочину розробити та ухвалити окремий закон, який би чітко регламентував підстави та умови для відшкодування, компенсації державою шкоди потерпілому завданої в наслідок вчинення щодо нього умисного злочину. Але, слід звернути увагу, що ідеальної моделі закону з відшкодування шкоди, який дії в європейських державах, і норми якого у повному обсязі можна було б перенести в правове поле України не слід шукати, оскільки треба враховувати не лише соціальні, але й економічні, фінансові та інші чинники, які існують в нашій державі [10, с. 375].

Наступною процесуальною проблемою під час розслідування шахрайства у сфері нерухомості є практика виконання доручень слідчого оперативними підрозділами.

Так, відповідно до положень ст. 41 КПК України співробітники оперативних підрозділів (окрім підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, які мають право проводити оперативно-розшукові заходи, але являються органами досудового розслідування) під час виконання доручень слідчого, прокурора не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора. Зазначимо, що лише письмове доручення уповноваженої особи є єдиною підставою для виникнення у співробітника оперативного підрозділу певних повноважень. Письмові доручення працівникам оперативних підрозділів про проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні є обов'язковими для виконання [12, с. 100].

Натомість, на сьогодні, у практичній діяльності з боку працівників оперативних підрозділів можна почути нарікання з приводу того, що слідчі в окремих випадках зловживають своїми повноваженнями і доручають виконання таких процесуальних дій, які б могли виконати самостійно. При цьому відповіді про виконання доручень слідчого оперативним підрозділом в окремих випадках мають вигляд формальної відповіді. З метою усунення і недопущення таких фактів слідчому треба не зловживати правом доручати виконання процесуальних дій оперативним підрозділам, тому що їх відпрацювання зменшує час для виконання їх основних обов'язків, що передбачені Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» [13, с. 42].

Отже, криміналістичні положення з методики розслідування шахрайства у сфері нерухомості напряму залежать від норм кримінального процесуального законодавства, які, на жаль не є досконалими. Тому, з метою якісного процесуального забезпечення розслідування шахрайства

у сфері нерухомості необхідно вдосконалити вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство шляхом усунення наявних прогалин та внесення змін до окремих норм. Це дозволить оптимізувати кримінально-процесуальні процедури та привести їх у відповідність до сучасних стандартів.

Список використаних джерел:

1. Пєсков В. Новий КПК очима практиків: перші підсумки застосування: URL: http://ua.racurs.ua/343-novyy-kpk-ochyma-praktykiv-pershi-pidsumkyzastosuvannya

2. Патюк С., Щербак І. Проблемні питання початку досудового розслідування в Україні. *Підприємство, господарство і право*. 2021. № 5. С. 241-246.

3. Симчук А. С. Сучасні напрями реформування початку досудового розслідування. *Актуальні проблеми досудового розслідування :*зб. тез доповідей IV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 1 лип. 2015 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 144-146.

4. Березняк В. С. Теоретичні, правові та праксеологічні засади розслідування кримінальних правопорушень у сфері нерухомості : дис.док-ра юрид. наук: 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2021.

5. Павлова Н. В. Щодо важливості дотримання прав і свобод особи під час проведення обшуку при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства.*Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 1. С. 190-196.

6. Гунченко Д. І. Особливості оскарження повернення тимчасово вилученого майна за клопотанням сторони захисту. *Проблеми досудового розслідування в сучасних умовах: правові та організаційні аспекти*: міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 29 квіт. 2021 р.). Одеса : ОДУВС, 2021. С. 126-128.

7. Ухвала Рівненського міського суду Рівненської області 19 липня 2017 року. Справа №569/10959/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/68317069.

8. Татарин І. І. Відшкодування шкоди потерпілому, заподіяної кримінальним правопорушенням : монографія. Львів, ЛьвДУВС, 2017. 184 с.

9. Сольонова О. О. Окремі кримінально-процесуальні питання відшкодування шкоди потерпілому. *Актуальні проблеми досудового розслідування*: зб. тез доповідей IV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 1 лип. 2015 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 125-127.

10. Захарова Г. В. Забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням внаслідок вчинення шахрайських дій в сфері туризму. *Юридична наука*. 2020. № 3(105). С. 369-376.

11. Козак М. В., Наконечний А. В. Проблематика відшкодування (компенсації) моральної шкоди в кримінальному процесі України. *Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування*: матеріали науково-практичного семінару (м. Львів, 26 листоп. 2021 р.) / упор. А. Я. Хитра. Львів : ЛьвДУВС. 2021. С. 63-65.

12. Заворіна О. П., Черніков А. М. Щодо виконання оперативними підрозділами національної поліції письмових доручень слідчого під час досудового розслідування. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*: матеріали науково-практичної конференції. Харків, 2019. С. 100-102.

13. Марков М. М. Виконання працівниками оперативних підрозділів доручень слідчого. *Проблеми досудового розслідування в сучасних умовах: правові та організаційні аспекти*: міжнародної науково практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 29 квіт. 2021 р.). Одесса: ОДУВС, 2021. С. 43-45.

УДК 343.98
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.34

ЧЕРНЕЦЬКА О.В.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЕКОЦИДУ В УМОВАХ ВІЙНИ

PECULIARITIES OF INVESTIGATING ECOCIDE IN WARTIME

Метою статті є визначення особливостей розслідування екоциду в умовах війни. У статті досліджуються особливості розслідування екоциду в умовах війни, що є надзвичайно актуальною проблемою для сучасного правозастосування та міжнародного правопорядку. Екоцид розглядається як одне із найсерйозніших кримінальних правопорушень проти довкілля, яке може мати катастрофічні наслідки для екосистем, здоров'я населення та економічного розвитку регіонів, що зазнали військових дій. Проаналізовано сучасний стан наукових досліджень у сфері кримінально-правової кваліфікації екоциду, його доказування та розслідування. Визначено основні проблеми, пов'язані зі збором доказів в умовах активних бойових дій, зокрема труднощі доступу до місць екологічних кримінальних правопорушень, ризики знищення доказової бази, а також складність встановлення причинно-наслідкових зв'язків між воєнними діями та екологічною катастрофою. Особлива увага приділяється використанню сучасних технологій у процесі розслідування. Розглянуто можливості застосування супутникового моніторингу, дронів, дистанційного зондування Землі, 3D-моделювання та геоінформаційних систем для документування екозлочинів, оцінки масштабу завданої шкоди та забезпечення доказової бази для національних і міжнародних судових процесів. Автор акцентує увагу на необхідності удосконалення криміналістичних методик розслідування екоциду, розробки уніфікованих процедур фіксації кримінальних правопорушень та адаптації міжнародного досвіду до українських реалій. Підкреслюється важливість міжнародної правової взаємодії, включно із співпрацею з ООН, Міжнародним кримінальним судом, Європейським судом з прав людини та екологічними організаціями. Зроблено висновок, що ефективне розслідування екоциду в умовах війни потребує міждисциплінарного підходу, інтеграції новітніх технологій та міжнародної координації, що дозволить притягнути винних до відповідальності та забезпечити захист довкілля від воєнних руйнувань.

Ключові слова: *екоцид, розслідування, екологічна безпека, збройна агресія.*

The purpose of the article is to identify the features of the investigation of ecocide in wartime. The article examines the features of the investigation of ecocide in wartime, which is an extremely urgent problem for modern law enforcement and international law. Ecocide is considered one of the most serious criminal offenses against the environment, which can have catastrophic consequences for ecosystems, public health and economic development of regions that have been subjected to military operations. The current state of scientific research in the field of criminal and legal qualification of ecocide, its proof and investigation is analyzed. The main problems associated with collecting evidence in conditions of active hostilities are identified, in particular, the difficulties of access to places of environmental criminal offenses, the risks of destruction of the evidence base, as well as the difficulty of establishing causal relationships between military operations and an environmental disaster. Special attention is paid to the use of modern technologies in the investigation process. The possibilities of using satellite monitoring, drones, remote sensing of the Earth, 3D modeling and geographic information systems for documenting eco-crimes, assessing the scale of damage and providing an evidence base for national and international trials are considered. The author focuses on the need

© ЧЕРНЕЦЬКА О.В. – кандидат юридичних наук, доцент (Державний податковий університет)
https://orcid.org/0000-0001-8303-334X

to improve forensic methods of investigating ecocide, develop unified procedures for recording criminal offenses and adapt international experience to Ukrainian realities. The importance of international legal cooperation is emphasized, including cooperation with the UN, the International Criminal Court, the European Court of Human Rights and environmental organizations. The conclusion is made that an effective investigation of ecocide in wartime requires an interdisciplinary approach, integration of the latest technologies and international coordination, which will allow bringing the perpetrators to justice and ensuring the protection of the environment from military destruction.

Key words: *ecocide, investigation, environmental security, armed aggression.*

Розслідування екоциду в умовах війни є складним і багатоаспектним завданням, що вимагає врахування як правових, так і організаційно-технічних чинників. Військові дії спричиняють значне руйнування природного середовища, що може мати довгострокові наслідки для екосистем, здоров'я населення та економіки регіону. Водночас, встановлення факту екоциду, збирання доказової бази та притягнення винних до відповідальності ускладнюється через динамічну ситуацію на фронті, обмежений доступ до місць екологічних кримінальних правопорушень та складнощі у проведенні експертиз.

Однією з основних проблем є відсутність чітко напрацьованої методики розслідування екоциду в умовах війни, що включала б адаптовані криміналістичні методи, алгоритми збору доказів та їх документування відповідно до міжнародних стандартів. Важливим також є питання правової кваліфікації діянь, що спричинили масштабне знищення природи, оскільки законодавство України та міжнародні правові акти містять певні прогалини у визначенні та доказуванні цього кримінального правопорушення.

Крім того, розслідування екоциду потребує міжвідомчої та міжнародної взаємодії, залучення екологів, судових експертів, військових, правоохоронних органів та міжнародних інституцій. Важливо також враховувати використання сучасних технологій, таких як дистанційне зондування Землі, супутниковий моніторинг, 3D-моделювання та геоінформаційні системи, що можуть значно підвищити ефективність збору та аналізу доказів.

Таким чином, дослідження особливостей розслідування екоциду в умовах війни є актуальним науковим і практичним завданням, вирішення якого сприятиме покращенню методик розслідування, удосконаленню правового регулювання та забезпеченню невідворотності покарання за кримінальні правопорушення проти довкілля.

2. Криміналістичні аспекти розслідування екоциду

Проблема розслідування екоциду в умовах війни є відносно новою для наукової спільноти, проте вона перебуває на перетині кількох дослідницьких напрямів, зокрема екологічного права, криміналістики, військового права та міжнародного гуманітарного права.

В українській та зарубіжній науці екоцид розглядається передусім як кримінальне правопорушення, що загрожує навколишньому середовищу внаслідок умисних або непрямо спричинених дій людини. Значний внесок у вивчення проблеми екоциду зробили такі дослідники, як П. В. Яніцький, О. М. Костенко, О. О. Жуковська, які аналізують правову природу цього кримінального правопорушення, особливості його кваліфікації та міжнародно-правові аспекти притягнення до відповідальності.

Водночас у контексті збройних конфліктів питання екоциду розглядається в рамках міжнародного гуманітарного права та екологічної безпеки. Праці С. Кіршера досліджують наслідки воєнних дій для екології та можливі механізми фіксації воєнних екозлочинів. У цьому аспекті важливими є також роботи Міжнародного комітету Червоного Хреста та Організації Об'єднаних Націй щодо захисту довкілля під час війни.

Окремо слід зазначити, що криміналістичні аспекти розслідування екоциду ще недостатньо висвітлені в наукових дослідженнях. Хоча існують напрацювання щодо застосування супутникового моніторингу, дистанційного зондування Землі та геоінформаційних систем для документування екологічних злочинів (С. А. Скоков, Л. В. Кудінов), спеціалізовані методики розслідування саме екоциду в умовах війни поки що знаходяться на стадії формування.

Таким чином, хоча наукові дослідження вже окреслюють загальні підходи до вивчення екоциду, комплексний аналіз його розслідування в умовах війни потребує подальшого розвитку. Необхідним є поглиблення досліджень у сфері криміналістики, удосконалення методів збору доказів та адаптація міжнародного досвіду до сучасних викликів, пов'язаних із воєнною агресією та екологічними кримінальними правопорушеннями.

Термін «екоцид» походить від грецького «oikos» – «будинок» та латинського «caedo» – «знищувати» або «вбивати». Відповідно до Міжнародного словника Мерріам-Вебстер, він визначається як руйнування значних природних територій унаслідок людської діяльності (Webster's new world dictionary of the American Language, 1951).

У 1950-х роках американський біолог Артур У. Галстон був частиною наукової групи, що працювала над створенням Agent Orange – хімічної суміші, здатної спричиняти онкологічні захворювання та генетичні мутації. Пізніше цю речовину застосовували американські військові під час бойових дій у Південному В'єтнамі. У 1970 році на Конференції з питань війни і національної відповідальності Галстон вперше використав термін «екоцид» для позначення знищення в'єтнамських джунглів. Згодом, у 1972 році, шведський прем'єр-міністр Улоф Пальме під час виступу на Конференції ООН із навколишнього середовища людини фактично закріпив цей термін, звертаючи увагу міжнародної спільноти на масові руйнування, спричинені бомбардуваннями, масштабним використанням бульдозерів та гербіцидів.

У подальші роки серед науковців та антивоєнних активістів точилися дискусії щодо можливості включення поняття «екоцид» до міжнародних правових актів. Розглядалися поправки до Конвенції про попередження злочину екоциду і покарання за нього (1948 р.), однак лише деякі держави підтримали цю ініціативу. У результаті, в Кодекс злочинів проти миру і безпеки людства (1991 р.) була включена стаття 26, яка передбачала покарання за умисне завдання шкоди навколишньому середовищу. Проте у 1995 році цю норму було виключено.

Таким чином, офіційного міжнародного визнання екоцид так і не отримав. Водночас Римський статут 2002 року Міжнародного кримінального суду (МКС) лише один раз згадує навколишнє середовище, зокрема в контексті військових злочинів, які відбуваються в умовах збройних конфліктів. Окрім цього, ще одним юридичним механізмом захисту довкілля під юрисдикцією МКС є злочини проти людяності, проте вони мають суто антропоцентричний характер і стосуються випадків, коли руйнування довкілля відбувається в межах «масованої або систематичної атаки» на цивільне населення (Marley, 2021).

Через майже 20 років питання екоциду знову набуло міжнародної значущості. Варто підкреслити, що правозахисники та юристи-міжнародники активно докладали зусиль, щоб екоцид було визнано міжнародним злочином нарівні з геноцидом, злочинами проти людяності, воєнними злочинами та злочином агресії, які закріплені в п. 1 ст. 5 Римського статуту МКС.

У зв'язку з цим у грудні 2020 року фонд Stop Ecocide ініціював створення експертної групи міжнародних юристів, яка 22 червня 2021 року представила пропозицію щодо визначення екоциду. У документі цей злочин описується як «незаконні або необґрунтовані дії, здійснені з усвідомленням значної ймовірності завдання ними серйозної, широкомасштабної або тривалої шкоди навколишньому середовищу» (Pavliuk, 2021).

3. Екологічні питання, як елемент національної безпеки

Сьогодні масштабне знищення природних ресурсів, їх забруднення та подібні діяння кваліфікуються як злочини в кримінальному законодавстві багатьох країн. Закріплення в Кримінальному кодексі України (далі – КК України) статті 441 «Екоцид», яка передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років за масове знищення флори чи фауни, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також інші дії, що можуть спричинити екологічну катастрофу (Criminal Code of Ukraine, 2001), дозволяє Україні зрівнятися із державами, де подібне законодавство вже діє.

Об'єктом екоциду є безпека природи як середовища існування людини (Popovych, Trachuk, Andrushko, Lohin, 2009).

З об'єктивної сторони кримінальне правопорушення може проявлятися у таких формах:

– масштабне знищення флори або фауни;

– забруднення атмосфери чи водних ресурсів;

– інші дії, здатні спричинити екологічну катастрофу.

Під масовим винищенням рослинного чи тваринного світу розуміється їх повне або часткове знищення на певній території. Забруднення атмосфери або водних ресурсів передбачає потрапляння у повітря, річки, озера, моря, океани та інші водойми значної кількості токсичних речовин біологічного, радіоактивного чи хімічного походження, що можуть викликати у людей серйозні захворювання або навіть смерть. Ці дії також негативно впливають на флору та фауну, спричиняючи їх загибель та вимирання. Прикладом подібних небезпечних дій може слугувати діяльність підприємств, які перевищують допустимі норми викидів забруднюючих речовин у навколишнє середовище.

Варто зазначити, що КК України містить відкритий перелік діянь, які можуть бути віднесені до екоциду. Зокрема, М. І. Хавронюк підкреслював, що суб'єктом екоциду є загальна особа – фізична, осудна людина, яка досягла 16-річного віку (Popovych, Trachuk, Andrushko, Lohin, 2009). Водночас, такий підхід є фрагментарним, оскільки екоцид може бути вчинений як загальним, так і спеціальним суб'єктом. Це підтверджують приклади масштабних екологічних катастроф, що можуть бути кваліфіковані за ст. 441 КК України, зокрема аварія на Чорнобильській АЕС 1986 року та катастрофа танкера «Exxon Valdez» у 1989 році.

Щодо аварії на Чорнобильській АЕС, то, згідно з доповіддю Міжнародної консультативної групи з ядерної безпеки, її основною причиною стала недбалість та безвідповідальна поведінка персоналу, що виражалася в ігноруванні вимог експлуатації реактора, зокрема у легковажному підході до блокування захисних систем та нехтуванні вимогами безпеки виробництва (Chernobyl accident: supplement to INSAG-1: INSAG-7, 1993). У цьому випадку відповідальність не могла покладатися на загальний суб'єкт, оскільки обслуговування ядерного реактора потребує відповідної освіти та спеціальної підготовки, що вказує на наявність спеціального суб'єкта кримінального правопорушення – обслуговуючого персоналу.

Аварія на танкері «Exxon Valdez» також підтверджує значущість спеціального суб'єкта. Як зазначається у доповіді National Transportation Safety Board щодо розслідування катастрофи «Exxon Valdez oil spill», однією з ключових причин трагедії стали дії третього помічника капітана, який не мав належної кваліфікації та допустив помилки при виконанні маневру судна. Додатково ситуацію ускладнило рішення капітана, який перебував у стані алкогольного сп'яніння, передати керування судном особі, що не володіла необхідними навичками і не мала дозволу на здійснення складних маневрів у льодових умовах поблизу рифів. Це призвело до екологічної катастрофи (National Transportation Safety Board report of marine accident «Grounding of The U.S. Tankship Exxon Valdez on Blich Reef», 1989).

Згідно з матеріалами Служби безпеки України, з 2014 року було відкрито 184 кримінальні провадження, у межах яких 98 особам повідомлено про підозру, а 16 обвинувальних вироків набрали законної сили. Голова СБУ наголосив, що екологічні питання є важливим елементом національної безпеки, оскільки локальні екологічні порушення з часом можуть спричинити серйозні наслідки для всієї країни. У зв'язку з цим цілком логічно, що кримінальні правопорушень, передбачені статтею 441 Кримінального кодексу України – «Екоцид», належать до підслідності СБУ. Одним із прикладів масштабних руйнувань і збитків державі, спричинених екоцидом, стала повінь на Прикарпатті у червні 2020 року (Bakanov, 2021).

Окреме питання постає щодо розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із захопленням та бомбардуванням Запорізької атомної електростанції. Основні труднощі виникають у таких напрямах:

– огляд місця події;
– проведення допитів;
– вилучення документації;
– розмінування території;
– призначення та проведення низки судових експертиз.

Розслідування можливих воєнних злочинів було ініційовано генеральним прокурором України, а також головним прокурором Міжнародного кримінального суду (МКС) менш ніж через тиждень після початку російського вторгнення. На сьогодні влада щонайменше десяти держав також розпочала розслідування ймовірних воєнних злочинів в Україні за принципом універсальної юрисдикції.

Ми високо оцінюємо той факт, що багато країн уже взяли на себе зобов'язання сприяти відновленню України. Водночас повна відповідальність за завдані збитки повинна бути покладена на рф та її структурні підрозділи. До цього часу міжнародна спільнота справедливо зосереджувала свої зусилля на посиленні санкцій.

Висновки. Розслідування екоциду в умовах війни є складним і багаторівневим процесом, що потребує комплексного підходу, врахування особливостей військового конфлікту та застосування сучасних технологій. Аналіз наукових досліджень та практичних аспектів цього питання дозволяє сформулювати такі основні висновки:

1. Екоцид як кримінально-правове явище. Він є особливо небезпечним кримінальним правопорушенням, що спричиняє масштабні та довготривалі наслідки для довкілля, здоров'я населення та економічного розвитку регіону. Попри наявність міжнародних правових актів та національного законодавства, проблема кваліфікації та доказування екоциду залишається актуальною.

2. Специфіка розслідування в умовах війни. Воєнні дії створюють додаткові перешкоди для проведення розслідування, зокрема обмежений доступ до місця кримінального правопорушення, загроза безпеці слідчих, знищення доказів та складність встановлення винних осіб. Важливим аспектом є співпраця між правоохоронними органами, військовими та міжнародними структурами.

3. Використання сучасних технологій. Ефективне розслідування екоциду потребує залучення супутникового моніторингу, дронів, дистанційного зондування Землі, 3D-моделювання та геоінформаційних систем. Ці методи дозволяють зафіксувати екологічні кримінальні правопорушення, оцінити масштаби руйнувань та забезпечити доказову базу для судових процесів.

4. Необхідність удосконалення криміналістичних методик. Відсутність чітко розробленої методології розслідування екоциду в умовах війни вимагає створення спеціалізованих алгоритмів збору доказів, їх збереження та правової фіксації відповідно до міжнародних стандартів.

5. Міжнародна правова взаємодія. Розслідування та притягнення винних до відповідальності можливе лише за умови активної співпраці України з міжнародними організаціями, такими як ООН, Міжнародний кримінальний суд, Європейський суд з прав людини. Необхідне також посилення ролі екологічної безпеки в міжнародному гуманітарному праві.

З огляду на викладене, дослідження особливостей розслідування екоциду в умовах війни є не лише актуальним, а й критично важливим для розвитку криміналістики, екологічного права та міжнародного правозахисту. Подальші наукові розробки в цій сфері повинні бути спрямовані на створення ефективних методик фіксації кримінальних правопорушень, їх доказування та забезпечення невідворотності покарання за екоцид.

Список використаних джерел:

1. Bakanov, I. (2021). Za materialamy SBU vidkryto 184 kryminalnykh provadzhennia shchodo ekolohichnykh zlochyniv [According to the materials of the SBU, 184 criminal proceedings have been opened regarding environmental crimes]. ssu.gov.ua. Retrieved from https://ssu.gov.ua/novyny/za-materialamy-sbu-vidkryto-184-kryminalnykh-provadzhennia-shchodo-ekolohichnykh-zlochyniv-ivan-bakanov (in Ukrainian).

2. Chornobylska avariia: dopovnennia do INSAG-1: INSAG-7 [Chernobyl accident: supplement to INSAG-1: INSAG-7]. (1993). Dopovid Mizhnarodnoi konsultatyvnoi hrupy z yadernoi bezpeky MAHATU. Vena (in Ukrainian).

3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. № 2341-III [Criminal Code of Ukraine dated April 5, 2001 No. 2341-III]. (2001). rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (in Ukrainian).

4. Marley, J. (2021). Ecocide: why establishing a new international crime would be a step towards interspecies justice. URL: https://theconversation.-com/ecocide-why-establishing-a-new-international-crime-would-be-a-step-towards-interspecies-justice-162059 (in English).

5. National Transportation Safety Board report of marine accident «Grounding of The U.S. Tankship Exxon Valdez on Blich Reef». Alaska, March 24, 1989 (in English).

1. Pavliuk, O. (2021). Pravnyky zaproponuvaly vyznachennia «ekotsydu» dlia Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu, shchob vin mih rozghliadaty taki zlochyny [Lawyers have proposed a definition of "ecocide" for the International Criminal Court so it can consider such crimes]. hromadske.ua. Retrieved from https://hromadske.ua/posts/mizhnarodna-grupa-pravnikiv-rozrobila-viznachennya-ekocidu-vin-mozhe-stati-pyatim-zlochinom-zayakij-karatime-mks (in Ukrainian).

7. Popovych, V.M., Trachuk, P.A., Andrushko, A.V., Lohin, S.V. (2009). Aktualni problemy kryminalnoho prava: navchalnyi posibnyk [Current Issues in Criminal Law: A Study Guide]. K.: Yurinkom Inter (in Ukrainian).

8. Webster's new world dictionary of the American Language. Retrieved from https://www.merriam-webster.com (in English).

УДК 342.7
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.35

ЧЕРНИЧУК Я.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ВИБОРЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ ПІСЛЯ ПОРАЗКИ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917–1921 РОКІВ

PECULIARITIES OF THE DEVELOPMENT OF ELECTORAL LEGISLATION IN UKRAINE AFTER THE DEFEAT OF THE LIBERATION STRUGGLE OF 1917–1921

У статті охарактеризовано особливості розвитку виборчих принципів на українських землях у міжвоєнний період, адже після поразки визвольних змагань 1917–1921 років українські території опинилися у складі Радянського Союзу, Польщі, Чехословаччини та Румунії, кожна з яких запровадила власну систему виборчого права. У ході дослідження встановлено, що виборче право в УРСР було повністю підконтрольним партійній системі, що виключало будь-яку реальну політичну конкуренцію. Польща, формально дотримуючись принципів парламентської демократії, на практиці використовувала виборчі механізми для обмеження участі українців у політичному житті, зокрема через адміністративний тиск, розподіл округів та репресивні заходи. Чехословацьке виборче законодавство базувалося на пропорційній виборчій системі, що створювало передумови для представництва національних меншин, проте контроль з боку центральної влади та нерівномірний розподіл виборчих округів фактично обмежували вплив українських партій. У Румунії діяв високий майновий і освітній ценз, що суттєво звужувало електоральні права українців, а вибори супроводжувалися урядовими маніпуляціями, що виключало можливість рівноправної участі. Аналіз виборчих систем міжвоєнного періоду дозволив простежити еволюцію виборчих прав українців у контексті різних політичних режимів, визначити їхній вплив на національну ідентичність та політичну активність. Відсутність єдиного українського державного центру змушувала українців адаптуватися до різних виборчих моделей, що позначилося на формуванні політичної культури. Зроблено висновок, що у радянській Україні вибори стали інструментом партійного контролю, що сприяло пасивності громадян. У Польщі та Румунії обмеження виборчих прав підштовхували українців до радикалізації політичної боротьби. У Чехословаччині, попри формальну демократичність, українська громада залишалася маргіналізованою, що стимулювало автономістські настрої. Загалом виборче право в цих країнах часто використовувалося як засіб політичного контролю над українською громадою. Відсутність власної державності змушувала українців пристосовуватися до різних виборчих режимів, що впливало на їхню громадянську активність і національну ідентичність. Незважаючи на обмеження, українці намагалися використати вибори для політичного представництва, що сприяло розвитку їхньої політичної свідомості.

Ключові слова: *норми права, виборче законодавство, радянське право, Річ Посполита, сейм, Верховна рада, права громадян.*

The article characterizes the peculiarities of the development of electoral principles in the Ukrainian lands in the interwar period, since after the defeat of the liberation struggle of 1917–1921, Ukrainian territories were part of the Soviet Union, Poland, Czechoslovakia, and Romania, each of which introduced its system of electoral law. The study found that voting rights in the Ukrainian SSR were entirely controlled by the party system, which excluded any real political competition. Poland, while formally adhering to the principles of parliamentary democracy, used electoral mechanisms to limit the participation of Ukrainians in political life, mainly through administrative

© ЧЕРНИЧУК Я. – здобувач кафедри права та публічного управління (ЗВО «Університет Короля Данила») https://orcid.org/0009-0006-8653-6616

pressure, the distribution of districts, and repressive measures. The Czechoslovakian electoral law was based on a proportional electoral system, which created preconditions for the representation of national minorities. Still, control by the central government and uneven distribution of electoral districts effectively limited the influence of Ukrainian parties. In Romania, there were high property and educational qualifications, which significantly narrowed the electoral rights of Ukrainians, and elections were accompanied by government manipulations, which excluded the possibility of equal participation. The analysis of the electoral systems of the interwar period made it possible to trace the evolution of Ukrainian voting rights in the context of different political regimes to determine their impact on national identity and political activity. The absence of a single Ukrainian state center forced Ukrainians to adapt to different electoral models, which affected the formation of political culture. It is concluded that in Soviet Ukraine, elections became an instrument of party control, which contributed to the passivity of citizens. In Poland and Romania, restrictions on electoral rights pushed Ukrainians to radicalize political struggle. In Czechoslovakia, despite formal democracy, the Ukrainian community remained marginalized, which stimulated autonomist sentiments. In general, the right to vote in these countries was often used as a means of political control over the Ukrainian community. The lack of their own statehood forced Ukrainians to adapt to different electoral regimes, which affected their civic activity and national identity. Despite the restrictions, Ukrainians tried to use elections for political representation, which contributed to the development of their political consciousness.

Key words: *norms of law, electoral law, Soviet law, Rzeczpospolita, Sejm, Verkhovna Rada, citizens' rights.*

Актуальність теми. Після остаточної поразки Української Народної Республіки та ЗУНР територія України була поділена між Радянським Союзом, Польщею, Чехословаччиною та Румунією, що зумовило істотні відмінності у виборчих системах, які застосовувалися до українського населення. У радянській Україні виборче право набуло декларативного характеру, оскільки участь у виборах була обмежена партійним контролем, а політична конкуренція фактично була знищена. Водночас у складі Польщі та Чехословаччини українці формально отримали доступ до виборчого процесу, однак зазнавали дискримінації, зокрема через адміністративні бар'єри, обмеження політичного представництва та асиміляційну політику урядів цих держав. Виборча система Польщі базувалася на парламентській моделі, проте участь українців у політичному житті ускладнювалася політичними репресіями та національними обмеженнями. Чехословацький уряд, з одного боку, гарантував українцям права участі у виборах, проте українські партії мали обмежені можливості впливу на державну політику, а виборчий процес був підконтрольний чеській адміністрації. Аналіз виборчого законодавства міжвоєнного періоду дозволяє простежити трансформацію виборчих прав українців, що стало важливим фактором формування політичної культури та правосвідомості. Виборча система Румунії передбачала високий майновий ценз, що значно обмежувало політичні права українців, а також постійні фальсифікації та урядовий контроль за результатами виборів.

Отже, в розділених між іноземними державами українськими землями, виборчі процеси суттєво відрізнялися залежно від політичного режиму, що впливало на формування політичної культури та правосвідомості населення. Дослідження цього питання є актуальним не лише з точки зору історії виборчого права, а й для розуміння сучасних процесів демократичного розвитку та політичної інтеграції України у європейський правовий простір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження виборчого законодавства, що реалізувалося на українських землях у міжвоєнні десятиліття, закономірно зосереджені на аналізі правового статусу населення у різних державних утвореннях – УРСР, Королівстві Румунія, Чехословаччина, Друга Річ Посполита. Дослідники акцентують увагу на специфіці виборчих процесів та їх впливі на політичне представництво українців. Найбільше уваги дослідники приділяють розвитку виборчої системи в УРСР (В. Гончаренко, В. Павленко), виборчим реформам у Польщі та їх впливу на українську громаду в Галичині (Н. Захарчин, В. Макарчук, І. Панкевич, Л. Шептицька), політичному становленню Закарпаття в складі Чехословаччини (В. Бедь, П. Попалений, Б. Сіручкова), а також особливостям виборчого права в Королівстві Румунія (А. Джіугала, В. Развана). Одночасно, слід констатувати, що на сьогодні відсутні комплексні роботи, які б узагальнено розглядали виборчі системи всіх регіонів, де проживало українське населення, та порівнювали їх вплив на формування політичної культури і громадянської активності.

Метою дослідження є аналіз особливостей розвитку виборчого законодавства на українських землях після поразки визвольних змагань 1917–1921 років й розвитку виборчих прав доби УСРР, Польщі та Чехословаччині.

Досягнення мети можливе за умови розв'язання наступних завдань:

– охарактеризувати виборче законодавство УСРР, Польщі, Чехословаччини та Румунії у міжвоєнний період та визначити його особливості щодо українського населення;

– проаналізувати ступінь реалізації виборчих прав українців у різних політичних системах та рівень їхнього політичного представництва;

– визначити вплив виборчої політики цих держав на політичну культуру, громадянську активність та національну ідентичність українців.

Виклад основного матеріалу. Після поразки визвольних змагань 1917–1921 років українські землі опинилися під владою чотирьох різних держав – Радянського Союзу, Польщі, Чехословаччини та Румунії, кожна з яких запроваджувала власну систему виборчого права. Відсутність єдиного національного державного центру призвела до того, що українці змушені були адаптуватися до різних правових режимів, які нерідко обмежували їхні виборчі права або перешкоджали реальному політичному представництву.

Характеризуючи виборче законодавство міжвоєнних десятиліть, слід акцентувати увагу на тому, що його розвиток в радянській Україні відзначався поступовим закріпленням однопартійної системи та фактичною ліквідацією демократичних механізмів волевиявлення. Прийняті конституції 1919, 1929 та 1937 років формально декларували демократичні засади виборчого процесу, однак на практиці вибори стали інструментом зміцнення влади комуністичної партії. Конституція УСРР 1919 року, орієнтуючись на радянську ідеологію, впровадила класовий підхід до виборчого права, позбавивши значну частину населення активного та пасивного виборчого права [2, с. 63]. Виборчий процес ґрунтувався на трудовому цензі, що обмежувало політичні права так званих «експлуататорських класів», до яких зараховували заможних селян, приватних підприємців, духовенство та колишніх чиновників.

Упродовж 1920-х років виборча система залишалася недосконалою та несистематизованою, а кількість осіб, позбавлених виборчих прав, постійно зростала. Вибори проводилися за нерівним принципом представництва: міське населення отримувало значно більше депутатських місць порівняно із сільським, що сприяло зміцненню диктатури пролетаріату. Конституція УСРР 1929 року зберегла основні обмеження попереднього законодавства, підтверджуючи дискримінацію значної частини українського суспільства. Окрім того, вибори відбувалися за багатоступеневою системою, що дозволяло радянській владі контролювати та відсіювати небажаних кандидатів ще на етапі їх висування.

Конституція УРСР 1937 року формально закріплювала загальне, рівне, пряме виборче право при таємному голосуванні, що на перший погляд могло свідчити про демократизацію виборчого процесу в радянській Україні [5, с. 33]. На відміну від Конституції 1929 року, в якій виборче право було обмежене політичними, соціальними та економічними цензами, нова виборча модель декларувала скасування подібних обмежень. Однак ці зміни носили здебільшого декларативний характер, оскільки виборчий процес залишався під повним контролем комуністичної партії, а вибори фактично перетворювалися на механізм легітимації влади. Замість реальної політичної конкуренції та вільного волевиявлення громадян, виборча система слугувала інструментом закріплення тоталітарного режиму.

Формальне скасування «позбавленців» не означало повернення виборчих прав усім категоріям населення, адже будь-яка опозиційна діяльність була під забороною, а альтернативні кандидати не допускалися до участі у виборах. Умовна «загальність» виборчого права нівелювалася партійним контролем за кожним етапом виборчого процесу – від формування виборчих комісій до підрахунку голосів [5, с. 33]. Пропорційне представництво міського та сільського населення залишалося нерівним, що зберігало пріоритет робітничого класу та штучно підтримувало диктатуру пролетаріату. Вибори, хоч і проводилися на підставі прямого голосування, були формальністю, оскільки фактична конкуренція між кандидатами була відсутня, а результати виборів визначалися партійним керівництвом заздалегідь. Отже, незважаючи на задекларовані демократичні принципи, виборче законодавство УРСР 1937 року лише створювало ілюзію демократичності, натомість залишаючись частиною авторитарної моделі радянської держави.

Не зважаючи на всі нововведення, комуністична партія зберігала монополію на владу, а вибори перетворилися на інструмент політичного контролю, що унеможливлювало реальне народне представництво. Виборчий процес супроводжувався масовими репресіями, що змушувало

громадян голосувати відповідно до партійних директив. Фактично впродовж усього міжвоєнного періоду виборче законодавство радянської України не відповідало міжнародним стандартам демократії та прав людини. Запроваджена виборча система не лише обмежувала політичні права значної частини громадян, але й сприяла консолідації авторитарної влади комуністичної партії. Маніпуляції з виборчим процесом, багатоступеневість голосування та штучне забезпечення абсолютної підтримки кандидатів від КП(б)У засвідчували формальний характер демократичних норм. Отже, виборче законодавство радянської України у 1919–1937 роках виконувало суто декоративну функцію, зберігаючи видимість народовладдя при повному контролі з боку партійно-державного апарату.

Виборче законодавство міжвоєнної Польщі відзначалося еволюцією від демократичних принципів до поступового обмеження виборчих прав та концентрації влади в руках державного апарату. Після включення Східної Галичини до складу II Речі Посполитої українці намагалися використовувати парламентські механізми для боротьби за свої права, проте результати цієї діяльності були обмежені через політику польської держави. Формально Конституція Польщі визначала рівні виборчі права для всіх громадян, проте на практиці застосовувалися політичні та адміністративні заходи, що ускладнювали доступ українців до представницьких органів. Виборчі кампанії в Галичині часто супроводжувалися адміністративним тиском, зокрема пацифікацією 1930 року, яка була спрямована проти українського населення. Незважаючи на складні умови, українські політичні партії, такі як УНДО, брали активну участь у виборах, намагаючись представити інтереси української громади в польському парламенті.

У 1930-х роках виборче законодавство Другої Речі Посполитої зазнало суттєвих змін, що впливало на політичне представництво на місцевому рівні, особливо у Східній Галичині. Закон «Про часткову зміну устрою територіального самоврядування» 1933 року запровадив нову адміністративну систему, створивши «збірні гміни», які централізували управління, що зменшувало реальний вплив місцевих громад на процес ухвалення рішень. Вибори до громадських рад 1934 року проходили на основі загального, рівного і безпосереднього виборчого права, проте суттєві адміністративні обмеження та втручання влади унеможливлювали реальну політичну конкуренцію [3, с. 24]. Виборчі комісії перебували під контролем повітового старости, який затверджував кандидатів і результати виборів, що значно обмежувало можливість українців отримати представництво у місцевих органах влади.

Виборче право передбачало мовний ценз, який вимагав знання польської мови в письмовій формі для осіб, що претендували на посаду солтиса, що обмежувало доступ українців до керівних посад у громадах. Голосування було здебільшого відкритим, що створювало ризики політичного тиску та підкупу, а таємне голосування проводилося лише за вимогою не менше 1/5 виборців. У підсумку, вибори 1934 року виявилися невигідними для української громади, адже порівняно з 1927 роком частка українських депутатів у місцевих радах суттєво знизилася. Адміністративні втручання та складність виборчої системи призвели до того, що значна частина українських кандидатів не отримала можливості брати участь у виборчому процесі.

Українська громада розглядала вибори як інструмент політичної боротьби за вплив у місцевому самоврядуванні, проте польська влада систематично обмежувала можливості українців через виборчі маніпуляції. Вибори до громадських рад мали велике значення, адже саме їхні представники формували гмінні ради та обирали війтів, що робило виборчу систему одним із ключових механізмів контролю за місцевим самоврядуванням. У 1938 році ухвалений новий закон про вибори громадських, гмінних та повітових рад, що стало черговим етапом трансформації виборчої системи, однак зберігало адміністративний контроль польської влади над процесом формування місцевої адміністрації [4, с. 56].

У 1935 р. відбулася чергова виборча реформа, яка значно звузила представницькі можливості українців, оскільки обмежила кількість виборців та встановила складну систему висування кандидатів [6, с. 71]. Польський сенат формувався не через загальне голосування, а через воєводські виборчі колегії, що ще більше зменшувало вплив національних меншин. Українці Галичини, адаптуючись до змін виборчого законодавства, створювали виборчі комітети та проводила активну політичну агітацію, що дозволяло хоча б частково зберегти присутність у парламенті. Разом із тим, обмеження виборчих прав та політична репресія змушували частину українських політичних сил переходити до радикальніших методів боротьби. Отже, виборче законодавство Польщі міжвоєнного періоду було формально демократичним, але на практиці мало виражений дискримінаційний характер щодо української громади в Галичині.

Виборче право Чехословаччини у 1918–1938 роках ґрунтувалося на принципах загального, рівного, прямого та таємного голосування, що було закріплено в Конституції 1920 року та

відповідних виборчих законах. Основою державної влади стало двопалатне Національне зібрання, яке складалося з Палати депутатів та Сенату, вибори до яких здійснювалися за пропорційною системою представництва. Запровадження загального виборчого права забезпечувало можливість участі у виборах усіх громадян, які досягли 21-річного віку, що було прогресивним для тогочасної Європи [10, p. 23]. Водночас багатопартійна система Чехословаччини, що відображала її багатонаціональний склад, сприяла політичній конкуренції, проте домінуючими залишалися чеські та словацькі партії, що фактично обмежувало представництво національних меншин.

Реалізація виборчого законодавства в Закарпатті відбувалася в умовах низького рівня політичної мобілізації місцевого населення та сильного адміністративного контролю з боку центральної влади. Формально закарпатські українці мали рівні виборчі права, проте практично вони були обмежені через адміністративний тиск, нерівномірний розподіл виборчих округів та недостатню представленість у центральних органах влади. Чехословацька адміністрація, намагаючись інтегрувати населення регіону у загальнодержавний політичний процес, фактично сприяла посиленню автономістських настроїв серед місцевих українських політичних сил. Вибори в Закарпатті супроводжувалися активною боротьбою між українськими партіями, такими як Руська народна партія, та чеськими й угорськими політичними угрупованнями, які прагнули контролювати політичне життя регіону [1, с. 56].

Виборчий процес у краї супроводжувався численними порушеннями, зокрема адміністративним втручанням, маніпуляціями з виборчими списками та контролем за діяльністю виборчих комісій, що суттєво обмежувало можливості українських кандидатів. Хоча вибори 1920-х років засвідчили певний рівень демократичності, на практиці виборчі права українців часто порушувалися, що спричиняло політичне невдоволення та посилення вимог щодо розширення автономії регіону [8]. Чехословацька влада використовувала адміністративні важелі впливу для обмеження представництва українців у місцевих органах самоврядування, що викликало критику з боку національних організацій. Незважаючи на окремі спроби покращення ситуації, зокрема внесення змін до виборчого законодавства, станом на 1938 рік виборчі права закарпатських українців залишалися обмеженими, що підштовхнуло регіон до політичної нестабільності. Хоча виборче законодавство Чехословаччини було формально демократичним, у Закарпатті його реалізація мала дискримінаційний характер, що зумовлювало обмеження політичних прав української громади.

Стосовно виборчої системи Королівства Румунія у період між двома світовими війнами мала свої особливості, що значною мірою відображали політичні реалії та етнонаціональні відносини в державі. Конституція Румунії 1923 року проголосила загальне виборче право для чоловіків, проте участь у виборах була обмежена майновими та освітніми цензами [7, p. 256]. Виборчий процес відзначався значним впливом державної влади, а також маніпуляціями з боку правлячих політичних сил, що обмежувало демократичність виборів. У 1938 році, з приходом до влади Кароля II, була запроваджена нова Конституція, яка скасувала парламентську демократію і встановила авторитарний режим із контрольованими виборами [7, p. 257].

У Північній Буковині, яка була включена до складу Румунії після 1918 року, виборчі права українців обмежувалися як через загальні положення румунського законодавства, так і через адміністративні методи. Фактично українці мали обмежений доступ до виборчого процесу через створення виборчих округів із штучною більшістю румунського населення. Окрім того, державна влада використовувала механізми адміністративного тиску, щоб запобігти участі українців у виборах, а також обмежувала їх політичне представництво. Значним інструментом впливу стало маніпулювання списками виборців, що дозволяло знижувати вплив українських кандидатів на результати голосування.

Ще однією особливістю виборчого права в Румунії був механізм виборчої премії, за якою партія, що отримувала найбільшу кількість голосів, автоматично отримувала додаткові місця у парламенті [9, p. 111]. Це фактично закріплювало домінування румунських націоналістичних сил і маргіналізувало українське представництво в органах влади. Водночас, українці Буковини брали участь у виборах на місцевому рівні, проте їх вплив значно обмежувався втручанням державних адміністративних органів, зокрема шляхом анулювання результатів голосування або перевиборів у випадку перемоги українських кандидатів.

Отже, виборче право в Королівстві Румунія формально ґрунтувалося на загальних демократичних принципах, проте його реалізація супроводжувалася значними обмеженнями, що фактично позбавляло українців Буковини реального політичного впливу. Адміністративний тиск, цензові обмеження та маніпуляції виборчим процесом унеможливлювали рівноправну участь українців у політичному житті країни.

Висновки. Таким чином, виборчі системи УРСР, Польщі, Чехословаччини та Румунії у 1920–1930-х роках мали спільні риси та відмінності, що впливали на політичне представництво українців. Формально всі ці держави закріплювали демократичні механізми виборчого процесу, однак їх реальна реалізація значно різнилася. В УРСР вибори були під контролем комуністичної партії, що унеможливлювало реальну політичну конкуренцію. У Польщі та Румунії виборчі права українців обмежувалися адміністративними маніпуляціями, територіальним перерозподілом округів і цензовими обмеженнями. Чехословаччина надавала більше можливостей для політичної конкуренції, але адміністративний контроль та нерівний доступ українців до органів влади знижували рівень їхнього представництва.

Виборча політика цих держав формувала різні моделі політичної культури серед українців. У радянській Україні вибори стали інструментом партійного контролю, що сприяло пасивності громадян. У Польщі та Румунії обмеження виборчих прав підштовхували українців до радикалізації політичної боротьби. У Чехословаччині, попри формальну демократичність, українська громада залишалася маргіналізованою, що стимулювало автономістські настрої.

Загалом виборче право в цих країнах часто використовувалося як засіб політичного контролю над українською громадою. Відсутність власної державності змушувала українців пристосовуватися до різних виборчих режимів, що впливало на їхню громадянську активність і національну ідентичність. Незважаючи на обмеження, українці намагалися використати вибори для політичного представництва, що сприяло розвитку їхньої політичної свідомості.

Список використаних джерел:

1. Бедь В. В. Політико-правове становлення Закарпаття у складі Чехословацької республіки (1919-березень 1939 рр.). *Науковий вісник Ужгородського університету.* Серія: Історія. 2002. Вип. 7. С. 54–58.

2. Гончаренко В. Правовий статус населення України за Конституцією УСРР 1919 р. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 4 (67). С. 62-64.

3. Захарчин Н.Г., Шептицька Л.Б. Виборче законодавство Другої Речі Посполитої та вибори 1934 р. до громадських рад Східної Галичини. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 5. С. 23-27.

4. Макарчук В.С. Державно-територіальний статус західноукраїнських земель у період Другої світової війни (1939–1945 рр.): історико-правове дослідження. Київ: Атіка, 2007. 368 с.

5. Павленко В. Формування виборчої системи в радянській Україні за конституціями 1919, 1929, 1937 рр. *Європейські перспективи*. 2015. № 1. С. 32-37.

6. Панкевич І. Виборче право та виборчі практики на західноукраїнських землях у першій половині XX ст. *Studia z Zakresu Prawa, Administracji i Zarządzania*. 2016. Tom 9 [24]. PP. 69-78.

7. Giugăl, A. (2011). Arheologie electorală: particularităţi istorico-electorale în România şi Dobrogea interbelică (1919-1937). *Studia Politica: Romanian Political Science Review*, 11(2). PP. 255-273. URL: https://nbn-resolving.org/ urn:nbn:de:0168-ssoar-446519.

8. Popálený P. Cesta k volbám 1920 a jejich dopad na vnitropolitickou situaci ČSR. URL: https://www.nacr.cz/wp-content/uploads/2024/03/PH_30_1_2022_Popaleny_162_182.pdf.

9. Răzvan V. Evoluţia legislaţiei electorale Românești (1864-1938). *Analele Universităţii «OVIDIUS» – Seria Istorie*. 2009. Volumul 6. pp. 107-116. URL: https://isp.univ-ovidius.ro/annals-history/wp-content/uploads/2018/09/2009pantelimon.08.pdf.

10. Širůčková Bc. E. Parlamentní volby 1925. Diplomová práce. Praha 2013. 71 p. URL: https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/54270/120147775.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

УДК 347.9
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.6.36

ЮРИНЕЦЬ А.В.

СУДОВІ РІШЕННЯ В СПРОЩЕНОМУ ПОЗОВНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ

COURT DECISIONS IN SIMPLIFIED CLAIM PROCEEDINGS OF CIVIL PROCEEDINGS OF UKRAINE

Актуальність статті полягає в тому, що Цивільний процесуальний кодекс України передбачає, що захист цивільних прав відбувається, зокрема, за правилами спрощеного позовного провадження, щодо якого в юриспруденції виникають жваві дискусії. Крім того спрощене позовне провадження цивільного судочинства було також предметом дослідження в Конституційному Суді України. Все це вказує на актуальність дослідження цієї теми, а особливо в аспекті законності судових рішень, ухвалених в порядку спрощеного позовного провадження. Метою наукової статті є розкриття змісту та видів судових рішень в спрощеному позовному провадженні цивільного судочинства України. В науковій статті розкрито зміст поняття «спрощене позовне провадження», вказано на юридичну природу спрощеного позовного провадження як спрощеної форми захисту цивільних прав в цивільному судочинстві України. Акцентовано увагу судових рішеннях спрощеного позовного провадження. Метою наукової статті є розкриття змісту та видів судових рішень в спрощеному позовному провадженні цивільного судочинства України. Доведено, що Цивільний процесуальний кодекс України закріплює три види проваджень в цивільному судочинстві: наказне провадження, окреме провадження та позовне провадження (загальне та спрощене), які мають особливості, межі та порядок застосування, визначений цим Кодексом. Для кожного із цих проваджень Кодекс передбачає прийняття судового рішення. Відтак, видами судових рішень в спрощеному позовному провадженні є ухвала та рішення суду. Встановлено, що судове рішення в спрощеному позовному провадженні – це акт судової гілки влади (правосуддя), який ухвалюється на підставі матеріальних та процесуальних норм національного законодавства України, не містить норм права, на нього не поширюється дія Закону України «Про правотворчу діяльність», набуває чинності в строки та в порядку, визначеному Цивільним процесуальним кодексом України, у разі набрання законної сили є обов'язковим для виконання для всіх органів державної влади і органів місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб та підлягає виконанню на всій території України. Ми підтримуємо думку науковців в частині того, що Цивільний процесуальний кодекс України потребує змін щодо удосконалення порядку розгляду цивільних справ в позовному провадженні.

Ключові слова: *суд, судові рішення, цивільний процес, захист прав людини, позовне провадження, ухвала суду, рішення суду.*

The relevance of the article lies in the fact that the Civil Procedure Code of Ukraine provides that the protection of civil rights occurs, in particular, under the rules of simplified claim proceedings, regarding which lively discussions arise in jurisprudence. In addition, simplified claim proceedings in civil proceedings were also the subject of research in the Constitutional Court of Ukraine. All this indicates the relevance of research on this topic, especially in terms of the legality of court decisions adopted in the order of simplified claim proceedings. The purpose of the scientific article is to disclose the content and types of court decisions in simplified claim proceedings in civil proceedings in Ukraine. The scientific article reveals the content of the concept

© ЮРИНЕЦЬ А.В. – здобувач кафедри права та публічного управління (ЗВО «Університет Короля Данила») https://orcid.org/0009-0009-9992-6818

of "simplified claim proceedings", indicates the legal nature of simplified claim proceedings as a simplified form of protection of civil rights in civil proceedings of Ukraine. The focus is on court decisions in simplified claim proceedings. The purpose of the scientific article is to reveal the content and types of court decisions in simplified claim proceedings of civil proceedings of Ukraine. It is proven that the Civil Procedure Code of Ukraine establishes three types of proceedings in civil proceedings: injunctive proceedings, separate proceedings and claim proceedings (general and simplified), which have the features, limits and procedure for application determined by this Code. For each of these proceedings, the Code provides for the adoption of a court decision. Therefore, the types of court decisions in simplified claim proceedings are a court ruling and a court decision. It has been established that a court decision in simplified claim proceedings is an act of the judicial branch of government (justice), which is adopted on the basis of the substantive and procedural norms of the national legislation of Ukraine, does not contain legal norms, is not subject to the Law of Ukraine "On Law-Making Activity", enters into force within the time limits and in the manner determined by the Civil Procedure Code of Ukraine, in the event of entry into force it is mandatory for all state authorities and local self-government bodies, individuals and legal entities and is subject to execution throughout the territory of Ukraine. We support the opinion of scientists that the Civil Procedure Code of Ukraine requires changes to improve the procedure for considering civil cases in claim proceedings.

Key words: *court, court decisions, civil process, protection of human rights, claim proceedings, court ruling, court decision.*

Актуальність теми. Згідно із частиною другою ст. 19 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) цивільне судочинство здійснюється за правилами, передбаченими цим Кодексом, у порядку: 1) наказного провадження; 2) позовного провадження (загального або спрощеного); 3) окремого провадження [1]. Тобто Кодекс передбачає, що захист цивільних прав відбувається, зокрема, за правилами спрощеного позовного провадження, щодо якого в юриспруденції виникають жваві дискусії. Крім того спрощене позовне провадження цивільного судочинства було також предметом дослідження в Конституційному Суді України. Все це вказує на актуальність дослідження цієї теми, а особливо в аспекті законності судових рішень, ухвалених в порядку спрощеного позовного провадження.

Стан опрацювання проблеми. Тема позовного провадження в цивільному судочинстві не є новою для науки, відтак вона досліджується в наукових роботах, наприклад, В. Баранкової, С. Бичкової, В. Бобрика, С. Васильєва, К. Гусарова, О. Грабовської, А. Дикої, І. Жукевича, О. Захарової, І. Ізарової, О. Кармази, В. Комарова, О. Короєда, Л. Лічмана, Д. Луспеника, В. Тертишнікова, Г. Тимченка, О. Ткачука, О. Угриновської, С. Фурси, Є. Харитонова та ін.

Метою наукової статті є розкриття змісту та видів судових рішень в спрощеному позовному провадженні цивільного судочинства України.

Виклад матеріалу. Відповідно до ст. 258 ЦПК судовими рішеннями є: 1) ухвали; 2) рішення; 3) постанови; 4) судові накази. ЦПК не містить окремої статті чи розділу, як наприклад щодо судового наказу ст.160 та інші в Розділі ІІ «Наказне провадження» ЦПК, щодо судових рішень, постановлених в спрощеному позовному провадженні цивільного судочинства. Відтак розкриття змісту поняття «судове рішення в спрощеному позовному провадженні», а також видів судових рішень відбуватиметься на основі матеріалів судової практики, науково-практичного аналізу норм ЦПК та юридичної літератури.

Слід зазначити, що спрощене позовне провадження є альтернативним наказовому провадженню, такий висновок слідує із норм ЦПК.

ЦПК не розкриває змісту поняття «спрощене позовне провадження». Разом з тим, в ст. 19 ЦПК зазначається, що спрощене позовне провадження призначене для розгляду: 1) малозначних справ; 2) справ, що виникають з трудових відносин; 3) справ про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд; 4) справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи.

В частині шостій ст. 19 ЦПК розкривається зміст поняття «малозначні справи». Отже, станом 1 січня 2024 року для цілей цього Кодексу малозначними справами є: 1) справи незначної

складності, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує двісті п'ятдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; 2) справи про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, якщо такі вимоги не пов'язані із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства); 3) справи про розірвання шлюбу. Разом з тим, пункт 1 частини шостої ст. 19 Кодексу визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), згідно з Рішенням Конституційного Суду № 10-р(II)/2023 від 22.11.2023 (йдеться про справи, у яких ціна позову не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Крім того, пункт 5 частини шостої статті 19 визнано також таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), згідно з Рішенням Конституційного Суду № 10-р(II)/2023 від 22.11.2023 (йдеться про справи про захист прав споживачів, ціна позову в яких не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб).

Тобто, йдеться про категорію цивільних справ «не складні», оскільки ця ж стаття ЦПК вказує на те, що загальне позовне провадження призначене для розгляду справ, які через складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні (частина п'ята ст. 19 ЦПК).

В юриспруденції слушно доводиться, що запровадження інституту спрощеного провадження у судову систему України є результатом запозичення позитивного досвіду європейських країн, яке повинно сприяти підвищенню ефективності правосуддя, а саме: швидкому розгляду цивільної справи, зменшенню судових витрат сторін, пов'язаних із розглядом справи, зменшенню робочого навантаження на суддів [2]. Складно заперечити Сакарі Н.Ю. в тому, що спрощене позовне провадження є одним з порядків розгляду деяких справ позовного провадження, що має певні особливості порівняно з загальним позовним провадження, пов'язані виключення з цивільної процесуальної форми окремих судових процедур та процесуальних дій. Його запровадження, за загальним правилом, не призводить до порушення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ [3]. Васильєва-Шаламова Ж. В. не безпідставно доводить, що спрощене позовне провадження – це скорочена процесуальна форма розгляду цивільних справ у позовному провадженні, яка спрямована на виконання завдань та досягнення мети цивільного судочинства щодо розгляду та вирішення передбачених ЦПК України категорій цивільних справ за спрощеною процедурою, та характеризується коротким строком розгляду справи переважно у письмовій формі, однак може бути також з повідомленням (викликом) сторін [4].

Крім того, ми підтримуємо висновок науковців, які довели, що характерними ознаками спрощеного провадження є: похідний (деривативний) характер стосовно звичайної позовної процесуальної форми; змінена цивільна процесуальна форма відносно ординарної цивільної процесуальної форми; більша доступність та підвищена ефективність спрощених процедур; альтернативність застосування спрощених процедур; обмеженість або не використання деяких принципів цивільного судочинства по відношенню до спрощених процедур; особливі правила доказування у спрощених процедурах; усічений склад цивільних процесуальних дій, які здійснюються під час спрощених процедур; прискорений характер розгляду і вирішення справ у порядку спрощених процедур (темпоральний чинник); особлива форма та зміст судового рішення, що приймається за результатами розгляду справи у порядку спрощених процедур та специфічна форма оскарження таких рішень [5].

Відповідно до ст. 258 ЦПК видами судових рішень є: 1) ухвали; 2) рішення; 3) постанови; 4) судові накази. Відтак виникає логічне запитання, які види судових рішень ухвалюються судом в спрощеному позовному провадженні? Відповідь на це запитання можна надати лише узагальнивши норми ЦПК.

Згідно із частиною другою ст. 258 ЦПК процедурні питання, пов'язані з рухом справи в суді першої інстанції, клопотання та заяви осіб, які беруть участь у справі, питання про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення або закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду, а також в інших випадках, передбачених цим Кодексом, вирішуються судом шляхом постановлення ухвал.

У зв'язку з цим зазначимо, що процедурні питання, які стосуються цивільної справи в спрощеному позовному провадженні, вирішуються судом в постановленій ухвалі. Так, наприклад, частиною п'ятою ст. 274 ЦПК встановлено, що суд відмовляє у розгляді справи за правилами спрощеного позовного провадження або постановляє ухвалу про розгляд справи за правилами

загального позовного провадження, якщо після прийняття судом до розгляду заяви позивача про збільшення розміру позовних вимог або зміни предмета позову відповідна справа не може бути розглянута за правилами спрощеного позовного провадження. В ст. 277 ЦПК також чітко передбачено, що питання про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження суд вирішує в ухвалі про відкриття провадження у справі.

Отже одним із видів судових рішень, які постановляються в спрощеному позовному провадженні, є ухвали суду.

Так, наприклад, в Ухвалі про відкриття спрощеного провадження у справі № 710/565/19 від 06.06.2019 року зазначено, що справа підпадає під ознаки малозначної справи та не віднесена до категорії справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження. Обставини справи, що згідно частини третьої статті 274 ЦПК України, мають значення для вирішення питання про можливість розгляду справи в порядку спрощеного провадження, свідчать про наявність підстав для розгляду цієї справи в спрощеному порядку. Згідно ч.1 ст. 277 ЦПК України, питання про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження суд вирішує в ухвалі про відкриття провадження у справі [6].

Ще одним прикладом може бути Ухвала про залишення позову без руху у справі № 676/1550/19 від 14 березня 2019 року, в якій зазначено, що ОСОБА_2 звернулася до суду з позовом до ОСОБА_3 про надання дозволу на тимчасовий виїзд неповнолітньої дитини за межі України без згоди батька виключення відомостей про батька з актового запису про народження дитини. Подана позовна заява не відповідає вимогам встановленим ст.175 ЦПК України, а саме: позовна заява не містить відомостей щодо наявності оригіналів документів, копії яких додані до позовної заяви. Крім того, позовна заява не містить відомостей щодо того, чи стягуються аліменти з відповідача на утримання малолітньої Олександри, чи має місце ухилення останнім від примусового стягнення аліментів на утримання дитини; чи існує заборгованість по сплаті аліментів, якщо так, то за який період. Позовна заява не містить посилань на докази відмови позивачу у виїзді неповнолітньої Олександри разом з нею за межі України, не вказано ким відмовлено, не додано відповідних письмових доказів, а відтак існує сумнів у наявності спору. Позивачем не конкретизовано позовних вимог, не вказано на який період необхідно надати дозвіл на виїзд дитини за кордон, не вказано куди саме (у яку країну). За таких обставин позовну заяву слід залишити без руху. Зазначені недоліки повинні бути усунені позивачем шляхом подання уточненої позовної заяви з зазначенням в ній інформації, відсутньої в позовній заяві та документів, не доданих до первісного позову. Керуючись ч.1 ст. 185 ЦПК України, – суд ухвалив позовну заяву ОСОБА_2 до ОСОБА_3 про надання дозволу на тимчасовий виїзд неповнолітньої дитини за межі України без згоди батька залишити без руху [7].

Звертаємо увагу на те, що судді переважно вказують в назві ухвали, які саме процедурні питання розглядаються, відтак назва ухвали, є зокрема такою: «Ухвала про відкриття спрощеного провадження у справі», «Ухвала про залишення позову без руху» тощо. Разом з тим, в судовій практиці зустрічаються також назви ухвал, які не вказують на процедурні питання, що розглядаються, тому ухвала має назву «Ухвала». Як приклад, Ухвала у справі № 756/2683/19 від 27.02.2019 року, в якій постановлено, що Позовну заяву ОСОБА_1 (ІНФОРМАЦІЯ_1, РНОКПП НОМЕР_2, адреса місця реєстрації: АДРЕСА_3) до ОСОБА_2 (ІНФОРМАЦІЯ_2, РНОКПП НОМЕР_1, адреса місця реєстрації:АДРЕСА_2) про надання дозволу на тимчасовий виїзд дітей за кордон без згоди та супроводу матері і визначення місця проживання дітей – повернути позивачу [8].

У зв'язку з цим зазначимо, що ЦПК не містить норми, які б передбачали вимоги на назви судових рішень загалом та ухвал зокрема.

Відповідно до ст. 259 ЦПК ухвали суду, які оформлюються окремим документом, постановляються в нарадчій кімнаті, інші ухвали суд може постановити, не виходячи до нарадчої кімнати. Ухвали суду, постановлені окремим документом, підписуються суддею (суддями) і приєднуються до справи. Ухвали, постановлені судом, не виходячи до нарадчої кімнати, заносяться до протоколу судового засідання. Зміст ухвали суду має відповідати вимогам ст. 260 ЦПК. Як правило, ухвала набирає законної сили негайно після її проголошення, якщо інше не передбачено цим Кодексом (ст. 261 ЦПК).

Слід також вказати на те, що згідно із ст. 279 ЦПК розгляд справи у порядку спрощеного позовного провадження здійснюється судом за правилами, встановленими цим Кодексом для розгляду справи в порядку загального позовного провадження, з особливостями, визначеними у цій главі. Відповідно до частини третьої ст. 258 ЦПК розгляд справи по суті судом першої інстанції закінчується ухваленням рішення суду.

Порядок ухвалення судових рішень, а також вимоги до рішення суду містяться ЦПК. Так, наприклад, ст. 264 ЦПК визначено питання, які вирішує суд під час ухвалення рішення суду, в ст. 265 ЦПК йдеться про зміст рішення суду тощо.

Так, наприклад, ст. 259 ЦПК передбачено, що суди ухвалюють рішення іменем України негайно після закінчення судового розгляду. Рішення приймаються, складаються і підписуються в нарадчій кімнаті складом суду, який розглянув справу. Виправлення в рішеннях і ухвалах повинні бути застережені перед підписом судді. Усі судові рішення викладаються письмово у паперовій та електронній формах. Судові рішення викладаються в електронній формі з використанням Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи, шляхом заповнення відповідних форм процесуальних документів, у порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів), та оприлюднюються в порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів). На судове рішення, викладене в електронній формі, накладається кваліфікований електронний підпис судді (у разі колегіального розгляду – кваліфіковані електронні підписи всіх суддів, що входять до складу колегії).

Як приклад постановлення рішення у цивільній справі, яка розглядалася в спрощеному позовному провадженні, можливо навести Рішення у справі № 592/18717/18 від 04 березня 2019 року, відповідно до якого ухвалено у задоволенні позову ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_9, мешканки АДРЕСА_3, яка діє через свого представника ОСОБА_2, мешканку АДРЕСА_2, до ОСОБА_3, зареєстрованого за адресою: АДРЕСА_4 треті особи: Служба у справах дітей Сумської міської ради, юридична адреса: 40013, м. Суми, вул. Горького, 21, Служба у справах дітей Білопільської районної державної адміністрації Сумської області, юридична адреса: 41800, Сумська область, м. Білопілля, вул. Старопутивльська, 25 про надання дозволу на виїзд дитини за кордон на постійне проживання та надання дозволу на отримання громадянства Республіки Білорусь без згоди батька відмовити [9].

В ст. 18 ЦПК містяться норми щодо обов'язковості судових рішень. Зокрема передбачено, що судові рішення, що набрали законної сили, обов'язкові для всіх органів державної влади і органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових чи службових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території України, а у випадках, встановлених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, – і за її межами. Невиконання судового рішення є підставою для відповідальності, встановленої законом.

Слід також зазначити, що рішення суду має подвійну юридичну природу, оскільки є актом правосуддя та виконавчим документом, вимоги до якого встановлені в Законі України «Про виконавче провадження».

Узагальнюючи вище викладене, зазначимо, що в спрощеному позовному провадженні судовими рішеннями як актами реалізації судової влади є ухвали та рішення суду, які ухвалюються в порядку, в спосіб та в межах, визначених ЦПК. Ухвали та рішення суду як акти судової влади, повинні відповідати критерію «якості», який обговорюється широко на міжнародному рівні та національному рівнях, а також бути законними, обґрунтованими та вмотивованими. Зокрема про якість судових рішень йдеться у Висновку № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про якість судових рішень. В пункті 31 цього Висновку зазначено, що щоб мати ознаки високої якості, судове рішення повинно сприйматися сторонами по справі та суспільством у цілому як результат правильного застосування юридичних норм, справедливого судового процесу та належної оцінки фактів, а також як таке, що може бути ефективно виконаним. Лише в цьому випадку сторони будуть упевнені, що їхню справу було розглянуто й вирішено належним чином, а громадськість сприйме ухвалене рішення як фактор відновлення суспільної злагоди [10].

Висновки. ЦПК закріплює три види проваджень в цивільному судочинстві: наказне провадження, окреме провадження та позовне провадження (загальне та спрощене), які мають особливості, межі та порядок застосування, визначений цим Кодексом. Для кожного із цих проваджень ЦПК передбачає прийняття судового рішення. Відтак, видами судових рішень в спрощеному позовному провадженні є ухвала та рішення суду.

Судове рішення в спрощеному позовному провадженні – це акт судової гілки влади (правосуддя), який ухвалюється на підставі матеріальних та процесуальних норм національного законодавства України, не містить норм права, на нього не поширюється дія Закону України «Про

правотворчу діяльність», набуває чинності в строки та в порядку, визначеному ЦПК, у разі набрання законної сили є обов'язковим для виконання для всіх органів державної влади і органів місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб та підлягає виконанню на всій території України.

Ми підтримуємо думку науковців в частині того, що ЦПК потребує змін щодо удосконалення порядку розгляду цивільних справ в позовному провадженні.

Список використаних джерел:

1. Законодавчі акти України, використані в цій статті, взяті з Офіційного вебпорталу парламенту України. Законодавство України. https://rada.gov.ua

2. Коломієць Я.Л., Комісарова Д.О., Сиротенко Я.В. Спрощене провадження: особливості та порядок розгляду справ. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 11. С 188-192.

3. Сакара Н.Ю. Спрощене позовне провадження як новела цивільного процесуального права. Проблеми цивільного права та процесу. Харків, 2018. С. 202-205.

4. Васильєва-Шаламова Ж.В., Лисак О.О. Поняття та характерні ознаки спрощеного провадження як вид процесуального провадження. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 4. С. 110-114.

5. Васильєва-Шаламова Ж.В., Лисак О.О. Поняття та характерні ознаки спрощеного провадження як вид процесуального провадження. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 4. С. 110-114.

6. Ухвала про відкриття спрощеного провадження у справі № №710/565/19 від 06.06.2019 року. https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/82232156

7. Ухвала про залишення позову без руху у справі № 676/1550/19 від 14 березня 2019 року. https://reyestr.court.gov.ua/Review/80436992

8. Ухвала у справі № 756/2683/19 від 27.02.2019 року. https://reyestr.court.gov.ua/Review/80142930

9. Рішення у справі № 592/18717/18 від 04 березня 2019 року. https://reyestr.court.gov.ua/Review/80433654

10. Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про якість судових рішень. м. Страсбург, 18 грудня 2008 року. https://rm.coe.int/opinion-n-11-2008-on-the-quality-of-judicial-decisions-/16806a1fbc

ЗМІСТ

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

ДОВБЕНКО М.П. КРИТЕРІЇ ВІДНЕСЕННЯ СПРАВ ДО МАЛОЗНАЧНИХ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ……3

ШАРКОВА Г.Ю. РОЗМЕЖУВАННЯ ДОГОВОРУ ДОВІЧНОГО УТРИМАННЯ З ІНШИМИ ДОГОВОРАМИ ПРО ПЕРЕДАННЯ МАЙНА У ВЛАСНІСТЬ: ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ……12

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

БУТИРСЬКА І.А. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СПЛАТИ ВИНАГОРОДИ АРБІТРАЖНОМУ КЕРУЮЧОМУ У СПРАВІ ПРО БАНКРУТСТВО (НЕПЛАТОСПРОМОЖНІСТЬ)……17

ШЕНДЕР Т.Ю. ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ……22

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ГАЙДУК С.О. ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ВІДБОРУ В НАЦІОНАЛЬНУ ПОЛІЦІЮ УКРАЇНИ……29

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

БОНДАР Д.В. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ТА ЦИВІЛЬНИЙ ЗАХИСТ: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ……35

БУРМА О.В. ПРИНЦИПИ ТА ЗАВДАННЯ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОБІГУ ЗБРОЇ……44

КОЗІН А.О. ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ ……49

КОТЕЛЮХ М.О. МІСЦЕ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ……54

ПАЩУК А.В. ВЗАЄМОДІЯ БЮРО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ З ІНШИМИ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ ТА ІНСТИТУТАМИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ РИЗИКАМ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ……59

ПІДПАЛА І.В. ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ НА ВОДІ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ……65

РОСЛЯКОВ О.В. СУТНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ……71

САВІЦЬКА В.В. ЗАПОБІГАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ДЕРЖАВНИМ ІНСПЕКТОРОМ З ПИТАНЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ……77

ШЕВЧУК М.О. ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ……82

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

КУРАНДА Д.М. ОСОБЛИВОСТІ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ З ВИКОРИСТАННЯМ «ФОНОВИХ ЯВИЩ»……87

ТАРАСЕНКО О.С. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ В ОСОБЛИВИЙ ПЕРІОД……92

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

БУТ Ю.А., УДАЛОВА Л.Д. ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСАДИ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ПРИ ВИРІШЕННЯ КОЛІЗІЙ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА……98

ЗАЙЦЕВ Д.О. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ОГЛЯДУ В ЖИТЛІ ЧИ ІНШОМУ ВОЛОДІННІ ОСОБИ……104

ЛУГОВИЙ В.О. ПРАВОВІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИМИ ОРГАНІЗОВАНИМИ ЗЛОЧИННИМИ УГРУПОВАННЯМИ……109

МАЙКА М.Б., ЗАЙШЛА Р.А., ПУЗЯК Х.В. ЗНАЧЕННЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ В ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД ……115

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

ПАСКАР А.Л. ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУДДІВ В УКРАЇНІ: НА ПЕРЕТИНІ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ……121

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

КУЗЬМІН Е.Е. ТЕЛЕОЛОГІЯ ПОКАРАННЯ У МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ: ІНТРОДУКЦІЯ ДО ДОКТРИНАЛЬНОЇ ПЕРСПЕКТИВИ ПРОБЛЕМИ……127

СОКИРИНСЬКА О.А., КОВАЛЬЧУК І.В. ІДЕНТИФІКАЦІЯ ПОМЕРЛИХ, ПОРАНЕНИХ ТА ПОЛОНЕНИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ТА СВІТОВА ПРАКТИКА……132

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

БІЛОВОЛ О.О. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ……138

ДРОЗД В.Ю. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ ПРАЦІВНИКАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ……143

КОПИЛОВ О.О. ВІКТИМОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ УХИЛЕННЯ ВІД ПРИЗОВУ НА ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ ПІД ЧАС МОБІЛІЗАЦІЇ……149

КРИВУН С.І. СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ НЕЦІЛЬОВОГО ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ……157

МИРГОРОДСЬКА К.Г. ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИНАМ, ПОВ'ЯЗАНИМ ІЗ ПРОТИПРАВНИМ ЗАВОЛОДІННЯМ МАЙНОМ ПІДПРИЄМСТВА, УСТАНОВИ, ОРГАНІЗАЦІЇ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД 163

МОЩОНСЬКИЙ В.О. МЕТА І ЗАВДАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ТА КООРДИНАЦІЇ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 173

ПІДЛИПНИЙ Р.О. РЕАЛІЗАЦІЯ ІДЕЇ ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРОЕКТАХ УКРАЇНСЬКИХ МИСЛИТЕЛІВ ХІХ СТ. 178

СЕВРУК І.Ю. ОКРЕМІ ЗАСАДИ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ПРОТИДІЇ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ ШАХРАЙСТВУ, ЩО ВЧИНЯЄТЬСЯ З ВИКОРИСТАННЯМ МЕРЕЖІ «ІНТЕРНЕТ» 184

СТОЦЬКИЙ Р.М. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА СУТНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПРОГРАМИ УКРАЇНИ 192

ТІВОНЕНКО І.Ю. ПРОБЛЕМИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГОЗАБЕЗПЕЧЕННЯ Д ОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ НЕРУХОМОСТІ 197

ЧЕРНЕЦЬКА О.В. ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЕКОЦИДУ В УМОВАХ ВІЙНИ 203

ЧЕРНИЧУК. Я. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ВИБОРЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ ПІСЛЯ ПОРАЗКИ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917–1921 РОКІВ 208

ЮРИНЕЦЬ А.В. СУДОВІ РІШЕННЯ В СПРОЩЕНОМУ ПОЗОВНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ 214

CONTENTS

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

DOVBENKO M.P. CRITERIA FOR CLASSIFYING CASES AS MINOR IN CIVIL PROCEEDINGS……3

SHARKOVA H.YU. DISTINGUISHING A LIFE MAINTENANCE CONTRACT FROM OTHER CONTRACTS ON THE TRANSFER OF PROPERTY OWNERSHIP: AN APPLIED ASPECT……12

ECONOMIC LAW, ECONOMIC PROCEDURE LAW

BUTYRSKA I.A. CURRENT ISSUES OF PAYMENT OF REMUNERATION TO THE ARBITRATION MANAGER IN A BANKRUPTCY (INSOLVENCY) CASE……17

SHENDER T.YU. CONCEPTS AND SIGNS OF ALTERNATIVE ENERGY SOURCES……22

EMPLOYMENT LAW; SOCIAL SECURITY LAW

HAIDUK S.O. CONCEPT AND CONTENT OF SELECTION TO THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE……29

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

BONDAR D.V. ENSURING LIFE SAFETY AND CIVIL PROTECTION: RELATIONSHIP OF CONCEPTS AND FEATURES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION……35

BURMA O.V. PRINCIPLES AND TASK FOR FORMING STATE POLICY IN THE SPHERE OF WEAPONS CIRCULATION……44

KOZIN A.O. PRACTICAL EXPERIENCE OF FUNCTIONING AND INTERACTION OF LOCAL GOVERNMENT BODIES IN UKRAINE AND FOREIGN COUNTRIES……49

KOTELIUKH M.O. THE PLACE OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE IN THE SYSTEM OF LAW ENFORCEMENT ENTITIES……54

PASHCHUK A.V. INTERACTION OF THE BUREAU OF ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE WITH OTHER LAW ENFORCEMENT AGENCIES AND CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS IN PREVENTING AND COUNTERING RISKS TO ECONOMIC SECURITY……59

PIDPALA I.V. ACTIVITIES OF NATIONAL POLICE BODIES ON WATER IN CONDITIONS OF MARTIAL STATE: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECTS……65

ROSLIAKOV O.V. THE ESSENCE OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL RELATIONS IN THE SPHERE OF ORGANIZATION AND FUNCTIONING OF THE INSTITUTE OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN UKRAINE……71

SAVITSKA V.V. PREVENTION OF ADMINISTRATIVE OFFENSES BY THE STATE INSPECTOR FOR INTELLECTUAL PROPERTY……77

SHEVCHUK M.O. INFORMATION SECURITY OF THE STATE: TODAY'S CHALLENGES……82

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW

KURANDA D.M. FEATURES OF THE DETERMINATION OF PENITENTIARY CRIME USING "BACKGROUND PHENOMENA"……87

TARASENKO O.S. CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF CRIMINAL LAW SUPPORT FOR THE STATE'S LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES IN A SPECIAL PERIOD.....92

CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE; FORENSIC ANALYSIS; OPERATIVE INVESTIGATIVE ACTIVITY

BUT YU.A., UDALOVA L.D. APPLICATION OF THE RULE OF LAW PRINCIPLE IN RESOLVING CONFLICTS OF CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION.....98

ZAITSEV D.O. IMPLEMENTATION OF THE PROPORTIONALITY PRINCIPLE IN THE CONDUCT OF INSPECTION IN A PERSON'S DWELLING OR OTHER PROPERTY.....104

LUHOVYI V.O. LEGAL BASIS OF STUDYING FORENSIC METHODOLOGY OF INVESTIGATING CRIMES COMMITTED BY TRANSNATIONAL ORGANIZED CRIMINAL GROUPS.....109

MAIKA M.B., ZAISHLA R.A., PUZIAK KH.V. THE SIGNIFICANCE OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES IN THE IMPLEMENTATION OF THE RIGHT TO A FAIR TRIAL.....115

JUDICIAL SYSTEM; PROCURACY AND ADVOCACY

PASKAR A.L. DISCIPLINARY LIABILITY OF JUDGES IN UKRAINE: AT THE INTERSECTION OF NATIONAL LEGISLATION AND EUROPEAN STANDARDS.....121

INTERNATIONAL LAW

KUZMIN E.E. THE TELEOLOGY OF PUNISHMENT IN INTERNATIONAL CRIMINAL LAW: INTRODUCTION TO THE DOCTRINAL PERSPECTIVE OF THE PROBLEM.....127

SOKYRYNSKA O.A., KOVALCHUK I.V. IDENTIFICATION OF DECEASED, INJURED, AND CAPTURED MILITARY PERSONNEL DURING ARMED CONFLICT: LEGAL ISSUES AND GLOBAL PRACTICE.....132

TOPICAL ISSUES OF LEGAL SCIENCE

BILOVOL O.O. LEGAL PRINCIPLES OF FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE POLICY TO COMBAT DOMESTIC VIOLENCE.....138

DROZD V.YU. FEATURES OF THE FORMATION OF FORENSIC METHODOLOGY FOR INVESTIGATING CORRUPTION CRIMINAL OFFENCES COMMITTED BY LAW ENFORCEMENT OFFICIALS.....143

KOPYLOV O.O. VICTIMOLOGICAL ASPECT OF EVASION OF MILITARY SERVICE DURING MOBILIZATION.....149

KRYVUN S.I. WAYS OF COMMITTING MISUSE OF BUDGET FUNDS.....157

MYRHORODSKA K.H. COUNTERACTING CRIMES RELATED TO THE UNLAWFUL APPROPRIATION OF PROPERTY OF AN ENTERPRISE, INSTITUTION, OR ORGANIZATION: EUROPEAN EXPERIENCE.....163

MOSHCHONSKYI V.O. THE PURPOSE AND TASKS OF INTERACTION AND COORDINATION OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES IN MARTIAL LAW CONDITIONS.....173

PIDLYPNYI R.O. REALIZATION OF THE IDEA OF HUMAN RIGHTS IN THE CONSTITUTIONAL PROJECTS OF UKRAINIAN THINKERS OF THE NINETEENTH CENTURY……178

SEVRUK I.YU. SOME PRINCIPLES OF FOREIGN EXPERIENCE IN COUNTERACTING FRAUD COMMITTED VIA THE INTERNET BY LAW ENFORCEMENT AGENCIES……184

STOTSKYI R.M. THEORETICAL AND LEGAL ESSENCE OF THE STATE ANTI-CORRUPTION PROGRAM OF UKRAINE……192

TIVONENKO I.YU. PROBLEMS OF PROCEDURAL PROCEDURE OF PRE-COURT INVESTIGATION OF FRAUD IN THE FIELD OF REAL ESTATE……197

CHERNETSKA O.V. PECULIARITIES OF INVESTIGATING ECOCIDE IN WARTIME…203

CHERNYCHUK YA. PECULIARITIES OF THE DEVELOPMENT OF ELECTORAL LEGISLATION IN UKRAINE AFTER THE DEFEAT OF THE LIBERATION STRUGGLE OF 1917–1921……208

YURYNETS A.V. COURT DECISIONS IN SIMPLIFIED CLAIM PROCEEDINGS OF CIVIL PROCEEDINGS OF UKRAINE……214

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Випуск 6, 2024

Відповідальний за випуск – В.В. Галунько

Науковий редактор – О.Ю. Дрозд

Коректори: Я.І. Вишнякова, Н.В. Славогородська

Комп'ютерне верстання – М.С. Михальченко

Підписано до друку 15.11.2024. Формат 70х100/16.
Обл.-вид. арк. 23,55. Ум. друк. арк. 26,27.
Наклад 300 прим. Зам. № 0425/292.

Надруковано: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.
Україна, 65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua